

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्।
इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्।
रयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्।
प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं तान्मे जिन्वतम्।
स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वां शुक्रपाः प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशौचिषा।
स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वां मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः
प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशौचिषा। सञ्जग्मानौ दिव
आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं तं मे
जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्।
श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। वाचं
सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय
धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्। प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं

यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ। कल्पयन्तं दैवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च यजमाने च। निरस्तः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तौ शण्डामर्कौ सहामुना। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः समिदसि। स प्रथमः सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः। स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

न्यन्त्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निद्वे च॥ (ब्रह्मं क्षत्रं तदिषमूर्जं रयिं पुष्टिं प्रजां तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनस्तद्वाचं ताम्। इषादिपञ्चके वाचं तां मे पशून्सन्धत्तं तान्मे प्राणादित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मे)॥ [१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः। स्वायामेवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्यं एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपंचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति। प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत। ततो वै ते सर्वान्नोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो

रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वान्नोहान्नोहति। देवा वै भद्राः
सन्तोऽग्निमाधिथ्सन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाक्रामत्। ते
पुनर्वस्वोरादधत्। ततो वै तान् वामं वसूपावर्तत। यः पुराऽभद्रः
सन्पापीयान्थस्यात्। स पुनर्वस्वोरग्निमादधीत। पुनरेवैनं वामं
वसूपावर्तते। भद्रो भवति। यः कामयेत् दानकामा मे प्रजाः
स्युरिति। स पूर्वयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत॥८॥

अर्यम्णो वा एतन्नक्षत्रम्। यत्पूर्वे फल्गुनी। अर्यमेति तमाहुर्यो
ददाति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यः कामयेत् भगी
स्यामिति। स उत्तरयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत। भगस्य वा
एतन्नक्षत्रम्। यदुत्तरे फल्गुनी। भग्येव भवति। कालकृञ्जा वै
नामासुरा आसन्॥९॥

ते सुवर्गाय लोकायाग्निमचिन्वत्। पुरुष इष्टकामुपादधात्-
पुरुष इष्टकाम्। स इन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्।
एषा मे चित्रा नामेति। ते सुवर्गं लोकमा प्रारोहन्। स इन्द्र
इष्टकामावृहत्। तेऽवाकीर्यन्त। येऽवाकीर्यन्त। त ऊर्णावभयो-
ऽभवन्। द्वावुदपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ श्वानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्थस्यात्। स
चित्रायामग्निमादधीत। अवकीर्येव भ्रातृव्यान्। ओजो बलमिन्द्रियं

वीर्यमात्मन्धत्ते। वसन्ता॑ ब्राह्मणो॑ऽग्निमादधीत। वसन्तो वै
ब्राह्मणस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा
एतदृतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ता॑ऽग्निमाधत्ते। मुख्यं एव भवति। अथो
योनिमन्तमेवैनं प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्त्यं आदधीत। ग्रीष्मो
वै राजन्त्यस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। इन्द्रियावी भवति। शरदि
वैश्य आदधीत। शरद्वै वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवैनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः
फल्गुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघन्यां रात्रिः संवत्सरस्य। यत्पूर्वे
फल्गुनी। पृष्ठित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय। पापीयान्भवति।
उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे
फल्गुनी। मुखत एव संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो
खलु। यदैवैनं यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यर्द्धिः॥१३॥

खल्वधिथ्सन्त फल्गुन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतूनां वैश्यस्यर्तुरुत्तरे फल्गुनी षट्॥—[२]

उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति
शान्त्यै। सिकता निवपति। एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्। रूपेणैव
वैश्वानरमव रुन्धे। ऊषां निवपति। पुष्टिर्वा एषा प्रजननम्।
यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव। संज्ञानं॥

ह्येतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावापृथिवी सहास्ताम्। ते वियती
अब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति। यदमुष्या यज्ञियमासीत्।
तदस्यामदधात्। त ऊषा अभवन्॥१५॥

यदस्या यज्ञियमासीत्। तदमुष्यामदधात्। तददश्चन्द्रमसि
कृष्णम्। ऊषान्निवपन्नदो ध्यायेत्। द्यावापृथिव्योरेव यज्ञिये-
ऽग्निमाधत्ते। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। आखू रूपं कृत्वा। स
पृथिवीं प्राविशत्। स ऊतीः कुर्वाणः पृथिवीमनु समचरत्।
तदाखुकरीषमभवत्॥१६॥

यदाखुकरीषः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्।
तदेवाव रुन्धे। ऊर्जं वा एतः रसं पृथिव्या उपदीका उद्दिहन्ति।
यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवृषा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं
पृथिव्या अव रुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रः ह्येतत्पृथिव्याः।
यद्वल्मीकः॥१७॥

अबधिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः सूदमुपप्राभिनत्। ततो वै तासामन्नं
नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्यं गृहेऽन्नं क्षीयते।
आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन प्रजापतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदं स्यादिति। सोऽपश्यत्पुष्करपर्णं तिष्ठत्।
सोऽमन्यत। अस्ति वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति। स
वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमध आर्च्छत्। तस्यां

उपहृत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत्। यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै भूमित्वम्।
तां दिशोऽनु वातः समंवहत्। तां शर्कराभिरदृहत्। शं वै
नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं सम्भारो
भवति। अस्यामेवाच्छम्बद्धारमग्निमाधत्ते। शर्करा भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो शन्त्वायं। सरिता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो
वरुणस्य पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः समभवत्।
तस्य रेतः पराऽपतत्। तद्धिरण्यमभवत्। यद्धिरण्यमुपास्यति।
सरितसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्ध्रै स्वाद्रेतसो बीभत्स
इत्याहुः॥२१॥

उत्तरत उपास्यत्यर्वाभत्सायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति
प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा। सोऽश्वत्थे
संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्। यदाश्वत्थः सम्भारो
भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवाव रुन्धे॥२२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्वा
उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवाव रुन्धे।
तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्। तं गायत्र्याऽहरत्। तस्य
पूर्णमच्छिद्यत। तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पूर्णत्वम्॥२३॥

यस्य॑ पर्ण॒मयः॑ सम्भारो॒ भव॑ति। सो॒मपी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। दे॒वा
वै ब्रह्म॑न्नवदन्त। तत्पर्ण॑ उपा॒शृणोत्। सु॒श्रवा॒ वै नाम॑। यत्पर्ण॑मयः
सम्भारो॒ भव॑ति। ब्रह्म॑वर्च॒समे॒वाव॑ रुन्धे। प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत।
सोऽबि॑भेत्प्र मा॑ धक्ष्य॒तीति॑। त९ श॒म्याऽश॑मयत्॥ २४॥

तच्छ॒म्यै श॑मित्वम्। यच्छ॒मीम॑यः सम्भारो॒ भव॑ति। शान्त्या॒
अप्र॑दाहाय। अ॒ग्नेः सृ॑ष्टस्य॑ य॒तः। वि॒कङ्क॑तं भा॒ आ॑र्च्छत्। यद्वैक॑ङ्कतः
सम्भारो॒ भव॑ति। भा॒ ए॒वाव॑ रुन्धे। स॒हृद॑योऽ॒ग्निरा॑धेय॒ इत्या॑हुः।
म॒रुतो॑ऽद्वि॒र॒ग्निम॑तमयन्। तस्य॑ ता॒न्तस्य॑ हृद॑यमाच्छि॒न्दन्।
साऽश॑नि॒रभव॑त्। यद॒शनि॑हतस्य॒ वृक्ष॑स्य॒ सम्भारो॒ भव॑ति।
स॒हृद॑यमे॒वाग्नि॑मा ध॒त्ते॥ २५॥

ऊपा॑ अभवन्नभवद्वृत्मीकोऽश्राम्यदप्रथयद्धृत्यै वीभत्सत् इत्याहु रुन्धे पर्णत्वमशमयदच्छिन्दुः स्त्रीणि च॥ [३]

द्वा॒द॒शसु॑ वि॒क्रामे॑ष्व॒ग्निमा॑ द॒धीत॑। द्वा॒द॒श मा॑साः सं॒वत्स॑रः।
सं॒वत्स॑रादे॒वैन॑मव॒रुद्धा॑ ध॒त्ते। यद्वा॑द॒शसु॑ वि॒क्रामे॑ष्व॒ दधी॑त।
परि॑मित॒मव॑ रुन्धीत। चक्षु॑र्निमित् आ॒दधी॑त। इ॒यद्वा॑द॒श
वि॒क्रामा॑(३) इति॑। परि॑मितं चै॒वापरि॑मितं चा॒व रुन्धे॑। अ॒नृतं॑ वै
वा॒चा व॑दति। अ॒नृतं॑ म॒नसा॑ ध्यायति॥ २६॥

चक्षु॑र्वै स॒त्यम्। अ॒द्रा(३)गि॒त्याह॑। अ॒दर्श॑मि॒ति। तथ्स॒त्यम्।
यश्चक्षु॑र्निमितेऽ॒ग्निमा॑ध॒त्ते। स॒त्य ए॒वैन॑मा ध॒त्ते। तस्मा॑दाहि॒ताग्नि॑र्नानृतं
वदेत्। नास्य॑ ब्राह्म॒णोऽना॑श्वान्गृहे व॑सेत्। स॒त्ये ह्य॑स्या॒ग्निराहि॑तः।
आ॒ग्नेयी॑ वै रा॒त्रिः॥ २७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गार्हपत्यमा दधाति।
 पशून्नेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। अर्धोदिते
 सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै लोके प्रजापतिः प्रजा
 असृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। अथो भूतं चैव
 भविष्यच्चाव रुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकाशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा
 अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत्।
 अथ गार्हपत्यम्। अथान्वाहार्यपचनम्। साऽब्रवीत्। प्रतीच्येषां
 श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा परा भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरेति। भद्रो भूत्वा
 पराभवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत् इति। तदगच्छत्।
 तैऽन्वाहार्यपचनमग्र आदधत्। अथ गार्हपत्यम्। अथाऽऽहवनी-
 यम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषां श्रीरंगात्। भद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेष्यन्ति। प्रजां
 तु न वैथस्यन्त इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य श्रीरेति।
 भद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमेति। प्रजां तु न विन्दते। साऽब्रवीदिडा
 मनुम्। तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि। यथा प्र प्रजयां
 पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥३१॥

प्रत्यस्मिँल्लोके स्थास्यसि। अभि सुवर्गं लोकं जेष्यसीति।

गार्हपत्यमग्र आदधात्। गार्हपत्यं वा अनु प्रजाः पशवः प्रजायन्ते। गार्हपत्येनैवास्मै प्रजां पशून्प्राजंनयत्। अथान्वाहार्यपचनम्। तिर्यङ्ङिव वा अयं लोकः। अस्मिन्नेव तेन लोके प्रत्यतिष्ठत्। अथाऽऽहवनीयम्। तेनैव सुवर्गं लोकमभ्यजयत्॥ ३२॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। प्रत्यस्मिँल्लोके तिष्ठति। अभि सुवर्गं लोकं जयति। यस्य वा अयथादेवतमग्निराधीयते। आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यस्य यथादेवतम्। न देवताभ्य आवृश्च्यते। वर्सीयान्भवति॥ ३३॥

भृगूणां त्वाऽङ्गिरसां व्रतपते व्रतेनादधामीति भृग्वङ्गिरसामादध्यात्। अदित्यानां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीत्यन्यासां ब्राह्मणीनां प्रजानाम्। वरुणस्य त्वा राज्ञो व्रतपते व्रतेनादधामीति राज्ञः। इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण व्रतपते व्रतेनादधामीति राजन्यस्य। मनोस्त्वा ग्रामण्यो व्रतपते व्रतेनादधामीति वैश्यस्य। ऋभूणां त्वा देवानां व्रतपते व्रतेनादधामीति रथकारस्य। यथादेवतमग्निराधीयते। न देवताभ्य आवृश्च्यते। वर्सीयान्भवति॥ ३४॥

ध्यायति वै रात्रिश्चाव रुन्धे भविष्यन्तीत्यब्रवीज्जनिष्यसेऽजयद्वर्सीयान्भवति नवं च॥ [४]

प्रजापतिर्वाचः सत्यमपश्यत्। तेनाग्निमाधत्त। तेन वै स आर्धोत्। भूर्भुवः सुवरित्याह। एतद्वै वाचः सत्यम्। य एतेनाग्निमाधत्ते। ऋध्रोत्येव। अथो सत्यप्राशूरेव भवति। अथो य एवं विद्वानभिचरति। स्तृणुत एवैनम्॥ ३५॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। भुव इत्याह।
अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। सुवरित्याह। सुवर्ग एव लोके
प्रति तिष्ठति। त्रिभिरक्षरैर्गार्हपत्यमा दधाति। त्रय इमे लोकाः।
एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमाधत्ते। सर्वैः पञ्चभिराहवनीयम्॥३६॥

सुवर्गाय वा एष लोकायाधीयते। यदाहवनीयः। सुवर्ग
एवास्मै लोके वाचः सत्यं सर्वमाप्नोति। त्रिभिर्गार्हपत्यमा
दधाति। पञ्चभिराहवनीयम्। अष्टौ सम्पद्यन्ते। अष्टाक्षरा गायत्री।
गायत्रौऽग्निः। यावानेवाग्निः। तमाधत्ते॥३७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः परांचीरायन्।
ताभ्यो ज्योतिरुदगृह्णात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः प्रजा अभि
समावर्तन्त। उपरीवाग्निमुद्गृह्णीयादुद्धरन्। ज्योतिरेव पश्यन्तीः
प्रजा यजमानमभि समावर्तन्ते। प्रजापतेरक्ष्यंश्चयत्। तत्परा-
ऽपतत्। तदश्वोऽभवत्। तदश्वस्याश्वत्वम्॥३८॥

एष वै प्रजापतिः। यदग्निः। प्राजापत्योऽश्वः। यदश्वं
पुरस्तान्नयति। स्वमेव चक्षुः पश्यन्प्रजापतिरनूदति। वज्री वा
एषः। यदश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। जातानेव भ्रातृव्यान्पणुदते।
पुनरा वर्तयति॥३९॥

जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। न्याहवनीयो गार्हपत्य-
मकामयत। निगार्हपत्य आहवनीयम्। तौ विभाजं नाशक्रोत्।

सोऽश्वः पूर्ववाङ्मूत्वा। प्राञ्चं पूर्वमुदवहत्। तत्पूर्ववाहः पूर्ववाद्वम्।
यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावैवैनौ
कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरेत्। प्राणान् विच्छिन्द्यात्। अधोऽधः शिरो
हरति। प्राणानां गोपीथाय। इयत्यग्रे हरति। अथेयत्यथेयति। त्रयं
इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निम-
सृजत। सोऽबिभेत्प्र मां धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय। यत्रेधा-
ऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्व्यूहति। शान्त्या अप्रदाहाय।
पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य सन्दधाति। पशुर्वा एषः। यदश्वः।
एष रुद्रः॥४२॥

यदग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमादध्यात्। रुद्राय पशूनपिदध्यात्।
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नाक्रमयेत्। अनवरुद्धा अस्य पशवः
स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्। यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा अभ्यववर्तेरन्।
अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न रुद्रायापिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराजं एव विक्रान्तं यजमानोऽनु
विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये पावकाय। अग्नये
शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति। पुनात्येवैनम्। यदग्नये
पावकाय। पूत एवास्मिन्नन्नाद्यं दधाति। यदग्नये शुचये।

ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति॥४४॥

एनमाहुवनीयं धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरुत इति रुद्रो दधाति यदग्नये शुचंय एकं च॥———[५]

देवा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॒जय॑मु॒पय॑न्तः। अ॒ग्नौ वा॒मं वसु॑ सं न्य॑दधत्। इ॒दमु॑ नो भविष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तद॒ग्निर्नो॑त्सह॑मशक्रोत्। तत् त्रे॒धा वि॒न्य॑दधात्। प॒शुषु॑ तृती॑यम्। अ॒प्सु तृती॑यम्। आ॒दित्ये॑ तृती॑यम्॥४५॥

तद्दे॒वा वि॒जित्य॑। पुन॒रवा॑रुरुत्सन्त। तेऽ॒ग्नये॑ पव॑मानाय पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर॑वपन्। प॒शवो॑ वा अ॒ग्निः पव॑मानः। यदे॒व प॒शुष्वार्सी॑त्। तत्तेनावा॑रुन्धत्। तेऽ॒ग्नये॑ पाव॒काय॑। आपो॑ वा अ॒ग्निः पा॑वकः। यदे॒वाप्स्वार्सी॑त्। तत्तेनावा॑रुन्धत्॥४६॥

तेऽ॒ग्नये॑ शुच॑ये। अ॒सौ वा आ॑दित्योऽ॒ग्निः शुचिः॑। यदे॒वाऽऽदि॑त्य आसी॑त्। तत्तेनावा॑रुन्धत्। ब्रह्म॒वादि॑नो वदन्ति। त॒नुवो॑ वावैता अ॒ग्न्याधे॑यस्य। आ॒ग्नेयो॑ वा अ॒ष्टाक॑पालोऽ॒ग्न्याधे॑यमिति॑। यत्तं निर्व॑पेत्। नैतानि॑। यथाऽऽत्मा॑ स्यात्॥४७॥

नाङ्गा॑नि। ता॒दृगे॒व तत्। यदे॒तानि॑ निर्व॑पेत्। न तम्। यथाऽङ्गा॑नि स्युः। नाऽऽत्मा॑। ता॒दृगे॒व तत्। उ॒भया॑नि स॒ह नि॒रुप्या॑णि। य॒ज्ञस्य॑ सा॒त्मत्वा॑य। उ॒भयं॑ वा ए॒तस्यो॑न्द्रि॒यं वी॒र्य॑माप्यते॥४८॥

योऽ॒ग्निमा॑धत्ते। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपालम॒नु निर्व॑पेत्। आ॒दि॒त्यं च॒रुम्। इ॒न्द्रा॒ग्नी वै दे॒वाना॑मया॑तयामानौ। ये ए॒व दे॒वते॑ अया॑तयाम्नी।

ताभ्यामेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमव रुन्धे। आदित्यो भवति। इयं वा
अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। धेन्वे वा एतद्वेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनडुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवाव रुन्धे। घृते
भवति। यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राशन्ति।
दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि। एष
रुद्रः। यदग्निः॥५०॥

यथ्सद्य एतानि हवींषि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्।
अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा अस्य पशवः
स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्। संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश
रात्रयः। संवत्सरेणैवास्मै रुद्रं शमयित्वा। पशूनव रुन्धे।
यदेकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। तादृक्तत्। न प्रजनन-
मुच्छिंषेत्। एकं निरुप्य। उत्तरे समस्येत्। तृतीयमेवास्मै
लोकमुच्छिंषति प्रजननाय। तं प्रजया पशुभिरनु प्रजायते।
अथो यज्ञस्यैवैषाऽभिक्रान्तिः। रथचक्रं प्रवर्तयति। मनुष्यरथेनैव
देवरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्राँ(३) न होतव्या(३)
मिति। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न
जुहुयात्। अग्निः परा भवेत्। तूष्णीमेव होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती

जुहोति। नाग्निः पराभवति। अग्नीधे ददाति॥५३॥

अग्निमुखा॑नेव॒र्तुन्प्री॑णाति। उ॒प॒ब॒र्ह॑णं ददाति। रू॒पा॒णा॒मव॑-
रु॒द्धौ। अ॒श्वं ब्र॒ह्म॑णे। इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। धे॒नुः हो॒त्रे। आ॒शिषं
ए॒वाव॑ रुन्धे। अ॒न॒ङ्गाह॑मध्व॒र्यवै। वह्नि॒र्वा अ॑न॒ङ्गान्। वह्नि॒रध्व॑र्युः॥५४॥

वह्नि॑नै॒व वह्नि॑ य॒ज्ञस्या॑व॑ रुन्धे। मि॒थुनौ॑ गावौ ददाति।
मि॒थुन॑स्याव॑रुद्धौ। वा॒सो द॑दाति। स॒र्वदे॒वत्य॑ वै वा॒सः। सर्वा
ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति। आ द्वा॑द॒शभ्यो॑ ददाति। द्वा॑द॒श मा॒साः
सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑र ए॒व प्र॑ति तिष्ठति। का॒ममू॑र्ध्वं दे॒यम्।
अ॒प॒रि॒मि॒तस्या॑व॑रुद्धौ॥५५॥

आ॒दित्ये॑ तृती॒यम॑प्स्वासी॒त्तत्तेना॑वा॒रुन्ध॑त् स्यादा॑प्य॒ते रे॒तोऽग्नि॑रेकमेकमे॒तानि॑ हवी॑ःपि॒ निर्व॑प॒त्यव॑रोहति
ददा॒त्यध्व॑र्युर्दे॒यमेकं॑ च॥

[६]

घ॒र्मः शि॒रस्त॑द॒यम॒ग्निः। स॒म्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुवत्। छ॒र्दिस्तो॑काय॒
तन॑याय यच्छ। वा॒तः प्रा॒णस्त॑द॒यम॒ग्निः। स॒म्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुवत्।
स्व॒दि॒तं तो॑काय॒ तन॑याय पि॒तुं प॑च। प्रा॒चीम॑नु॒ प्र॒दिशं॑ प्रेहि॒ वि॒द्वान्।
अ॒ग्नेर॑ग्ने॒ पुरो॑ अ॒ग्निर्भवे॑ह। वि॒श्वा आ॒शा दी॒द्यानो॑ विभा॑हि। ऊ॒र्जं नो॑
धेहि॒ द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे॥५६॥

अ॒र्कश्चक्षु॑स्तद॒सौ सूर्य॑स्तद॒यम॒ग्निः। स॒म्प्रि॑यः प॒शुभि॑र्भुवत्।
यत्ते॑ शुक्र॒ शुक्रं॑ वर्चः॒ शुक्रा॑ त॒नूः। शु॒क्रं ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑ मे
दी॒दिहि॒ तेन॑ त्वाऽऽ॒धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने॒ ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे

सर्वमायुर्व्यानशे। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विराट् स्वराट्। ते माविंशतां ते मा जिन्वताम्॥५७॥

ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। सम्राट् अभिभूश्च। ते माविंशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। विभूश्च परिभूश्च। ते मा विंशतां ते मा जिन्वताम्। ये ते अग्ने शिवे तनुवौ। प्रभ्वी च प्रभूतिश्च। ते मा विंशतां ते मा जिन्वताम्। यास्ते अग्ने शिवास्तनुवः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवस्त्रीणि च॥ [७]

इमे वा एते लोका अग्रयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्। शोचयेयुर्यजमानम्। घर्मः शिर इति गार्हपत्यमा दधाति। वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। तेनैवैनान्व्यावर्तयति। तथा न शोचयन्ति यजमानम्। रथन्तरमभिगायते गार्हपत्य आधीयमाने। रथन्तरो वा अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वामदेव्यमभिगायत उद्धियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष एवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्। शान्तमेवैनं पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत आहवनीय आधीयमाने। बार्हतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराडैत्। तं वारवन्तीयेनावारयत। तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेन श्येती अकुरुत।

तच्छैतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभि गायते। वारयित्वैवेनं
प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेनं श्येती कुरुते। घर्मः शिर इति
गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवेनमा धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः।
स आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः।
सम्प्रियः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवेनं सम्प्रियं करोति।
पशूनामहिंसायै। छर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छेत्याह। आ-
मेवैतामा शास्ते। वार्तः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवेनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं
पचेत्याह। अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनुं प्रदिशं प्रेहिं
विद्वानित्याह। विभक्तिरेवेनयोः सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ कुरुते।
ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह। आमेवैतामा शास्ते।
अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को वै देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेनं मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवेनम्।
आनशे व्यानश इति त्रिरुदिङ्गयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवेनं
लोकेषु प्रतिष्ठितमा धत्ते। तत्तथा न कार्यम्। वीङ्गितमप्रतिष्ठितमा
दधीत। उद्धृत्यैवाधायामिमन्त्रियः। अवीङ्गितमेवेनं प्रतिष्ठितमाधत्ते।
विराट् स्वराट् यास्तै अग्ने शिवास्तनुवस्ताभिस्त्वाऽऽदध इत्याह।
एता वा अग्नेः शिवास्तनुवः। ताभिरेवेनं समर्धयति। यास्तै
अग्ने घोरास्तनुवस्ताभिर्मुं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। ताभिरेवेनं

पराभावयति॥६४॥

लोकौऽसृजतैनमाधत्तेऽन्वाहार्यपचनं देवानामन्नमेनं प्रतिष्ठितमाधत्ते पञ्च च॥—————[८]

शमीगर्भादग्निं मन्थति। एषा वा अग्रेर्यज्ञियां तनूः। तामेवास्मै जनयति। अदितिः पुत्रकामा। साध्येभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मौदनमपचत्। तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चार्यमा चाजायेताम्। सा द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै मित्रश्च वरुणश्चाजायेताम्। सा तृतीयमपचत्। तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या अंशश्च भगश्चाजायेताम्। सा चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या इन्द्रश्च विवस्वाश्चाजायेताम्। ब्रह्मौदनं पचति। रेत एव तदधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा औदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते। तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिति रेतोऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः। एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति। अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय। इयंतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयंतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयंतीर्भवन्ति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति। आर्द्रमिव हि

रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति। चित्रमेव भवति।
घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम। यद्घृतम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्ध-
यति। अथो तेजसा। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्। गायत्रछन्दा वै
ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वायं। त्रिष्टुग्भीं राजन्यस्य।
त्रिष्टुच्छन्दा वै राजन्यः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वायं॥७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वायं। तं संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सरं हि रेतो हितं
वर्धते। यद्येनं संवत्सरे नोपनमेत्। समिधः पुनरादध्यात्। रेतं एव
तद्धितं वर्धमानमेति। न मां समश्जीयात्। न स्त्रियमुपेयात्॥७१॥

यन्मां समश्जीयात्। यच्छ्रियमुपेयात्। निर्वीर्यः स्यात्।
नैनमग्निरुपनमेत्। श्व आधास्यमानो ब्रह्मौदनं पंचति। आदित्या
वा इत उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्। ते वा इतो यन्तं प्रतिनुदन्ते।
एते खलु वावाऽऽदित्याः। यद्वाह्मणाः। तैरेव सन्त्वं गच्छति॥७२॥

नैनं प्रतिनुदन्ते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। क्वां सः। अग्निः कार्यः।
योऽस्मै प्रजां पशून्प्रजनयतीति। शल्कैस्तां रात्रिमग्निमिन्धीत।
तस्मिन्नुपव्युषमरणीं निष्टपेत्। यथर्षभार्यं वाशिता न्याविच्छायति।
तादृगेव तत्। अपोदूह्य भस्माग्निं मन्थति॥७३॥

सैव साऽग्नेः सन्ततिः। तं मथित्वा प्राश्नुमुद्धरति।

संवत्सरमेव तद्रेतो हितं प्रजंनयति। अनाहितस्तस्याग्नि-
रित्याहुः। यः समिधोऽनाधायाग्निमाधत्त इति। ताः संवत्सरे
पुरस्तादादध्यात्। संवत्सरादेवैनमवरुध्याधत्ते। यदि संवत्सरे-
ऽनादध्यात्। द्वादश्यां पुरस्तादादध्यात्। संवत्सरप्रतिमा वै
द्वादश रात्रयः। संवत्सरमेवास्याऽऽहिता भवन्ति। यदि
द्वादश्यां नादध्यात्। त्र्यहे पुरस्तादादध्यात्। आहिता एवास्य
भवन्ति॥७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचदद्विती रेतोऽधत्त समिंता घृतवंतीभिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः
प्रत्ययनस्त्वार्येयाद्रच्छति मन्थति रात्रयश्चत्वारि च॥ [९]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत।
स तपोऽतप्यत। स आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदवर्धत।
तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां देवासुरा
व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्। तत्प्रजा-
पतिः पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा द्वितीयमुदक्रामत्।
तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मे गोपायेति। सा तृतीयमुद-
क्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। शङ्स्यं पशून्मे गोपायेति॥७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथ सभां
मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।

अहे॑ बु॒ध्रिय॒ म॒त्रं मे गोपा॒येति॑। अ॒ग्नीन् वाव सा तान्व्य॑क्रमत।
तान्प्र॒जाप॑तिः पर्य॑गृह्णात्। अथो॑ प॒ङ्क्ति॒मेव। प॒ङ्क्ति॒र्वा ए॒षा ब्रा॑ह्म॒णे
प्रवि॑ष्टा॥ ७७॥

तामा॒त्मनो॑ऽधि निर्मि॑मीते। यद॒ग्निरा॑धी॒यते॑। तस्मा॑दे॒ताव॑न्तो-
ऽग्नय॒ आधी॑यन्ते। पाङ्क्तुं॑ वा इ॒दं सर्व॑म्। पाङ्क्ते॑नैव पाङ्क्तुं॑
स्पृ॒णोति॑। अथ॑र्व पि॒तुं मे॑ गोपा॒येत्या॑ह। अन्न॑मे॒वैतेन॑ स्पृ॒णोति॑।
नर्य॑ प्र॒जां मे॑ गोपा॒येत्या॑ह। प्र॒जामे॒वैतेन॑ स्पृ॒णोति॑। श॒स्यं प॒शून्मे॑
गोपा॒येत्या॑ह॥ ७८॥

प॒शूने॒वैतेन॑ स्पृ॒णोति॑। सप्र॑थ स॒भां मे॑ गोपा॒येत्या॑ह।
स॒भामे॒वैतेन॑न्द्रि॒यं स्पृ॒णोति॑। अहे॑ बु॒ध्रिय॒ म॒त्रं मे गोपा॒येत्या॑ह।
म॒त्रमे॒वैतेन॑ श्रि॒यं स्पृ॒णोति॑। यद॑न्वाहार्य॒पच॑नेऽन्वाहार्यं॑ पच॑न्ति।
तेन॑ सो॑ऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यद्वा॑र॒हप॑त्य॒ आज्य॑मधि॒श्रय॑न्ति
सम्प॑त्नी॒र्याज॑यन्ति। तेन॑ सो॑ऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यदा॑हव॒नीये॑
जुह॑ति॥ ७९॥

तेन॑ सो॑ऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यथ्स॒भायां॑ वि॒जय॑न्ते। तेन॑
सो॑ऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। यदा॑वस॒थेऽन्नं॑ हर॑न्ति। तेन॑ सो॑-
ऽस्या॒भीष्टः॑ प्री॒तः। तथा॑ऽस्य॒ सर्वे॑ प्री॒ता अ॒भीष्टा॑ आधी॑यन्ते।
प्रव॑स॒थमे॒ष्यन्ने॒वमु॑प॒तिष्ठे॑तैक॑मेकम्। यथा॑ ब्रा॒ह्म॒णाय॑ गृहे॒वासि॑ने
परि॑दायं गृहानेति॑। तादृ॒गेव॑ तत्। पुन॑रा॒गत्यो॑प॒तिष्ठ॑ते। सा

भागेयमेवैषां तत्। सा तत् ऊर्ध्वारोहत्। सा रोहिण्यंभवत्।
तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। रोहिण्यामग्निमादधीत। स्व एवैनं योनौ
प्रतिष्ठितमाधत्ते। ऋध्नोत्येनेन॥८०॥

एषा पशून्मे गोपायेति प्रविष्टा पशून्मे गोपायेत्याह जुह्वति तिष्ठते सप्त च॥—————[१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकासूदन्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तदग्निर्नोद्धर्मः शिरं द्रुमे वै शमीगुर्भात्प्रजा-
पतिः स रिरिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यं दश॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तौ दिव्यावथौ शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपर्युपरि यथ्सद्यः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा जगतीभिरशीतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमृध्नोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अप पाप्मानं यजमानस्य हन्तु।
शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी लोकसाता।
शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः।
वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्जज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः।
ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञियमागमिष्ठाः। ऊतीः
कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य। तत्ते
न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जं पृथिव्या
रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरूचीः॥२॥

वम्नीभिरनुवित्तं गुहांसु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः।
प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहृत्यै सुवितं नो अस्तु।
उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि। यस्य
रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाः सरिरस्य मध्ये। तस्येदं
विहंतमाभरन्तः। अछम्बद्वारमस्यां विधेम॥३॥

यत्पर्यपश्यत्सरिरस्य मध्ये। उर्वीमपश्यद्भ्रगतः प्रतिष्ठाम्।
तत्पुष्करस्याऽऽयतनाद्धि जातम्। पूर्णं पृथिव्याः प्रथनं हरामि।
याभिरद्वद्भ्रगतः प्रतिष्ठाम्। उर्वीमिमां विश्वजनस्य भर्त्रीम्। ता

नः शिवाः शर्कराः सन्तु सर्वाः। अग्ने रेतश्चन्द्रः हिरण्यम्। अद्भ्यः
सम्भूतममृतं प्रजासु। तत्सम्भरन्नुत्तरतो निधाय॥४॥

अतिप्रयच्छं दुरितिं तरेयम्। अश्वो रूपं कृत्वा यदश्वत्थे-
ऽतिष्ठः। संवत्सरं देवेभ्यो निलायं। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं
जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जः पृथिव्या अध्युत्थितोऽसि। वनस्पते
शतबलशो विरोह। त्वया वयमिषमूर्जं मदन्तः। रायस्पोषेण समिषा
मदेम। गायत्रिया ह्रियमाणस्य यत्ते॥५॥

पूर्णमपतत्तृतीयस्यै दिवोऽधि। सोऽयं पूर्णः सोमपर्णाद्धि
जातः। ततो हरामि सोमपीथस्यावरुद्धौ। देवानां ब्रह्मवादं
वदतां यत्। उपाशृणोः सुश्रवा वै श्रुतोऽसि। ततो मामाविशतु
ब्रह्मवर्चसम्। तत्सम्भरंस्तदवरुन्धीय साक्षात्। यया ते
सृष्टस्याग्नेः। हेतिमशमयत्प्रजापतिः। तामिमामप्रदाहाय॥६॥

शमीः शान्त्यै हराम्यहम्। यत्ते सृष्टस्यं यतः। विकङ्कतं भा
आर्च्छञ्जातवेदः। तया भासा सम्मितः। उरुं नो लोकमनु प्रभाहि।
यत्ते तान्तस्य हृदयमाच्छिन्दञ्जातवेदः। मरुतोऽद्विस्तमयित्वा।
एतत्ते तदशनेः सम्भरामि। सात्मा अग्ने सहृदयो भवेह।
चित्रियादश्वत्थात्सम्भृता बृहत्यः॥७॥

शरीरमभि सःस्कृताः स्थ। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः।
तिस्रस्त्रिवृद्धिर्मिथुनाः प्रजात्यै। अश्वत्थाद्व्यवाहाद्धि जाताम्।

अ॒ग्नेस्त॒नूं य॒ज्ञिया॒५ सम्भ॑रामि। शा॒न्तयो॑नि॒५ शमी॑ग॒र्भम्। अ॒ग्नये॑
प्रज॑नयित॒वै। यो अ॑श्व॒त्थः श॑मीग॒र्भः। आ॒रुरो॑ह॒ त्वे सच॑। तं ते
हरामि॒ ब्रह्म॑णा॥८॥

य॒ज्ञियैः॑ के॒तुभिः॑ स॒ह। यं त्वा॑ स॒मभ॑र॒ञ्जात॑वेदः। य॒थाश॑री॒रं
भू॒तेषु॑ न्य॒क्तम्। स स॒म्भृतः॑ सीद॒ शिवः॑ प्र॒जाभ्यः॑। उ॒रुं नो॑
लो॒कम॑नु॒नेषि॑ वि॒द्वान्। प्रवे॑धसे॒ क॒वये॑ मे॒ध्याय॑। वचो॑ व॒न्दारु॑
वृष॒भाय॑ वृ॒ष्णे। यतो॑ भ॒यम॑भ॒यं तन्नो॑ अस्तु। अ॒व दे॒वान् य॒जे
हे॒ड्यान्। स॒मिधा॒ऽग्निं दु॑वस्यत॥९॥

॥ घृत-सूक्तम् ॥

घृ॒तैर्बो॑धय॒ताति॑थिम्। आ॒ऽस्मिन् ह॒व्या जु॑होतन। उ॒पं
त्वा॒ऽग्ने ह॒विष्म॑तीः। घृ॒ताची॑र्यन्तु॒ हर्य॑त। जुष॒स्वं स॒मिधो॑ म॒म।
तं त्वा॑ स॒मिद्धि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि। बृ॒हच्छो॑चा यवि॒ष्ठ्या।
स॒मि॒ध्यमा॑नः प्रथ॒मो नु॑ धर्मः। स॒म॒क्तुभि॑रज्यते वि॒श्ववा॑रः॥१०॥

शो॒चिष्केशो॑ घृ॒तनि॑र्णि॒क्पाव॑कः। सु॒य॒ज्ञो अ॒ग्निर्य॑जथा॒य दे॒वान्।
घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑नि॒र॒ग्निः। घृ॒तैः स॒मिद्धो॑ घृ॒तम॒स्यान्न॑म्। घृ॒तप्रु॑ष॒स्त्वा
स॒रितो॑ वहन्ति। घृ॒तं पिब॑न्त्सु॒यजा॑ यक्षि॒ देवान्। आ॒यु॒र्दा अ॒ग्ने
ह॒विषो॑ जुषा॒णः। घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चारु॒
गव्य॑म्। पि॒तेव॑ पु॒त्रम॒भिर॑क्षतादि॒मम्॥११॥

त्वामग्ने समिधानं यविष्ठ। देवा दूतं चक्रिरे हव्यवाहम्।
 उरुज्रयंसं घृतयोनिमाहुतम्। त्वेषं चक्षुर्दधिरे चोदयन्वति। त्वामग्ने
 प्रदिव आहुतं घृतेन। सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे। स वावृधान
 ओषधीभिरुक्षितः। उरु ज्रयांसि पार्थिवा वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं
 व ऋतस्य धूरुषदम्। अग्निं मित्रं न समिधान ऋञ्जते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णामुदु नो यंसते
 धियम्। प्रजा अग्ने संवासय। आशाश्च पशुभिः सह। राष्ट्राण्यस्मा
 आर्धेहि। यान्यासन्त्सवितुः सवे। मही विशपत्नी सदने ऋतस्य।
 अर्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वत्नी जन्यं जातवेदसम्।
 अध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरौहतं दशतुं शक्नोमीमम्। ऋतेनाग्न आयुषा वर्चसा सह।
 ज्योग्जीवन्त उत्तरामुत्तरां समां। दर्शमहं पूर्णमासं यज्ञं यथा
 यज्ञै। ऋत्विगवती स्थो अग्निरेतसौ। गर्भं दधाथां ते वामहं ददे।
 तत्सत्यं यद्वीरं बिभृथः। वीरं जनयिष्यथः। ते मत्प्रातः प्रजनिष्येथे।
 ते मा प्रजाते प्रजनयिष्यथः॥१४॥

प्रजयां पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सुवर्गे लोके। अनृतात्सत्यमुपैमि।
 मानुषाद्वैव्यमुपैमि। दैवीं वाचं यच्छामि। शल्कैरग्निमिन्धानः। उभौ
 लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर् ऋध्वा। अति मृत्युं तराम्यहम्।
 जातवेदो भुवनस्य रेतः। इह सिंश्च तपंसो यज्ञनिष्यते॥१५॥

अग्निमंश्चत्थादधि हव्यवाहम्। शमीगर्भाञ्जनयन् यो मंयोभूः।
 अयं ते योनिर्ऋत्वियः। यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्न
 आरोह। अथा नो वर्धया रयिम्। अपेत वीत वि च सर्पतातः।
 येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अदादिदं यमोऽवसानं पृथिव्याः।
 अक्रन्निमं पितरो लोकमस्मै॥१६॥

अग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसि। संज्ञानमसि कामधरणम्। मयि
 ते कामधरणं भूयात्। संवः सृजामि हृदयानि। स२सृष्टं मनो
 अस्तु वः। स२सृष्टः प्राणो अस्तु वः। सं या वः प्रियास्तनुवः। सं
 प्रिया हृदयानि वः। आत्मा वो अस्तु सम्प्रियः। सम्प्रियास्तनुवो
 मम॥१७॥

कल्पेतां द्यावापृथिवी। कल्पन्तामाप ओषधीः। कल्पन्तामग्नयः
 पृथक्। मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः। येऽग्नयः समनसः। अन्तरा
 द्यावापृथिवी। वासन्तिकावृतू अभि कल्पमानाः। इन्द्रमिव देवा
 अभि सं विशन्तु। दिवस्त्वा वीर्येण। पृथिव्यै महिम्ना॥१८॥

अन्तरिक्षस्य पोषेण। सर्वपशुमादधे। अजीजनन्नमृतं
 मर्त्यासः। अस्त्रेमाणं तरणिं वीडुजम्भम्। दश स्वसारो अगुवः
 समीचीः। पुमा२सं जातमभि स२रभन्ताम्। प्रजापतेस्त्वा
 प्राणेनाभि प्राणिमि। पूष्णः पोषेण मह्यम्। दीर्घायुत्वाय
 शतशारदाय। शत२ शरद्भ्य आयुषे वर्चसे॥१९॥

जी॒वा॒त॒वै पु॒ण्या॒य। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। ममा॑सि॒
योनि॑स्तव॒ योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्व॑हं ह॒व्या॒न्य॒ग्ने। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒क॒कृ॒ज्जा॒तवे॑दः। प्रा॒णे त्वा॒ऽमृ॒तमा॑द॒धामि॑। अ॒न्ना॒दम॑न्नाद्या॒य।
गो॒प्तारं॑ गु॒प्त्यै। सु॒गा॒र॒ह॒प॒त्यो वि॑दह॒न्नरा॑तीः। उ॒षसः॑ श्रेय॑सीः
श्रेय॑सीर्दध॑त्॥२०॥

अ॒ग्ने स॒प॒त्ना॑ꣳ अ॒प॒ बा॒ध॑मानः। रा॒य॒स्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑
धेहि॑। इ॒मा उ॒ मामु॑प॒तिष्ठ॑न्तु रा॒यः। आ॒भिः प्र॒जाभि॑रि॒ह संव॑से॒य।
इ॒हो इ॒डा तिष्ठ॑तु वि॒श्वरू॑पी। मध्ये॒ वसो॑र्दी॒दिहि॑ जा॒तवे॑दः। ओज॑से
बला॑य॒ त्वोद्य॑च्छे। वृष॑णे शु॒ष्मा॒याऽऽयु॑षे॒ वर्च॑से। स॒प॒त्न॒तूर॑सि वृ॒त्रतूः।
यस्तै॑ दे॒वेषु॑ म॒हिमा॑ सु॒वर्गः॥२१॥

यस्त॑ आ॒त्मा प॒शुषु॑ प्रवि॑ष्टः। पु॒ष्टि॒र्या तै॑ मनु॒ष्येषु॑ पप्र॑थे। तया॑
नो अ॒ग्ने जु॒षमा॑ण॒ एहि॑। दि॒वः पृ॑थि॒व्याः पर्य॑न्त॒रिक्षा॑त्। वाता॑त्प॒शुभ्यो॑
अध्योष॑धी॒भ्यः। यत्र॑ यत्र जा॒तवे॑दः सम्ब॒भूथ॑। ततो॑ नो अ॒ग्ने जु॒षमा॑ण॒
एहि॑। प्राची॑मनु॒ प्रदि॑शं॒ प्रेहि॑ वि॒द्वान्। अ॒ग्नेर॑ग्ने पु॒रो अ॑ग्नि॒र्भवे॑ह। वि॒श्वा
आशा॑ दी॒द्यानो॑ वि भा॑हि॥२२॥

ऊ॒र्ज नो॑ धेहि॒ द्वि॒पदे॑ चतु॑ष्पदे। अ॒न्व॒ग्निरु॒षसा॑म॒ग्रम॑ख्यत्।
अ॒न्वहा॑नि प्रथ॒मो जा॒तवे॑दाः। अनु॒ सूर्य॑स्य पु॒रु॒त्रा च॑ र॒श्मीन्। अनु॑
द्यावा॑पृथि॒वी आ॑त॒तान्। वि॒क्रम॑स्व म॒हाꣳ अ॑सि। वे॒दिष॑न्मानु॒षेभ्यः॑।
त्रि॒षु लो॒केषु॑ जागृ॑हि। यद्दि॒दं दि॒वो यद्दः॑ पृथि॒व्याः। सं॒वि॒दाने॑

रोदसी सं बभूवतुः॥२३॥

तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः। शम्भूः प्रजाभ्यस्तनुवे स्योनः।
प्राणं त्वाऽमृत आ दधामि। अन्नादमन्नाद्याय। गोसारं गुप्त्यै।
यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्रम्। तेन मे
दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे व्यानशे
सर्वमायुर्व्यानशे॥२४॥

नर्य प्रजां मे गोपाय। अमृतत्वाय जीवसे। जातां
जनिष्यमाणां च। अमृते सत्ये प्रतिष्ठिताम्। अथर्व पितुं मे
गोपाय। रसमन्नमिहायुषे। अदब्धायोऽशीततनो। अविषन्नः पितुं
कृणु। शःस्य पशून्मे गोपाय। द्विपादो ये चतुष्पदः॥२५॥

अष्टाशफाश्च य इहाग्ने। ये चैकशफा आशुगाः। सप्रथ
सभां मे गोपाय। ये च सभ्याः सभासदः। तानिन्द्रियावतः कुरु।
सर्वमायुरुपासताम्। अहे बुध्निय मन्नं मे गोपाय। यमृषयस्त्रैविदा
विदुः। ऋचः सामानि यजूंषि। सा हि श्रीरमृता सताम्॥२६॥

चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये।
मर्मृज्यमाना महते सौभगाय। मह्यं धुक्व यजमानाय कामान्।
इहैव सन्तत्र सतो वो अग्रयः। प्राणेन वाचा मनसा बिभर्मि। तिरो
मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्। ज्योतिषा वो वैश्वानरेणोपतिष्ठे। पञ्चधा-
ऽग्नीन्व्यक्रामत्। विराट्स्मृष्टा प्रजापतेः। ऊर्ध्वाऽऽरोहद्रोहिणी।

योनिर्ग्रेः प्रतिष्ठितिः॥२७॥

विशन्तु नः पुरुषीर्विधेम निधाय यत्तेऽप्रदाहाय बृहत्यां ब्रह्मणा दुवस्यत विश्ववारं इममुञ्जते पुरोगां
प्रजनयिष्यथो जनिष्यतेऽस्मै मम महिम्ना वर्चसे दधंस्सुवर्गो भाहि सम्बभूवतुरायुर्व्यानशे चतुष्पदः सतां
प्रजापतेर्द्धे च॥ [१]

नवैतान्यहानि भवन्ति। नव वै सुवर्गा लोकाः।
यदेतान्यहान्युपयन्ति। नवस्वेव तत्सुवर्गेषु लोकेषु सत्रिणः
प्रतिष्ठन्तो यन्ति। अग्निष्टोमाः परः सामानः कार्या इत्याहुः।
अग्निष्टोमसंमितः सुवर्गो लोक इति। द्वादशाग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि।
द्वादश मासाः संवत्सरः। तत्तत्र सूक्ष्मम्। उक्थ्या एव सप्तदशाः
परः सामानः कार्याः॥२८॥

पशवो वा उक्थानि। पशूनामवरुद्धौ। विश्वजिदभिजिता-
वग्निष्टोमौ। उक्थ्याः सप्तदशाः परः सामानः। ते सङ्स्तुता
विराजंमभि सम्पद्यन्ते। द्वे चर्चावतिरिच्येते। एकया गौरतिरिक्तः।
एकयाऽऽयुरूनः। सुवर्गो वै लोको ज्योतिः। ऊर्ग्विराट्॥२९॥

सुवर्गमेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परं राथन्तरम्।
तत्प्रथमेऽहन्कार्यम्। बृहद्वितीयै। वैरूपं तृतीयै। वैराजं चतुर्थै।
शाक्करं पञ्चमे। रैवतं षष्ठे। तदु पृष्ठेभ्यो नयन्ति। सन्तनय एते
ग्रहा गृह्यन्ते॥३०॥

अतिग्राह्याः परः सामसु। इमानेवैतैर्लोकान्सन्तन्वन्ति।
मिथुना एते ग्रहा गृह्यन्ते। अतिग्राह्याः परः सामसु। मिथुनमेव

तैर्यजमाना अवरुन्धते। बृहत्पृष्ठं भवति। बृहद्वै सुवर्गो लोकः।
 बृहतैव सुवर्गं लोकं यन्ति। त्रयस्त्रिंशि नाम सामं। माध्यं दिने
 पवमाने भवति॥ ३१॥

त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। देवता एवावरुन्धते। ये वा इतः पराश्च
 संवत्सरमुपयन्ति। न हैनं ते स्वस्ति समश्नुवते। अथ येऽमुतो-
 ऽर्वाश्चमुपयन्ति। ते हैनं स्वस्ति समश्नुवते। एतद्वा अमुतो-
 ऽर्वाश्चमुपयन्ति। यदेवम्। यो ह खलु वाव प्रजापतिः। स उवेवेन्द्रः।
 तदु देवेभ्यो नयन्ति॥ ३२॥

कार्या विराड्गृह्यन्ते पवमाने भवतीन्द्र एकं च॥ [२]

सन्ततिर्वा एते ग्रहाः। यत्परः सामानः। विषूवान्दिवा-
 कीर्त्यम्। यथा शालायै पक्षसी। एव संवत्सरस्य पक्षसी।
 यदेतेन गृह्येन्। विषूची संवत्सरस्य पक्षसी व्यवस्रसेयाताम्।
 आर्तिमार्च्छेयुः। यदेते गृह्यन्ते। यथा शालायै पक्षसी मध्यमं
 वंशमभि समायच्छति॥ ३३॥

एव संवत्सरस्य पक्षसी दिवाकीर्त्यमभि सं तन्वन्ति।
 नार्तिमार्च्छन्ति। एकविंशमहर्भवति। शुक्राग्रा ग्रहा गृह्यन्ते।
 प्रत्युत्तब्धे सयत्वाय। सौर्य एतदहः पशुरालभ्यते। सौर्योऽतिग्राह्यो
 गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अह एवैष बलिर्हियते।
 सप्तैतदहरतिग्राह्या गृह्यन्ते॥ ३४॥

सुप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। असावादित्यः शिरः प्रजानाम्।
 शीर्षन्नेव प्रजानां प्राणान्दधाति। तस्मात्सुप्त शीर्षन्प्राणाः।
 इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। स इमाल्लोकानभ्यजयत्।
 तस्यासौ लोकोऽनभिजित आसीत्। तं विश्वकर्मा भूत्वाऽभ्यजयत्।
 यद्वैश्वकर्मणो गृह्यते॥ ३५॥

सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते।
 ये वैश्वकर्मणं गृह्यते। आदित्यः श्वो गृह्यते। इयं वा
 अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। अन्योन्यो गृह्येते।
 विश्वान्येवान्येन कर्माणि कुर्वाणा यन्ति। अस्यामन्येन प्रति
 तिष्ठन्ति। तावाऽपरार्धात्संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते। तावुभौ सह
 महाव्रते गृह्येते। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। उभयोर्लोकयोः प्रति तिष्ठन्ति।
 अर्कमुक्थं भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ॥ ३६॥

समायच्छत्यतिग्राह्यां गृह्यन्ते गृह्यते संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते पञ्च च॥ [३]

एकविंश एष भवति। एतेन वै देवा एकविंशेन।
 आदित्यमित उत्तमं सुवर्गं लोकमारोहयन्। स वा एष
 इत एकविंशः। तस्य दशावस्तादहानि। दशं परस्तात्।
 स वा एष विराज्युभयतः प्रतिष्ठितः। विराजि हि वा एष
 उभयतः प्रतिष्ठितः। तस्मादन्तरेमौ लोकौ यन्। सर्वेषु सुवर्गेषु
 लोकेष्वभितपन्नेति॥ ३७॥

दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑ सु॒वर्ग॑स्य॒ लो॒कस्य॑। परा॑चोऽतिपा॒दा-
द॑बिभयुः। तं छन्दो॑भिरदृ॒हं धृत्यै॑। दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑ सु॒वर्ग॑स्य॒
लो॒कस्य॑। अवा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभयुः। तं प॒ञ्चर्भीं र॒श्मिभि॑रुद॒वयन्।
तस्मा॑देकवि॒ंशेऽह॑न्यञ्च दि॒वाकी॒र्त्यानि॑ क्रियन्ते। र॒श्मयो वै
दि॒वाकी॒र्त्यानि॑। ये गा॑य॒त्रे। ते गा॑य॒त्रीषू॒त्तर॑योः प॒र्वमा॑नयोः॥३८॥

म॒हादि॒वाकी॒र्त्यं हो॑तुः पृ॒ष्ठम्। वि॒कर्णं॑ ब्र॒ह्मसा॑मम्। भा॒सो-
ऽग्नि॑ष्टोमः। अथै॒तानि॑ परा॑णि। परै॒र्वै दे॒वा आ॑दि॒त्यं सु॒वर्गं॑
लो॒कम॑पा॒रयन्। यदपा॑रयन्। तत्परा॑णां प॒रत्व॑म्। पा॒रय॑न्त्ये॒नं
परा॑णि। य ए॒वं वेद॑। अथै॒तानि॑ स्पर्श॑णि। स्पर्शै॒र्वै दे॒वा आ॑दि॒त्यं
सु॒वर्गं॑ लो॒कम॑स्पा॒रयन्। यदस्पा॑रयन्। तथ्स्पर्श॑णां॒ स्पर्श॑त्वम्।
स्पा॒रय॑न्त्यै॒नं स्पर्श॑णि। य ए॒वं वेद॑॥३९॥

ए॒ति प॑र्व॒मानयोः॑ स्पर्श॑णि पञ्च च॥ [४]

अप्र॑तिष्ठां वा ए॒ते ग॑च्छन्ति। येषां॑ संवत्स॒रेऽना॑सेऽथ॑।
एका॒दशि॒न्याप्य॑तै॑। वैष्ण॒वं वा॑म॒नमा॑ल॒भन्ते। य॒ज्ञो वै वि॑ष्णुः।
य॒ज्ञमे॒वा॒ल॒भन्ते॑ प्र॒तिष्ठि॑त्यै। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमा॑ल॒भन्ते। इ॒न्द्रा॒ग्नी वै
दे॒वाना॑म॒या॒तया॑मानौ। ये ए॒व दे॒वते॑ अ॒या॒तया॑ग्नी। ते
ए॒वाऽऽल॑भन्ते॥४०॥

वै॒श्वदे॒वमा॑ल॒भन्ते। दे॒वता॑ ए॒वाव॑रुन्धते। द्या॒वापृ॑थि॒व्यां
धे॒नुमा॑ल॒भन्ते। द्या॒वापृ॑थि॒व्योरे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठन्ति। वा॒यु॒व्यं
व॒त्समा॑ल॒भन्ते। वा॒युरे॒वैभ्यो॑ यथाऽऽय॒तना॑द्दे॒वता॑ अव॑ रुन्धे।

आदित्यामविं वशामालभन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्। प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष बलिर्हियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान् वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गव्याः पशवं आलभ्यन्ते। उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालभेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशवं आलभ्यन्ते। नाप्रियं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालभन्ते मैत्रावरुणीमालभन्तेऽवरुद्धौ सुप्तं च॥_____ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि प्राजायत। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो

ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्ध्नीयते। अथ
यद्वा इदमन्ततः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते। अन्ततः
क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छवीरस्थि। परांचा
स्तुवन्ति। तस्मात्तत्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न
कृश्यतोऽनु कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशोऽन्यः।
तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि तद्गरीयः
क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः।
एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण
सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनोऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति।
एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन सर्वः
पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते। तान्येव
तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति। ऊर्ग्व अन्नमुदुम्बरः।
ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। यस्य तल्पसद्यमनभिजितः स्यात्।
स देवानां साम्यक्षे। तल्पसद्यमभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्।
तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजितः स्यात्। स देवानां साम्यक्षे।
तल्पसद्य मा परांजेपीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न तल्पसद्यं

पराजयते। प्लेङ्गे शंसति। महो वै प्लेङ्गः। महंस एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
 देवासुराः संयत्ता आसन्। त आदित्ये व्यायच्छन्त। तं देवाः
 समजयन्॥४९॥

ब्राह्मणश्च शूद्रश्च चर्मकर्ते व्यायच्छेते। दैव्यो वै वर्णो ब्राह्मणः।
 असुर्यः शूद्रः। इमेऽराथ्सुरिमे सुभूतमक्रन्नित्यन्यतरो ब्रूयात्। इम
 उद्वासीकारिण इमे दुर्भूतमक्रन्नित्यन्यतरः। यदेवैषां सुकृतं या
 राद्धिः। तदन्यतरोऽभि श्रीणाति। यदेवैषां दुष्कृतं याऽराद्धिः।
 तदन्यतरोऽप हन्ति। ब्राह्मणः सं जयति। अमुमेवाऽऽदित्यं
 भ्रातृव्यस्य संविन्दन्ते॥५०॥

भवति भवति क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥—————[६]

उद्धन्यमानं नवैतानि सन्ततिरेकविंश एषोऽप्रतिष्ठां प्रजापतिवृत्तः षट्॥६॥

उद्धन्यमानं शोचिष्केशोऽग्नें सपत्नानतिग्राह्या वैश्वदेवमालभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥

उद्धन्यमानं संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः स॒त्र्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो भविष्यति।
यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्। ते दे॒वा
वि॒जित्य॑। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तेऽ॒ग्नि॒मन्व॑विन्दन्तुषू॒त्सन्न॑म्। तस्य॒
विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूरवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॑विन्दन्। तम॑घ्नन्। तस्य॒ यथा॑ऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्रहा॑ अभवन्। तद्ग्रहा॑णां ग्रह॑त्वम्। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑
ग्रहा॑ गृह्यन्ते। तस्य॒ त्वैव॑ गृही॒ताः। नाना॑ऽऽग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्।
यदना॑ग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृ॒द्धमे॒व तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यथ्स॒मिध॒स्तनू॑नपा॒तमि॒डो
ब॒रु॒हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॑भागौ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ
भव॑तु इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्नेयावन्व॒श्चावि॑ति। अ॒ग्नये॑ पव॑माना॒योत्तरः॑
स्यात्। यत्पव॑मानाय। तेना॑ऽऽज्य॑भागः। तेन॑ सौ॒म्यः।
बुध॑न्वत्याग्नेयस्याऽऽज्य॑भागस्य पुरोऽनुवा॒क्या॑ भवति॥३॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नि॒न्य॑क्ताः
पत्नी॑संया॒जाना॑मृचः स्युः। तेना॑ऽऽग्नेय॑ सर्वं भवति। ए॒क॒धा

तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति। कृतयंजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु। सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ। तेनोपांशु प्रचरति। एष्य इव वा एषः। यत्पुनराधेयः। यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति। प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्। अनग्नेयं वा एतत्क्रियत् इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाऽऽग्नेयम्। तेन समृद्धं क्रियत् इति॥७॥

अरुन्धतैव तद्वति सम्भृतसम्भार इत्याहुः। च्छति पत्नीसंयाजा नवं च॥—————[१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजपेयमपश्यन्। ते। अन्योऽन्यस्मै नातिष्ठन्त। अहमनेन यजा इति। तेऽब्रुवन्। आजिमस्य

धावामेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुदजयत्। तेनायजत।
स स्वाराज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन याजयेति।
तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां पर्येत। अगच्छत्स्वाराज्यम्।
अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्। अग्रं
समानानां पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा एष ब्राह्मणस्य
चैव राजन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजपेय इत्याहुः। वाजाप्यो
वा एषः। वाजः३ ह्येतेन देवा ऐप्सन्। सोमो वै वाजपेयः। यो वै
सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्येवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै
वाजपेयः। य एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते। ब्रह्म
वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्नम्। आऽस्य ब्रह्मा
जायते॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। करोति वाचा वीर्यम्।
ऐनं वाचा गच्छति। अपिवर्ती वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो
यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजपेयमधत्त। तं देवा अब्रुवन्। एष
वाव यज्ञः। यद्वाजपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एता उज्जितीः प्रायच्छत्।

ता वा ए॒ता उ॒ज्जितयो॒ व्याख्या॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑ सर्व॒त्वाय॑।
दे॒वता॑ना॒मनि॑र्भागाय। दे॒वा वै ब्र॑ह्म॒णश्चान्न॑स्य च॒ शम॑ल॒मपा॑घ्नन्।
यद्व॒ह्मणः॑ शम॑ल॒मासी॑त्। सा गा॒था नारा॑श॒स्य॒भवत्। यदन्न॑स्य।
सा सुरा॑॥१३॥

तस्मा॒द्वाय॑तश्च म॒त्तस्य॑ च॒ न प्र॑तिगृह्यम्। यत्प्र॑तिगृह्णीयात्।
शम॑लं प्र॑तिगृह्णीयात्। सर्वा॑ वा ए॒तस्य॑ वाचोऽव॑रुद्धाः। यो
वा॒जपे॑यया॒जी। या पृ॑थि॒व्यां याऽग्नौ॑ या र॑थन्त॒रे। याऽन्तरि॑क्षे॒ या
वा॒यौ या वा॑मदे॒व्ये। या दि॒वि याऽऽदि॒त्ये या बृ॑ह॒ति। याऽप्सु
योष॑धीषु॒ या वन॑स्पतिषु। तस्मा॑द्वाजपेयया॒ज्या॒र्त्विजी॑नः। सर्वा॑
ह्य॑स्य॒ वाचोऽव॑रुद्धाः॥१४॥

धा॒वामे॑ति॒ ज्यैष्ठ्या॑य वेदं ब्र॒ह्मा जा॑यते वाज॒पेयः॑ सुराऽऽर्त्विजी॑न॒ एकं॑ च॥ ————— [२]

दे॒वा वै यद॒न्यैर्ग्र॑हैर्य॒ज्ञस्य॑ नावा॒रुन्ध॑त। तद॑तिग्रा॒ह्यैरति॑गृह्या॒वा॒रुन्ध॑त। तद॑तिग्रा॒ह्या॒णाम॑तिग्राह्यत्वम्। यद॑तिग्रा॒ह्या गृ॑ह्यन्ते।
यदे॒वान्यैर्ग्र॑हैर्य॒ज्ञस्य॑ नाव॑ रुन्धे। तदे॒व तैर॑तिगृह्या॒व रुन्धे॑। पञ्च॑
गृह्यन्ते। पा॒ङ्क्तौ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तमा॒प्त्वाऽव॑ रुन्धे॥१५॥

सर्व॑ ऐ॒न्द्रा भ॑वन्ति। ए॒क॒धैव॑ यज॑मान इन्द्रि॒यं द॑धति। स॒प्तद॑श
प्राजाप॒त्या ग्र॑हा गृह्यन्ते। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तेरा॒स्यै।
एक॑य॒र्चा गृ॑ह्णाति। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। सोम॒ग्रहा॑श्च
सुरा॒ग्रहा॑श्च गृह्णाति। ए॒तद्वै दे॒वाना॑ पर॒मम॑न्नम्। यथ्सोमः॥१६॥

ए॒तन्म॑नुष्या॒णाम्। यथ्सुरा॑। प॒रमे॑णै॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्ये॒नाव॑र-

मन्नाद्यमव रुन्धे। सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः।
यथ्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा तेजो यजमाने दधाति।
सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छर्मलम्। यथ्सुरा॥१७॥

अन्नस्यैव शर्मलेन शर्मलं यजमानादपहन्ति। सोमग्रहाश्च
सुराग्रहाश्च गृह्णाति। पुमान् वै सोमः। स्त्री सुरा। तन्मिथुनम्।
मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। आत्मानमेव सोमग्रहैः
स्पृणोति। जायाः सुराग्रहैः। तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिल्लोके
स्त्रियः सम्भवति। वाजपेयाभिजितः ह्यस्य॥१८॥

पूर्वं सोमग्रहा गृह्यन्ते। अपरे सुराग्रहाः। पुरोऽक्षः
सोमग्रहान्त्सादयति। पश्चादक्षः सुराग्रहान्। पापवस्यसस्य
विधृत्यै। एष वै यजमानः। यथ्सोमः। अन्नः सुरा। सोमग्रहाश्च
सुराग्रहाश्च व्यतिषजति। अन्नाद्येनैवेन व्यतिषजति॥१९॥

सम्पृचः स्थ सं मा भद्रेण पृङ्केत्याह। अन्नं वै भद्रम्। अन्ना-
द्येनैवेनः सः सृजति। अन्नस्य वा एतच्छर्मलम्। यथ्सुरा। पाप्मेव
खलु वै शर्मलम्। पाप्मना वा एनमेतच्छर्मलेन व्यतिषजति।
यथ्सोमग्रहाश्च सुराग्रहाश्च व्यतिषजति। विपृचः स्थ वि मा
पाप्मना पृङ्केत्याह। पाप्मनैवेनः शर्मलेन व्यावर्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राडुर्द्रवति
सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्खसुराग्रहैः। इममेव

तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव सत्यम्। तेन
 सूयते। वाजसृज्यः सुराग्रहान् हरन्ति। अनृतेनैव विशः सः-
 सृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं ददाति। मधव्योऽसानीति। एकधा
 ब्रह्मण उप हरति। एकधैव यजमान आयुस्तेजो दधाति॥२१॥
 आत्माऽव रुन्धे सोमः शर्मलं यथ्सुरा हंस्येनं व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥—[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी
 नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त
 इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव
 तेनाव रुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।
 सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।
 तान्पशुभिरेवाव रुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।
 प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यः षोडशिनः स्तोत्रेण। वाचमतिरात्रेण।
 प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन।
 अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥२३॥

सुवर्गं लोकः षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ
 आरोहत्यतिरात्रेण। नाकः रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेज
 एवाऽऽत्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।
 इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचः सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं
 च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वशया। सप्तदेश

प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेरास्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो यज्ञमंजिघासन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत। तयैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्त्संज्ञपयेत्। मरुत एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति। एकदेवत्यां हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। नैवारेण सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा ह्येते। अथो पशूनामेव छिद्रमपिदधाति। सारस्वत्योत्तमया प्रचरति। वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिरुहि वाक्। अपन्नदती भवति। तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥ [४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः। यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
 वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्। यच्चास्यामधि।
 तदेवाव रुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभिषिच्यते। अप्स्वन्तरमृत-
 मप्सु भेषजमित्यश्वान्पल्पूलयति। अप्सु वा अश्वस्य तृतीयं
 प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववंप्लवते। यदप्सु पल्पूलयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवाव रुन्धे। बहु वा अश्वो-
 ऽमेध्यमुपगच्छति। यदप्सु पल्पूलयति। मेध्यानेवैनान्करोति।
 वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं देवता अग्रे
 अश्वमयुञ्जन्। ताभिरेवैनान् युनक्ति। सवस्योज्जित्यै। यजुषा
 युनक्ति व्यावृत्त्यै॥२९॥

अपान्नपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।
 अथो स्तौत्येवैनानाजिः संरिष्यतः। विष्णुक्रुमान्क्रमते। विष्णुरेव
 भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः। अङ्गौ न्यङ्कावभितो रथं
 यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः। ताभ्य एव नमस्करोति।
 आत्मनोऽनात्यै। अशमरथं भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं
 वेदे॥३०॥

स्वदयति पल्पूलयति व्यावृत्त्या अनार्यै द्वे च॥ [५]

देवस्याहः संवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं
 जेषमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वाजमुञ्जयति। देवस्याहः
 संवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वर्षिष्ठं नाकः

रुहेयमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वर्षिष्ठं नाकं रोहति।
चात्वाले रथचक्रं निर्मितं रोहति। अतो वा अङ्गिरस उत्तमाः
सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति।
आवेष्टयति। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव दिशोऽभिजयति॥३१॥

वाजिनां सामं गायते। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव
रुन्धे। वाचो वर्षं देवेभ्योऽपाक्रामत्। तद्वनस्पतीन्प्राविशत्।
सैषा वाग्वनस्पतिषु वदति। या दुन्दुभौ। तस्माद्दुन्दुभिः सर्वा
वाचोऽतिवदति। दुन्दुभीन्समाघ्नन्ति। परमा वा एषा वाक्॥३२॥

या दुन्दुभौ। परमयैव वाचाऽवरां वाचमव रुन्धे। अथो वाच एव
वर्षं यजमानोऽव रुन्धे। इन्द्राय वाचं वदतेन्द्रं वाजं जापयतेन्द्रो
वाजमजयिदित्याह। एष वा एतर्हीन्द्रः। यो यजते। यजमान एव
वाजमुञ्जयति। सप्तदश प्रव्याधानाजिं धावन्ति। सप्तदशः स्तोत्रं
भवति। सप्तदशसप्तदश दीयन्ते॥३३॥

सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। अर्वाऽसि सप्तिरसि
वाज्यंसीत्याह। अग्निर्वा अर्वा। वायुः सप्तिः। आदित्यो वाजी।
एताभिरेवास्यै देवताभिर्देवरथं युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति।
प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्यै युनक्ति॥३४॥

वाजिनो वाजं धावत काष्ठां गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै लोकः
काष्ठा। सुवर्गमेव लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं यन्ति।

य आजिं धावन्ति। प्राञ्चो धावन्ति। प्राङ्मिव हि सुवर्गो लोकः।
चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि। छन्दाभिरैवैनां सुवर्गं
लोकं गमयति॥३५॥

प्र वा एतैऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। य आजिं धावन्ति। उदं च
आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं जुहोति
प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जंगम्यादित्याह। अन्नं वै
वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति। य आजिं
धावन्ति॥३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृङ्घः प्रयच्छति। यमेव ते वाजं
लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयाव रुन्धे। एकधा ब्रह्मण उपहरति।
एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। देवा वा ओषधीष्वजिमयुः।
ता बृहस्पतिरुदजयत्। स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां
नीवारत्वम्। नैवारश्चरुर्भवति॥३७॥

एतद्वै देवानां परममन्नम्। यन्नीवाराः। परमेणैवास्मां
अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमव रुन्धे। सप्तदशशरावो भवति। सप्तदशः
प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। क्षीरे भवति। रुचमेवास्मिन्दधाति।
सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वायं। बारुहस्पत्यो वा एष देवतया॥३८॥

यो वाजपेयेन यजते। बारुहस्पत्य एष चरुः। अश्वान्त्सरिष्यतः
ससुषश्चाव घ्रापयति। यमेव ते वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तमेवाव

रुन्धे। अजींजिपत वनस्पतय इन्द्रं वाजं विमुच्यध्वमिति दुन्दुभीन्
विमुञ्चति। यमेव ते वाजं लोकमिन्द्रियं दुन्दुभयं उञ्जयन्ति। तमेवाव
रुन्धे॥३९॥

अभिर्जयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ च॥[६]

तार्प्यं यजमानं परिधापयति। यज्ञो वै तार्प्यम्। यज्ञेनैवैनं
समर्धयति। दर्भमयं परिधापयति। पवित्रं वै दर्भाः। पुनात्येवैनम्।
वाजं वा एषोऽवरुरुत्सते। यो वाजपेयेन यजते। ओषधयः खलु
वै वाजः। यद्दर्भमयं परिधापयति॥४०॥

वाजस्यावरुद्धौ। जाय एहि सुवो रोहावेत्याह। पत्न्या एवैष
यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै। सप्तदशारत्निर्यूपो भवति। सप्तदशः
प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। तूपरश्चतुरश्रिर्भवति। गौधूमं चषालम्।
न वा एते ब्रीहयो न यवाः। यद्गौधूमाः॥४१॥

एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धौ। अथो अमुमेवास्मै
लोकमन्नवन्तं करोति। वासोभिर्वेष्टयति। एष वै यजमानः।
यद्यूपः। सर्वदेवत्यं वासः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिः समर्धयति।
अथो आक्रमणमेव तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य
समृष्ट्यै। द्वादश वाजप्रसवीयानि जुहोति॥४२॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेव प्रीणाति। अथो
संवत्सरमेवास्मा उपदधाति। सुवर्गस्य लोकस्य समृष्ट्यै। दशभिः
कल्पै रोहति। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणानेव

यथास्थानं कल्पयित्वा। सुवर्गं लोकमेति। एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्॥४३॥

यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तेन सह सुवर्गं लोकमेति। सुवर्देवा अगन्मेत्याह। सुवर्गमेव लोकमेति। अमृतां अभूमेत्याह। अमृतमिव हि सुवर्गो लोकः। प्रजापतेः प्रजा अभूमेत्याह। प्राजापत्यो वा अयं लोकः। अस्मादेव तेन लोकात्रैति॥४४॥

समहं प्रजया सं मया प्रजेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। आसपुटैर्घ्नन्ति। अन्नं वा इयम्। अन्नाद्येनैवैनं समर्धयन्ति। ऊषैर्घ्नन्ति। एते हि साक्षादन्नम्। यदूषाः। साक्षादेवैनमन्नाद्येन समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यश्च घ्नन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते। शीरूषतो घ्नन्ति। शीरूषतो ह्यन्नमद्यते। दिग्भ्यो घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मा अन्नाद्यमवरुन्धते। ईश्वरो वा एष पराङ्मुदधः। यो यूषं रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतं सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृत एव सुवर्गं लोके प्रति तिष्ठति। शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्। यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्पशून्परि प्रजायते। बस्ताजिनमध्यवरोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने प्रति तिष्ठति॥४७॥

परिधापयति गोधूमां जुहोति स्वं नैति प्रत्यश्च घ्नन्ति लोको नवं च॥ [७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि।

तान्येवाव रुन्धे। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तारण्याः।
 उभयीषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ।
 यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्नीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्यृद्धेत। सर्वस्य समवदाय जुहोति।
 अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण सुवेण जुहोति। ऊर्वा
 अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। देवस्य त्वा सवितुः
 प्रसव इत्याह। सवितुप्रसूत एवेनं ब्रह्मणा देवताभिरभिषिञ्चति।
 अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यश्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यतै।
 शीर्षतोऽभिषिञ्चति। शीर्षतो ह्यन्नमद्यतै। आ मुखादन्वव-
 स्त्रावयति। मुखत एवास्मा अन्नाद्यं दधाति। अग्नेस्त्वा साम्राज्येना-
 भिषिञ्चामीत्याह। एष वा अग्नेः सवः। तेनैवेनमभिषिञ्चति। इन्द्रस्य
 त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभि-
 षिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवेनमभि-
 षिञ्चति। सोमग्रहाऽश्वावदानीयानि चत्विर्गभ्य उपहरन्ति। अमुमेव
 तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्वावदानीयानि च वाजसृज्यः।
 इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो उभयीष्वेवाभिषिञ्च्यते।
 विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते।
 अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै वाजवतीभिर्माध्यं दिने।
 अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे। शिपिविष्टवतीभिस्तृतीयसवने।
 यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ एव पशुषु प्रति तिष्ठति।
 बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवैनं श्रियै गमयति॥५२॥

अश्वीयादन्नस्यान्नस्यावरुद्ध्या इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषेचामीत्याह वाजसूतः शिपिस्त्रीणि च॥—[८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते।
 द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते।
 भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति वै
 तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य सूयते।
 व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। व्योमागन्निति वै
 तमाहुः। व्योमेवैतेन गच्छति। पृथिविषदं त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह।
 एषामेवैतेन लोकानां सूयते। तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन
 प्रत्यवरोहति। अपीव हि देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै
 तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह।
 पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपा रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन
 रसस्य सूयते। सूर्यरश्मि रसमाभूतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नवं च॥—[९]

इन्द्रो वृत्रं हृत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां
प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वेद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं
देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे।
अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वेद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वेद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः
पूर्वेद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यजमानः प्रतनुते।
सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधि सोमपीथमव
रुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहैष सोमपीथ इति। इन्द्रियं
वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां
जायामभ्यश्नुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते द्वेद्वे
जाये अभ्याक्षत। य एवं वेद। अभि द्वितीयां जायामश्नुते। अग्रये
कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह। य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति।
तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति। षट्त्सम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति। अस्ति
वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु
प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति। षट्त्सम्पद्यन्ते। षड्वा
ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति।

तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं बर्हिर्भवति।
सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा इतो लोके पितरः।
तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा
हि पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)
मिति। यत्प्राश्यात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुकः स्यात्। यन्न
प्राश्यात्। अहविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं नेवाप्राशितम्।
वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं वा ददति। दशां छिनत्ति।
हरणभागा हि पितरः। पितृनेव निरवदयते। उत्तर आयुषि लोमं
छिन्दीत। पितृणां ह्येतर्हि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितृणाम्। नमो वः पितरो रसाय।
नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय। नमो वः पितरः
स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः पितरो घोराय। पितरो
नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थ॥६३॥

युष्मांस्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके स्थ।
यूयं तेषां वसिष्ठो भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां वसिष्ठो
भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं विद्वान्पितृभ्यः
करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति।
 यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा पुनरैति।
 यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति। न प्रमायुको भवति।
 पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति। यत्पितृभ्यः करोति। स
 ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावैनं तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः।
 यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति।
 नार्तिमार्च्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंशुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहंविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति यत्पितृभ्यः करोति
 पञ्च च॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहेर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं देवस्याहं
 तार्प्यं सप्तान्रहोमावृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हुत्वा दर्श॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवैनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् ह्रीका हि पितरः
 पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान् शूनकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्पुरस्तात्पवित्रस्य व्यगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुष एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याऽऽहुतिः। यदुपाशुः। सोमेन देवाऽस्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपाशु जुहोति। सोमेनैव तद्देवाऽस्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवानांच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्र आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्र आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः

स्था॒लीर्वा॒य॒व्याः॑ सोम॒ग्रह॑णी॒रिति॑। दे॒वा वै पृ॒श्नि॑मदुहन्॥४॥

तस्या॑ ए॒ते स्तना॑ आसन्। इ॒यं वै पृ॒श्निः॑। तामा॑दित्या
आ॑दित्यस्था॒ल्या चतु॑ष्पदः प॒शून् दुह॑न्। यदा॑दित्यस्था॒ली भव॑ति।
चतु॑ष्पद ए॒व तया॑ प॒शून् यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तामिन्द्र॑
उक्थ्यस्था॒ल्येन्द्रि॒यम॑दुहत्। यदु॑क्थ्यस्था॒ली भव॑ति। इन्द्रि॒यमे॒व
तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां वि॒श्वे दे॒वा आ॑ग्रयणस्था॒ल्योर्ज॑मदुहन्।
यदा॑ग्रयणस्था॒ली भव॑ति॥५॥

ऊ॒र्जमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां म॑नुष्या॑ ध्रुवस्था॒ल्या-
ऽऽयु॑रदुहन्। यद्ध्रु॑वस्था॒ली भव॑ति। आयु॑रे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां
दु॑हे। स्था॒ल्या गृ॒ह्णाति॑। वा॒य॒व्येन॑ जुहोति। तस्मा॑दन्येन॒ पात्रे॑ण
प॒शून् दुह॑न्ति। अ॒न्येन॒ प्रति॑गृह्णन्ति। अथो॑ व्या॒वृत्त॑मे॒व तद्यज॑मानो
गच्छ॑ति॥६॥

ग्र॒हत्वं ग्रहा॑ जुहोत्य॑कुर्वतादुहन्नाग्रयणस्था॒ली भव॑ति नव॑ च॥ [१]

यु॒व॑ २ सु॒राम॑मश्विना। नमु॑चावासुरे सचा॑। वि॒पि॒पा॒ना
शु॑भस्पती। इन्द्रं॑ कर्म॒ स्वाव॑तम्। पु॒त्रमि॑व पि॒तरा॑वश्विनो॒भा।
इन्द्रा॑व॒तं कर्म॑णा द॒२सना॑भिः। यथ्सु॑रामं व्य॒पि॒बः शची॑भिः।
सर॑स्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहा॑व्यग्रे ह॒विरा॒स्येते॑। सु॒चीव॑
घृ॒तं च॒मू इ॒व सोमः॑॥७॥

वा॒ज॒सनि॑ २ र॒यिम॒स्मे सु॒वीर॑म्। प्र॒श॒स्तं धे॑हि य॒शसं॑ बृहन्तम्।

यस्मिन्नश्वास ऋषभास उक्षणः। वशा मेषा अवसृष्टास आहुताः।
 कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे। हृदा मतिं जनय चारुमग्नये।
 नाना हि वा देवहितं सदो मितम्। मा ससृक्षाथां परमे
 व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम एषः। मा मा हिंसीः स्वां
 योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबच्छर्चीभिः। अहं
 तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि। द्वे सुती
 अश्रुणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्। ताभ्यामिदं विश्वं
 भुवनं समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्। यस्ते देव वरुण
 गायत्रछन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुछन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे।
 यस्ते देव वरुण जगतीछन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे। सोमो
 वा एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा सोमेन यजते।
 देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां सुवाः।
 त एवास्मै सुवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः सुवन्ते राज्याय। देवसू
 राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥—[२]

उदस्थाद्देव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्। इन्द्राय
 कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा अग्निहोत्री। इयं
 वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री निषीदति। तामुत्थापयेत्।

उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै देव्यदितिः॥११॥

इमामेवास्मा उत्थापयति। आयुर्यज्ञपतावधादित्याह।
आयुरेवास्मिन्दधाति। इन्द्राय कृण्वती भागं मित्राय वरुणाय
चेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अवर्ति वा एषैतस्य पाप्मानं
प्रतिख्याय निषीदति। यस्याग्निहोत्र्युपसृष्टा निषीदति। तां दुग्ध्वा
ब्राह्मणाय दद्यात्। यस्यान्नं नाद्यात्। अवर्तिमेवास्मिन्पाप्मानं
प्रतिमुञ्चति॥१२॥

दुग्ध्वा ददाति। न ह्यदृष्टा दक्षिणा दीयते। पृथिवीं वा एतस्य
पयः प्रविशति। यस्याग्निहोत्रं दुह्यमानं३ स्कन्दति। यदद्य दुग्धं
पृथिवीमसक्तं। यदोषधीरप्यसंरद्यदापः। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु।
पयो वथ्सेषु पयो अस्तु तन्मयीत्याह। पय एवाऽऽत्मन्गृहेषु पशुषु
धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्विरेवैनदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्ते नानार्तं५ स५सृजति। उभे
वै ते तर्ह्यार्च्छतः। आर्च्छति खलु वा एतदग्निहोत्रम्। यदुह्यमानं३
स्कन्दति। यदभिदुह्यात्। आर्ते नानार्तं यज्ञस्य स५सृजेत्। तदेव
यादृक्कीदृक्कं होतव्यम्। अथान्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं
यज्ञस्य निष्करोति॥१४॥

यद्युद्धृतस्य स्कन्देत्। यत्ततोऽहुत्वा पुनरेयात्। यज्ञं
विच्छिन्द्यात्। यत्र स्कन्देत्। तन्निषद्य पुनर्गृहीयात्। यत्रैव

स्कन्दति। तत एवैनत्पुनर्गृह्णाति। तदेव यादृक्कीदृक् होतव्यम्।
अथान्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। अनातेनैवार्तं यज्ञस्य
निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञश्छिद्यते। यस्याग्निहोत्रेऽधिश्चिते श्वाऽन्तरा
धावति। रुद्रः खलु वा एषः। यदग्निः। यद्गामन्वत्या वर्तयेत्। रुद्राय
पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यदपोऽन्वतिषिञ्चेत्।
अनाद्यमग्नेरापः। अनाद्यमाभ्यामपि दध्यात्। गार्हपत्याद्भस्मादायं।
इदं विष्णुर्विचक्रम इति वैष्णव्यर्चाऽऽहवनीयाद्ध्वंसयन्नुद्धरेत्।
यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञेनैव यज्ञं सन्तनोति। भस्मना पदमपि
वपति शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यदितिर्मुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥ [३]

नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। निगार्हपत्य
आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति। दर्भेण
हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्धरेत्। अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यद्धिरण्यं
पुरस्ताद्धरति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवैनं पश्यन्नुद्धरति।
यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भागधेयेनैवेनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्।
ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः। सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति।
अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हतमनु म्रियते। अन्तं
वा एष आत्मनो गच्छति। यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति।

यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्यं जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति। वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते। नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम्। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति। यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। परांची वा एतस्मै व्युच्छन्ती व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः केतुनां जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम् स्वाहेति प्रत्यङ्घ्रिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै विवासयति। अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव हृतमनु म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्यं जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य

निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत्॥२२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्येत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु रुद्रो-
ऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत। रुद्रोऽस्य
पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं मन्येत्॥२३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः। स
गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु प्रजानन्निति।
छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति। गार्हपत्यं मन्यति।
गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति।
तदनु पशवोऽपं क्रामन्ति। इषे रय्यै रमस्व॥२४॥

सहसे द्युम्नायं। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोऽथसौ समिन्धातामित्याह।
ऋग्सामे वै सारस्वतावुऽथसौ। ऋग्सामाभ्यामेवैनं समिन्धे।
सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्। बृहद्विराट्॥२५॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य
यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति।
आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं हि

तै। सूर्यस्य रश्मीनन्वातृतानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भरैतम्। सं नः
सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वेणैवास्य यज्ञेन यज्ञमनु सन्तनोति। त्वमग्ने सप्रथा
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञः सन्तनोति।
अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। अग्निमेव पथिकृतः
स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं यज्ञियं पन्थामपि नयति।
अनुद्वान्दक्षिणा। वही ह्येष समृद्धौ॥२७॥

हृत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेद्देवतां गच्छत्युद्धार्यन्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै पूर्वं त्रीणि
निम्रोचति दर्भेण यद्विरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं
परौच्युषाः पुनर्मित्रो मैत्रं यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वै मन्थेदुद्धरेत्॥) [४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिनं
सर्वनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मरुतामिति
धयद्वतीषु कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु
वा एतत्। यत्सर्वनस्यातिरिच्यते। यद्धयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः
शान्त्यै। गायत्रं सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः
सवनान्नयन्ति॥२८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनात्सर्वनान्नयन्ति।
होतुश्चमसमनूत्रयन्ते। होताऽनु शंसति। मध्यत एव यज्ञः
समादधाति। यस्य माध्यं दिने सवने सोमोऽतिरिच्यते। आदित्यं
तृतीयसर्वनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौरिवीतं सामं भवति।

अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्। अतिरिक्तं यत्सर्वनस्यातिरिच्यते॥२९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्महा९ असि सूर्येति कुर्वन्ति।
यस्यैवाऽऽदित्यस्य सर्वनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवेनं
कामेन समर्धयन्ति। गौरिवीत९ सामं भवति। तेनैव माध्यं
दिनात्सर्वनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव तृतीयसर्वनान्नयन्ति।
होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनु श९सति॥३०॥

मध्यत एव यज्ञ९ समादधाति। यस्य तृतीयसर्वने
सोमोऽतिरिच्येत। उक्थ्यं कुर्वीत। यस्योक्थ्येऽतिरिच्येत।
अतिरात्रं कुर्वीत। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्यते। तत्त्वै दुष्प्रज्ञानम्।
यजमानं वा एतत्पशवं आसाह्यन्ति। बृहत्सामं भवति। बृहद्वा
इमाँल्लोकान्दाधार। बार्हताः पशवः। बृहतैवास्मै पशून्दाधार।
शिपिविष्टवतीषु कुर्वन्ति। शिपिविष्टो वै देवानां पुष्टम्। पुष्ट्यैवेन९
समर्धयन्ति। होतुश्चमसमनून्नयन्ते। होताऽनुश९सति। मध्यत एव
यज्ञ९ समादधाति॥३१॥

यन्ति सर्वनस्यातिरिच्यते श९सति दाधाराष्टौ च॥_____ [५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि स९सुनुतः।
यौ द्वौ स९सुनुतः। प्रजापतिर्वा एष वितायते। यद्यज्ञः। तस्य
ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं वा एते स९सुन्वतोर्निर्बप्सति।
पूर्वेणोपसृत्या देवता इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयान्भवति।
एतिवन्त्याज्यानि भवन्त्यभिजित्यै॥३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्।
देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहत्। अभ्यामेवेनमन्तरैति। वाचश्च
मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति।
सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्त्यै। अभिजिद्भवति। सुवर्गस्य
लोकस्याभिजित्यै। विश्वजिद्भवति। विश्वस्य जित्यै। यस्य
भूयांसो यज्ञक्रतव इत्याहुः। स देवता वृङ्क्ते इति। यद्यग्निष्टोमः
सोमः पुरस्तात्स्यात्॥३४॥

उक्थ्यं कुर्वीत। यद्युक्थः स्यात्। अतिरात्रं कुर्वीत।
यज्ञक्रतुभिरेवास्य देवता वृङ्क्ते। यो वै छन्दोभिरभिभवति। स
संसुन्वतोरभिभवति। संवेशाय त्वोपवेशाय त्वेत्याह। छन्दांसि
वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य छन्दांस्यभिभवति। इष्टर्गो
वा ऋत्विजामध्वर्युः॥३५॥

इष्टर्गः खलु वै पूर्वोऽर्घुः क्षीयते। प्राणापानौ मृत्योर्मा
पातमित्याह। प्राणापानयोरेव श्रयते। प्राणापानौ मा मा
हासिष्टमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः प्राणापानौ जंहितः। आर्तिं
वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयते। तं यदववर्ज्युः।
कूरकृतमिवैषां लोकः स्यात्। आहर दहेति ब्रूयात्॥३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुयुः। इयं
वै सर्पतो राज्ञी। अस्या एवैनं परिददति। व्युद्धं तदित्याहुः।
यथस्तुतमननुशस्तमिति। होता प्रथमः प्राचीनावीती मार्यालीयं
परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्। उभयोरैवैनं
लोकयोः परिददति॥३७॥

अथो ध्रुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवासमै ह्रुवते। त्रिः परियन्ति।
त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो ध्रुवते। त्रिः पुनः परियन्ति।
षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं ध्रुवते। अग्र आयूँषि
पवस इति प्रतिपदं कुर्वीरन्। रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्।
आयुरेवाऽऽत्मन्दधते। अथो पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥३८॥
अभिजित्यै पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरुस्त्रीणि च॥[६]

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति।
यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै
रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं यच्छति।
नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं वा एते नियन्ति। येषां
दीक्षितानामग्निरुद्वायति॥३९॥

यदाहवनीयं उद्वायेत्। यत्तं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्वायेत्। आग्नीद्धादुद्धरेत्।
यदाग्नीद्ध उद्वायेत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्वायेत्। अतं

एव पुनर्मन्येत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति। तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्दारोरुद्वायेत्। तस्यारणीं कुर्यात्। क्रुमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्क्रुमुकः। प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्रेयोनिः। स्वादेवैनं योनेर्जनयति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। यस्य सोमं उपदस्येत्। सुवर्णं हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्। जुहुयादन्यत्। सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तथ्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति। प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरैयुः। क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरैयुः। आदाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यं सोममाहरत्। तस्य योऽंशुः पराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य वल्कः पराऽपतत्। तानि फाल्गुनान्यभवन्। पशवो वै फाल्गुनानि। पशवः सोमो राजा। यदादाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणोति। सोममेव राजानमभिषुणोति। श्रुतेन प्रातः सवने श्रीणीयात्। दध्ना मध्यं

दिने॥४४॥

नी॒त॒मि॒श्रेण॑ तृतीयसवने। अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमः स्याद्रथन्तरसा॑मा।
 य ए॒व॒र्त्वि॒जो वृ॒ताः स्युः। त ए॒नं या॒जये॒युः। ए॒कां गां दक्षि॑णां
 दद्या॒त्तेभ्य॑ ए॒व। पुनः॑ सोमं क्रीणीयात्। य॒ज्ञेनै॒व तद्य॒ज्ञमिच्छ॑ति।
 सै॒व ततः॑ प्रायश्चित्तिः। सर्वा॑भ्यो वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यः सर्वे॑भ्यः
 पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मान॒मागु॑रते। यः स॒त्राया॑गु॒रते॑। ए॒तावा॑न्खलु वै पु॒रुषः।
 याव॑दस्य वि॒त्तम्। स॒र्ववे॒द॒सेन॑ यजेत। स॒र्वपृ॒ष्ठोऽस्य॑ सोमः स्यात्।
 सर्वा॑भ्य ए॒व दे॒वता॑भ्यः सर्वे॑भ्यः पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मानं॑ निष्क्रीणीते॥४५॥
 उ॒द्वाय॑ति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥ [७]

पव॑मानः सुव॒र्जनः॑। प॒वित्रेण॑ विच॑र्षणिः। यः पो॒ता स पु॑नातु
 मा। पुन॑न्तु मा दे॒वज॒नाः। पुन॑न्तु मन॑वो धि॒या। पुन॑न्तु वि॒श्वं
 आ॒यवः॑। जा॒तवे॒दः प॒वित्र॑वत्। प॒वित्रेण॑ पुना॒हि मा। शु॒क्रेण॑ दे॒व
 दी॒द्यत्। अ॒ग्ने क्र॒त्वा क्र॒तूँ र॒नु॥४६॥

यत्ते॑ प॒वित्र॑म॒र्चिषि॑। अ॒ग्ने वि॒त॑तमन्तरा। ब्र॒ह्म तेन॑ पुनीमहे।
 उ॒भाभ्यां॑ दे॒व स॒वितः॑। प॒वित्रेण॑ स॒वेन॑ च। इ॒दं ब्र॒ह्म पुनी॑महे।
 वै॒श्वदे॒वी पु॑न॒ती दे॒व्यागा॑त्। यस्यै॑ ब॒ह्वीस्त॒नुवो॑ वी॒तपृ॑ष्ठाः। तया॑
 म॒द॑न्तः सध॒माद्यै॑षु। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्॥४७॥

वै॒श्वान॒रो र॒श्मिभि॑र्मा पुनातु। वा॒तः प्रा॒णेनै॑षि॒रो म॑यो॒भूः।
 द्यावा॑पृ॒थि॒वी प॒यसा॑ प॒योभिः॑। ऋ॒ताव॑री य॒ज्ञिये॑ मा पुनीताम्।

बृहद्भिः सवितॄस्तृभिः। वर्षिष्ठैर्देव॑ मन्म॑भिः। अग्ने॑ दक्षैः पुनाहि॑
मा। येन॑ दे॒वा अपु॑नत। येनाऽऽपो॑ दि॒व्यं कशः॑। तेन॑ दि॒व्येन॑
ब्रह्म॑णा॥४८॥

इदं ब्रह्म॑ पुनीमहे। यः पा॑वमा॒नीर॒ध्येति॑। ऋषि॑भिः सम्भृ॑तः
रस॑म्। सर्व॑ स पू॒तम॑श्जाति। स्वदि॑तं मा॒त॒रि॒श्व॒ना। पा॑वमा॒नीर्यो
अ॒ध्येति॑। ऋषि॑भिः सम्भृ॑तः रस॑म्। तस्मै॑ सर॑स्वती दुहे। क्षी॒रः
स॒र्पिर्मधू॑दकम्। पा॑वमा॒नीः स्व॒स्त्यय॑नीः॥४९॥

सु॒दुघा॑ हि पय॑स्वतीः। ऋषि॑भिः सम्भृ॑तो रसः॑। ब्रा॒ह्म॒णेष्व॒मृत॑
हि॒तम्। पा॑वमा॒नीर्दि॑शन्तु नः। इ॒मं लो॒कमथो॑ अ॒मुम्।
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयन्तु नः। दे॒वीर्दे॒वैः स॒माभृ॑ताः। पा॑वमा॒नीः
स्व॒स्त्यय॑नीः। सु॒दुघा॑ हि घृ॑तश्चुतः। ऋषि॑भिः सम्भृ॑तो रसः॑॥५०॥

ब्रा॒ह्म॒णेष्व॒मृत॑ हि॒तम्। येन॑ दे॒वाः प॒वित्रे॑ण। आ॒त्मानं॑ पु॒नते॑
सदा॑। तेन॑ स॒हस्र॑धारेण। पा॑वमा॒न्यः पु॑नन्तु मा। प्रा॒जाप॒त्यं प॒वित्र॑म्।
श॒तो॒द्याम॑ हिर॒ण्मय॑म्। तेन॑ ब्रह्म॑विदो व॒यम्। पू॒तं ब्रह्म॑ पुनीमहे।
इन्द्रः॑ सुनी॒ती स॒ह मा॑ पुनातु। सोमः॑ स्व॒स्त्या वरु॑णः स॒मीच्या॑। य॒मो
राजा॑ प्रमृ॒णाभिः॑ पुनातु मा। जा॒तवै॑दा मोर्जय॑न्त्या पुनातु॥५१॥
अनु॑ रयीणां ब्रह्म॑णा स्व॒स्त्यय॑नीः सु॒दुघा॑ हि घृ॑तश्चुतः ऋषि॑भिः सम्भृ॑तो रसः पुनातु त्रीणि च॥[८]

प्र॒जा वै स॒त्रमा॑सत॒ तप॑स्तप्य॑माना अ॒जुह्व॑तीः। दे॒वा
अ॑पश्य॒श्चम॑सं घृ॑तस्य॒ पूर्ण॑ स्व॒धाम्। तमु॑पोद॑तिष्ठ॒न्तम॑जुहवुः।
तेना॑र्धमा॒स ऊ॒र्जम॑वारु॒न्धत॑। तस्मा॑दर्धमा॒से दे॒वा इ॒ज्यन्ते॑। पि॒तरों-

ऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः।
तेन मास्यूर्जमवारुन्धत। तस्मान्मासि पितृभ्यः क्रियते। मनुष्या
अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत।
तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपह्रियते। प्रातश्च सायं च। पशवो-
ऽपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः।
तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः प्रेरते। प्रातः सङ्गवे
सायम्। असुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमंजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत। ते
देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभूवन्। यद्वयं स्म इति। त एतानि
चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्। तैरेवैषां तामूर्जमवृञ्जत। ततो
देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे।
यत्पितृभ्यः करोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव
रुन्धे। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या ऊर्जमवारुन्धत।
तान्तेनाव रुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे। यच्चातुर्मास्यैर-
यजते। यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे।
भवत्यात्मना। परास्य भ्रातृव्यो भवति। विराजो वा एषा

विक्रान्तिः। यच्चातुर्मास्यानि। वैश्वदेवेनास्मिँल्लोके प्रत्यतिष्ठत्।
वरुणप्रघासैरन्तरिक्षे। साकमेधैरमुष्मिँल्लोके। एष ह त्वावेतत्सर्वं
भवति। य एवं विद्वाःश्चातुर्मास्यैर्यजते॥५६॥

मनुष्या अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा ददात्यतिष्ठच्चत्वारि
च॥

[९]

अग्निर्वाव संवत्सरः। आदित्यः परिवत्सरः। चन्द्रमा
इदावत्सरः। वायुरनुवत्सरः। यद्वैश्वदेवेन यजते। अग्निमेव
तत्संवत्सरमाप्नोति। तस्माद्वैश्वदेवेन यजमानः। संवत्सरीणां
स्वस्तिमा शास्त इत्याशासीत। यद्वरुणप्रघासैर्यजते। आदित्यमेव
तत्परिवत्सरमाप्नोति॥५७॥

तस्माद्वरुणप्रघासैर्यजमानः। परिवत्सरीणां स्वस्तिमा शास्त
इत्याशासीत। यत्साकमेधैर्यजते। चन्द्रमसमेव तदिदावत्सर-
माप्नोति। तस्मात्साकमेधैर्यजमानः। इदावत्सरीणां स्वस्तिमा
शास्त इत्याशासीत। यत्पितृयज्ञेन यजते। देवानेव तदन्ववस्यति।
अथ वा अस्य वायुश्चानुवत्सरश्चाप्रीतावुच्छिष्येते। यच्छुनासीरीयेण
यजते॥५८॥

वायुमेव तदनुवत्सरमाप्नोति। तस्माच्छुनासीरीयेण यजमानः।
अनुवत्सरीणां स्वस्तिमा शास्त इत्याशासीत। संवत्सरं वा
एष ईप्सतीत्याहुः। यश्चातुर्मास्यैर्यजत इति। एष ह त्वै
संवत्सरमाप्नोति। य एवं विद्वाःश्चातुर्मास्यैर्यजते। विश्वे देवाः

समयजन्त। तैऽग्निमेवायजन्त। त एतं लोकमजयन्॥५९॥

यस्मिन्नग्निः। यद्वैश्वदेवेन यजते। एतमेव लोकं जयति।
यस्मिन्नग्निः। अग्नेरेव सायुज्यमुपैति। यदा वैश्वदेवेन यजते। अथ
संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति। यदा संवत्सरस्य गृहपतिमाप्नोति।
अथ सहस्रयाजिनमाप्नोति। यदा सहस्रयाजिनमाप्नोति॥६०॥

अथ गृहमेधिनमाप्नोति। यदा गृहमेधिनमाप्नोति।
अथाग्निर्भवति। यदाग्निर्भवति। अथ गौर्भवति। एषा वै वैश्वदेवस्य
मात्रा। एतद्वा एतेषामवमम्। अतोतो वा उत्तराणि श्रेयांसि
भवन्ति। यद्विश्वे देवाः समयजन्त। तद्वैश्वदेवस्य वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथाऽऽदित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासैरयजत।
स एतं लोकमजयत्। यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रघासैरयजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः। आदित्यस्यैव
सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासै-
रयजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो राजा
छन्दांसि साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति।
यत्साकमेधैरयजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा
विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै चन्द्रमाः। एष
ह त्वै साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं विद्वान्साकमेधैरयजते।
यत्सोमश्च राजा छन्दांसि च समैधन्त॥६३॥

तथ्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः प्रजापतिं
 पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्। यस्मिन्नृतवः।
 यत्पितृयज्ञेन यजन्ते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नृतवः।
 ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः प्रजापतिं पितरं
 पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमहीति। ततो वै ता
 अप्रथन्त। य एवं विद्वांस्त्र्यम्बकैर्यजन्ते। प्रथन्ते प्रजयां पशुभिः।
 अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स एतं लोकमजयत्।
 यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजन्ते। एतमेव लोकं जयति।
 यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र
 चातुर्मास्ययाजी मीयता (३) न प्रमीयता (३) इति। जीवन्वा
 एष ऋतूनप्येति। यदि वसन्तो प्रमीयन्ते। वसन्तो भवति। यदि
 ग्रीष्मे ग्रीष्मः। यदि वर्षासु वर्षाः। यदि शरदि शरत्। यदि
 हेमन् हेमन्तः। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमप्येति। संवत्सरः प्रजापतिः।
 प्रजापतिर्वावैषः॥६६॥

परिवत्सरमाप्नोति शुनासीरीयेण यजन्तेऽजयन्त्सहस्रयाजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्वं साकमेधेरयजत स्मैधन्त
 पितृयज्ञत्वं जयति यस्मिन्वायुरहेमन्तस्त्रीणि च॥ [१०]

उभये युवः सुराममुदस्थान्नि वै यस्य प्रातः सवन एकैकोऽसुर्यं पवमानः प्रजा वै सूत्रमांसताग्निर्वाव
 संवत्सरो दश॥१०॥

उभये वा उदस्थात्सर्वाभिर्मध्यतोऽत्र वाव ब्राह्मणेज्वथं गृहमेधिनं पदथ्यष्टिः॥६६॥

उभये वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं परस्ताज्योतिरवस्तात्। प्रजापते रोहिणी। आपः परस्तादोषधयोऽवस्तात्। सोमस्येन्वका विततानि। परस्ताद्वयन्तोऽवस्तात्। रुद्रस्य बाहू। मृगयवः परस्ताद्विक्षारोऽवस्तात्। अदित्यै पुनर्वसू। वातः परस्तादार्द्रमवस्तात्॥१॥

बृहस्पतैस्तिष्यः। जुह्वतः परस्ताद्यजमाना अवस्तात्। सर्पाणामाश्रेषाः। अभ्यागच्छन्तः परस्तादभ्यानृत्यन्तोऽवस्तात्। पितृणां मघाः। रुदन्तः परस्तादपभ्रंशोऽवस्तात्। अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी। जाया परस्तादृषभोऽवस्तात्। भगस्योत्तरे। वहतवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात्॥२॥

देवस्य सवितुरहस्तः। प्रसवः परस्तात्सनिरवस्तात्। इन्द्रस्य चित्रा। ऋतं परस्तात्सत्यमवस्तात्। वायोर्निष्ठा व्रततिः। परस्तादसिद्धिरवस्तात्। इन्द्राग्नियोर्विशाखे। युगानि परस्तात्कृषमाणा अवस्तात्। मित्रस्यानूराधाः। अभ्यारोहत्परस्तादभ्यारूढमवस्तात्॥३॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्परस्तात्प्रतिशृणदवस्तात्। निर्ऋत्यै मूलवर्हणी। प्रतिभञ्जन्तः परस्तात्प्रतिशृणन्तोऽवस्तात्। अपां पूर्वा अषाढाः। वर्चः परस्तात्समितिरवस्तात्। विश्वेषां देवानामुत्तराः।

अभिजयत्परस्तादभिजितमवस्तात्। विष्णोः श्रोणा पृच्छमानाः।
परस्तात्पन्था अवस्तात्॥४॥

वसूनां३ श्रविष्ठाः। भूतं परस्ताद्भूतिरवस्तात्। इन्द्रस्य
शतभिषक्। विश्वव्यचाः परस्ताद्विश्वक्षितिरवस्तात्। अजस्यैकपदः
पूर्वे प्रोष्ठपदाः। वैश्वानरं परस्ताद्वैश्वावसुवमवस्तात्। अहेर्बुध्नियस्यो-
त्तरे। अभिषिञ्चन्तः परस्तादभिषुण्वन्तोऽवस्तात्। पूष्णो
रेवती। गावः परस्ताद्व्यासा अवस्तात्। अश्विनोरश्वयुजौ।
ग्रामः परस्तात्सेनाऽवस्तात्। यमस्यापभरणीः। अपकर्षन्तः
परस्तादपवहन्तोऽवस्तात्। पूर्णा पश्चाद्यत्ते देवा अदधुः॥५॥

आर्द्रमवस्ताद्वहमाना अवस्तादभ्यारूढमवस्तात्पन्था अवस्ताद्व्यासा अवस्तात्पञ्च च॥—————[१]

यत्पुण्यं नक्षत्रम्। तद्वद्वुर्वीतोपव्युषम्। यदा वै सूर्य उदेति।
अथ नक्षत्रं नैति। यावन्ति तत्र सूर्यो गच्छेत्। यत्र जघन्यं पश्येत्।
तावन्ति कुर्वीत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव कुरुते। एव९ ह वै
यज्ञेषु च शतद्युम्नं च मात्स्यो निरवसाययां चकार॥६॥

यो वै नक्षत्रियं प्रजापतिं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः। हस्तं
एवास्य हस्तः। चित्रा शिरः। निष्ठा हृदयम्। ऊरू विशाखे। प्रतिष्ठा-
ऽनूराधाः। एष वै नक्षत्रियः प्रजापतिः। य एवं वेद। उभयोरेनं
लोकयोर्विदुः॥७॥

अस्मि३श्चामुष्मि३श्च। यां कामयेत दुहितरं प्रिया स्यादिति।

तां निष्ठ्यायां दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु पुनरागच्छति।
अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्। उपरिष्ठादषाढानाम्। अवस्ताच्छ्रोणायै।
देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानप-
ज्यं जयेदिति। तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपज्यमेव
जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजापतिः पशूनसृजत। ते नक्षत्रं
नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्रेवत्यां पशूनां कुर्वीत। यत्किं
चावाचीनं सोमात्। प्रैव भवन्ति। सलिलं वा इदमन्तरासीत्।
यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो वा इह यजेते। अमुं स
लोकं नक्षते। तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्येव भवति।
यानि वा इमानि पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि।
तस्मादश्लीलनामश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत। यथा पापाहे
कुरुते। तादृगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्।
तानि देवनक्षत्राणि। अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्। तानि
यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि। तानि दक्षिणेन परियन्ति। यानि
यमनक्षत्राणि॥१२॥

तान्युत्तरेण। अन्वेषामराधस्मेति। तदनूराधाः। ज्येष्ठमेषाम-

वधिष्मेति। तज्ज्येष्ठघ्नी। मूलमेषामवृक्षामेति। तन्मूलवर्हणी।
यन्नासहन्त। तदषाढाः। यदश्लोणत्॥१३॥

तच्छ्रोणा। यदशृणोत्। तच्छ्रविष्ठाः। यच्छ्रुतमभिषज्यन्।
तच्छ्रुतमिषक्। प्रोष्ठपदेषूदयच्छन्त। रेवत्यामरवन्त। अश्वयुजोर-
युञ्जत। अपभरणीष्वपावहन्। तानि वा एतानि यमनक्षत्राणि।
यान्येव देवनक्षत्राणि। तेषु कुर्वीत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव
कुरुते॥१४॥

चकारैवं वेदोभयोरिनं लोकयोर्विदुरजयन्नेवतीमुपातिष्ठन्त नक्षत्रत्वमन्यानि यानि यमनक्षत्राण्यश्लोणद्यमनक्षत्राणि
त्रोणि च॥

[२]

देवस्य सवितुः प्रातः प्रसवः प्राणः। वरुणस्य सायमासवो-
ऽपानः। यत्प्रतीचीनं प्रातस्तनात्। प्राचीनं सङ्गवात्। ततो देवा
अग्निष्टोमं निरमिमत। तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। मित्रस्य सङ्गवः।
तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि पशवः समायन्ति। यत्प्रतीचीनं
सङ्गवात्॥१५॥

प्राचीनं मध्यं दिनात्। ततो देवा उक्थ्यं निरमिमत।
तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। बृहस्पतैर्मध्यं दिनः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः।
तस्मात्तर्हि तेक्षिणं तपति। यत्प्रतीचीनं मध्यं दिनात्।
प्राचीनमपराह्णात्। ततो देवाः षोडशिनं निरमिमत। तत्तदात्तवीर्यं
निर्मार्गः॥१६॥

भगस्यापराह्णः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मादपराह्णे कुमार्यो

भगमिच्छमानाश्चरन्ति। यत्प्रतीचीनमपराह्णात्। प्राचीनं सायात्।
ततो देवा अतिरात्रं निरमिमत्। तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गः। वरुणस्य
सायम्। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तरहि नानृतं वदेत्॥१७॥

ब्राह्मणो वा अष्टाविंशो नक्षत्राणाम्। समानस्याहुः
पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि। चत्वार्यंश्वीलानि। तानि नव। यच्च
परस्तान्नक्षत्राणां यच्चावस्तात्। तान्येकादश। ब्राह्मणो द्वादशः।
य एवं विद्वान्त्संवत्सरं व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य व्रतं गुप्तं
भवति। समानस्याहुः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राणि। चत्वार्यंश्वीलानि।
तानि नव। आग्नेयी रात्रिः। ऐन्द्रमहः। तान्येकादश। आदित्यो
द्वादशः। य एवं विद्वान्त्संवत्सरं व्रतं चरति। संवत्सरेणैवास्य व्रतं
गुप्तं भवति॥१८॥

सङ्गवाथ्योडशिनं निरमिमत् तत्तदात्तवीर्यं निर्मार्गो वदेद्वति समानस्याहुः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राण्यष्टौ
च॥

[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कति पात्राणि यज्ञं वहन्तीति। त्रयोदशेति
ब्रूयात्। स यद्व्रूयात्। कस्तानि निरमिमीतेति। प्रजापतिरिति
ब्रूयात्। स यद्व्रूयात्। कुतस्तानि निरमिमीतेति। आत्मन् इति।
प्राणापानाभ्यामेवोपांश्चन्तर्यामौ निरमिमीत॥१९॥

व्यानादुपांश्चसवनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्षक्रतुभ्यां
मैत्रावरुणम्। श्रोत्रादाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मन
आग्रयणम्। अङ्गेभ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायां

ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निरमिमीत। स निर्मितो नाद्वियत्
समं ह्वीयत्। स एतान्प्रजापतिरपिवापानपश्यत्। तां निरवपत्।
तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति। यज्ञस्य धृत्या
असंख्याय॥२०॥

उपा० १ श्रुन्त्यामौ निरमिमीतामिमीत् षट्॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चन। ऋते समुद्र
आहितः। ऋते भूमिरियञ्श्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप
आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा।
ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वतं तथ्सत्यम्।
तद्वतं तच्छकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२१॥

यद्धर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तामृथिव्या दिवः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य नि
वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप
वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वतं तथ्सत्यम्। तद्वतं तच्छकेयम्।
तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥२२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निवर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान्
ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः

स॒ह। अ॒ग्नि॒स्ति॒ग्मेन॑ शो॒चिषा॑। तप॒ आक्रान्त॑मु॒ष्णिहा॑।
 शिर॒स्तप॒स्याहि॑तम्। वै॒श्वान॒रस्य॑ तेज॑सा। ऋ॒तेना॑स्य॒ नि
 वर्त॑ये। स॒त्येन॑ परि॑ वर्तये। तप॑सा॒ऽस्यानु॑ वर्तये। शि॒वेना॒स्योप॑
 वर्तये। श॒ग्मेना॑स्या॒भि वर्त॑ये। तद्व॒तं तथ्स॒त्यम्। तद्व॒तं तच्छ॑केयम्।
 तेन॑ शकेयं॒ तेन॑ राध्यासम्॥२३॥

एकं॒ मास॑मुद॑सृजत्। प॒रमे॒ष्टी प्र॒जाभ्यः॑। तेना॑भ्यो॒ मह॑
 आव॑हत्। अ॒मृतं॑ म॒र्त्याभ्यः॑। प्र॒जामनु॑ प्र जा॑यसे। तदु॑ ते
 म॒र्त्यामृ॑तम्। येन॒ मासा॑ अर्ध॑मा॒साः। ऋ॒तवः॑ परि॒वत्स॒राः।
 येन॒ ते ते॑ प्रजाप॑ते। ई॒जान॒स्य न्यव॑र्तयन्। तेना॒हम॒स्य
 ब्रह्म॑णा। नि॒वर्त॑यामि जी॒वसै॑। अ॒ग्नि॒स्ति॒ग्मेन॑ शो॒चिषा॑। तप॒
 आक्रान्त॑मु॒ष्णिहा॑। शिर॒स्तप॒स्याहि॑तम्। वै॒श्वान॒रस्य॑ तेज॑सा।
 ऋ॒तेना॑स्य॒ नि वर्त॑ये। स॒त्येन॑ परि॑ वर्तये। तप॑सा॒ऽस्यानु॑ वर्तये।
 शि॒वेना॒स्योप॑ वर्तये। श॒ग्मेना॑स्या॒भि वर्त॑ये। तद्व॒तं तथ्स॒त्यम्।
 तद्व॒तं तच्छ॑केयम्। तेन॑ शकेयं॒ तेन॑ राध्यासम्॥२४॥

परिवर्तये सहाभिवर्तय उष्णिहां राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारि च। (ऋतमेव षोडश। यद्घर्मो यो
 अस्याः सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥

[५]

दे॒वा वै यद्य॑ज्ञेऽकु॑र्वत। तदसु॑रा अकु॑र्वत। तेऽसु॑रा ऊ॒र्ध्वं
 पृ॒ष्ठेभ्यो॑ नाप॑श्यन्। ते केशा॑न॒ग्रेऽव॑पन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि। अथो॑पप॒क्षौ।
 तत॑स्तेऽवा॑श्च आयन्। परा॑ऽभवन्। यस्यै॒वं व॑पन्ति। अवा॑डेति॥२५॥

अथो॒ परै॒व भ॑वति। अथ॑ दे॒वा ऊ॒र्ध्वं पृ॒ष्ठेभ्यो॑ऽपश्यन्। त
 उ॑पप॒क्षाव॑ग्रेऽव॑पन्त। अथ॒ श्मश्रू॑णि। अथ॒ केशा॑न्। तत॑स्तेऽभवन्।

सुवर्गं लोकमायन्। यस्यैवं वपन्ति। भवन्त्यात्मना। अथो सुवर्गं लोकमेति॥२६॥

अथैतन्मनुर्वत्रे मिथुनमपश्यत्। स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत्। अथोपपक्षौ। अथ केशान्। ततो वै स प्राजायत प्रजयां पशुभिः। यस्यैवं वपन्ति। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते संवत्सरे व्यायच्छन्त। तान्देवाश्चातुर्मास्यैरेवाभि प्रायुञ्जत॥२७॥

वैश्वदेवेन चतुरो मासोऽवृञ्जतेन्द्रराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त परिं च। वरुणप्रघासैश्चतुरो मासोऽवृञ्जत् वरुणराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त परिं च। साकमेधैश्चतुरो मासोऽवृञ्जत् सोमराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त परिं च। या संवत्सर उपजीवाऽऽसीत्। तामेषामवृञ्जत्। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥२८॥

य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते। भ्रातृव्यस्यैव मासो वृत्त्वा। शीरुषं नि च वर्तयते परिं च। येषा संवत्सर उपजीवा। वृद्धे तां भ्रातृव्यस्य। क्षुधाऽस्य भ्रातृव्यः परा भवति। लोहितायसेन नि वर्तयते। यद्वा इमामग्निर्ऋतावागते निवर्तयति। एतदेवैनां रूपं कृत्वा निवर्तयति। सा ततः श्वश्वो भूयसी भवन्त्येति॥२९॥

प्र जायते। य एवं विद्वाँल्लोहितायसेन निवर्तयते। एतदेव रूपं

कृत्वा नि वर्तयते। स ततः श्वश्वो भूयान्भवन्नेति। प्रैव जायते।
त्रेण्या शलल्या नि वर्तयेत। त्रीणि त्रीणि वै देवानामृद्धानि। त्रीणि
छन्दांसि। त्रीणि सर्वनानि। त्रयं इमे लोकाः॥३०॥

ऋध्यामेव तद्वीर्यं एषु लोकेषु प्रति तिष्ठति। यच्चातुर्मास्य-
याज्यात्मनो नावद्येत्। देवेभ्य आवृश्येत। चतृषु चतृषु मासेषु नि
वर्तयेत। पुरोक्षमेव तद्देवेभ्य आत्मनोऽवद्यत्यनाप्रस्काय। देवानां
वा एष आनीतः। यश्चातुर्मास्ययाजी। य एवं विद्वान्नि च वर्तयते
परि च। देवता एवाप्येति। नास्य रुद्रः प्रजां पशूनभि मन्यते॥३१॥
एत्येत्ययुञ्जतासुरा एति लोका मन्यते॥ [६]

आयुषः प्राणः सन्तनु। प्राणादपानः सन्तनु। अपानाद्व्यानः
सन्तनु। व्यानाच्चक्षुः सन्तनु। चक्षुषः श्रोत्रः सन्तनु। श्रोत्रान्मनः
सन्तनु। मनसो वाचः सन्तनु। वाच आत्मानः सन्तनु। आत्मनः
पृथिवीः सन्तनु। पृथिव्या अन्तरिक्षः सन्तनु। अन्तरिक्षादिवः
सन्तनु। दिवः सुवः सन्तनु॥३२॥

अन्तरिक्षः सन्तनु द्वे च॥ [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जुघानं नवतीर्नव।
इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्। तद्विदच्छर्यणावति।
अत्राह गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्। इत्था चन्द्रमसो गृहे।
इन्द्रमिद्राथिनो बृहत्॥३३॥

इन्द्रमर्केभिरर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्वर्योः सचा।

सम्मि॑श्र आ॒व॒चो॒ यु॒जा॑। इन्द्रो॑ व॒ज्री॑ हि॒र॒ण्य॑यः। इन्द्रो॑ दी॒र्घाय॑
चक्ष॑से। आ सूर्य॑ꣳ रो॒हय॑द्वि॒वि। वि गो॒भि॒रद्रि॑मैरयत्। इन्द्र॑ वा॒जेषु॑
नो अ॒व। स॒हस्र॑प्र॒धनेषु॑ च॥३४॥

उ॒ग्र उ॒ग्राभि॑रू॒तिभिः॑। तमिन्द्र॑ वा॒जयाम॑सि। म॒हे वृ॒त्राय॑ हन्त॑वे।
स वृषा॑ वृष॒भो भु॑वत्। इन्द्रः॑ स दाम॑ने कृतः। ओजि॑ष्ठः स बले॑
हितः। द्यु॒म्नी श्लो॒की स सौ॒म्यः। गि॒रा व॒ज्रो न सम्भृ॑तः। सब॑लो
अन॑पच्युतः। व॒व॒क्षुरु॒ग्रो अस्तृ॑तः॥३५॥

बृह॒चास्तृ॑तः॥ [८]

दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। स प्र॒जाप॑तिरिन्द्र॑ ज्ये॒ष्ठं
पु॒त्रमप॑ न्य॒धत्त। नेदे॑न्मसुरा॒ बली॑याꣳसोऽह॑न॒न्निति॑। प्र॒ह्लादो॑
ह॒ वै का॑याध॒वः। वि॒रोच॑न्ꣳ स्वं पु॒त्रमप॑ न्य॒धत्त। नेदे॑न् दे॒वा
अ॒ह॑न॒न्निति॑। ते दे॒वाः प्र॒जाप॑तिमु॒पस॑मेत्यो॒चुः। ना॒रा॒जक॑स्य
यु॒द्धम॑स्ति। इन्द्र॑मन्वि॒च्छा॒मेति॑। तं य॑ज्ञ॒क्र॒तुभि॑रन्वै॒च्छन्॥३६॥

तं य॑ज्ञ॒क्र॒तुभि॑र्नान्व॒विन्द॑न्। तमिष्टि॑भिरन्वै॒च्छन्। तमिष्टि॑भिरन्व॒
विन्द॑न्। तदिष्टी॑नामिष्टि॒त्वम्। ए॒ष्ट्यो ह॒ वै ना॑म। ता
इष्ट॑य॒ इत्याच॑क्षते प॒रोक्षे॑ण। प॒रोक्ष॑प्रि॒या इ॒व हि दे॒वाः।
तस्मा॑ ए॒तमा॑ग्रावैष्ण॒वमेका॑दशक॒पालं दी॒क्षणी॑यं निर॑वपन्।
तद॑प॒द्रुत्या॑तन्वत। तान्प॑त्नीसं॒याजा॑न्त॒ उपा॑नयन्॥३७॥

ते तद॑न्तमे॒व कृ॒त्वोद॑द्रवन्। ते प्रा॒य॒णीय॑म॒भि स॒मारो॑हन्।

तदपद्रुत्यातन्वत। ताञ्छुय्वन्त उपांनयन्। ते तदन्तमेव
कृत्वोदद्रवन्। त आतिथ्यमभि समारोहन्। तदपद्रुत्यातन्वत।
तानिडान्त उपांनयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोदद्रवन्। तस्मादेता
एतदन्ता इष्टयः सन्तिष्ठन्ते॥३८॥

एव९ हि देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै
मनुष्याः कुर्वते। ते देवा ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम।
तन्नोऽसुराः पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपा९शूपसदा चराम। तथा
नोऽसुराः पाप्मा नानुवेत्स्यन्तीति। त उपा९शूपसदमतन्वत।
तिस्र एव सामिधेनीरनूच्य॥३९॥

स्रुवेणाधारमाधार्य। तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा। स्रुवेणोपसदं
जुह्वां चक्रुः। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेपं वचो अपावधीः स्वाहेति।
अशनयापिपासे ह वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं च त्वेषं
वचः। एत९ ह वाव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं देवा अपजघ्निरे।
तथो एवैतदेवंविद्यजमानः। तिस्र एव सामिधेनीरनूच्य।
स्रुवेणाधारमाधार्य॥४०॥

तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा। स्रुवेणोपसदं जुहोति। उग्रं वचो
अपावधीन्त्वेपं वचो अपावधीः स्वाहेति। अशनयापिपासे ह वा
उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं च त्वेषं वचः। एतमेव तच्चतुर्धाविहितं
पाप्मानं यजमानोऽपं हते। तैऽभिनीयैवाहः पशुमाऽलभन्त। अहं

ए॒व तद्दे॒वा अ॒वर्तिं॑ पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युमप॑जघ्निरे। तेना॑भिनीये॒व रात्रेः॑
प्राच॑रन्। रात्रि॑या ए॒व तद्दे॒वा अ॒वर्तिं॑ पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युमप॑जघ्निरे॥४१॥

तस्मा॑दभिनीये॒वाहः प॒शुमा ल॑भेत। अहं॑ ए॒व तद्यज॑मानो-
ऽवर्तिं॑ पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॑व्या॒नपं नु॑दते। तेना॑भिनीये॒व रात्रेः॑ प्रच॑रेत्।
रात्रि॑या ए॒व तद्यज॑मानोऽवर्तिं॑ पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॑व्या॒नपं नु॑दते।
स ए॒ष उ॑पवस॒थीयेऽहं॑ द्विदे॒वत्यः॑ प॒शुरा ल॑भ्यते। द्वयं॑ वा
अ॒स्मिँल्लो॒के यज॑मानः। अ॒स्थिं च मा॒सं च। अ॒स्थिं चै॒व तेन॑
मा॒सं च॑ यज॑मानः सऽ॒स्कु॒रुते। ता॒ वा ए॒ताः पञ्च॑ दे॒वताः॑।
अ॒ग्नीषो॒माव॒ग्निर्मि॒त्रावरु॑णौ॥४२॥

प॒ञ्चप॒ञ्ची वै यज॑मानः। त्वङ्मा॒सं स्ना॒वाऽस्थिं॑
म॒ज्जा। ए॒तमे॒व तत्प॑ञ्चधावि॒हितमा॒त्मानं॑ वरु॒णपा॒शान्मु॑ञ्चति।
भे॒षज॑ता॒यै निर्व॑रुण॒त्वाय॑। तं स॒प्तभि॑श्छन्दा॒भिः प्रा॒तर॑ह्वयन्।
तस्मा॑त्स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि छन्दा॒सि प्रा॒तर॑नुवा॒केऽनू॑च्यन्ते।
तमे॒तयो॑प॒समे॒त्योपा॑सीदन्। उपा॑स्मै गाय॒ता नर॑ इति॑। तस्मा॑दे॒तया॑
ब॒हिष्प॒वमान॑ उ॒पस॑द्यः॥४३॥

ऐ॒च्छन्न॒नय॑स्तिष्ठन्तेऽनू॒च्यानू॑च्यं सू॒वेणा॑धार॒माधार्य॑ रात्रि॑या ए॒व तद्दे॒वा अ॒वर्तिं॑ पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युमप॑जघ्निरे
मि॒त्रावरु॑णौ नवं च (दे॒वा यज॑मानो दे॒वा दे॒वा यज॑मानो यज॑मानः प्राच॑रं प्रच॑रे॒दालं॑भन्ताल॑भेत मृ॒त्युमप॑जघ्निरे
भ्रातृ॑व्यान्॥॥

[९]

स सं॒मुद्र उ॑त्तर॒तः प्राज्व॑लद्भूम्यन्तेन॑। ए॒ष वा॒व स सं॒मुद्रः॑।
यच्चा॒त्वा॒लः। ए॒ष उ॑वे॒व स भू॑म्यन्तः। यद्वे॒द्यन्तः॑। तदे॒तत्रिं॑शलं
त्रि॒पू॒रुष॑म्। तस्मा॑त्तं त्रि॒वित॑स्तं ख॒नन्ति॑। स सु॑वर्णरज॒ताभ्या॑

कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या अध्यजनयन्।
तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यथ्सुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्।
साऽस्य कौशिकता। तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं त्रिवृताऽददत।
तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो मात्रा। तं पञ्चदशेनाभि
प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं पञ्चदशेनाहरन्। यावती
पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त९ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त९ सप्तदशेनाददत। त९
सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य सप्तदशेन
ह्रियमाणस्य तेजो हरोऽपतत्। तमेकविंशेनाभि प्रास्तुवत।
तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्। यावत्येकविंशस्य
मात्रा। ते यत्रिवृता स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती
त्रिवृतो मात्रा। अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम उदेत्यानु
व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा। अग्नेरेवैनं तत्। मात्रा९ सायुज्य९
सलोक्ता गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन स्तुवते। पञ्चदशेनैव
तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा। चन्द्रमा
वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते। पञ्चदश्यामापूर्यते।

चन्द्रमंस एवैनं तत्। मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां गमयन्ति।
अथ यथ्सप्तदशेनं स्तुवते। सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते। त५
सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजा-
पतेरेवैनं तत्। मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां गमयन्ति। अथ
यदैकविंशेनं स्तुवते। एकविंशेनैव तद्यजमानमाददते।
तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येकविंशस्य मात्रा। असौ वा
आदित्य एकविंशः। आदित्यस्यैवैनं तत्॥४९॥

मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां गमयन्ति। ते कुश्या। व्यघ्नन्।
ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्। रज्जुता रात्रिः।
स यदादित्य उदेति। एतामेव तत्सुवर्णां कुशीमनु समेति। अथ
यदस्तमेति। एतामेव तद्रज्जुतां कुशीमनुसंविशति। प्रह्लादो ह
वै कायाधवः। विरोचनं५ स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोऽभवत्।
तस्मात्प्रदरादुदकं नाचामेत्॥५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रा स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनैव हरन्त्यादित्यस्यैवैनं तद्विशति
चत्वारि च॥

[१०]

ये वै चत्वारः स्तोमाः। कृतं तत्। अथ ये पञ्च। कलिः सः।
तस्माच्चतुष्टोमः। तच्चतुष्टोमस्य चतुष्टोमत्वम्। तदाहुः। कृतमानि
तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमा इति। त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश
एकविंशः॥५१॥

ए॒तानि॒ वाव॒ तानि॒ ज्योती॑षि। य ए॒तस्य॒ स्तोमाः॑।
 सोऽब्र॑वीत्। स॒प्तद॑शेन॒ ह्रिय॑माणो॒ व्यले॑शिषि। भि॒षज्य॑त॒ मेति॑।
 तम॒श्विनौ॑ धा॒नाभि॑रभिषज्यताम्। पू॒षा क॑र॒म्भेण॑। भा॒रती॑
 परि॒वापे॑ण। मि॒त्रावरु॑णौ पय॒स्यया॑। तदा॑हुः॥५२॥

यद॒श्विभ्या॑ धा॒नाः। पू॒ष्णः क॑र॒म्भः। भा॒रत्यै॑ परि॒वापः॑।
 मि॒त्रावरु॑णयोः पय॒स्याऽथ॑। कस्मा॑दे॒तेषां॑ ह॒विषा॒मिन्द्र॑मे॒व
 यंज॑न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॑नं दे॒वता॒ इति॑ ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॑-
 रभि॑षज्य॒ऽस्तस्मा॑दि॒ति। तं वस॑वोऽष्टा॒कपा॑लेन प्रा॒तः सव॑ने-
 ऽभि॑षज्यन्। रु॒द्रा एका॑दशकपा॒लेन॒ माध्यं॑ दिने॒ सव॑ने। वि॒श्वे दे॒वा
 द्वा॒दश॑कपा॒लेन॒ तृती॑यसव॒ने॥५३॥

स यद॒ष्टाक॑पालान्प्रा॒तः सव॑ने कुर्यात्। एका॑दशकपा॒ला॒न्माध्यं॑
 दिने॒ सव॑ने। द्वा॒दश॑कपा॒ला॒ऽस्तृती॑यसव॒ने। विलो॑मं तद्य॒ज्ञस्य॑
 क्रिये॑त। एका॑दशकपा॒ला॒ने॒व प्रा॒तः सव॑ने कुर्यात्। एका॑दश-
 कपा॒ला॒न्माध्यं॑ दिने॒ सव॑ने। एका॑दशकपा॒ला॒ऽस्तृती॑यसव॒ने।
 य॒ज्ञस्य॑ सलो॒मत्वाय॑। तदा॑हुः। यद्वसू॑नां प्रा॒तः सव॑नम्। रु॒द्राणां॑
 माध्यं॑ दि॒नः सव॑नम्। वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑ तृती॑यसव॒नम्। अथ॑
 कस्मा॑दे॒तेषां॑ ह॒विषा॒मिन्द्र॑मे॒व यंज॑न्तीति॑। ए॒ता ह्ये॑नं दे॒वता॒ इति॑
 ब्रूयात्। ए॒तैर्ह॒विर्भि॑रभि॑षज्य॒ऽस्तस्मा॑दि॒ति॥५४॥

एकविंश आहुस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्च च॥ [११]

तस्यावा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभयुः। तमे॒तेषु॑ स॒प्तसु॒ छन्दः॑ स्वश्रयन्।

यदश्रयन्। तच्छ्रायन्तीयस्य श्रायन्तीयत्वम्। यदवारयन्। तद्वार-
वन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। तस्यावांच एवावपादादभिभयुः।
तस्मा एतानि सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांस्युपादधुः। तेषामति-
त्रीण्यरिच्यन्त। न त्रीण्युदभवन्॥५५॥

स बृहतीमेवास्पृशत्। द्वाभ्यामक्षराभ्याम्। अहोरात्राभ्यामेव।
तदाहुः। कतमा सा देवाक्षरा बृहती। यस्यान्तत्प्रत्यतिष्ठत्। द्वादश
पौर्णमास्यः। द्वादशाष्टकाः। द्वादशामावास्याः। एषा वाव सा
देवाक्षरा बृहती॥५६॥

यस्यां तत्प्रत्यतिष्ठदिति। यानि च छन्दांस्युत्यरिच्यन्त। यानि
च नोदभवन्। तानि निर्वीर्याणि हीनान्यमन्यन्त। साऽब्रवीद्बृहती।
मामेव भूत्वा। मामुप सः श्रयतेति। चतुर्भिरक्षरैरनुष्टुग्बृहतीं
नोदभवत्। चतुर्भिरक्षरैः पङ्क्तिर्बृहतीमत्यरिच्यत। तस्यामेतानि
चत्वार्यक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५७॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। अष्टाभि-
रक्षरैरुष्णिग्बृहतीं नोदभवत्। अष्टाभिरक्षरैस्त्रिष्टुग्बृहतीमत्य-
रिच्यत। तस्यामेतान्यष्टावक्षराण्यपच्छिद्यादधात्। ते बृहती एव
भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। द्वादशभिरक्षरैर्गायत्री बृहतीं
नोदभवत्। द्वादशभिरक्षरैर्जगती बृहतीमत्यरिच्यत। तस्यामेतानि
द्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्। सौऽब्रवीत्प्रजा-
पतिः। छन्दांसि रथो मे भवत। युष्माभिर्हमेतमध्वानमनु
सञ्चराणीति। तस्य गायत्री च जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिक्
त्रिष्टुप् प्रष्ट्यौ। अनुष्टुप् पङ्क्तिश्च धुर्यौ। बृहत्येवोद्धिरभवत्। स
एतं छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु समचरत्। एतं ह वै
छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु सञ्चरति। येनैष एतत्सञ्चरति।
य एवं विद्वान्सोमेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥५१॥

अभ्वन्वाव सा देवाक्षरा बृहत्यं दधाद्द्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यां दधादास्थाय षट्॥ [१२]

अग्नेः कृत्तिका यत्पुण्यं देवस्य सवितुर्ब्रह्मवादिनः कत्युतमेव देवा वा आर्युषः प्राणमिन्द्रो दधीचो
देवासुराः स प्रजापतिः स संमुद्रो ये वै चत्वारस्तस्यावांचो द्वादश॥१२॥

अग्नेः कृत्तिका देवगृहा ऋतमेव ध्यामेव तिस्रः परांचीर्ये वै चत्वारो नवपञ्चाशत्॥५१॥

अग्नेः कृत्तिका य उ चैनमेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

अनु॑मत्यै पुरो॑डाशम॑ष्टाकं॒पालं॑ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यञ्चः॑ श॒म्याया॑
अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॒तमेक॑कपालम्। इ॒यं वा अनु॑मतिः। इ॒यं
निर्ऋ॑तिः। नैर्ऋ॒तेन॑ पूर्वे॒ण प्रच॑रति। पा॒प्मान॑मे॒व निर्ऋ॑तिं पूर्वा॑
नि॒रव॑दयते। एक॑कपालो भवति। ए॒कधै॒व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते।
यदहु॑त्वा गार्ह॑पत्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॒त्वाऽग्निर॑नू॒त्थाय॑। अ॒ध्वर्युं॑ च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्।
वी॒हि स्वा॒हाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इत्या॑ह। आहु॑त्यै॒वैनं॑ श॒मय॑ति।
नार्ति॑माच्छे॒त्यध्व॑र्युर्न॒ यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॒ यन्ति॑। तद्धि
निर्ऋ॑त्यै भा॒गधे॒यम्। इ॒मान्दि॑शं॒ यन्ति॑। ए॒षा वै निर्ऋ॑त्यै दिक्।
स्वा॒यामे॒व दि॒शि निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॒कृत् इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॑ वा॑। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्या
आ॒यत॑नम्। स्व ए॒वाय॑तने॒ निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। ए॒ष ते॑
निर्ऋ॑ते भा॒ग इत्या॑ह। नि॒र्दिश॑त्यै॒वैन॑म्। भू॒ते ह॒विष्म॑त्य॒सीत्या॑ह।
भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते। मु॒ञ्चेम॑म॒हंस॑ इत्या॑ह। अ॒हंस॑ ए॒वैनं॑ मुञ्चति।
अ॒ङ्गुष्ठा॑भ्यां जुहोति॥३॥

अ॒न्त॒त ए॒व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। कृ॒ष्णं वा॑सः कृ॒ष्णतृ॑पं

दक्षिणा। एतद्वै निर्ऋत्यै रूपम्। रूपेणैव निर्ऋतिं निरवदयते।
अप्रतीक्षमायन्ति। निर्ऋत्या अन्तरहित्यै। स्वाहा नमो य इदं
चकारेति पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति। आहुत्यैव नमस्यन्तो
गार्हपत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन प्रचरति। इयं वा अनुमतिः॥४॥

इयमेवास्मै राज्यमनु मन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव धेनुं
कुरुते। आदित्यं चरुं निर्वपति। उभर्याष्वेव प्रजास्वभिषिच्यते।
दैवीषु च मानुषीषु च। वरो दक्षिणा। वरो हि राज्यं समृद्धौ।
आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति। अग्निः सर्वा देवताः॥५॥

विष्णुर्यज्ञः। देवताश्चैव यज्ञं चाव रुन्धे। वामनो वही
दक्षिणा। यद्वही। तेनाऽऽग्नेयः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ।
अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति। अग्नीषोमाभ्यां वा इन्द्रो
वृत्रमेहन्निति। यदग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति॥६॥

वार्त्रघ्नमेव विजित्यै। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। इन्द्रो वृत्रं
हत्वा। देवताभिश्चेन्द्रियेण च व्यार्ध्यत। स एतमैन्द्राग्रमेकादश-
कपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। तेन वै स देवताश्चेन्द्रियं चावारुन्धे।
यदैन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपति। देवताश्चैव तेनेन्द्रियं च
यजमानोऽव रुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा॥७॥

यद्वही। तेनाऽऽग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ। आग्नेयमष्टा-
कपालं निर्वपति। ऐन्द्रं दधि। यदाग्नेयो भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्।

य॒ज्ञमु॒खमे॒वर्द्धिं॑ पु॒रस्ता॑द्धत्ते। यदै॒न्द्रं दधि॑॥८॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒वाव॑ रु॒न्धे। ऋ॒षभो॑ व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही।
तेना॑ऽऽग्ने॒यः। यदृ॑ष॒भः। तेनै॒न्द्रः समृ॑द्धौ। याव॑ती॒र्वे प्र॒जा
ओष॑धीनाम॒हुताना॑माश्जन्। ताः परा॑ऽभवन्। आ॒ग्र॒यणं॑ भ॒वति॑
हुता॒द्याय॑। यज॑मान॒स्याप॑राभावाय॥९॥

दे॒वा वा ओष॑धीष्वाजि॒मयुः॑। ता इ॒न्द्रा॒ग्नी उद॑जयताम्।
तावे॒तमै॑न्द्रा॒ग्रं द्वा॑द॒शक॑पालं॒ निर॑वृणाताम्। यदै॑न्द्रा॒ग्नो भव॑त्यु॒ज्जित्यै॑।
द्वा॑द॒शक॑पालो भवति। द्वा॑द॒श मा॑साः॒ संव॑त्स॒रः। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मा॑
अ॒न्नम॑व॒ रुन्धे॑। वै॒श्वदे॒वश्च॒रुर्भ॑वति। वै॒श्वदे॒वं वा अ॒न्नम्। अ॒न्नमे॒वास्मै॑
स्व॒दय॑ति॥१०॥

प्र॒थ॒म॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। सौ॒म्यः श्या॑माकं च॒रुं
निर्व॑पति। सोमो॒ वा अ॑कृष्ट॒पच्य॑स्य॒ राजा॑। अ॒कृष्ट॒पच्य॑मे॒वास्मै॑
स्व॒दय॑ति। वा॒सो दक्षि॑णा। सौ॒म्यः हि दे॒वता॑या॒ वासः॑ समृ॑द्धौ।
सर॑स्वत्यै च॒रुं निर्व॑पति। सर॑स्वते च॒रुम्। मि॒थुन॑मे॒वाव॑ रु॒न्धे।
मि॒थुनो॑ गावो॒ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। ए॒ति वा ए॒ष य॑ज्ञमु॒खादृ॒ध्याः।
यो॑ऽग्नेर्दे॒वता॑या॒ एति॑। अ॒ष्टावे॒तानि॑ ह॒वीःषि॑ भवन्ति। अ॒ष्टाक्ष॑रा
गा॒य॒त्री। गा॒य॒त्रो॑ऽग्निः। तेनै॒व य॑ज्ञमु॒खादृ॒ध्या अ॑ग्नेर्दे॒वता॑यै॒ नैति॑॥११॥

ई॒युर्नि॒रव॑दयतेऽङ्गु॒ष्ठाभ्यां॑ जु॒होत्यनु॑मतिर्दे॒वता॑ निर्व॑पति व॒ही दक्षि॑णा॒ यदै॒न्द्रं दध्य॑पराभावाय स्व॒दय॑ति॒ गावो॑
दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ षट्॥

[१]

वै॒श्वदे॒वेन॒ वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ताः सृ॒ष्टा न

प्राजायन्त। सौऽग्निरकामयत्। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स
प्रजापतये शुचमदधात्। सौऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यं
च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः प्रजामिच्छमानौ।
तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती
वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य
प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः।
संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता मरुतोऽघ्नन्।
अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिमरुतं सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्।
ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते। यज्ञस्य क्लृप्त्यै।
प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति। सप्तगणा वै मरुतः। गुणश
एवास्मै विशं कल्पयति। स प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः
सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्युदहरत्।
तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्। यदामिक्षा।
यद्व्युद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा भवति।
वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजनयति। वाजिनमानयति।

प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति। द्यावापृथिव्यं एकंकपालो
भवति। प्रजा एव प्रजाता द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति।
देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निर्ब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां द्वितीयमिति
सोमोऽब्रवीत्। मया राजा जेष्यथेति। मां तृतीयमिति सविता।
मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चतुर्थीमिति सरस्वती। इन्द्रियं वोऽहं
धास्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मया प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राजा। सवित्रा
प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽऽसीत्। ततो
वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि हवीर्षि निरुप्यन्ते विजित्यै।
नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव ह्येतरहि
पशवः॥१८॥

ऐदित्यंशोचद्बुद्धरंत्यब्रवीत्प्रतिष्ठया जेष्यथेत्येतरहि पशवः॥ [२]

त्रिवृद्धरहिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्। उल्बं
गर्भो जरायु। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बरुहिः सन्नद्धं भवति। त्रयं
इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति। एकधा पुनः सन्नद्धं
भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अस्मिन्नेव तेन लोके प्रति तिष्ठति। प्रसुवो भवन्ति।
प्रथमजामेव पुष्टिमव रुन्धे। प्रथमजो वत्सो दक्षिणा समृद्धौ।

पृषदाज्यं गृह्णाति। पशवो वै पृषदाज्यम्। पशून्नेवाव रुन्धे।
पञ्चगृहीतं भवति। पाङ्गा हि पशवः। बहुरूपं भवति॥२०॥

बहुरूपा हि पशवः समृद्धौ। अग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा वै
प्रजापतिः प्रजा असृजत। यदग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा एव तत्प्रजा
यजमानः सृजते। नव प्रयाजा इज्यन्ते। नवानूयाजाः। अष्टौ
हवींषि। द्वावाघारौ। द्वावाज्यभागौ॥२१॥

त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्।
विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। यजमानो वा एकंकपालः। तेज
आज्यम्। यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव तेजसा
समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। पशव आज्यम्॥२२॥

यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव पशुभिः
समर्धयति। यदल्पमानयेत्। अल्पा एनं पशवो भुञ्जन्त
उपतिष्ठेरन्। यद्वह्मानयेत्। बहव एनं पशवोऽभुञ्जन्त उपतिष्ठेरन्।
बह्वानीयाविः पृष्ठं कुर्यात्। बहव एवैनं पशवो भुञ्जन्त उपतिष्ठन्ते।
यजमानो वा एकंकपालः। यदेकंकपालस्यावद्येत्॥२३॥

यजमानस्यावद्येत्। उद्धा माद्येद्यजमानः। प्र वा मीयेत।
सकृदेव होतव्यः। सकृदिव हि सुवर्गो लोकः। हुत्वाऽभि जुहोति।
यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयित्वा। तेजसा समर्धयति।
यजमानो वा एकंकपालः। सुवर्गो लोक आहवनीयः॥२४॥

यदेकंकपालमाहवनीये जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं
गमयति। यद्धस्तेन जुहुयात्। सुवर्गाल्लोकाद्यजमानमवविध्येत्।
स्रुचा जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। यत्प्राङ्घेत।
देवलोकमभिजयेत्। यदक्षिणा पितृलोकम्। यत्प्रत्यक्॥२५॥

रक्षांसि यज्ञं हन्युः। यदुदङ्। मनुष्यलोकमभिजयेत्।
प्रतिष्ठितो होतव्यः। एकंकपालं वै प्रतितिष्ठन्तं द्यावापृथिवी अनु
प्रति तिष्ठतः। द्यावापृथिवी ऋतवः। ऋतून् यज्ञः। यज्ञं यजमानः।
यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥२६॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव
तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन इति। तान्येव
तद्यजति। ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी सोमपानौ। तयोः परिधयं
आधानम्। वाजिनं भागधेयम्॥२७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्।
प्रहृत्य परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति। बर्हिषि
विषिश्चन्वाजिनमा नयति। प्रजा वै बर्हिः। रेतो वाजिनम्।
प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहृत्य भक्षयन्ति। एतत्सोमपीथा ह्येते।
अथो आत्मन्नेव रेतो दधते। यजमान उत्तमो भक्षयति। पशवो वै
वाजिनम्। यजमान एव पशून्प्रतिष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको बहुरूपं भवत्याज्यभागौ पशव आज्यमवघेदाहवनीयः प्रत्यक्तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यो भागधेयमेते
चत्वारि च॥

प्रजापतिः सविता भूत्वा प्रजा असृजत। ता एनमत्यमन्यन्त।
ता अस्मादपाक्रामन्। ता वरुणो भूत्वा प्रजा वरुणेनाग्राहयत्।
ताः प्रजा वरुणगृहीताः। प्रजापतिं पुनरुपाधावन्नाथमिच्छमानाः।
स एतान्प्रजापतिर्वरुणप्रघासानपश्यत्। तां निरवपत्। तैर्वै स प्रजा
वरुणपाशादमुञ्चत्। यद्वरुणप्रघासा निरूप्यन्ते॥२९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक्रु आसीत्।
सव्यः प्रसृतः। स एतां द्वितीयां दक्षिणतो वेदिमुदहन्। ततो
वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। यद्वितीयां दक्षिणतो
वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजमानो दक्षिणं बाहुं प्रसारयति।
तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिल्लोक उभयाबाहुः। यज्ञाभिजितः
ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी असम्भिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मात्पृथमात्रं व्यसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुप वपति।
पशवो वा उत्तरवेदिः। पशून्वेवाव रुन्धे। अथो यज्ञपरुषोऽनन्तरित्यै।
एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हवीर्षिः। अथैष ऐन्द्राग्नो भवति। प्राणापानौ
वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति॥३१॥

प्राणापानावेवाव रुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्।
यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति। ओजो बलमेवाव रुन्धे।
मारुत्यामिक्षा भवति। वारुण्यामिक्षा। मेषी च मेषश्च
भवतः। मिथुना एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। लोमशौ

भवतो मेध्यत्वाय॥३२॥

शमीपुर्णान्युप वपति। घासमेवाभ्यामपि यच्छति। प्रजा-
पतिमन्नाद्यं नोपानमत्। स एतेन शतेध्मेन हविषाऽन्नाद्यमवारुन्ध।
यत्परः शतानि शमीपुर्णानि भवन्ति। अन्नाद्यस्यावरुन्धौ। सौम्यानि
वै कुरीराणि। सौम्या खलु वा आहुतिर्दिवो वृष्टिं च्यावयति।
यत्कुरीराणि भवन्ति। सौम्ययैवाऽऽहुत्या दिवो वृष्टिमव रुन्धे। काय
एकंकपालो भवति। प्रजानां कन्त्वायं। प्रतिपूरुषं कर्मभपात्राणि
भवन्ति। जाता एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति। एकमतिरिक्तम्।
जनिष्यमाणा एव प्रजा वरुणपाशान्मुञ्चति॥३३॥

निरूप्यन्ते भवतो भवति मेध्यत्वाय रुन्धे षट्॥ [४]

उत्तरस्यां वेद्यामन्यानि हवींषि सादयति। दक्षिणायां
मारुतीम्। अपधुरमेवैनां युनक्ति। अथो ओज एवासामव हरति।
तस्माद्ब्रह्मणश्च क्षत्राच्च विशोऽन्यतोऽपक्रमिणीः। मारुत्या पूर्वया
प्रचरति। अनृतमेवाव यजते। वारुण्योत्तरया। अन्त एव
वरुणमव यजते। यदेवाध्वर्युः करोति॥३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छेयान्करोति। तत्पार्षी-
यान्करोति। पत्नीं वाचयति। मेध्यामेवैनां करोति। अथो तप
एवैनामुप नयति। यज्ञारं सन्तन्न प्रब्रूयात्। प्रियं ज्ञातिं
रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्। निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन
ग्राहयति॥३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनान्। यत्पत्नीं पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्। यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते। उभौ याज्याः सवीर्यत्वाय। यद्गामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव वरुणमव यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव यजते। शीर्षन्नधि निधाय जुहोति। शीर्षत एव वरुणमव यजते। प्रत्यङ्मिष्टं जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्मेव वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह। देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति वावैतदाह। वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा गृहीतस्यातिरिच्यते। तुषाश्च निष्कासश्च। तुषैश्च निष्कासेन चावभृथमवैति। वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपोऽवभृथमवैति॥३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रतियुतो वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते। अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिषीमहीत्याह। समिधेवाग्निं नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो मयि धेहीत्याह। तेजं

एवाऽऽत्मन्धत्ते ॥ ३९ ॥

कुरोति ग्राहयत्याहवनीयुस्तिष्ठ जुहोत्युपोऽवभृथमवैति धत्ते ॥ [५]

देवाऽसुराः संयन्ता आसन्। सौऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीकवती
तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति। ते देवा अग्नये-
ऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। सौऽग्निरनीकवान्धस्वेन
भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्यजनयत। ततो देवा अभवन्।
पराऽसुराः ॥ ४० ॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति। अग्निमेवा-
नीकवन्तः स्वेन भागधेयेन प्रीणाति। सौऽग्निरनीकवान्धस्वेन
भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि जनयते। असौ वा आदित्यो-
ऽग्निरनीकवान्। तस्य रश्मयोऽनीकानि। साकं सूर्येणोद्यता
निर्वपति। साक्षादेवास्मा अनीकानि जनयति। तेऽसुराः पराजिता
यन्तः। द्यावापृथिवी उपाश्रयन् ॥ ४१ ॥

ते देवा मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निरवपन्। तान्द्यावापृथिवी-
भ्यामेवोभयतः समतपन्। यन्मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपति।
द्यावापृथिवीभ्यामेव तदुभयतो यजमानो भ्रातृव्यान्धसन्तपति।
मध्यन्दिने निर्वपति। तर्हि हि तेक्षिणं तपति। चरुर्भवति। सर्वतं
एवैवान्धसन्तपति। ते देवाः श्वोविजयिनः सन्तः। सर्वासां दुग्धे
गृहमेधीयं चरुं निरवपन् ॥ ४२ ॥

आशि॑ता ए॒वाद्योप॑वसाम। कस्य॒ वाऽहे॑दम्। कस्य॑ वा॒ श्वो
भ॑वितेति॑। स श्रु॑तोऽभवत्। तस्याहु॑तस्य॒ नाश्न॑न्। न हि दे॒वा
अहु॑तस्या॒श्नन्ति॑। तेऽब्रु॑वन्। कस्मा॑ इ॒मं हो॑ष्याम् इति॑। म॒रुद्भ्यो॑
गृ॒हमे॒धिभ्य॑ इत्य॑ब्रुवन्। तं म॒रुद्भ्यो॑ गृ॒हमे॒धिभ्यो॑ऽजुह॑वुः॥४३॥

ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। पराऽसु॑राः। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ म॒रुद्भ्यो॑
गृ॒हमे॒धिभ्यो॑ गृ॒हे जुह॑ति। भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति।
यद्वै य॒ज्ञस्य॑ पा॒कत्रा॑ क्रि॒यते॑। प॒शव्यं॑ तत्। पा॒कत्रा॑ वा ए॒तत्क्रि॑यते।
यन्ने॒ध्मा ब॑र्हिर्भवति॑। न सा॑मि॒धेनी॑र॒न्वाह॑॥४४॥

न प्र॑या॒जा इ॒ज्यन्ते॑। नानू॑या॒जाः। य ए॒वं वेद॑। प॒शुमा॑न्भवति।
आज्य॑भा॒गौ यज॑ति। य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तर॑ेति। म॒रुतो॑ गृ॒हमे॒धि॒नो
यज॑ति। भा॒गधे॒येनै॒वैना॒न्थ्सम॑र्धयति। अ॒ग्निः॒स्विष्ट॑कृ॒तं यज॑ति प्र॒ति॒
ष्टि॒त्यै। इडा॑न्तो भवति। प॒शवो॑ वा इडा॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्टा॒त्प्रति॑
तिष्ठ॑ति॥४५॥

असु॑रा अश्रयन्गृ॒हमे॒धीयं॑ च॒रुं निर॑वपन्नजुहवुर॒न्वाहेडा॑न्तो भवति द्वे च॥ [६]

यत्प॒त्नीं गृ॒हमे॒धीय॑स्याश्जी॒यात्। गृ॒हमे॒ध्यै॒व स्या॑त्। वि त्व॑स्य
य॒ज्ञं ऋ॑ध्येत। यन्नाश्जी॒यात्। अ॒गृ॒हमे॒धी स्या॑त्। नास्य॑ य॒ज्ञो
व्यृ॑द्धेत। प्र॒ति॒वेशं॑ प॒चेयुः॑। तस्या॑श्जी॒यात्। गृ॒हमे॒ध्यै॒व भ॑वति।
नास्य॑ य॒ज्ञो व्यृ॑द्धते॥४६॥

ते दे॒वा गृ॒हमे॒धीये॑नेष्ट्वा। आशि॑ता अभवन्। आ॒ञ्ज॒ताभ्य॑ञ्जत।
अनु॑ व॒त्सान॑वासयन्। तेभ्योऽसु॑राः क्षु॒धं प्राहि॑ण्वन्। सा दे॒वेषु॑

लोकमवित्त्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिता भवन्ति। आज्ञतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनुं वत्सान् वांसयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं प्रहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं न्यदधुः। अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति। तानिन्द्रो निहितभाग उपावर्तत। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं निदध्यात्। इन्द्र एवैनं निहितभाग उपावर्तते। गार्हपत्ये जुहोति॥४८॥

भागधेयेनैवैनं समर्धयति। ऋषभमाह्वयति। वषट्कार एवास्य सः। अथो इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धे। इन्द्रो वृत्रं हत्वा। परां परावतमगच्छत्। अपाराधमिति मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं वेदिष्यतीति। तेऽब्रुवन्मरुतो वरं वृणामहे॥४९॥

अथ वयं वेदाम। अस्मभ्यमेव प्रथमं हविर्निरुप्याता इति। त एनमध्यं क्रीडन्। तत्क्रीडिनां क्रीडित्वम्। यन्मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः प्रथमं हविर्निरुप्यते विजित्यै। साकं सूर्येणोद्यता निर्वपति। एतस्मिन्वै लोक इन्द्रो वृत्रमहन्त्समृद्धौ। एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हवींषि। एतद्वाह्मण ऐन्द्राग्रः। अथैष ऐन्द्रश्चरुर्भवति॥५०॥

उद्धारं वा एतमिन्द्र उदहरत। वृत्रं हत्वा। अन्यासु देवतास्वधिं। यदेष ऐन्द्रश्चरुर्भवति। उद्धारमेव तं यजमान उद्धरते। अन्यासु प्रजास्वधिं। वैश्वकर्मण एकैकपालो भवति। विश्वान्येव

तेन कर्माणि यजमानोऽव रुन्धे॥५१॥

ऋद्धतेऽभ्यञ्जते जुहोति वृणामहे भवत्यष्टौ च॥ [७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुणप्रघासैर्वरुण-
पाशादमुञ्चत्। साकमेधैः प्रत्यस्थापयत्। त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयत्।
पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकमगमयत्। यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव
तद्यजमानः सृजते। ता वरुणप्रघासैर्वरुणपाशान्मुञ्चति। साकमेधैः
प्रतिष्ठापयति। त्र्यम्बकै रुद्रं निरवादयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती
निर्वपति। दक्षिणावृद्धिं पितृणाम्। अनादृत्य तत्। उत्तरत एवोपवीय
निर्वपेत्। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। अथो यदेव दक्षिणार्धेऽधि-
श्रयति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय पितृमते पुरोडाशः षट्कपालं
निर्वपति। संवत्सरो वै सोमः पितृमान्॥५३॥

संवत्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा वै
पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ पुरुषः
प्रमीयते। सोऽस्यामुष्मिल्लोके भवति। बहुरूपा धाना भवन्ति।
अहोरात्राणामभिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो मन्थम्। अर्धमासा
वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवाच्यायै दुग्धे भवति। सा हि
पितृदेवत्यं दुहे। यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्यर्धो देवानाम्।

अ॒र्धः पि॑तृ॒णाम्। अ॒र्ध उप॑म॒न्यति॑। अ॒र्धो हि पि॑तृ॒णाम्।
एक॑योप॑म॒न्यति॑॥५५॥

एका॒ हि पि॑तृ॒णाम्। द॒क्षि॒णोप॑म॒न्यति॑। द॒क्षि॒णावृ॑द्धि पि॑तृ॒णाम्।
अना॑र॒भ्योप॑म॒न्यति॑। तद्धि पि॑तृ॒णच्छ॑ति। इ॒मान्दि॑शं वेदि॑मुद्ध॒न्ति।
उ॒भये॒ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चे॒ज्यन्ते॑। चतुः॑ स॒क्तिर्भव॑ति। सर्वा॒ ह्यनु॑
दि॒शः पि॒तरः॑। अखा॑ता भवति॥५६॥

खा॒ता हि दे॒वाना॑म्। म॒ध्यतो॑ऽग्निराधी॑यते। अ॒न्ततो॑ हि
दे॒वाना॑माधी॑यते। वर्षी॑यानिध्म इ॒ध्माद्भव॑ति व्यावृ॑त्त्यै। परि॑श्रयति।
अ॒न्तर्हि॑तो हि पि॑तृलो॒को म॑नुष्यलो॒कात्। यत्प॑रुषि दि॒नम्।
तद्दे॒वाना॑म्। यद॑न्त॒रा। तन्म॑नुष्या॒णाम्॥५७॥

यथ्स॑मूलम्। तत्पि॑तृ॒णाम्। स॑मूलं ब॒र्हिर्भव॑ति व्यावृ॑त्त्यै।
द॒क्षि॒णा स्तृ॑णाति। द॒क्षि॒णावृ॑द्धि पि॑तृ॒णाम्। त्रिः॑ पर्य॑ति। तृती॑ये
वा इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑। ताने॒व प्री॑णाति। त्रिः पुनः॑ पर्य॑ति।
षट्थ्स॑म्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व प्री॑णाति। यत्प्र॑स्तरं यजु॑षा गृ॒ह्णीयात्॑।
प्र॒मायु॑को यज॑मानः स्यात्। यन्न गृ॒ह्णीयात्॑। अ॒नाय॑तनः
स्यात्। तूष्णीमे॒व न्य॑स्येत्। न प्र॒मायु॑को भव॑ति। नाना॑यतनः।
यत्री॑न्परि॒धीन्परि॑द॒ध्यात्॥५९॥

मृ॒त्युना॒ यज॑मानं परि॑गृ॒ह्णीयात्॑। यन्न परि॑द॒ध्यात्। रक्षा॑सि

य॒ज्ञः ह॑न्युः। द्वौ प॑रि॒धी परि॑दधाति। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अथो॑
 मृ॒त्योरे॒व यज॑मान॒मुत्सृ॑जति। य॒त्रीणि॑ त्रीणि ह॒वीऽष्यु॑दा॒हरै॑युः।
 त्रय॑स्त्रय एषा॑ सा॒कं प्र॑मीयेरन्। एकै॑कम॒नूची॑ना॒न्युदा॑हरन्ति।
 एकै॑क ए॒वैषा॑म॒न्वञ्चः॑ प्र॑मीयते। क॒शिपुं॑ कशिप॒व्याय॑।
 उ॒प॒ब॒र्हण॑मु॒प॒ब॒र्ह॒ण्याय॑। आ॒ञ्जन॑मा॒ञ्ज॒न्याय॑। अ॒भ्यञ्जन॑म॒भ्यञ्ज॒न्याय॑।
 य॒थाभा॒गमे॒वैनान्प्री॑णाति॥६०॥

निरव॑दयते पितृ॒मानं॑ग्नि॒ष्वात्ता एक॑योषं म॒न्य॒त्य॒खाता॑ भवति म॒नुष्या॑णां प॒द्यन्ते॑ परि॒द॒ध्यान्मी॑यते पञ्च॑
 च॥

[८]

अ॒ग्नये॑ दे॒वेभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स॒मि॒ध्यमा॑ना॒यानु॑ ब्रूहीत्या॒ह।
 उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चे॒ज्यन्ते॑। ए॒काम॒न्वा॒ह। ए॒का हि॑
 पि॒तृणा॑म्। त्रि॒र॒न्वा॒ह। त्रि॒र॒हि दे॒वाना॑म्। आ॒घ्रा॒वा॒घ्रा॒रय॑ति।
 य॒ज्ञप॒रुषो॑र॒नन्तरि॑त्यै। ना॒र्षेयं॑ वृणीते। न हो॒ता॒रम्॥६१॥

यदा॑र्षेयं वृणी॒त। यद्धो॑ता॒रम्। प्र॒मायु॑को॒ यज॑मानः स्यात्।
 प्र॒मायु॑को॒ होता॑। तस्मा॒न्न वृ॑णीते। यज॑मानस्य॒ होतु॑र्गोपी॒थाय॑।
 अप॑ ब॒र्हिषः॑ प्रया॒जान् य॑जति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जा ए॒व
 मृ॒त्यो॒रुत्सृ॑जति। आ॒ज्य॒भागौ॑ यजति॥६२॥

य॒ज्ञस्यै॒व चक्षु॑षी॒ नान्तरै॑ति। प्रा॒ची॒ना॒वीती॑ सोमं॒ यज॑ति।
 पि॒तृदे॒वत्या॑ हि। ए॒षाऽऽहु॑तिः। प॒ञ्चकृ॑त्वोऽ॒र्व द्य॑ति। प॒ञ्च ह्ये॒ता
 दे॒वताः॑। द्वे पु॑रोऽनु॒वाक्ये॑। या॒ज्या दे॒वता॑ वष॒ट्कारः॑। ता ए॒व
 प्री॑णाति। स॒न्त॒त॒म॒वं द्य॑ति॥६३॥

ऋतूनां सन्तत्यै। प्रैवैभ्यः पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽऽह।
 प्रणयति द्वितीयया। गमयति याज्यया। तृतीये वा इतो लोके
 पितरः। अहं एवैनान्पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽत्यानयति। रात्रियै
 द्वितीयया। ऐवैनान् याज्यया गमयति। दक्षिणतोऽवदाय। उदङ्ङुतिं
 क्रामति व्यावृत्त्यै॥६४॥

आ स्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति। स्वधा
 नम इति वर्षद्वरोति। स्वधाकारो हि पितृणाम्। सोममग्रे यजति।
 सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्तं यजति। संवत्सरो वै सोमः
 पितृमान्। संवत्सरमेव तद्यजति। पितृन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति।
 पितृन्ग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः। ते पितरो-
 ऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यजति। अग्निं कव्यवाहनं यजति। य एव
 पितृणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्तै
 तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा
 तृतीयात्पुरुषान्नाम न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र पितरो
 यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदंश्चो निष्क्रामन्ति।
 एषा वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तदिशमनु निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यत्सत्याहवनीयै।

अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं कृत्वा।
पितृन्निरवदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति। य आतमितोरुप-
तिष्ठन्ते। सुसुन्दशं त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसुन्दक्। प्राणमेवाऽऽत्मन्दधते। योजा न्विन्द्र-
ते हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति
गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति
वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते।
अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह। अपः
परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तर्पयत्येव। तृप्यति प्रजयां पशुभिः। य एवं
वेद। अपं बर्हिषावनूयाजौ यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा
एव मृत्योरुत्सृजति। चतुरः प्रयाजान् यजति। द्वावनूयाजौ।
षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। न पत्यन्वास्ते। न
संयाजयन्ति। यत्पत्यन्वासीत। यत्संयाजयेयुः। प्रमायुका स्यात्।
तस्मान्नान्वास्ते। न संयाजयन्ति। पत्न्यै गोपीथार्य॥७०॥

होताऽर्माज्यभागौ यजति सन्ततमवदति व्यावृत्त्यै बर्हिषदौ यजति तमेव तद्यज्ञत्यनु निष्क्रामन्त्याहेनानृतवो
नवं च॥

[९]

प्रतिपूरुषमेककपालां निर्वपति। जाता एव प्रजा
रुद्रान्निरवदयते। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव प्रजा
रुद्रान्निरवदयते। एककपाला भवन्ति। एकधैव रुद्रं निरवदयते।

नाभिघारयति। यदभिघारयेत्। अन्तरवचारिणः रुद्रं कुर्यात्।
एकोल्मुकेन यन्ति॥ ७१॥

तद्धि रुद्रस्य भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रुद्रस्य
दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रो वा अपशुकाया
आहुत्यै नातिष्ठत। असौ ते पशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्। यमेव
द्वेष्टि। तमस्मै पशुं निर्दिशति। यदि न द्विष्यात्। आखुस्ते पशुरिति
ब्रूयात्॥ ७२॥

न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति। नारण्यान्। चतुष्पथे जुहोति। एष
वा अग्नीनां पङ्क्तिशो नाम। अग्निवत्येव जुहोति। मध्यमेन पर्णेन
जुहोति। सुगृध्येषा। अथो खलु। अन्तमेनैव होतव्यम्। अन्त एव
रुद्रं निरवदयते॥ ७३॥

एष ते रुद्र भागः सह स्वस्माऽम्बिकयेत्याह। शरद्वा
अस्याम्बिका स्वसा। तथा वा एष हिनस्ति। यः हिनस्ति।
तयैवैनः सह शमयति। भेषजङ्गव इत्याह। यावन्त एव ग्राम्याः
पशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवाम्ब रुद्रमदिमहीत्याह।
आमेवैतामा शास्ते॥ ७४॥

त्र्यम्बकं यजामह इत्याह। मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादिति
वावैतदाह। उत्किरन्ति। भगस्य लीप्सन्ते। मूर्तेकृत्वाऽऽसंजन्ति।
यथा जनं यतेऽवसं करोति। तादृगेव तत्। एष ते रुद्र
भाग इत्याह निरवत्यै। अप्रतीक्षमा यन्ति। अपः परिषिञ्चति।

रुद्रस्यान्तरहित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। ये त्र्यम्बकैश्चरन्ति।
आदित्यं चरुं पुनरेत्य निर्वपति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव
प्रति तिष्ठन्ति॥७५॥

यन्ति ब्रूयान्निर्वन्दयते शास्ते सिञ्चति षट्॥ [१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः सौऽग्निर्यत्पत्नीं वैश्वदेवेन ता
वरुणप्रघासैरग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं दश॥१०॥

अनुमत्यै प्रथमजो वत्सो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यदग्नयेऽनीकवत उद्धारं वा अग्नये देवेभ्यः
प्रतिपूरुषं पञ्चसप्ततिः॥७५॥

अनुमत्यै प्रति तिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॒ञ्च ह॒वी॑ऽषि॑। अ॒थेन्द्रा॑य॒ शुना॒सीरा॑य॒
 पु॒रोडा॑शं॒ द्वाद॑शक॒पालं॒ निर्व॑पति। स॒ंव॒त्स॒रो वा इन्द्रा॑शुना॒सीरः॑।
 स॒ंव॒त्स॒रेणै॒वास्मा॒ अन्न॑म॒व॒ रुन्धे॑। वा॒य॒व्यं प॒यो भ॑वति। वा॒युर्वै
 वृ॒ष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यति। स ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं प्र॒दाप॑यति। सौ॒र्य॑ एकं॒क॒पालो
 भ॑वति। सूर्ये॑ण॒ वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृ॒ष्टिर्धृ॑ता। स ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं
 नि॒यच्छ॑ति॥१॥

द्वा॒द॒श॒ग॒व॑ऽसी॒रं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। दे॒वा॒सु॒राः संय॑न्ता आसन्।
 ते दे॒वा अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सु॒रान॒भिभ॑वा॒मेति॑। सोऽब्र॑वीत्।
 त्रेधा॑ऽह॒मा॒त्मानं॒ वि॒करि॑ष्य॒ इति॑। स त्रेधा॑ऽऽत्मानं॒ व्य॑कुरुत। अ॒ग्निं
 तृती॑यम्। रु॒द्रं तृती॑यम्। वरु॑णं॒ तृती॑यम्॥२॥

सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं तुरी॑य॒मिति॑। अ॒ह॒मितीन्द्रो॑ऽब्रवीत्।
 सन्तु॑ सृ॒जाव॑हा॒ इति॑। तौ स॒म॒सृ॒जेता॑म्। स इन्द्र॑स्तुरीय॒मभ॑वत्।
 यदिन्द्र॑स्तुरीय॒मभ॑वत्। तदिन्द्र॑तुरी॒यस्येन्द्र॑तुरीय॒त्वम्। ततो॒ वै दे॒वा
 व्य॑जयन्त। यदिन्द्र॑तुरी॒यं नि॑रु॒प्यते॒ विजि॑त्यै॥३॥

व॒हिनी॑ धे॒नुर्दक्षि॑णा। यद्व॒हिनी॑। तेना॑ऽऽग्ने॒यी। यद्वौः। तेन॑ रौ॒द्री।
 यद्वे॒नुः। तेनै॒न्द्री। यथ्वा॑ स॒ती दा॒न्ता। तेन॑ वा॒रु॒णी स॒मृद्धौ॑। प्र॒जा॒प॒तिर्य॑ज्ञम॑सृजत॥४॥

त९ सृष्ट९ रक्षा९स्यजिघा९सन्। स ए॒ताः प्र॒जाप॑तिरा॒त्मनो॑
 दे॒वता॒ निर॑मिमीत। ताभि॒र्वै स दि॒ग्भ्यो रक्षा९सि॑ प्राणु॑दत।
 यत्प॑ञ्चाव॒त्तीयं॑ जु॒होति॑। दि॒ग्भ्य ए॒व तद्य॑ज॒मानो रक्षा९सि॑ प्रणु॑दते।
 समू॑ढ९ रक्षः सन्द॑ग्ध९ रक्ष॒ इत्या॑ह। रक्षा९स्ये॒व सन्द॑हति।
 अ॒ग्नये॑ रक्षो॒घ्ने स्वा॑हेत्या॑ह। दे॒वता॑भ्य ए॒व वि॑जिग्या॒नाभ्यो भाग॑धेयं
 करो॑ति। प्र॒ष्टिवा॒ही रथो॒ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॥५॥

इन्द्रो॑ वृ॒त्र९ ह॒त्वा। असु॑रान्परा॒भाव्य॑। नमु॑चिमासुरं नाल॑भत।
 त९ श॒च्याऽगृ॑ह्णात्। तौ सम॑लभेताम्। सोऽस्मा॑द॒भि॒शु॒न॒तरोऽभ॑वत्।
 सोऽब्र॑वीत्। स॒न्धा९ सन्द॑धावहै। अथ॒ त्वाऽव॑ स्रक्ष्यामि। न मा॒
 शुष्के॑ण॒ नाऽऽर्द्रेण॑ हनः॥६॥

न दि॒वा न नक्त॑मिति॑। स ए॒तम॒पां फेन॑मसिञ्चत्। न वा ए॒ष
 शुष्को॒ नाऽऽर्द्रो॑ व्यु॒ष्टाऽऽसी॑त्। अ॒नु॒दितः॒ सूर्यः॑। न वा ए॒तद्वि॒वा
 न नक्त॑म्। तस्यै॒तस्मिँ॑लो॒के। अ॒पां फेने॑न॒ शिर् उद॑वर्तयत्।
 तदे॑न॒मन्व॑वर्तत। मि॒त्र॑द्रु॒गिति॑॥७॥

स ए॒तान॑पामा॒र्गान॑जनयत्। तान॑जुहोत्। तै॒र्वै स
 रक्षा९स्य॑पा॒हत॑। यद॑पामा॒र्गहो॑मो भव॑ति। रक्ष॑साम॑प॒हत्यै॑।
 ए॒को॒ल्मु॒केन॑ यन्ति। तद्धि रक्ष॑सां भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं यन्ति।
 ए॒षा वै रक्ष॑सां दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॒शि रक्षा९सि॑ हन्ति॥८॥

स्व॒कृ॒त इ॒रि॒णे जु॒होति॑ प्र॒दरे॒ वा। ए॒तद्वै रक्ष॑सामा॒यत॑नम्।

स्व ए॒वाय॑त॒ने र॒क्षाऽसि॑ ह॒न्ति। पु॒र्ण॒मये॑न॒ स्रुवे॑ण॒ जुहो॑ति। ब्र॒ह्म वै
पु॒र्णः। ब्र॒ह्मणै॒व र॒क्षाऽसि॑ ह॒न्ति। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः प्र॑स॒व इत्या॑ह।
स॒वि॒तृप्र॑सू॒त ए॒व र॒क्षाऽसि॑ ह॒न्ति। हु॒तः र॒क्षोऽव॑धिष्म॒ रक्ष॑ इत्या॑ह।
रक्ष॑सा॒ऽस्तृ॒त्यै। यद्व॑स्ते॒ तदक्षि॑णा नि॒रव॑त्यै। अ॒प्र॒तीक्ष॑माय॑न्ति।
रक्ष॑साम॒न्तर॑हित्यै॥१॥

यच्छति॒ वरु॑णं॒ तृती॑यं विजि॑त्या अ॒सृज॑त॒ समृ॑द्धौ ह॒नो मि॒त्रं द्रु॑गिति॒ हन्ति॑ स्तृ॒त्यै त्री॑णि च॥—[१]

धा॒त्रे पु॒रोडा॑शं॒ द्वाद॑श॒कपा॑लं निर्व॑पति। स॒ंव॒त्स॒रो वै धा॑ता।
स॒ंव॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्र॑ज॒नय॑ति। अ॒न्वे॒वास्मा॑ अ॒नु॒मति॑र्मन्यते।
रा॒ते रा॒का। प्र सि॑नीवा॒ली ज॑नयति। प्र॒जास्वे॒व प्र॒जा॑तासु कु॒ह्वा
वाचं॑ दधाति। मि॒थु॒नौ गा॒वौ दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। आ॒ग्रा॒वैष्ण॒वमे॒का॒
दश॑क॒पालं॒ निर्व॑पति। ऐ॒न्द्रा॒वैष्ण॒वमे॒का॒दश॑क॒पालम्॥१०॥

वै॒ष्ण॒वं त्रि॑क॒पालम्। वी॒र्यं॑ वा अ॒ग्निः। वी॒र्य॑मिन्द्रः। वी॒र्यं॑ विष्णुः।
प्र॒जा ए॒व प्र॒जा॑ता वी॒र्यं॑ प्रति॑ष्ठापयति। तस्मा॑त्प्र॒जा वी॒र्या॑वतीः।
वा॒म॒न ऋ॑ष॒भो व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॑ही। तेना॑ऽऽ॒ग्नेयः॑। यदृ॑ष॒भः॥११॥

तेनै॒न्द्रः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः समृ॑द्धौ। अ॒ग्नी॒षो॒मीय॑मे॒का॒दश॑
क॒पालं॒ निर्व॑पति। इन्द्रा॑सो॒मीय॑मे॒का॒दश॑क॒पालम्। सौ॒म्यं च॑रुम्।
सोमो॒ वै रे॑तो॒धाः। अ॒ग्निः प्र॒जाना॑ प्र॒जन॑यिता। वृ॒द्धा॒नामिन्द्रः॑
प्र॒दाप॑यिता। सोमं॑ ए॒वास्मै॑ रे॒तो दधा॑ति॥१२॥

अ॒ग्निः प्र॒जां प्र॑ज॒नय॑ति। वृ॒द्धा॒मिन्द्रः॑ प्र॒यच्छ॑ति। ब॒भ्रु॒र्दक्षि॑णा॒

समृद्धौ। सोमापौष्णं चरुं निर्वपति। ऐन्द्रापौष्णं चरुम्। सोमो वै
रेतोधाः। पूषा पशूनां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोमं
एवास्मै रेतो दधाति। पूषा पशून्प्रजनयति॥१३॥

वृद्धानिन्द्रः प्रयच्छति। पौष्णश्चरुर्भवति। इयं वै पूषा।
अस्यामेव प्रति तिष्ठति। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। बहु वै पुरुषो
मेध्यमुपगच्छति। वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वा
अग्निर्वैश्वानरः। संवत्सरेणैवैनं स्वदयति। हिरण्यं दक्षिणा॥१४॥

पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्। बहु वै राजन्योऽनृतं
करोति। उपं जाम्यै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्। अनृते
खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं यवमयं चरुं निर्वपति।
वारुणपाशादेवैनं मुञ्चति। अश्वो दक्षिणा। वारुणो हि देवतयाऽश्वः
समृद्धौ॥१५॥

ऐन्द्रावैष्णवमेकादशकपालं यदृषभो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यं दक्षिणा दक्षिणैकं च॥—[२]

रत्निनामेतानि हवींषि भवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः।
एतेऽपादातारः। य एव राष्ट्रस्य प्रदातारः। येऽपादातारः। त एवास्मै
राष्ट्रं प्रयच्छन्ति। राष्ट्रमेव भवति। यत्समाहृत्य निर्वपेत्। अरत्निनः
स्युः। यथायथं निर्वपति रत्नित्वाय॥१६॥

यत्सद्यो निर्वपेत्। यावन्तीमेकेन हविषाऽऽशिषमव रुन्धे।
तावन्तीमवरुन्धीत। अन्वहन्निर्वपति। भूयसीमेवाशिषमव रुन्धे।

भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपति ब्रह्मणो गृहे।
मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति।
शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकादशकपालः राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे।
ऋषभो दक्षिणा समृद्धौ। आदित्यं चरुं महिष्यै गृहे। इयं वा
अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा समृद्धौ। भगाय चरुं
वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति। विचित्तगर्भा पष्ठौही दक्षिणा
समृद्धौ॥१८॥

नैर्ऋतं चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां व्रीहीणां नखनिर्भिन्नम्।
पाप्मानमेव निर्ऋतिं निरवदयते। कृष्णा कूटा दक्षिणा समृद्धौ।
आग्नेयमष्टाकपालः सेनान्यो गृहे। सेनामेवास्य सङ्श्यति। हिरण्यं
दक्षिणा समृद्धौ। वारुणं दशकपालः सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवाव
रुन्धे। महानिरष्टो दक्षिणा समृद्धौ। मारुतः सप्तकपालं ग्रामण्यो
गृहे॥१९॥

अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ।
सावित्रं द्वादशकपालं क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा समृद्धौ।
आश्विनं द्विकपालः सङ्ग्रहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै देवानां भिषजौ।
ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सवात्यौ दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णं
चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ।
 रौद्रं गावीधुकं चरुमक्षावापस्य गृहे। अन्तत एव रुद्रं निरवन्दयते।
 शबल उद्धारो दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशैतानि हवींषि भवन्ति।
 द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मै राष्ट्रमव रुन्धे। राष्ट्रमेव
 भवति॥ २१॥

यत्र प्रति निर्वपेत्। रत्निन आशिषोऽवरुन्धीरन्। प्रतिनिर्वपति।
 इन्द्राय सुत्राम्णो पुरोडाशमेकादशकपालम्। इन्द्रायां होमुचै।
 आशिष एवाव रुन्धे। अयं नो राजा वृत्रहा राजा भूत्वा वृत्रं
 वध्यादित्याह। आमेवैतामा शास्ते। मैत्राबारुहस्पत्यं भवति।
 श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे॥ २२॥

बारुहस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्म चैवास्मै क्षत्रं च
 समीची दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति। बारुहस्पत्येन
 पूर्वेण प्रचरति। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो
 ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। स्वयं कृता वेदिर्भवति। स्वयं
 दिनं बरुहिः। स्वयं कृत इध्मः। अनभिजितस्याभिजित्यै।
 तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्। सैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा
 समृद्धौ॥ २३॥

रत्निन्वाय समृद्धौ पष्ठौही दक्षिणा समृद्धौ ग्राम्ण्यो गृहे भांगदुग्धस्य गृहे भवति दुग्धेऽभिजित्यै द्वे
 च॥

[३]

देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां

सुवाः। त एवासमै सुवान्प्रयच्छन्ति। त एन९ सुवन्ते। अग्निरेवैनं
गृहपतीना९ सुवते। सोमो वनस्पतीनाम्। रुद्रः पशूनाम्।
बृहस्पतिर्वाचाम्। इन्द्रो ज्येष्ठानाम्। मित्रः सत्यानाम्॥२४॥

वरुणो धर्मपतीनाम्। एतदेव सर्वं भवति। सविता त्वां
प्रसवाना९ सुवतामिति हस्तं गृह्णाति प्रसूत्यै। ये देवा देवः सुवः
स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्। महते क्षत्राय महत आधिपत्याय
महते जानंराज्यायेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। एष वो भरता
राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणाना९ राजेत्याह। तस्मात्सोमं राजानो
ब्राह्मणाः। प्रति त्यन्नामं राज्यमधायीत्याह॥२५॥

राज्यमेवास्मिन्प्रतिदधाति। स्वां तनुवं वरुणो अशिश्रेदित्याह।
वरुणसवमेवाव रुन्धे। शुचैर्मित्रस्य व्रत्या अभूमेत्याह। शुचिमेवैनं
व्रत्यं करोति। अमन्महि महत ऋतस्य नामेत्याह। मनुत एवैनम्।
सर्वे व्राता वरुणस्याभूवन्नित्याह। सर्वव्रातमेवैनं करोति। वि मित्र
एवैररातिमतारीदित्याह॥२६॥

अरातिमेवैनं तारयति। असूषुदन्त यज्ञिया ऋतेनेत्याह।
स्वदयत्येवैनम्। व्यु त्रितो जरिमाणं न आनडित्याह।
आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे। द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै।
अग्नीषोमीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां च हविषामग्रये
स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः परिगृह्णाति।

विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति॥२७॥

सत्यानांमधायीत्याहातारीदित्याह क्रमत् एकं च॥—————[४]

अर्थेत् स्थेति जुहोति। आहुत्यैवैनां निष्क्रीयं गृह्णाति। अथो
हविष्कृतानामेवाभिघृतानां गृह्णाति। वहन्तीनां गृह्णाति। एता वा
अपां राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो श्रियमेवैनमभिवहन्ति।
अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः। वृषाँऽस्यूर्मिरित्याह॥२८॥

ऊर्मिमन्तमेवैनं करोति। वृषसेनाँऽसीत्याह। सेनामेवास्य
संश्यति। व्रजक्षितः स्थेत्याह। एता वा अपां विशः। विशमेवास्मै
पर्यूहति। मरुतामोजः स्थेत्याह। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव
रुन्धे। सूर्यवर्चसः स्थेत्याह॥२९॥

राष्ट्रमेव वर्चस्व्यकः। सूर्यत्वचसः स्थेत्याह। सत्यं वा एतत्।
यद्वर्षति। अनृतं यदातपति वर्षति। सत्यानृते एवाव रुन्धे। नैनं
सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। मान्दाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव
ब्रह्मवर्चस्यकः॥३०॥

वाशाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव वश्यकः। शक्ररीः स्थेत्याह।
पशवो वै शक्ररीः। पशूनेवाव रुन्धे। विश्वभृतः स्थेत्याह।
राष्ट्रमेव पयस्व्यकः। जनभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः।
अग्नेस्तेजस्याः स्थेत्याह॥३१॥

राष्ट्रमेव तेजस्व्यकः। अपामोषधीनां रसः स्थेत्याह।

राष्ट्रमेव मध्व्यमकः। सारस्वतं ग्रहं गृह्णाति। एषा वा अपां पृष्ठम्।
 यत्सरस्वती। पृष्ठमेवैनं॑ समानानां॑ करोति। षोडशभिर्गृह्णाति।
 षोडशकलो वै पुरुषः। यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति।
 षोडशभिर्जुहोति॑ षोडशभिर्गृह्णाति। द्वात्रिंशत्सम्पद्यन्ते।
 द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुप्। वागनुष्टुप्सर्वाणि छन्दांसि। वाचैवैनं॑
 सर्वेभिश्छन्दोभिरभिषिञ्चति॥ ३२॥

ऊर्मिरित्याह सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्यकस्तेजस्याः स्थेत्याहैव पुरुषः पदं च॥ ——— [५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह। ब्रह्मणैवैनाः
 सः सृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवैनाः सादयति। अन्तरा
 होतुंश्च धिष्ण्यां ब्राह्मणाच्छः॑ सिनश्च सादयति। आग्नेयो वै होता।
 ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छः॑ सी। तेजसा चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं
 परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति। आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति
 व्यावृत्त्यै॥ ३३॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
 प्रति तिष्ठति। अनिभृष्टमसीत्याह। अनिभृष्टः॑ ह्येतत्। वाचो
 बन्धुरित्याह। वाचो ह्येष बन्धुः। तपोजा इत्याह। तपोजा ह्येतत्।
 सोमस्य दात्रमसीत्याह॥ ३४॥

सोमस्य ह्येतद्दात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्याह। शुक्रा
 ह्यापः। शुक्रः॑ हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्याह। चन्द्रा ह्यापः।
 चन्द्रः॑ हिरण्यम्। अमृता अमृतेनेत्याह। अमृता ह्यापः। अमृतः॑

हिरण्यम्॥ ३५॥

स्वाहा राजसूयायेत्याह। राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति।
सधमादौ द्युम्निनीरूर्ज एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति।
वरुणसवमेवाव रुन्धे। एकया गृह्णाति। एकधैव यजमाने
वीर्यं दधाति। क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिरसीति तार्प्यं चोष्णीषं
च प्रयच्छति सयोनित्वाय। एकशतेन दर्भपुञ्जीलैः पवयति।
शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आत्मैकशतः॥ ३६॥

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। दध्याशयति।
इन्द्रियमेवाव रुन्धे। उदुम्बरमाशयति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ।
शष्पाण्याशयति। सुराबलिमेवेन करोति। आविद एता भवन्ति।
आविदमेवेन गमयन्ति॥ ३७॥

अग्निरेवेन गार्हपत्येनावति। इन्द्र इन्द्रियेण। पूषा पशुभिः।
मित्रावरुणौ प्राणापानाभ्याम्। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स
दिवमलिखत्। सौऽर्यम्णः पन्था अभवत्। स आविन्ने द्यावापृथिवी
धृतव्रते इति द्यावापृथिवी उपाधावत्। स आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो
वृत्राय वज्रं प्राहरत्। आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह॥ ३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति। आविन्ना
देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदितिर्विश्वरूपी। अस्यामेव
प्रति तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्यायणोऽस्यां विश्वस्मिन्नाष्ट्र

इत्याह। विशैवैनं॑ राष्ट्रेण॑ समर्धयति। मह॑ते क्षत्राय॑ मह॑त
 आधि॑पत्याय मह॑ते जान॑राज्यायेत्याह। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते।
 ए॒ष वो॑ भर॒ता राजा॑ सोमो॒ऽस्माकं॑ ब्राह्म॒णाना॒॑ राजे॑त्याह।
 तस्मा॒त्सोम॑राजानो ब्राह्म॒णाः॥३९॥

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्रघ्न॑ इति॒ धनुः॑ प्रयच्छति॒ विजि॑त्यै।
 श॒त्रुबा॑धनाः॒ स्थेती॑षून्। श॒त्रून्नेवा॑स्य॒ बाध॑न्ते। पा॒त मा॑ प्र॒त्यश्च॑
 पा॒त मा॑ ति॒र्यश्च॑म॒न्वश्च॑ मा पा॒तेत्या॑ह। ति॒स्रो वै श॑र॒व्याः। प्र॒तीची॑
 ति॒रश्च॑नूची॑। ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ पा॒न्ति। दि॒ग्भ्यो मा॑ पा॒तेत्या॑ह। दि॒ग्भ्य
 ए॒वैनं॑ पा॒न्ति। वि॒श्वाभ्यो॑ मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पा॒तेत्या॑ह। अ॒परि॑मितादे॒वैनं॑
 पा॒न्ति। हि॒र॑ण्यवर्णावुषसा॑ वि॒रोक॑ इति॒ त्रिष्टु॑भा॒ बाहू॑ उ॒द्गृह्णा॑ति।
 इन्द्रि॑यं वै वी॒र्यं॑ त्रिष्टु॒क्। इन्द्रि॑यमे॒व वी॒र्यमु॑परि॒ष्टादा॑त्मन्ध॒त्ते॥४०॥
 व्यावृ॑त्त्यै दा॒त्रम॑सीत्या॒हामृ॑तं॒ हिर॑ण्यमेकश॒तो ग॑मय॒न्त्याह॑ ब्राह्म॒णा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पा॒तेत्या॑ह च॒त्वारि॑ च॥[६]

दि॒शो व्या॑स्थापयति। दि॒शाम॑भिजि॒त्यै। यद॑नु प्र॒क्रामे॑त्। अ॒भि
 दि॒शो ज॑येत्। उ॒त्तु मा॑द्येत्। म॒न॒साऽनु॑ प्र॒क्राम॑ति। अ॒भि दि॒शो
 ज॑यति। नोन्मा॑द्यति। स॒मिध॑मा ति॒ष्ठेत्या॑ह। तेज॑ ए॒वाव॑ रुन्धे॥४१॥

उ॒ग्रामा॑ ति॒ष्ठेत्या॑ह। इन्द्रि॑यमे॒वाव॑ रुन्धे। वि॒राज॑माति॒ष्ठेत्या॑ह।
 अ॒न्नाद्य॑मे॒वाव॑ रुन्धे। उ॒दीची॑मा ति॒ष्ठेत्या॑ह। प॒शून्नेवा॑व॒ रुन्धे॑।
 ऊ॒र्ध्वामा॑ति॒ष्ठेत्या॑ह। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कम॑भिजयति। अ॒नूज्जि॑हीते।
 सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै॥४२॥

मा॒रु॒त ए॒ष भ॑वति। अन्नं॑ वै म॒रुतः॑। अन्नमे॒वाव॑ रुन्धे।
 एक॑विंश॒तिक॑पालो भवति॑ प्रति॑ष्ठित्यै। योऽरण्येऽनुवा॒क्यो गु॑णः।
 तं म॑ध्य॒त उप॑दधाति। ग्रा॒म्यैरे॒व प॒शुभि॑रार॒ण्यान्प॒शून्परि॑ गृह्णाति।
 तस्मा॑द्ग्रा॒म्यैः प॒शुभि॑रार॒ण्याः प॒शवः॑ परि॑गृहीताः। पृथि॑र्वे॒न्यः।
 अभ्य॑षिच्यत॥४३॥

स रा॒ष्ट्रं नाभ॑वत्। स ए॒तानि॑ पा॒र्थान्य॑पश्यत्। तान्य॑जुहोत्। तैर्वै
 स रा॒ष्ट्रम॑भवत्। यत्पा॒र्थानि॑ जुहोति॑। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। बा॒रु॒ह॒स्पत्यं॑
 पूर्वे॑षामुत्त॒मं भ॑वति। ऐ॒न्द्रमुत्त॑रेषां प्रथ॒मम्। ब्रह्म॑ चै॒वास्मै॑ क्ष॒त्रं च॑
 स॒मीची॑ दधाति। अथो ब्रह्म॑न्ने॒व क्ष॒त्रं प्रति॑ष्ठापयति॥४४॥

ष॒दुर॒स्ता॑दभिषे॒कस्य॑ जुहोति। षडु॒परि॑ष्ठात्। द्वा॒द॒श॒ सम्प॑द्यन्ते।
 द्वा॒द॒श॒ मा॒साः संव॑त्सरः। संव॑त्सरः खलु॒ वै दे॒वानां॑ पूः। दे॒वाना॑मे॒व
 पु॒रं म॑ध्य॒तो व्य॑व॒सर्प॑ति। तस्य॒ न कु॑तश्च॒नोपा॑व्या॒धो भ॑वति।
 भू॒ताना॑मवे॒ष्टीर्जु॑होति। अत्रा॑त्र॒ वै मृ॒त्युर्जा॑यते। यत्र॑यत्रै॒व
 मृ॒त्युर्जा॑यते। तत॑ ए॒वैन॑मव॒यज॑ते। तस्मा॑द्वाज॒सूये॑नेजा॒नो
 नाभि॑चरि॒तवै। प्र॒त्यगे॑नमभिचा॒रः स्तृ॑णुते॥४५॥

रुन्धे॑ सम॑ष्ट्या असिच्यत॑ स्थापयति॑ जाय॑ते पञ्च॑ च॥ [७]

सोम॑स्य॒ त्विषि॑रसि॒ तवे॑व मे॒ त्विषि॑र्भूया॒दिति॑ शा॒दूल॒-
 च॒र्मोप॑स्तृणाति। यैव॑ सोमे॒ त्विषिः॑। या शा॑दूले। ता॒मे॒वाव॑ रुन्धे।
 मृ॒त्योर्वा ए॒ष वर्णः॑। यच्छा॑दू॒लः। अ॒मृत॒ः हिर॑ण्यम्। अ॒मृत॑मसि

मृत्योर्मा पाहीति हिरण्यमुपास्यति। अमृतमेव मृत्योरन्तर्धत्ते।
शतमानं भवति॥४६॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
दिद्योन्मा पाहीत्युपरिष्ठादधि निदधाति। उभयत एवास्मै शर्म
दधाति। अवैष्टा दन्दशूका इति क्लीबं सीसेन विध्यति।
दन्दशूकानेवावयजते। तस्मात्क्लीबं दन्दशूका दंशुकाः। निरस्तं
नमुचेः शिर इति लोहितायुसं निरस्यति। पाप्मानमेव नमुचिं
निरवदयते। प्राणा आत्मनः पूर्वेऽभिषिच्या इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचं सुवन्तां
ते ते प्राणं सुवन्तामित्याह। प्राणानेवाऽऽत्मनः पूर्वानभिषिञ्चति।
यद्भूयात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति। तेजस्व्यैव स्यात्।
दुश्चर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै
देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवेनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेजं
एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्च एवास्मिन्दधाति।
इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुण-
योर्वीर्येणेत्याह। वीर्यमेवास्मिन्दधाति। मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओजं एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां क्षत्रपतिरसीत्याह।
क्षत्राणामेवेनं क्षत्रपतिं करोति। अति दिवस्पाहीत्याह।

अत्यन्यान्पाहीति वावैतदाह। समाववृत्रन्नधरागुदीचीरित्याह।
राष्ट्रमेवास्मिन्ध्रुवमंकः। उच्छेषणेन जुहोति। उच्छेषणभागो वै
रुद्रः। भागधेयेनैव रुद्रं निरवदयते॥५०॥

उदङ्गुरेत्याग्नीध्रे जुहोति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव
दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्र यत्ते क्रयी परं नामेत्याह। यद्वा अस्य
क्रयी परं नाम। तेन वा एष हिनस्ति। यः हिनस्ति। तेनैवेनः
सह शमयति। तस्मै हुतमसि यमेष्टमसीत्याह। यमादेवास्य
मृत्युमवयजते॥५१॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति तस्यै गृहे जुहुयात्।
यां कामयेत राष्ट्रमस्यै प्रजा स्यादिति। राष्ट्रमेवास्यै प्रजा
भवति। पूर्णमयेनाध्वर्युरभिषिञ्चति। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्त्विषिं
दधाति। औदुम्बरेण राजन्यः। ऊर्जमेवास्मिन्नन्नाद्यं दधाति।
आश्वत्थेन वैश्यः। विशमेवास्मिन्पुष्टिं दधाति। नैयग्रोधेन जन्यः।
मित्राण्येवास्मै कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै॥५२॥

भवत्याहुः पुरुष ओजसेत्याह निरवदयते यजते जन्यो द्वे च॥—————[८]

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीत्याह। ब्रह्मणैवेन
देवताभ्यां युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः।
देवरथमेवास्मै युनक्ति। त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। द्वौ

संवेष्टसारथी। षट्सम्पद्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं युनक्ति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। यः क्षत्रियः प्रतिहितः। सौऽन्वारभते। राष्ट्रमेव भवति। त्रिष्टुभाऽन्वारभते। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति॥५४॥

मरुतां प्रसवे जेषमित्याह। मरुद्विरेव प्रसूत उञ्जयति। आसं मन इत्याह। यदेव मनसैप्सीत्। तदापत्। राजन्यं जिनाति। अनाक्रान्त एवाक्रमते। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यो राजन्यं जिनाति। समहमिन्द्रियेण वीर्येणेत्याह॥५५॥

इन्द्रियमेव वीर्यमात्मन्धत्ते। पशूनां मन्युरसि तवेव मे मन्युर्भूयादिति वाराही उपानहावुपं मुञ्चते। पशूनां वा एष मन्युः। यद्वराहः। तेनैव पशूनां मन्युमात्मन्धत्ते। अभि वा इयं सुषुवाणं कामयते। तस्येश्वरेन्द्रियं वीर्यमादातोः। वाराही उपानहावुपमुञ्चते। अस्या एवान्तर्धत्ते। इन्द्रियस्य वीर्यस्यानात्यै॥५६॥

नमो मात्रे पृथिव्या इत्याहाहिंसायै। इयं दस्यायुरस्यायुर्म धेहीत्याह। आयुरेवाऽऽत्मन्धत्ते। ऊर्गस्यूजं मे धेहीत्याह। ऊर्जमेवाऽऽत्मन्धत्ते। युङ्क्षि वर्योऽसि वर्यो मयि धेहीत्याह। वर्च एवाऽऽत्मन्धत्ते। एकधा ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमान

आयुरूर्जं वर्चो दधाति। रथविमोचनीयां जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥५७॥

त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। तस्माच्चतुर्जुहोति। यदुभौ सहावतिष्ठेताम्। समानं लोकमियाताम्। सह सङ्गहीत्रा रथवाहने रथमादधाति। सुवर्गादेवैनं लोकादन्तर्दधाति। हंसः शुचिषदित्यादधाति। ब्रह्मणैवैनमुपावहरति। ब्रह्मणाऽऽदधाति। अतिच्छन्दसाऽऽदधाति। अतिच्छन्दा वै सर्वाणि छन्दांसि। सर्वेभिरेवैनं छन्दोभिरादधाति। वर्ष्म वा एषा छन्दसाम्। यदतिच्छन्दाः। यदतिच्छन्दसा दधाति। वर्ष्मेवैनं समानानां करोति॥५८॥

पद्यन्ते दधाति वीर्येणेत्याहानांत्ये प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मणाऽऽदधाति सप्त च॥—————[९]

मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रं वा अहः। वारुणी रात्रिः। अहोरात्राभ्यामेवैनमुपावहरति। मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रो वै दक्षिणः। वारुणः सव्यः। वैश्वदेव्यामिक्षा। स्वमेवैनौ भागधेयमुपावहरति। समहं विश्वैर्देवैरित्याह॥५९॥

वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। ता एवाद्याः कुरुते। क्षत्रस्य नाभिरसि क्षत्रस्य योनिरसीत्यधीवासमास्तृणाति सयोनित्वाय। स्योनामा सीद सुषदामा सीदेत्याह। यथायजुरेवैतत्। मा त्वा हिंसीन्मा मां हिंसीदित्याहाहिंसायै। निषसाद धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यास्वा साम्राज्याय सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं सुक्रतुं करोति।

ब्रह्मा(३)न्त्व९ राजन्ब्रह्माऽसि सविताऽसि सत्यसंव इत्याह।
सवितारमेवैन९ सत्यसंव करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्व९ राजन्ब्रह्माऽसीन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह।
इन्द्रमेवैन९ सत्यौजसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्व९ राजन्ब्रह्माऽसि
मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। मित्रमेवैन९ सुशेवं करोति।
ब्रह्मा(३)न्त्व९ राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह।
वरुणमेवैन९ सत्यधर्माणं करोति। सविताऽसि सत्यसंव इत्याह।
गायत्रीमेवैतेनाभि व्याहरति। इन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह।
त्रिष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति॥६१॥

मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। जगतीमेवैतेनाभि व्याहरति।
सत्यमेता देवताः। सत्यमेतानि छन्दांसि। सत्यमेवाव रुन्धे।
वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह। अनुष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति। सत्यानृते
वा अनुष्टुप्। सत्यानृते वरुणः। सत्यानृते एवाव रुन्धे॥६२॥

नैन९ सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। इन्द्रस्य
वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति स्फ्यं प्रयच्छति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैवास्मां
अवरपर९ रन्धयति। एव९ हि तच्छ्रेयः। यदस्मा एते रध्येयुः।
दिशोऽभ्यय९ राजाऽभूदिति पश्चाक्षान्प्रयच्छति। एते वै सर्वेऽयाः।
अपराजायिनमेवैन९ करोति॥६३॥

ओदनमुद्धवते। परमेष्ठी वा एषः। यदोदनः। परमामेवैन९ श्रियं

गमयति। सुश्लोकाँ(४) सुमङ्गलाँ(४) सत्यराजा(३)नित्याह। आ-
मेवैतामा शास्ते। शौनः शेषमाख्यापयते। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति।
परः शतं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
तिष्ठति। मारुतस्य चैकविंशतिकपालस्य वैश्वदेव्यै चामिक्षाया
अग्र्यै स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः परि गृह्णाति।
अपान्नप्रे स्वाहोर्जो नप्रे स्वाहाऽग्र्यै गृहपतये स्वाहेति तिस्र
आहुतीर्जुहोति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति॥६४॥
देवैरित्याह सत्यसंव करोति त्रिष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति सत्यानृते एवाव रुन्धे करोति शतेन्द्रियः षट्
च॥

[१०]

एतद्ब्राह्मणानि धात्रे रत्निनान्देवसुवामर्थतो देवीर्दिशः सोमस्येन्द्रस्य मित्रो दश॥१०॥

एतद्ब्राह्मणानि वैष्णवं त्रिकपालमन्त्रं वै पूषा वाशाः स्थेत्याहु दिशो व्यास्थापयत्युदङ्गरेत्य ब्रह्मा(३)न्त्व९
राजश्चतुष्पष्टिः॥६४॥

एतद्ब्राह्मणानि प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
 तथ्स॒सृद्धिरनु॑ सम॑सर्पत्। तथ्स॒सृपा॑ स॒सृत्त्वम्। अ॒ग्निना॑
 दे॒वेन॑ प्रथ॒मेऽह॑न्ननु॑ प्रायु॑ङ्क्त। सर॑स्वत्या वा॒चा द्वितीये॑। स॒वित्रा
 प्र॑स॒वेन॑ तृतीये॑। पू॒ष्णा प॒शुभि॑श्चतुर्थे॑। बृह॑स्पति॒ना ब्र॒ह्मणा॑ पञ्च॒मे।
 इन्द्रे॑ण दे॒वेन॑ ष॒ष्ठे। वरु॑णेन॒ स्वया॑ दे॒वत॑या सप्त॒मे॥१॥

सोमे॑न॒ राजा॑ऽष्ट॒मे। त्वष्टा॑ रू॒पेण॑ नव॒मे। विष्णु॑ना
 य॒ज्ञेना॑ऽऽप्नोत्। यथ्स॒सृपो॑ भव॑न्ति। इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॑र्यं यज॑मान
 आप्रो॑ति। पूर्वा॑पूर्वा॒ वेदि॑र्भवति। इन्द्रि॒यस्य॑ वी॒र्यस्या॑व॒रुद्धौ॑।
 पुर॑स्ता॒दुप॑सदा॒सौम्ये॑न॒ प्रच॑रति। सोमो॒ वै रे॑तो॒धाः। रे॒तं
 ए॒व तद्व॑धाति। अ॒न्तरा॑ त्वाष्ट्रेण॑। रे॒तं ए॒व हि॑तं त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑
 वि॒करो॑ति। उ॒परि॑ष्टाद्वैष्ण॒वेन॑। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्र॒ति
 तिष्ठ॑ति॥२॥

सप्त॒मे द॑धाति पञ्च॑ च॥

[१]

जामि॑ वा ए॒तत्कु॑र्वन्ति। यथ्स॒द्यो दी॑क्षय॑न्ति स॒द्यः सोमं॑
 क्री॑णन्ति। पु॒ण्डरि॑स्त्र॒जां प्र॑यच्छ॒त्यजा॑मित्वाय। अङ्गि॑रसः सुव॒र्गं
 लो॒कं यन्तः॑। अ॒प्सु दी॑क्षात॒पसी॑ प्रावे॑शयन्। तत्पु॒ण्डरी॑कमभवत्।
 यत्पु॒ण्डरि॑स्त्र॒जां प्र॑यच्छ॒ति। सा॒क्षादे॒व दी॑क्षात॒पसी॑ अ॒व रु॑न्धे।

दशभिर्वध्सतरैः सोमं क्रीणाति। दशाक्षरा विराट्॥३॥

अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। मुष्करा भवन्ति
सेन्द्रत्वाय। दशपेयो भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। शतं ब्राह्मणाः
पिबन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
सप्तदशः स्तोत्रं भवति। सप्तदशः प्रजापतिः॥४॥

प्रजापतेरास्यै। प्राकाशावध्वर्यवे ददाति। प्रकाशमेवैनं
गमयति। स्रजमुद्रात्रे। व्येवास्मै वासयति। रुक्मः होत्रे।
आदित्यमेवास्मा उन्नयति। अश्वं प्रस्तोतृप्रतिहर्तृभ्याम्। प्राजापत्यो
वा अश्वः। प्रजापतेरास्यै॥५॥

द्वादश पष्ठौहीर्ब्रह्मणे। आयुरेवाव रुन्धे। वशां मैत्रावरुणाय।
राष्ट्रमेव वश्यकः। ऋषभं ब्राह्मणाच्छःसिने। राष्ट्रमेवेन्द्रिया-
व्यकः। वाससी नेष्टापोतृभ्याम्। पवित्रे एवास्यैते। स्थूरि
यवाचितमच्छावाकायं। अन्त एव वरुणमव यजते॥६॥

अनङ्गाहमग्नीधे। वहिर्वा अनङ्गान्। वहिरग्नीत्। वहिर्नैव
वहिं यज्ञस्याव रुन्धे। इन्द्रस्य सुषुवाणस्य त्रेधेन्द्रियं वीर्यं
पराऽपतत्। भृगुस्तृतीयमभवत्। श्रायन्तीयं तृतीयम्। सरस्वती
तृतीयम्। भार्गवो होता भवति। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति।
वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्। सारस्वतीरपो गृह्णाति। इन्द्रियस्य
वीर्यस्यावरुद्धौ। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति। इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं॥७॥

श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्। इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं
वारयति॥७॥

वि०रा०द्र०जा०प०ति०र०श्वः प्रजापतेरास्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सप्त च॥—————[२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
दिशामवेष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय। पञ्च देवतां
यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। हविषो हविष
इष्ट्वा बार्हस्पत्यमभिघारयति। यजमानदेवत्यो वै बृहस्पतिः।
यजमानमेव तेजसा समर्धयति॥८॥

आदित्यां मल्हां गर्भिणीमा लभते। मारुतीं पृश्निं पष्ठौहीम्।
विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया पूर्वया
प्रचरति। मारुत्योत्तरया। राष्ट्र एव विशमनुबध्नाति। उच्चैरादित्याया
आश्रावयति। उपांशु मारुत्यै। तस्माद्राष्ट्रं विशमर्तिवदति।
गर्भिण्यादित्या भवति॥९॥

इन्द्रियं वै गर्भः। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अगर्भा मारुती। विद्वै
मारुतः। विशमेव निरिन्द्रियामकः। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते
देवा अश्विनोः पृषन्वाचः सत्यं सन्निधाय। अनृतेनासुरानभ्यभवन्।
तैऽश्विभ्यां पृष्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं निरवपन्। ततो वै ते वाचः
सत्यमवारुन्धत॥१०॥

यदश्विभ्यां पृष्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। अनृतेनैव

भ्रातृव्यानभिभूय। वाचः सत्यमव रुन्धे। सरस्वते सत्यवाचं चरुम्।
 पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। सवित्रे सत्यप्रसवाय पुरोडाशं
 द्वादशकपालं प्रसूत्यै। दूतान्प्रहिणोति। आविदं एता भवन्ति।
 आविदमेवैनं गमयन्ति। अथो दूतेभ्य एव न छिद्यते। तिसृधन्वः
 शुष्कदृतिर्दक्षिणा समृद्धौ॥११॥

अर्धयति भवत्यरुन्धत गमयन्ति द्वे च॥ [३]

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति। तस्माच्छिशिरे कुरुपश्चालाः
 प्राश्चो यान्ति। सौम्यं चरुम्। तस्माद्वसन्तं व्यवसायादयन्ति।
 सवित्रं द्वादशकपालम्। तस्मात्पुरस्ताद्यवानां सवित्रा विरुन्धते।
 बारुहस्पत्यं चरुम्। सवित्रैव विरुध्य। ब्रह्मणा यवानादधते।
 त्वाष्ट्रमष्टाकपालम्॥१२॥

रूपाण्येव तेन कुर्वते। वैश्वानरं द्वादशकपालम्। तस्माज्जघन्यै
 नैदाघे प्रत्यञ्चः कुरुपश्चाला यान्ति। सारस्वतं चरुं निर्वपति।
 तस्मात्प्रावृषि सर्वा वाचो वदन्ति। पौष्णेन व्यवस्यन्ति। मैत्रेण
 कृषन्ते। वारुणेन विधृता आसते। क्षेत्रपत्येन पाचयन्ते।
 आदित्येनादधते॥१३॥

मासिमास्येतानि हवींषि निरुप्याणीत्याहुः। तेनैवतून्मयुङ्क्तु
 इति। अथो खल्वाहुः। कः संवत्सरं जीविष्यतीति। षडेव
 पूर्वेषुनिरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः। तेनैवतून्मयुङ्क्ते। दक्षिणो रथवाहनवाहः
 पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तर उत्तरेषाम्। संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति।

सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमुष्टाकपालं दधते युनक्त्येकं च॥ [४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स यत्प्रथमं
निरष्ठीवत्। तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्। यत्तृतीयम्।
तत्कर्कन्धु। यन्नस्तः। स सिं॒हः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स सोमः।
याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति। इन्द्रियस्यावरुद्धौ।
त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवाव रुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवाव रुन्धे। नाम्ना
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं वीर्यम्।
प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्यत्ते। सीसेन क्लीबाच्छष्पाणि
क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यथसीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।
यथसौत्रामणी समृद्धौ। स्वाद्वीं त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैना
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय
सुत्राम्णो पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यंते। तिस्रः
संसृष्टा वसति॥१८॥

तिस्रो हि रात्रीः क्रीतः सोमो वसति। पुनातु ते परिस्नुतमिति
यजुषा पुनाति व्यावृत्त्यै। पवित्रेण पुनाति। पवित्रेण हि सोमं

पुनन्ति। वारेण शश्वता तनेत्याह। वारेण हि सोमं पुनन्ति। वायुः
पृतः पवित्रेणेति नैतया पुनीयात्। व्यृद्धा ह्येषा। अतिपवितस्यैतया
पुनीयात्। कुविदङ्गेत्यनिरुक्तया प्राजापत्यया गृह्णाति॥१९॥

अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। एकयर्चा गृह्णाति।
एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। आश्विनं धूम्रमालभते। अश्विनौ
वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सारस्वतं
मेषम्। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनं भिषज्यति। ऐन्द्रमृषभं
सैन्द्रत्वाय॥२०॥

अक्ष्योर्लोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥—————[५]

यत्रिषु यूपेष्वालभेत। बहिर्धाऽस्मादिन्द्रियं वीर्यं दध्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकयूप आलभते। एकधैवास्मिन्निन्द्रियं
वीर्यं दधाति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। नैतेषां पशूनां पुरोडाशा
भवन्ति। ग्रहपुरोडाशा ह्येते। युवः सुराममश्विनेति सर्वदेवत्ये
याज्यानुवाक्ये भवतः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परिक्रीणीयादुच्छेषणस्य पातारम्। ब्राह्मणो ह्याहुत्या
उच्छेषणस्य पाता। यदि ब्राह्मणं न विन्देत्। बल्मीकवपायामव
नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै सौत्रामण्यै व्यृद्धम्। तदस्यै
समृद्धम्। नानादेवत्याः पशवश्च पुरोडाशाश्च भवन्ति समृद्धौ। ऐन्द्रः
पशूनामुत्तमो भवति। ऐन्द्रः पुरोडाशानां प्रथमः॥२२॥

इन्द्रिये एवास्मै समीचीं दधाति। पुरस्तादनूयाजानां पुरोडाशैः
प्रचरति। पशवो वै पुरोडाशाः। पशून्नेवाव रुन्धे। ऐन्द्रमेकादशकपालं
निर्वपति। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। सावित्रं द्वादशकपालं प्रसूत्यै। वारुणं
दशकपालम्। अन्तत एव वरुणमव यजते। वडं वा दक्षिणा॥ २३॥

उत वा एषाऽश्वं सूते। उताऽश्वतरम्। उत सोमं उत सुरा।
यथ्सौत्रामणी समृद्धौ। बारुहस्पत्यं पशुं चतुर्थमतिपवितस्या लभते।
ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैव यज्ञस्य व्यृद्धमपि वपति।
पुरोडाशवानेष पशुर्भवति। न ह्येतस्य ग्रहं गृह्णन्ति। सोमप्रतीकाः
पितरस्तृष्णुतेति शतातृष्णायां समवनयति॥ २४॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै। हिरण्यमन्तरा
धारयति। पूतामेवैनं जुहोति। शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। यत्रैव शतातृष्णां
धारयति॥ २५॥

तन्निदधाति प्रतिष्ठित्यै। पितृन् वा एतस्येन्द्रियं वीर्यं गच्छति।
यं सोमोऽति पवते। पितृणां याज्यानुवाक्याभिरुपं तिष्ठते।
यदेवास्यं पितृनिन्द्रियं वीर्यं गच्छति। तदेवाव रुन्धे। तिसृभिरुपं
तिष्ठते। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। अथो
त्रीणि वै यज्ञस्येन्द्रियाणि। अध्वर्युरहोता ब्रह्मा। त उपतिष्ठन्ते।

यान्येव यज्ञस्येन्द्रियाणि। तैरेवास्मै भेषजं करोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवनयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥ [६]

अग्निष्टोममग्र आहरति। यज्ञमुखं वा अग्निष्टोमः।
यज्ञमुखमेवारभ्य सवमा क्रमते। अथैषोऽभिषेचनीयश्चतु-
स्त्रिंशपवमानो भवति। त्रयस्त्रिंशद्वै देवताः। ता एवाऽऽप्नोति।
प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशः। तमेवाऽऽप्नोति। सः शर एष स्तोमानामयथा-
पूर्वम्। यद्विषमाः स्तोमाः॥२७॥

एतावान् वै यज्ञः। यावान्पवमानाः। अन्तः श्लेषणं त्वा
अन्यत्। यत्समाः पवमानाः। तेनाऽसः शरः। तेन यथापूर्वम्।
आत्मनैवाग्निष्टोमेनर्ध्नोति। आत्मना पुण्यो भवति। प्रजा वा
उक्थानि। पशवं उक्थानि। यदुक्थ्यो भवत्यनु सन्तत्यै॥२८॥

स्तोमाः पशवं उक्थान्येकं च॥ [७]

उप त्वा जामयो गिर इति प्रतिपद्भवति। वाग्वै वायुः। वाच
एवैषोऽभिषेकः। सर्वासामेव प्रजानां सूयते। सर्वा एनं प्रजा
राजेति वदन्ति। एतमु त्यन्दश क्षिप इत्याह। आदित्या वै प्रजाः।
प्रजानामेवैतेन सूयते। यन्ति वा एते यज्ञमुखात्। ये सम्भार्या
अक्रन्॥२९॥

यदाह पवस्व वाचो अग्निय इति। तेनैव यज्ञमुखान्नयन्ति।
अनुष्टुक्प्रथमा भवति। अनुष्टुगुत्तमा। वाग्वा अनुष्टुक्। वाचैव
प्रयन्ति। वाचोद्यन्ति। उद्वतीर्भवन्ति। उद्वद्वा अनुष्टुभो रूपम्।

आनुष्टुभो राजन्यः॥ ३०॥

तस्मादुद्वृतीर्भवन्ति। सौर्यनुष्टुगुत्तमा भवति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै। यो वै सुवादेति। नैनं सुव उपनमति। यः सामभ्य एति। पापीयान्सुषुवाणो भवति। एतानि खलु वै सामानि। यत्पृष्ठानि। यत्पृष्ठानि भवन्ति॥ ३१॥

तैरेव सुवान्नेति। यानि देवराजानां सामानि। तैरमुष्मिल्लोक ऋध्नोति। यानि मनुष्यराजानां सामानि। तैरस्मिल्लोक ऋध्नोति। उभयोरेव लोकयोर् ऋध्नोति। देवल्लोके च मनुष्यलोके च। एकविंशोऽभिषेचनीयस्योत्तमो भवति। एकविंशः केशवपनीयस्य प्रथमः। सप्तदशो दशपेयः॥ ३२॥

विद्वा एकविंशः। राष्ट्रं सप्तदशः। विश एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशां प्रियः। विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति। तथ्सुवर्ग लोकमभ्या रोहति। यदिमं लोकं न प्रत्यवरोहेत्। अतिजनं वेयात्। उद्वा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो भवति। इममेव तेन लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय॥ ३३॥
अक्रत्राजन्यो भवन्ति दशपेयो माद्येत्रीणि च॥

[८]

इयं वै रजता। असौ हरिणी। यद्रुकमौ भवतः। आभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति। वरुणस्य वा अभिषिच्यमानस्याऽऽपः। इन्द्रियं वीर्यं निरघ्नन्। तथ्सुवर्णं हिरण्यमभवत्।

यद्रुक्मन्तर्दधाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्यानिर्घाताय। शतमानो
भवति शतक्षरः। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
तिष्ठति। आयुर्वै हिरण्यम्। आयुष्या एवैनमभ्यति क्षरन्ति। तेजो
वै हिरण्यम्। तेजस्या एवैनमभ्यति क्षरन्ति। वर्चो वै हिरण्यम्।
वर्चस्या एवैनमभ्यति क्षरन्ति॥३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥ [९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजसूयेन यजत इति।
यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा। अथ
संवत्सरमाप्नोति। यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि। तावतीरेतस्य
स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति। अग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति।
अतिरात्र उत्तरम्॥३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति।
व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवार्धमासयोः प्रति तिष्ठति। अमावास्यायां
पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव मासयोः प्रति तिष्ठति। अथो
खलु। ये एव संमानपक्षे पुण्याहे स्याताम्। तयोः कार्यं प्रति-
ष्ठित्यै॥३६॥

अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी। गायत्रं च त्रैष्टुभं
च। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती कृतेत्याहुः। यदेनान्तृतीयसवने
कुर्वन्तीति। यदा वा एषाऽहीनस्याहर्भजते। साहस्यं वा सवनम्।
अथैव जगती कृता। अथ पशव्यः। व्युष्टिर्वा एष द्विरात्रः। य एवं

विद्वान्द्विरात्रेण यजते। व्येवास्मा उच्छति। अथो तम एवाप हते।
अग्निष्टोममन्त आ हरति। अग्निः सर्वा देवताः। देवतास्वेव प्रति
तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥—————[१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यत्रिष्वग्निष्टोममुप त्वयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो दश॥१०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यत्रिषु तस्मादुद्वतीः सप्तत्रिंशत्॥३७॥

वरुणस्य प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै सत्रमांसता। तेषां पृश्निर्धर्मधुगांसीत्।
सर्जीषेणाजीवत्। तैऽब्रुवन्। कस्मै नु सत्रमांस्महे। येऽस्या
ओषधीर्न जनयाम् इति। ते दिवो वृष्टिमसृजन्त। यावन्तः
स्तोका अवापद्यन्त। तावन्तीरोषधयोऽजायन्त। ता जाताः पितरो
विषेणालिम्पन्॥१॥

तासां जुग्ध्वा रुप्यन्त्यैत्। तैऽब्रुवन्। क इदमित्थमकरिति।
वयं भागधेयमिच्छमाना इति पितरोऽब्रुवन्। किं वो भागधेयमिति।
अग्निहोत्र एव नोऽप्यस्त्वित्यब्रुवन्। तेभ्य एतद्भागधेयं प्रायच्छन्।
यद्धुत्वा निमार्ष्टि। ततो वै त ओषधीरस्वदयन्। य एवं वेद॥२॥

स्वदन्तेऽस्मा ओषधयः। ते वत्समुपावांसृजन्। इदं नो हव्यं
प्रदापयेति। सौऽब्रवीद्वरं वृणै। दश मा रात्रीर्जातं न दोहन्।
आसङ्ग्वं मात्रा सह चराणीति। तस्माद्वत्सं जातं दश रात्रीर्न
दोहन्ति। आसङ्ग्वं मात्रा सह चरति। वारैवृतः ह्यस्य। तस्माद्वत्सं
संसृष्टधयं रुद्रो घातुकः। अति हि सन्धान्धयति॥३॥

अलिम्पन्वेद् घातुक एकं च॥

[१]

प्रजापतिरग्निमसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त। तमभाग

उपा॑स्त। सो॑ऽस्य प्र॒जाभि॑रपा॑क्रामत्। तम॑व॒रुरु॑त्समा॒नोऽन्वै॑त्।
तम॑व॒रुधं॑ नाश॑क्रोत्। स तपो॑ऽतप्यत। सो॑ऽग्निरुपा॑रम॒ताता॑पि वै
स्य प्र॒जाप॑तिरिति॑। स र॒राटा॑दुद॒मृष्ट॑॥४॥

तद्घृ॑तम॒भवत्। तस्मा॑द्यस्य॑ दक्षि॒णतः॑ केशा॒ उन्मृ॑ष्टाः।
ताञ्ज्यै॑ष्ठल॒क्ष्मी प्रा॑जाप॒त्येत्या॑हुः। यद्र॒राटा॑दुद॒मृष्ट॑। तस्मा॑द्र॒राटे
केशा॒ न सं॑न्ति। तद्ग॒त्रौ प्रा॑गृ॒ह्णात्। तद्व्य॑चिकि॒त्सत्। जु॒हवा॑नी(३)
मा हौ॑षा(३)मि॒ति। तद्वि॑चिकि॒त्सायै॑ जन्म॑। य ए॒वं वि॒द्वान्
वि॑चि॒त्सति॑॥५॥

वसी॑य ए॒व चे॑तयते। तं वा॒गभ्य॑वद॒ञ्जुहु॑धीति॑। सो॑ऽब्रवीत्।
कस्त्व॑मसीति॑। स्वै॒व ते॒ वा॒गित्य॑ब्रवीत्। सो॑ऽजु॒होत्स्वा॑हेति॑।
तत्स्वा॑हाका॒रस्य॑ जन्म॑। य ए॒वऽस्वा॑हाका॒रस्य॑ जन्म॑ वेद॑। क॒रोति॑
स्वा॒हाका॒रेण॑ वी॒र्य॑म्। यस्यै॒वं वि॒दुषः॑ स्वा॒हाका॒रेण॑ जु॒ह्वति॑॥६॥

भो॒गायै॑वास्य॑ हु॒तं भ॑वति। तस्या॒ आहु॑त्यै॒ पुरु॑षम॒सृज॑त।
द्वि॒तीय॑म॒जुहो॑त्। सोऽश्व॑म॒सृज॑त। तृ॒तीय॑म॒जुहो॑त्। स गा॒मसृ॑जत।
च॒तुर्थ॑म॒जुहो॑त्। सोऽवि॑म॒सृज॑त। प॒ञ्चम॑म॒जुहो॑त्। सो॑ऽजा॒म॒सृज॑त॥७॥

सो॑ऽग्निर॑बिभेत्। आहु॑तीभि॒र्वै मा॑ऽऽप्नो॒तीति॑। स प्र॒जाप॑तिं
पुनः॑ प्रावि॑शत्। तं प्र॒जाप॑तिरब्रवीत्। जा॒यस्वे॒ति। सो॑ऽब्रवीत्। किं
भा॒गधे॑य॒मभि॑ ज॒निष्य॑ इति॑। तुभ्य॑मे॒वेदः॑ हू॒याता॒ इत्य॑ब्रवीत्। स
ए॒तद्भा॑ग॒धेय॑म॒भ्यंजा॑यत। यद॑ग्नि॒होत्र॑म्॥८॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा हौषीः।
 उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथं नौ होष्यन्तीति।
 सायमेव तुभ्यं जुहवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्। तस्मादग्नये सायं
 हूयते। सूर्याय प्रातः॥९॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्।
 उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये सायं
 हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते। अह्ना प्रति
 तिष्ठन्ति। यथ्सायं जुहोति॥१०॥

प्रेव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन तिष्ठति।
 प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं मिथुनमपश्यत्।
 तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्। तूष्णीमन्यत्। ततो वै स
 प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते सूर्येऽग्निहोत्रं जुहति॥११॥

प्रेव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्। अथो
 खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसतः। यस्तयोरन्यं राधयत्यन्यं
 न। उभौ वाव स तावृच्छतीति। अग्निं वावाऽऽदित्यः सायं प्र
 विंशति। तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृशे। उभे हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उद्यन्तं वावाऽऽदित्यमग्निरनु समारोहति। तस्माद्धूम
 एवाग्नेर्दिवा ददृशे। यदग्नये सायं जुहुयात्। आ सूर्याय वृश्चेत।

यत्सूर्याय प्रातर्जुह्यात्। आऽग्नये वृश्चेत। देवताभ्यः समदं
दध्यात्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्येव सायं होतव्यम्।
सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातः। तथोभाभ्यां सायं
हूयते॥१३॥

उभाभ्यां प्रातः। न देवताभ्यः समदं दधाति। अग्निर्ज्योति-
रित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। प्रजा ज्योतिरित्याह। प्रजा एवास्मै
प्र जनयति। सूर्यो ज्योतिरित्याह। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो
दधाति। ज्योतिरग्निः स्वाहेत्याह। प्रजा एव प्रजाता अस्यां प्रति-
ष्ठापयति॥१४॥

तूष्णीमुत्तरामाहुतिं जुहोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यदुदिते
सूर्ये प्रातर्जुह्यात्। यथाऽतिथये प्रद्वृताय शून्यायावसथायाहार्यं
हरन्ति। तादृगेव तत्। काऽऽह तत्स्तद्धवतीत्याहुः। यत्स न वेद।
यस्मै तद्धरन्तीति। तस्माद्यदौषसं जुहोति। तदेव सम्प्रति। अथो
यथा प्रार्थमौषसं परिवेवेष्टि। तादृगेव तत्॥१५॥

अमृष्टं विचिकिर्हसति जुह्वत्यजामंसृजताग्निहोत्रं सूर्याय प्रातर्जुहोति जुह्वति सम्पद्यते हूयते स्थापयति
सम्प्रति द्वे च॥

[२]

रुद्रो वा एषः। यदग्निः। पत्नी स्थाली। यन्मध्येऽग्नेरधिश्चर्येत्।
रुद्राय पत्नीमपि दध्यात्। प्रमायुका स्यात्। उदीचोऽङ्गारान्निरूह्याधि
श्रयति। पत्नियै गोपीथाय। व्यन्तान्करोति। तथा पत्न्यप्रमायुका
भवति॥१६॥

घर्मो वा एषोऽशान्तः। अहरहः प्र वृज्यते। यदग्निहोत्रम्।
प्रतिषिञ्चेत्पशुकामस्य। शान्तमिव हि पशव्यम्। न प्रति-
षिञ्चेद्ब्रह्मवर्चसकामस्य। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्। अथो खलु।
प्रतिषिच्यमेव। यत्प्रतिषिञ्चति॥१७॥

तत्पशव्यम्। यज्जुहोति। तद्ब्रह्मवर्चसि। उभयमेवाकः।
प्रच्युतं वा एतदस्माल्लोकात्। अगतं देवलोकम्। यच्छ्रुतं
हविरनभिघारितम्। अभि द्योतयति। अभ्येवैनदधारयति। अथो
देवत्रैवैनद्गमयति॥१८॥

पर्यग्नि करोति। रक्षंसामपंहत्यै। त्रिः पर्यग्नि करोति। त्र्यावृद्धि
यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। यत्प्राचीनमुद्वासयैत्। यजमानं शुचा-
ऽर्पयेत्। यदक्षिणा। पितृदेवत्यं स्यात्। यत्प्रत्यक्॥१९॥

पत्नीं शुचाऽर्पयेत्। उदीचीनमुद्वासयति। एषा वै
देवमनुष्याणां शान्ता दिक्। तामेवैनदनूद्वासयति शान्त्यै।
वर्त्म करोति। यज्ञस्य सन्तत्यै। निष्टपति। उपैव तथ्स्तृणाति।
चतुरुन्नयति। चतुष्पादः पशवः॥२०॥

पशून्वाव रुन्धे। सर्वान्मूर्णानुन्नयति। सर्वे हि पुण्या
राद्धाः। अनूच उन्नयति। प्रजायां अनूचीनत्वाय। अनूच्येवास्य
प्रजाऽर्धुका भवति। सम्मृशति व्यावृत्यै। नाहोष्यन्नुप सादयेत्।
यदहोष्यन्नुपसादयेत्। यथाऽन्यस्मा उपनिधाय॥२१॥

अन्यस्मै प्रयच्छति। तादृगेव तत्। आऽस्मै वृश्चेत। यदेव गार्हपत्येऽधि श्रयति। तेन गार्हपत्यं प्रीणाति। अग्निरबिभेत्। आहुतयो माऽत्येष्यन्तीति। स एतां समिधमपश्यत्। तामाऽधत्त। ततो वा अग्नावाहुतयोऽधियन्त॥ २२॥

यदेनं समयच्छत्। तथ्समिधः समित्वम्। समिधमा दधाति। समेवैनं यच्छति। आहुतीनां धृत्यै। अथो अग्निहोत्रमेवेध्मवत्करोति। आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यदेकां समिधमाधाय द्वे आहुती जुहोति। अथ कस्यां समिधिं द्वितीयामाहुतिं जुहोतीति॥ २३॥

यद्वे समिधावा दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकां समिधमाधाय। यजुषाऽन्यामाहुतिं जुहोति। उभे एव समिद्वती आहुती जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। आदीप्तायां जुहोति। समिद्धमिव हि ब्रह्मवर्चसम्। अथो यथाऽतिथिं ज्योतिष्कृत्वा परि वेवैष्टि। तादृगेव तत्। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति॥ २४॥

भवति प्रतिषिञ्चति गमयति प्रत्यक्पशवं उपनिधायान्ध्रियन्तेति तच्चत्वारि च॥ [३]

उत्तरावतीं वै देवा आहुतिमजुहवुः। अवाचीमसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत् वसीयान्ध्रस्यादिति। कनीयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं भूयो जुहुयात्। एषा वा उत्तरावत्याहुतिः।

तान्देवा अजुहवुः। ततस्तेऽभवन्॥२५॥

यस्यैवं जुहति। भवत्येव। यं कामयेत् पापीयान्स्यादिति। भूयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं कनीयो जुहुयात्। एषा वा अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः। ततस्ते पराऽभवन्। यस्यैवं जुहति। परैव भवति॥२६॥

हुत्वोप सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्त्यै। गार्हपत्यं प्रतीक्षते। अननुध्यायिनमेवैनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै स्थाणुरस्ति। तं य ऋच्छेत्। यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा अग्निहोत्रस्य स्थाणुः। यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥२७॥

यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। अतिहाय पूर्वमाहुतिं जुहोति। यज्ञस्थाणुमेव परि वृणक्ति। अथो भ्रातृव्यमेवास्वाऽति कामति। अवाचीनं सायमुपमाष्टि। रेत एव तदधाति। ऊर्ध्वं प्रातः। प्र जनयत्येव तत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। चतुरुन्नयति॥२८॥

द्विर्जुहोति। अथ कं द्वे आहुती भवत इति। अग्नौ वैश्वानर इति ब्रूयात्। एष वा अग्निर्वैश्वानरः। यद्वाह्मणः। हुत्वा द्विः प्राश्नाति। अग्नावेव वैश्वानरे द्वे आहुती जुहोति। द्विर्जुहोति। द्विर्निमाष्टि। द्विः प्राश्नाति॥२९॥

षट्त्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं देवत्यमग्निहोत्रमिति। वैश्वदेवमिति ब्रूयात्। यद्यजुषा

जुहोति। तदैन्द्राग्रम्। यत्तूष्णीम्। तत्प्राजापत्यम्॥३०॥

यन्निमार्ष्टि। तदोषधीनाम्। यद्वितीयम्। तत्पितृणाम्।
यत्प्राश्नाति। तद्गर्भाणाम्। तस्माद्गर्भा अनश्नन्तो वर्धन्ते।
यदाचामति। तन्मनुष्याणाम्। उदङ्घ्र्यावृत्याचामति॥३१॥

आत्मनो गोपीथाय। निर्णेनेक्ति शुद्धै। निष्टपति स्वगाकृत्यै।
उद्दिशति। सप्तरूषीनेव प्रीणाति। दक्षिणा पर्यावर्तते। स्वमेव
वीर्यमनु पर्यावर्तते। तस्माद्वक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरः। अथो
आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तते। हुत्वोप समिन्धे॥३२॥

ब्रह्मवर्चसस्य समिद्धै। न बरुहिरनु प्र हरेत्। असङ्स्थितो
वा एष यज्ञः। यदग्निहोत्रम्। यदनु प्रहरेत्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्।
तस्मान्नानु प्रहृत्यम्। यज्ञस्य सन्तत्यै। अपो नि नयति।
अवभृथस्यैव रूपमकः॥३३॥

अभवन्भवति जुहुयान्नयति मार्ष्टि द्विः प्राश्नाति प्राजापत्यमाचामतीन्धेऽकः॥—[४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किं
प्रायणमग्निहोत्रमिति। वत्सो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्।
अग्निहोत्रं यज्ञानाम्। तस्य पृथिवी सदः। अन्तरिक्षमाग्नीद्धम्।
द्यौरहविर्धानम्। दिव्या आपः प्रोक्षणयः। ओषधयो बरुहिः॥३४॥

वनस्पतय इध्मः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः। यजमानः
पशुः। समुद्रोऽवभृथः। संवत्सरः स्वगाकारः। तस्मादाहिताग्नेः

सर्वमेव बर्हिष्यं दत्तं भवति। यत्सायं जुहोति। रात्रिमेव तेन दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा। यावन्तो वै देवा अहुतमादन्। ते पराऽभवन्। त एतदग्निहोत्रं सर्वस्यैव समवदायाजुहवुः। तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्निति। यत्सायं जुहोति। रात्रिया एव तद्धुताद्याय॥३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय। यत्ततोऽश्नाति। हुतमेव तत्। द्वयोः पर्यसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं मिथुनम्। य एवं वेद। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा नयति। योनावेव तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने। आज्येन जुहुयात्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्। तेजस्व्यैव भवति। पर्यसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै पशूनव रुन्धे॥३८॥

पशुमानेव भवति। दध्नेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि। इन्द्रियाव्यैव भवति। यवाग्वीं ग्रामकामस्यौषधा वै मनुष्याः। भागधेयेनैवास्मै सजातानव रुन्धे। ग्राम्यैव भवति। अयंज्ञो वा

ए॒षः। यो॑ऽसामा॥३९॥

च॒तु॒रु॒न्नय॑ति। च॒तु॒रक्ष॑र॒ रथ॑न्त॒रम्। र॒थ॒न्त॒रस्यै॑ष वर्णः।
उ॒परी॑व॒ हर॑ति। अ॒न्त॒रि॒क्षं॑ वा॒मदे॒व्यम्। वा॒मदे॒व्यस्यै॑ष वर्णः।
द्वि॒र्जु॒होति॑। द्वा॒क्षरं॑ बृ॒हत्। बृ॒हत् ए॒ष वर्णः। अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒व
तथ्साम॑न्वत्करोति॥४०॥

यो वा अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्यो॑प॒सदो॑ वेद॑। उ॒पै॒नमु॒प॒सदो॑ नम॑न्ति।
वि॒न्दत॑ उ॒प॒स॒त्ता॒रम्। उ॒न्नी॒योप॑ सा॒दय॑ति। पृ॒थि॒वीमे॒व प्री॑णाति।
हो॒ष्यन्नु॒प॒सा॒दय॑ति। अ॒न्त॒रि॒क्षमे॒व प्री॑णाति। हु॒त्वोप॑ सा॒दय॑ति।
दि॒वंमे॒व प्री॑णाति। ए॒ता वा अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्यो॑प॒सदः॑॥४१॥

य ए॒वं वेद॑। उ॒पै॒नमु॒प॒सदो॑ नम॑न्ति। वि॒न्दत॑ उ॒प॒स॒त्ता॒रम्।
यो वा अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्या॑श्रा॒वितं॑ प्र॒त्याश्रा॒वित॑ र॒ हो॒ता॒रं ब्र॒ह्माणं॑ व॒षट्का॑रं
वेद॑। तस्य॒ त्वे॒व हु॒तम्। प्रा॒णो वा अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्या॑श्रा॒वितम्। अ॒पा॒नः
प्र॒त्याश्रा॒वितम्। म॒नो हो॒ता॑। चक्षु॑र्ब्र॒ह्मा। नि॒मे॒षो व॑षट्का॒रः॥४२॥

य ए॒वं वेद॑। तस्य॒ त्वे॒व हु॒तम्। सा॒यं या॒वा॒नश्च॒ वै दे॒वाः
प्रा॒त॒र्या॒वा॒णश्चा॒ग्नि॒हो॒त्रिणो॑ गृ॒हमा॑गच्छन्ति। तान् यन्न त॒र्पये॑त्।
प्र॒जया॑ऽस्य प॒शुभि॑र्वि ति॒ष्ठेरन्। यत्त॒र्पये॑त्। तृ॒प्ता ए॒नं प्र॒जया॑
प॒शुभि॑स्त॒र्पये॒युः। स॒जूर्दे॒वैः सा॒यं या॒व॑भि॒रिति॑ सा॒य र॑ सम्मृ॒शति॑।
स॒जूर्दे॒वैः प्रा॒त॒र्या॒व॑भि॒रिति॑ प्रा॒तः। ये चै॒व दे॒वाः सा॒यं या॒वा॒नो ये
च प्रा॒त॒र्या॒वा॒णः॥४३॥

तानेवोभयाऽस्तर्पयति। त एनं तृप्ताः प्रजयां पशुभिस्तर्प-
यन्ति। अरुणो हं स्माहौपवेशिः। अग्निहोत्र एवाहं सायं प्रातर्वज्रं
भ्रातृव्येभ्यः प्र हरामि। तस्मान्मत्पापीयांसो भ्रातृव्या इति।
चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। समिथ्सप्तमी। सप्तपदा शक्ररी। शाकरो
वज्रः। अग्निहोत्र एव तत्सायं प्रातर्वज्रं यजमानो भ्रातृव्याय प्र
हरति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति॥४४॥

बृहिः प्रातरहुताद्याय जायते रुन्धेऽसामा करोत्येता वा अग्निहोत्रस्योपसदो वषट्कारश्च प्रातर्यावाणो वज्रस्त्रीणि
च॥

[५]

प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वन्मे जायेतेति। सोऽजुहोत्।
तस्योऽऽत्मन्वदजायत। अग्निर्वायुरादित्यः। तेऽब्रुवन्। प्रजापतिर-
हौषीदात्मन्वन्मे जायेतेति। तस्य वयमजनिष्महि। जायतान्न
आत्मन्वदिति तेऽजुहवुः। प्राणानामग्निः। तनुवै वायुः॥४५॥

चक्षुष आदित्यः। तेषां हुतादजायत गौरेव। तस्यै
पयसि व्यायच्छन्त। मम हुतादजनि ममेति। ते प्रजापतिं
प्रश्नमायन्। स आदित्योऽग्निमब्रवीत्। यतरो नौ जयात्। तन्नौ
सहासदिति। कस्यै कोऽहौषीदिति प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति।
प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥

तनुवा अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव
प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेरहुतादजनीति।
तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एवं वेद

गौराग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति। अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतुमिति। यदेव गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्धवान्। तेन त्वां प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्धवति। वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः सृजमानः। अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सौऽन्यदालम्भ्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्। सौऽमुमादित्य-मात्मनो निरमिमीत। तं हुत्वा पराङ्मुख्यवर्तत। ततो वै स मृत्युमपाजयत्। अपं मृत्युं जयति। य एवं वेद। तस्माद्यस्यैवं विदुषः। उतैकाहमुत द्यहं न जुह्वति। हुतमेवास्य भवति। असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुवै वायुरग्निर्भवत्यवित्वा भवत्येकं च॥ [६]

रौद्रं गवि। वायव्यमुपसृष्टम्। आश्विनं दुह्यमानम्। सौम्यं दुग्धम्। वारुणमधि श्रितम्। वैश्वदेवा भिन्दवः। पौष्णमुदन्तम्। सारस्वतं विष्यन्दमानम्। मैत्रं शरः। धातुरुद्धासितम्। बृहस्पतेरुन्नीतम्। सवितुः प्र क्रान्तम्। द्यावापृथिव्यं ह्रियमाणम्। ऐन्द्राग्रमुपसन्नम्। अग्नेः पूर्वाऽऽहुतिः। प्रजापतेरुत्तरा। ऐन्द्रं हुतम्॥५०॥

उद्धासितं सप्त च॥ [७]

दक्षिणत उप॑ सृजति। पितृ॑लोकमे॒व तेन॑ जयति। प्राची॑मा
वर्तयति। दे॒वलोकमे॒व तेन॑ जयति। उदी॑चीमावृत्य॑ दोग्धि।
मनु॑ष्यलोकमे॒व तेन॑ जयति। पूर्॒वो दु॒ह्याज्ये॑ष्ठस्य॑ ज्यैष्ठि॒नेय॑स्य॑। यो
वा ग॒तश्रीः॑ स्यात्। अप॑रौ दु॒ह्यात्कनि॑ष्ठस्य॑ कानि॒ष्ठिने॑यस्य॑। यो
वा बुभू॑षेत्॥५१॥

न सं मृ॑शति। पा॒पव॒स्यस॒स्य व्या॑वृत्त्यै। वा॒यव्यं॑ वा
ए॒तदुप॑सृष्टम्। आ॒श्विनं॑ दु॒ह्यमा॑नम्। मै॒त्रं दु॒ग्धम्। अ॒र्यम्ण
उ॒द्धास्य॑मा॑नम्। त्वा॒ष्ट्रमु॑न्नीयमा॑नम्। बृ॒हस्प॑तेरु॒न्नीत॑म्। स॒वितुः॑
प्र॒क्रान्त॑म्। द्या॒वापृ॑थि॒व्यं ह्रि॑यमा॑णम्॥५२॥

ऐ॒न्द्रा॒ग्नमु॑प॒ सादि॑तम्। सर्वा॑भ्यो वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
यो॑ऽग्नि॒होत्रं॑ जुहोति। यथा॒ खलु॑ वै धे॒नुं ती॒र्थं त॑र्पयति।
ए॒वम॑ग्नि॒होत्री॑ यज॑मानं तर्पयति। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र
सु॒वर्गं॑ लो॒कं जा॑नाति। पश्य॑ति पु॒त्रम्। पश्य॑ति पौ॒त्रम्। प्र प्र॒जया॑
प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जा॑यते। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्नि॒होत्रं॑ जुह॑ति। य उ॑ चैन॒दे॒वं
वेद॑॥५३॥

बुभूषेद्वियमाणञ्जायते द्वे च॥ _____ [८]

त्रयो॒ वै प्रै॑यमे॒धा आ॑सन्। तेषां॒ त्रिरे॒कोऽग्नि॑होत्रम॑जुहोत्।
द्विरे॒कः। स॒कृदे॒कः। तेषां॒ यस्मि॑रजुहोत्। स ऋ॒चाऽजु॑होत्। यो
द्विः। स यजु॑षा। यः स॒कृत्। स तू॒ष्णीम्॥५४॥

यश्च यजुषा ऽ जुहोद्यश्च तूष्णीम्। तावुभावा॑र्धुताम्।
 तस्माद्यजुषा ऽ ऽहुतिः पूर्वा होतव्या॑। तूष्णीमुत्तरा। उ॒भे ए॒वर्धी॑ अ॒व
 रुन्धे। अ॒ग्नि॒र्ज्योति॒र्ज्योति॑र॒ग्निः स्वा॒हेति॑ सायं जुहोति। रे॒त ए॒व
 तद॑धाति। सूर्यो॒ ज्योति॒र्ज्योति॑ः सूर्यः स्वा॒हेति॑ प्रा॒तः। रे॒त ए॒व हि॒तं
 प्र ज॑नयति। रे॒तो वा ए॒तस्य॑ हि॒तं न प्र जा॑यते॥ ५५॥

यस्या॑ग्निहोत्रमहु॒तः सूर्यो॑ ऽभ्यु॒देति॑। यद्यन्ते॒ स्यात्। उ॒न्नीय॑
 प्राङ्मु॒दाद्र॑वेत्। स उ॒प॒साद्या॑तमि॒तोरा॑सीत। स य॒दा ताम्ये॑त्। अथ
 भूः स्वा॒हेति॑ जुहुयात्। प्र॒जाप॑तिर्वै भू॒तः। तमे॒वोपा॑सरत्। स ए॒वैनं॑
 तत् उ॒न्नय॑ति। ना॒र्तिमा॑च्छति॒ यज॑मानः॥ ५६॥

तूष्णीं जा॑यते॒ यज॑मानः॥ [९]

यद॒ग्निमु॒द्धर॑ति। वस॑व॒स्तर्ह्य॑ग्निः। तस्मिन् यस्य॒ तथा॑विधे
 जुह॑ति। वसु॑ष्वे॒वास्या॑ग्निहोत्रं हु॒तं भ॑वति। निहि॑तो
 धूपा॒यच्छे॑ते। रु॒द्रास्तर्ह्य॑ग्निः। तस्मिन् यस्य॒ तथा॑विधे जुह॑ति।
 रु॒द्रेष्वे॒वास्या॑ग्निहोत्रं हु॒तं भ॑वति। प्र॒थममि॑ध्मम॒र्चिरा ल॑भते।
 आ॒दि॒त्यास्तर्ह्य॑ग्निः॥ ५७॥

तस्मिन् यस्य॒ तथा॑विधे जुह॑ति। आ॒दि॒त्येष्वे॒वास्या॑ग्निहोत्रं
 हु॒तं भ॑वति। सर्व॑ ए॒व स॑र्व॒श इ॒ध्म आदी॑प्तो भवति। विश्वे॑
 दे॒वास्तर्ह्य॑ग्निः। तस्मिन् यस्य॒ तथा॑विधे जुह॑ति। विश्वे॑ष्वे॒वास्य॑
 दे॒वेष्व॑ग्निहोत्रं हु॒तं भ॑वति। नि॒तराम॑र्चि॒रुपा॑वैति॒ लोहि॑नीके॒व

भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। इन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥५८॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदेति। प्रजापतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। प्रजापतावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा अभ्यूहन्ते। ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। ब्रह्मन्नेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। वसुषु रुद्रेष्वादित्येषु विश्वेषु देवेषु। इन्द्रे प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्येतासु देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उ चैनदेवं वेद॥५९॥

आदित्यास्तर्ह्यग्निरिन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निर्निहितः प्रथमं सर्व एव नितरामङ्गाराः शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्पृष्ठौ॥)॥ [१०]

ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति। सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्। असावादित्यः सत्यम्। अग्निमेव तदादित्येन सायं परिषिञ्चति। अग्निनाऽऽदित्यं प्रातः सः। यावदहोरात्रे भवतः। तावदस्य लोकस्य। नार्तिर्न रिष्टिः। नान्तो न पर्यन्तोऽस्ति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उचैनदेवं वेद॥६०॥

अस्ति द्वे च॥ [११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निः रुद्र उत्तरावर्ती ब्रह्मवादिनोऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्वद्भौद्रङ्गविं दक्षिणतस्त्रयो वै यदग्निमृतं त्वा सत्येनैकादश॥११॥

अङ्गिरसः प्रैव तेन पशून् यन्निमार्ष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतः पृष्टिः॥६०॥

अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दशहोतारम-
पश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य
ग्रहत्वम्। यः कामयेत प्रजायेयेति। स दशहोतारं मनसाऽनुद्रुत्य
दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव हि
प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव हि प्रजा-
पतिः। प्रजापतेरात्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि प्रजापतिः प्रजा
असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा अ-
सृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत। तस्मादेव योनेः
प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणतो उपास्ते। ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा।
उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो भवति। प्रजानां सृष्टानां धृत्यै। यं
ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं यशो न च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं परेत्य। दर्भस्तम्बमुद्रुत्य। ब्राह्मणं दक्षिणतो निषाद्य।
चतुर्होतृन्व्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः।
तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां

गमयति। द॒र्भ॒स्त॒म्बमु॒द्भ॒थ्य॒ व्याच॑ष्टे॥४॥

अ॒ग्नि॒वान् वै द॑र्भस्त॒म्बः। अ॒ग्नि॒वत्ये॒व व्याच॑ष्टे। ब्रा॒ह्म॒णो द॑क्षि॒णत॑ उपा॒स्ते। ब्रा॒ह्म॒णो वै प्र॑जाना॑मुप॒द्रष्टा॑। उ॒प॒द्रष्टु॑मत्ये॒वैनं॑ यशं ऋच्छति। ई॒श्वर॑न्तं यशो॒र्तो॒रित्या॑हुः। यस्यान्ते॑ व्याचष्ट इति॑। वर॒स्तस्मै॑ देयः। यदे॒वैनं॑ तत्रो॒पन॑मति। तदे॒वाव॑ रुन्धे॥५॥

अ॒ग्नि॒माद॑धानो दश॑होत्राऽर॒णिम॑व॒ दध्यात्॑। प्रजा॑तमे॒वैन॑मा ध॒त्ते। तेनै॒वोद्भ॒त्या॑ग्नि॒होत्रं॑ जुहुयात्। प्रजा॑तमे॒वैनं॑ जुहोति। ह॒विर्निर्व॑प्स्यं दश॑होतारं॒ व्याच॑क्षीत। प्रजा॑तमे॒वैनं॑ निर्व॑पति। सा॒मि॒धेनी॑रनु॒वक्ष्यं॑ दश॑होतारं॒ व्याच॑क्षीत। सा॒मि॒धेनी॑रेव सृष्ट्वाऽऽर॒भ्य प्र॑तनुते। अथो॑ य॒ज्ञो वै दश॑होता। य॒ज्ञमे॒व त॑नुते॥६॥

अ॒भि॒चरं॑ दश॑होतारं जुहुयात्। न॒व वै पु॑रुषे प्रा॒णाः। नाभि॑र्दश॒मी। स॒प्रा॒णमे॒वैन॑मभि च॒रति॑। ए॒ताव॑द्वै पु॒रुष॑स्य स्व॒म्। याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तद॒भि च॒रति॑। स्व॒कृत॑ इरि॒णे जुहो॑ति प्रद॒रे वा॑। ए॒तद्वा अ॒स्यै नि॒र्ऋ॒तिगृ॑हीतम्। नि॒र्ऋ॒तिगृ॑हीत ए॒वैनं॑ नि॒र्ऋ॒त्या ग्रा॑हयति। यद्वा॒चः क्रू॑रम्। तेन॒ वष॑ट्करोति। वा॒च ए॒वैनं॑ क्रू॒रेण॑ प्र वृ॑श्चति। ता॒जगा॑र्तिमा॒र्च्छति॑॥७॥

दश॑होता सृष्ट्वा ऋच्छेद्वाचंष्टे रुन्धे ए॒व त॑नुते नि॒र्ऋ॒तिगृ॑हीतं पञ्च॑ च॥ [१]

प्रजा॑पतिरकामयत द॒र्शपूर्ण॑मा॒सौ सृ॑जे॒येति॑। स ए॒तं च॑तु॒रहो॑तारमपश्यत्। तं मन॑साऽनु॒द्भ॒त्याऽऽह॑वनीयेऽजुहोत्। ततो॒ वै स द॑र्शपूर्ण॑मा॒साव॑सृजत। ताव॑स्मात्सृष्ट्वावपा॑क्रामताम्। तौ

ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। दर्शपूर्णमासावलभमानः।
चतुरहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव
सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥८॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सोऽकामयत
चातुर्मास्यानि सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्। तं मनसा-
ऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स चातुर्मास्यान्यसृजत।
तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य
ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥९॥

पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। चातुर्मास्या-
न्येव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। चातुर्मास्यानां
सृष्टानां धृत्यै। सोऽकामयत पशुबन्धं सृजेयेति। स एतं
षड्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स
पशुबन्धमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्होतारं मनसा-
ऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। पशुबन्धमेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र-
तनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य धृत्यै। सोऽकामयत
सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसा-
ऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य

ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये
जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरः सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो भवति।
सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो वै यज्ञो न प्राभवत्।
तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यथ्सम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यथ्सम्भारा
भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं वा
आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञः सम्भृत्य प्र तनुते। अयज्ञो वा एषः।
योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे। यज्ञमेवाकः।
प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै पत्नीनामायतनम्।
स्व एवैना आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्त्यद्वा॥ [२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स
त्रिवृतः स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत उदतृणत्।
तौ पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षं देवा अन्वसृज्यन्त।
अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत्
वसीयान्त्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यं कामयेत्
पापीयान्त्स्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव भवति।
तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै दशहोता।
चतुर्होता पञ्चहोता। षड्होता सप्तहोता। ऋतवः संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशवं इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं वेद। बहोरेव भूयान्भवति। प्रजापतिर्देवासुरानंसृजत। स इन्द्रमपि नांसृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति। ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः पशून्। इमाँल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तं चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आज्ञयेतेति। स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। जजन्दिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरं हि देवा एतयाऽऽहुत्या प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। वयं पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं लोकमायन्। यः सुवर्गकामः स्यात्। स पञ्चहोतारं पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीध्रे जुहुयात्। संवत्सरो वै पञ्चहोता। संवत्सरः सुवर्गो लोकः। संवत्सर एवर्तुषु प्रतिष्ठाय। सुवर्गं लोकमेति। तैऽब्रुवन्नाङ्गिरस

आदित्यान्॥१९॥

क्व स्थ। क्व वः सृज्यो हव्यं वक्ष्याम् इति। छन्दः
स्वित्यब्रुवन्। गायत्रियां त्रिष्टुभिर्जगत्यामिति। तस्माच्छन्दः सु
सृज्य आदित्येभ्यः। आङ्गीरसीः प्रजा हव्यं वहन्ति। वहन्त्यस्मै
प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं वेद। द्वादश
मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः।
एतस्मिन्वा एष श्रितः। एतस्मिन्प्रतिष्ठितः। य एवमेतं श्रितं
प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥२०॥

स्यादिति संवत्सरो जनयध्वमितीत्यब्रवीत्पूर्वं इत्यादित्यानृतवः षट्॥ [३]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतं दशहोतारमपश्यत्।
तेन दशधाऽऽत्मानं विधाय। दशहोत्राऽतप्यत। तस्य चित्तिः
स्रुगासीत्। चित्तमाज्यम्। तस्यैतावत्येव वागासीत्। एतावान्
यज्ञक्रतुः। स चतुर्होतारमसृजत। सोऽनन्दत्॥२१॥

असृक्षि वा इममिति। तस्य सोमो हविरासीत्। स
चतुर्होत्राऽतप्यत। सोऽताम्यत्। स भूरिति व्याहरत्। स भूमिम-
सृजत। अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ यजूंषि। स द्वितीयमतप्यत।
सोऽताम्यत्। स भुव इति व्याहरत्॥२२॥

सोऽन्तरिक्षमसृजत। चातुर्मास्यानि सामानि। स
तृतीयमतप्यत। सोऽताम्यत्। स सुवरिति व्याहरत्। स
दिवमसृजत। अग्निष्टोममुक्थ्यमतिरात्रमृचः। एता वै व्याहृतय

इमे लो॒काः। इ॒मान्खलु॑ वै लो॒काननु॑ प्र॒जाः प॒शव॑श्छन्दा॑सि
प्राजा॑यन्त। य ए॒वमे॒ताः प्र॒जाप॑तेः प्रथ॒मा व्याहृ॑तीः प्रजा॑ता
वेद॑॥ २३॥

प्र प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्मिथुनैर्जा॑यते। स पञ्च॑होतारमसृजत। स
ह॒विर्नावि॑न्दत। तस्मै॒ सोम॑स्तनु॒वंप्राय॑च्छत्। ए॒तत्तै ह॒विरि॑ति। स
पञ्च॑होत्राऽतप्यत। सोऽता॑म्यत्। स प्र॒त्यङ्मु॑बाधत। सोऽसु॑रानसृजत।
तद॒स्याप्रि॑यमासीत्॥ २४॥

तद्दु॒र्वर्ण॑श्च॒ हिर॑ण्यमभवत्। तद्दु॒र्वर्ण॑स्य॒ हिर॑ण्यस्य॒ जन्म॑। स
द्वितीय॑मतप्यत। सोऽता॑म्यत्। स प्राङ्मु॑बाधत। स दे॒वान॑सृजत।
तद॑स्य प्रि॒यमा॑सीत्। तथ्सु॒वर्ण॑श्च॒ हिर॑ण्यमभवत्। तथ्सु॒वर्ण॑स्य॒
हिर॑ण्यस्य॒ जन्म॑। य ए॒वश्च॒ सु॒वर्ण॑स्य॒ हिर॑ण्यस्य॒ जन्म॑ वेद॑॥ २५॥

सु॒वर्ण॑ आ॒त्मना॑ भवति। दु॒र्वर्णो॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यः। तस्मा॑त्सु॒वर्ण॑श्च॒
हिर॑ण्यं भा॒र्यम्। सु॒वर्ण॑ ए॒व भ॑वति। ऐ॒नं प्रि॒यं ग॑च्छति॒ नाप्रि॑यम्।
स सप्त॑होतारमसृजत। स सप्त॑होत्रै॒व सु॒वर्णं॑ लो॒कमे॑ति। त्रि॒णवे॑न
स्तोमे॑नै॒भ्यो लो॒केभ्यो॑ऽसु॒रान्प्रा॑णुदत। त्रय॑स्त्रि॒ंशेन॑ प्रत्य॑तिष्ठत्।
ए॒कवि॑ंशेन॑ रुच॑मधत्त॥ २६॥

सप्त॑द॒शेन॑ प्राजा॑यत। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सोमे॑न॒ यज॑ते। सप्त॑होत्रै॒व
सु॒वर्णं॑ लो॒कमे॑ति। त्रि॒णवे॑न॒ स्तोमे॑नै॒भ्यो लो॒केभ्यो॑ भ्रातृ॑व्यान्प्रा॑णुदते।
त्रय॑स्त्रि॒ंशेन॑ प्र॒ति ति॑ष्ठति। ए॒कवि॑ंशेन॑ रुच॑ धत्ते। सप्त॑द॒शेन॑ प्र

जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न निरुह्यते। प्रजापतिर्वै सप्तदशः।
प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते प्रजात्यै॥२७॥

अनन्दद्भुव इति व्याहरद्वेदासीद्वेदाधत्त प्रजात्यै॥ [४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै
दक्षिणामनयत्। तामव्हीनात्। तेऽब्रुवन्। व्यावृत्य प्रतिगृह्णाम।
तथा नो दक्षिणा न व्लेष्यतीति। ते व्यावृत्य प्रत्यगृह्णन्। ततो वै
तान्दक्षिणां नाव्हीनात्। य एवं विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां प्रतिगृह्णाति।
नैनं दक्षिणा व्हीनाति॥२८॥

राजां त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह।
आग्नेयं वै हिरण्यम्। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। सोमाय
वास इत्याह। सौम्यं वै वासः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति।
रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति।
वरुणायाश्वमित्याह॥२९॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। प्रजा-
पतये पुरुषमित्याह। प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनं देवतया
प्रति गृह्णाति। मनवे तल्पमित्याह। मानवो वै तल्पः। स्वयैवैनं
देवतया प्रति गृह्णाति। उत्तानायाङ्गीरसायान् इत्याह। इयं वा उत्तान
आङ्गीरसः॥३०॥

अनयैवैनं प्रति गृह्णाति। वैश्वानर्यर्चा रथं प्रति गृह्णाति।
वैश्वानरो वै देवतया रथः। स्वयैवैनं देवतया प्रति गृह्णाति।

तेनामृतत्वमंश्यामित्याह। अमृतमेवाऽऽत्मन्धत्ते। वयो दात्र
इत्याह। वयं एवैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं गमयति। मयो मह्यमस्तु
प्रतिग्रहीत्र इत्याह॥३१॥

यद्वै शिवम्। तन्मयः। आत्मन एवैषा परीतिः। क इदं
कस्मा अदादित्याह। प्रजापतिर्वै कः। स प्रजापतये ददाति। कामः
कामायेत्याह। कामेन हि ददाति। कामेन प्रतिगृह्णाति। कामो दाता
कामः प्रतिग्रहीतेत्याह॥३२॥

कामो हि दाता। कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमाविशे-
त्याह। समुद्र इव हि कामः। नेव हि कामस्यान्तोऽस्ति। न
समुद्रस्य। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामीत्याह। येन कामेन प्रतिगृह्णाति।
स एवैनममुष्मिल्लोके काम आगच्छति। कामैतत् एषा तं काम
दक्षिणेत्याह। काम एव तद्यजमानोऽमुष्मिल्लोके दक्षिणामिच्छति।
न प्रतिग्रहीतरि। य एवं विद्वान्दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। अनृणामेवैनां
प्रति गृह्णाति॥३३॥

हीनात्यश्रुमित्याहाङ्गीरसः प्रतिग्रहीत्र इत्याह प्रतिग्रहीतेत्याह दक्षिणेत्याह चत्वारि च॥—[५]

अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्वंशममहः। दशमेऽहन्थ्सर्पराज्ञियां
ऋग्भिः स्तुवन्ति। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। अन्नाद्यमव रुन्धते। तिसृभिः
स्तुवन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्योऽन्नाद्यमव रुन्धते।
पृश्निवतीर्भवन्ति। अन्नं वै पृश्नि॥३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति। मनसा प्रति हरति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। देवा वै सर्पाः। तेषामियं राज्ञी। यत्सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुवन्ति। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥३५॥

चतुर्होतृन् होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशंसति शान्त्यै। अन्तो वा एष यज्ञस्य। यद्वंशममहः। एतत्खलु वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। दशमेऽहंश्चतुर्होतृन्व्याचष्टे। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। परमं देवानां गुह्यं ब्रह्माव रुन्धे। तदेव प्रकाशं गमयति॥३६॥

तदेनं प्रकाशं गतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति। वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। यजमानदेवत्यं वा अहः। भ्रातृव्यदेवत्यां रात्रिः। अह्ना रात्रिं ध्यायेत्। भ्रातृव्यस्यैव तल्लोकं वृद्धे। यद्विवा वाचं विसृजेत्। अहर्भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। यन्नक्तं विसृजेत्। रात्रिं भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। अधिवृक्षसूर्ये वाचं विसृजति। एतावन्तमेवास्मै लोकमुच्छिषति। यावदादित्योऽस्तमेति॥३७॥
पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शिषेत्पञ्च च॥

[६]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टाः समंश्लिष्यन्। ता रूपेणानुप्राविशत्। तस्मादाहुः। रूपं वै प्रजापतिरिति। ता नाम्नाऽनु प्राविशत्। तस्मादाहुः। नाम वै प्रजापतिरिति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य। नाम्ना चेदध्वयेते॥३८॥

मित्रमेव भवतः। प्रजापतिर्देवासुरानंसृजत। स इन्द्रमपि नांसृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। स आत्मन्निन्द्रमपश्यत्। तमंसृजत। तं त्रिष्टुग्वीर्यं भूत्वाऽनु प्राविशत्। तस्य वज्रः पञ्चदशो हस्त आपद्यत। तेनोदय्यासुरानभ्यभवत्॥३९॥

य एवं वेद। अभि भ्रातृव्यान्भवति। ते देवा असुरैर्विजित्य। सुवर्गं लोकमायन्। तैऽमुष्मिल्लोके व्यक्षुध्यन्। तैऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधाययास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्रं कल्पयेति॥४०॥

तस्य वा इयं क्लृप्तिः। यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्रं सज्ज्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। सोऽमन्यत। अभि वा इमेऽस्माल्लोकादमुं लोकं कमिष्यन्त इति। स वाचंस्पते हृदिति व्याहरत्। तस्मात्पुत्रो हृदयम्। तस्मादस्माल्लोकादमुं लोकं नाभि कामयन्ते। पुत्रो हि हृदयम्॥४१॥

ह्वयेते अभवत्कल्पयेतीति चत्वारि च॥ [७]

देवा वै चतुर्होतृभिर्यज्ञमतन्वत। ते वि पाप्मना भ्रातृव्येणाजयन्त। अभि सुवर्गं लोकमजयन्। य एवं विद्वाश्चतुर्होतृभिर्यज्ञं तनुते। वि पाप्मना भ्रातृव्येण जयते। अभि सुवर्गं लोकं जयति। षड्भोत्रा प्रायणीयमा सादयति। अमुष्मै वै लोकाय षड्भोता। घ्नन्ति खलु वा एतत्सोमम्। यदभिषुण्वन्ति॥४२॥

ऋजुधैवैनममुं लोकं गमयति। चतुर्होत्राऽऽतिथ्यम्। यशो
वै चतुर्होता। यश एवाऽऽत्मन्धत्ते। पञ्चहोत्रा पशुमुपसादयति।
सुवर्ग्यो वै पञ्चहोता। यजमानः पशुः। यजमानमेव सुवर्गं
लोकं गमयति। ग्रहान्गृहीत्वा सप्तहोतारं जुहोति। इन्द्रियं वै
सप्तहोता॥४३॥

इन्द्रियमेवाऽऽत्मन्धत्ते। यो वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयति।
तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैन५ सोमपीथो नमति। बहिष्पवमाने
दशहोतारं व्याचक्षीत। माध्यं दिने पवमाने चतुर्होतारम्। आर्भवे
पवमाने पञ्चहोतारम्। पितृयज्ञे षड्होतारम्। यज्ञायज्ञियस्य स्तोत्रे
सप्तहोतारम्। अनुसवनमेवैनाऽस्तर्पयति॥४४॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैन५ सोमपीथो नमति।
देवा वै चतुर्होतृभिः सत्रमांसत। ऋद्धिपरिमितं यशस्कामाः।
तेऽब्रुवन्। यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्। सर्वेषान्नस्तथ्सहासदिति।
सोमश्चतुर्होत्रा। अग्निः पञ्चहोत्रा। धाता षड्होत्रा॥४५॥

इन्द्रः सप्तहोत्रा। प्रजापतिर्दशहोत्रा। तेषां५ सोमं५ राजानं
यशं आर्च्छत्। तन्न्यकामयत्। तेनापाक्रामत्। तेन प्रलायमचरत्।
तं देवाः प्रैषैः प्रैषमैच्छन्। तत्प्रेषाणां प्रैषत्वम्। निविद्धिन्यवेदयन्।
तन्निविदान्निवित्त्वम्॥४६॥

आप्रीभिराब्रुवन्। तदाप्रीणांमाप्रित्वम्। तमघ्नन्। तस्य यशो

व्यगृह्णत। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्। यस्यैवं विदुषो
ग्रहा गृह्यन्ते। तस्य त्वेव गृहीताः। तेऽब्रुवन्। यो वै नः श्रेष्ठो-
ऽभूत्॥४७॥

तमवधिष्म। पुनरिमं सुवामहा इति। तं छन्दोभिरसुवन्त।
तच्छन्दसां छन्दस्त्वम्। साम्ना समानयन्। तथ्साम्नः सामत्वम्।
उक्थैरुदस्थापयन्। तदुक्थानामुक्थत्वम्। य एवं वेद। प्रत्येव
तिष्ठति॥४८॥

सर्वमायुरेति। सोमो वै यशः। य एवं विद्वान्थसोममागच्छति।
यश एवैनमृच्छति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च ना तावुभौ
सोममागच्छतः। सोमो हि यशः। तं त्वाऽव यश ऋच्छतीत्याहुः।
यः सोमे सोमं प्राहेति। तस्मात्सोमे सोमः प्रोच्यः। यश
एवैनमृच्छति॥४९॥

अभिपुण्वन्ति समहोता तर्पयति षड्विंश निवित्त्वमभूतिष्ठति प्राहेति द्वे चं॥ [८]

इदं वा अग्रे नैव किं च नाऽऽसीत्। न द्यौरासीत्। न
पृथिवी। नान्तरिक्षम्। तदसदेव सन्मनोऽकुरुत् स्यामिति।
तदतप्यत। तस्मात्तेपानाद्भूमोऽजायत। तद्भूयोऽतप्यत।
तस्मात्तेपानाद्ग्निरजायत। तद्भूयोऽतप्यत॥५०॥

तस्मात्तेपानाज्योतिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपाना-
दूर्चिरजायत। तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानान्मरीचयोऽजायन्त।
तद्भूयोऽतप्यत। तस्मात्तेपानादुदारा अजायन्त। तद्भूयोऽतप्यत।

तदभ्रमिव समहन्यत। तद्वस्तिमभिनत्॥५१॥

स समुद्रोऽभवत्। तस्मात्समुद्रस्य न पिबन्ति। प्रजननमिव हि मन्यन्ते। तस्मात्पुशोर्जायमानादापः पुरस्ताद्यन्ति। तदशहोताऽन्वसृज्यत। प्रजापतिर्वै दशहोता। य एवं तपसो वीर्यं विद्वांस्तप्यते। भवत्येव। तद्वा इदमापः सलिलमासीत्। सोऽरोदीत्प्रजापतिः॥५२॥

स कस्मा अज्ञि। यद्यस्या अप्रतिष्ठाया इति। यदप्स्ववापद्यत। सा पृथिव्यभवत्। यद्व्यमृष्ट। तदन्तरिक्षमभवत्। यदूर्ध्वमुदमृष्ट। सा द्यौरभवत्। यदरोदीत्। तदनयो रोदस्त्वम्॥५३॥

य एवं वेद। नास्य गृहे रुदन्ति। एतद्वा एषां लोकानां जन्म। य एवमेषां लोकानां जन्म वेद। नैषु लोकेष्वार्तिमार्च्छति। स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। स इमां प्रतिष्ठां वित्वाऽकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स जघनादसुरानसृजत॥५४॥

तेभ्यो मृन्मये पात्रेऽन्नमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्। तामपाहत। सा तमिस्राऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स प्रजननादेव प्रजा असृजत। तस्मादिमा भूयिष्ठाः। प्रजननाद्ध्येना असृजत॥५५॥

ताभ्यो दारुमये पात्रे पयोऽदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्। तामपाहत। सा जोत्स्नाऽभवत्। सोऽकामयत् प्रजायेयेति। स तपो-

ऽतप्यत। सौऽन्तर्वानभवत्। स उपपक्षाभ्यामेवर्तूनसृजत। तेभ्यो
रजते पात्रे घृतमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्॥५६॥

तामपाहता। सौऽहोरात्रयोः सन्धिरभवत्। सौऽकामयत्
प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सौऽन्तर्वानभवत्। स मुखाद्देवान-
सृजत। तेभ्यो हरिते पात्रे सोममदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीत्।
तामपाहता। तदहरभवत्॥५७॥

एते वै प्रजापतेर्दोहाः। य एवं वेद। दुह एव प्रजाः। दिवा
वै नोऽभूदिति। तद्देवानां देवत्वम्। य एवं देवानां देवत्वं वेद।
देवानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य एवमहोरात्राणां
जन्म वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति॥५८॥

असतोऽधि मनोऽसृज्यत। मनः प्रजापतिमसृजत। प्रजापतिः
प्रजा असृजत। तद्वा इदं मनस्येव परमं प्रतिष्ठितम्। यदिदं किं च।
तदेतच्छीवस्यसन्नाम ब्रह्म। व्युच्छन्तीव्युच्छन्त्यस्मै वस्यसीवस्यसी
व्युच्छति। प्रजायते प्रजयां पशुभिः। प्र परमेष्ठिनो मात्रामाप्नोति।
य एवं वेद॥५९॥

अग्निं जायत तद्भूयोऽतप्यतामिनदरोदीत्प्रजापतीरोदस्त्वमसृजतामृजत घृतमदुहत्। याऽस्य सा तनूरासीदहरभवदच्छति
वेदं (इदं धूमोऽग्निर्ज्योतिरर्चिर्मरीचय उदारास्तदभ्रं स जघनात्सा तमिस्रा स प्रजननात्सा जोत्सा स
उपपक्षाभ्यां सौऽहोरात्रयोः सन्धिः स मुखात्तदहर्देवान्मृन्मये दारुमये रजते हरिते तेभ्यस्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं
पर्यो घृतं सोमम्॥)॥

[९]

प्रजापतिरिन्द्रमसृजतानुजावरं देवानाम्। तं प्राहिणोत्।

परै॑हि। ए॒तेषां॑ दे॒वाना॒मधि॑पतिरे॒धीति॑। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्।
 कस्त्वमसि॑। व॒यं वै त्वच्छ्रे॒यांसः स्म॒ इति॑। सोऽब्र॑वीत्।
 कस्त्वमसि॑ व॒यं वै त्वच्छ्रे॒यांसः स्म॒ इति॑ मा दे॒वा अ॑वोच॒न्निति॑।
 अथ॒ वा इ॒दं तर्हि॑ प्र॒जाप॑तौ ह॒र आ॑सीत्॥६०॥

यद॒स्मिन्ना॑दित्ये। तदे॒नम॑ब्रवीत्। ए॒तन्मे॒ प्रय॑च्छ। अथा॒हमे॑तेषां॑
 दे॒वाना॒मधि॑पतिर्भविष्या॒मीति॑। कोऽह॑ꣳ स्या॒मित्य॑ब्रवीत्।
 ए॒तत्प्र॑दायेति॑। ए॒तत्स्या॒ इत्य॑ब्रवीत्। यदे॒तद्वी॑षीति॑। को ह॒
 वै ना॑म प्र॒जाप॑तिः। य ए॒वं वेद॑॥६१॥

वि॒दुरे॑नं॒ नाम्ना॑। तद॒स्मै रु॒क्मं कृ॒त्वा प्र॒त्यमु॑श्चत्। ततो॒ वा
 इन्द्रो॑ दे॒वाना॒मधि॑पतिरभवत्। य ए॒वं वेद॑। अधि॑पतिरे॒व संमा॑नानां॑
 भवति। सोऽम॑न्यत। किं किं॒ वा अ॑कर॒मिति॑। स च॒न्द्रं म॒ आह॑रेति॒
 प्राल॑पत्। तच्च॒न्द्रम॑सश्चन्द्रम॒स्त्वम्। य ए॒वं वेद॑॥६२॥

च॒न्द्रवा॑ने॒व भ॑वति। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। सु॒वीर्यो॑ मर्या॒ यथा॑
 गोपा॑यत् इति॑। तत्सूर्य॑स्य सूर्य॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑। नैनं॑ द॒भ्रोति॑।
 कश्च॒ नास्मि॒न्वा इ॒दमि॑न्द्रि॒यं प्र॒त्यस्था॑दिति॑। तदिन्द्र॑स्येन्द्र॒त्वम्। य
 ए॒वं वेद॑। इ॒न्द्रिया॒व्यैव॑ भ॑वति॥६३॥

अ॒यं वा इ॒दं प॑र॒मोऽभू॑दिति॑। तत्प॑रमे॒ष्ठिनः॑ परमेष्ठि॒त्वम्। य
 ए॒वं वेद॑। प॒र॒मामे॒व का॑ष्ठां गच्छति। तं दे॒वाः संम॑न्तं पर्य॑विशन्।
 वस॑वः पुरस्ता॑त्। रु॒द्रा दक्षि॑णतः। अ॒दित्याः प॒श्चात्। वि॒श्वे दे॒वा

उत्तरतः। अङ्गिरसः प्रत्यश्चम्॥६४॥

साध्याः पराश्चम्। य एवं वेद। उपैन९ समानाः संविशन्ति। स प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा आवयत्। ता अस्मै नातिष्ठन्तान्नाद्याय। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः। दक्षिणतः पर्यायन्। स दक्षिणतः पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः॥६५॥

पश्चात्पर्यायन्। स पश्चात्पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः। मुखं पश्चात्। उत्तरतः पर्यायन्। स उत्तरतः पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः। मुखं पश्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्ठान्यवर्तयत। ताः सर्वतोमुखो भूत्वाऽऽवयत्। ततो वै तस्मै प्रजा अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि च वर्तयते नि च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अत्ति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदन्द्रियाव्येव भवति प्रत्यश्च मुखं दक्षिणतो मुखं पश्चान्नव च॥-[१०]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्स्थ्यामिति। स एतं दशहोतारमपश्यत्। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बहोर्भूयान्भवत्। यः कामयेत बहोर्भूयान्स्थ्यामिति। स दशहोतारं प्रयुञ्जीत। बहोरेव भूयान्भवति। सोऽकामयत वीरो म आज्ञयेतेति। स दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म् आजायेतेति।
 स चतुर्होतारं प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो जायते। सोऽकामयत
 पशुमान्स्यामिति। स चतुर्होतुः पञ्चहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त।
 तस्य प्रयुक्तिः पशुमान्भवत्। यः कामयेत पशुमान्स्यामिति। स
 पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

पशुमानेव भवति। सोऽकामयतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स
 पञ्चहोतुः षड्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्त्युतवोऽस्मा
 अकल्पन्त। यः कामयेतर्तवो मे कल्पेरन्निति। स षड्होतारं प्रयुञ्जीत।
 कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः। सोऽकामयत सोमपः सोमयाजी स्याम्।
 आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति॥७०॥

स षड्होतुः सप्तहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्तिः
 सोमपः सोमयाज्यभवत्। आऽस्य सोमपः सोमयाज्यजायत। यः
 कामयेत सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः सोमयाजी
 जायेतेति। स सप्तहोतारं प्रयुञ्जीत। सोमप एव सोमयाजी भवति।
 आऽस्य सोमपः सोमयाजी जायते। स वा एष पशुः पञ्चधा प्रति
 तिष्ठति॥७१॥

पद्भिर्मुखेन। ते देवाः पशून् वित्वा। सुवर्गं लोकमायन्।
 तैः सुष्मिँल्लोके व्यक्षुध्यन्। तैः ब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा
 उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं
 प्राहिण्वन्। एतेनामुत्रं कल्पयेति। तस्य वा इयं क्लृप्तिः॥७२॥

यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पतेऽस्मै। स वा अयं
मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सृज्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य
एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। यो वै चतुरहोतृणां निदानं वेद।
निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं वै दशहोतुर्निदानम्। दशपूर्णमासौ
चतुरहोतुः। चातुर्मास्यानि पञ्चहोतुः। पशुबन्धः षड्होतुः। सौम्यो-
ऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै चतुरहोतृणां निदानम्। य एवं वेद।
निदानवान्भवति॥ ७३॥

अमिमीत् तं प्रायुङ्क्त पञ्चहोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति कृत्तिर्दशहोतुर्निदानं सप्त च॥—[११]

प्रजापतिरकामयत् प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत् दशपूर्णमासौ सृजेयेति प्रजापतिरकामयत्
प्रजायेयेति स तपः स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत् दशहोतारं तेन दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो
वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समश्लिष्यं देवा वै चतुरहोतृभिरिदं वा अग्रे प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत्
बृहोभूयानेकादश॥ ११॥

प्रजापतिस्तद्वहंस्य प्रजापतिरकामयत्तानयेवैनत्तस्य वा इयं कृत्तिस्तस्मात्तेपानाज्योतिर्यदस्मिन्नादित्ये स षड्होतुः
सप्तहोतारं त्रिसप्ततिः॥ ७३॥

प्रजापतिरकामयत् निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वमिति। यदेवेषु चतुर्धा होतारः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते। तच्चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता। अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवं चतुर्होतृणामृद्धिं वेद। ऋध्रोत्येव। य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद। कल्पन्तेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्त इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठं देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति॥३॥

सप्तहोता प्रतिष्ठां वेदं बुध्यन्ते षड्॥

[१]

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्त्सप्तदशकृत्वोऽपान्यात्। आत्मानमेव

समिन्धे। तेजसे वीर्याय। अथो॑ प्रजाप॑तिरे॒वैनो॑ भूत्वा प्रतिगृह्णाति।
 आ॒त्मनोऽनो॑त्यै। यद्ये॒नमा॒र्त्विज्या॑द्वृत॑ सन्तं निरु॒हरे॑रन्। आग्नी॑ध्रे
 जुहुया॒द्वश॑होतारम्। च॒तुर्गृ॑ही॒तेनाऽऽज्ये॑न। पुरस्ता॑त्प्रत्यङ्मि॒ष्टन्।
 प्र॒ति॒लो॒मं वि॒ग्राह॑म्॥४॥

प्रा॒णाने॒वास्योप॑ दासयति। यद्ये॒नं पुन॑रुप॒ शिक्षे॑युः। आग्नी॑ध्र
 ए॒व जु॑हुया॒द्वश॑होतारम्। च॒तुर्गृ॑ही॒तेनाऽऽज्ये॑न। प॒श्चात्प्रा॑डासीनः।
 अ॒नु॒लो॒ममवि॑ग्राहम्। प्रा॒णाने॒वास्मै॑ कल्पयति। प्रायश्चि॒त्ती
 वा॒ग्धोते॑त्यु॒तुमु॑खऋ॒तुमु॑खे जुहोति। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयति।
 कल्प॑न्तेऽस्मा ऋ॒तवः॑॥५॥

कृ॒ता अ॑स्मा ऋ॒तव॑ आयन्ति। षड्भो॑ता॒ वै भू॒त्वा प्र॒जा-
 प॑तिरि॒दः सर्व॑मसृजत। स मनो॑ऽसृजत। मन॒सोऽधि॑ गाय॒त्रीम॑-
 सृजत। तद्गा॑य॒त्रीं यश॑ आर्च्छत्। तामाऽल॑भत। गा॒य॒त्रिया॑ अधि॒
 छन्दा॑ऽस्यसृजत। छन्दा॒भ्योऽधि॑ सामं। तत्साम॑ यश॑ आर्च्छत्।
 तदाऽल॑भत॥६॥

साम्नो॑ऽधि॒ यजू॑ऽप्यसृजत। यजु॒भ्योऽधि॑ विष्णुम्। तद्विष्णुं॑ यश॑
 आर्च्छत्। तमाऽल॑भत। विष्णो॒रध्योष॑धीरसृजत। ओष॑धी॒भ्योऽधि॑
 सोमम्। तत्सोमं॑ यश॑ आर्च्छत्। तमाऽल॑भत। सोमा॒दधि॑ प॒शून्-
 सृजत। प॒शुभ्यो॑ऽधीन्द्रम्॥७॥

तदिन्द्रं॑ यश॑ आर्च्छत्। तदे॒नं नाति॑ प्राच्यवत। इन्द्रं॑ इव

यशस्वी भवति। य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यवते। यद्वा इदं किं च। तथ्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृह्णीयात्। तथ्सर्वमुत्तानस्त्वाऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृह्णीयात्। इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति। बर्हिषा प्रतीयाद्वां वाऽश्वं वा। एतद्वै पशूनां प्रियं धाम। प्रियेणैवेनं धाम्ना प्रत्येति॥८॥

विग्राहमृतवस्तदाऽलंभतेन्द्र गृहीयात्थद्व॥ [२]

यो वा अविद्वान्निर्वर्तयते। विशीर्षा सपाप्माऽमुष्मिल्लोके भवति। अथ यो विद्वान्निर्वर्तयते। सशीर्षा विपाप्माऽमुष्मिल्लोके भवति। देवता वै सप्त पुष्टिकामा न्यवर्तयन्त। अग्निश्च पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च द्यौश्च चन्द्रमाः। अग्निर्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥९॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्। वायुर्यवर्तयत। स मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत। तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो न्यवर्तयत। स रश्मिभिरपुष्यत्। द्यौर्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्। चन्द्रमा न्यवर्तयत। सौहोरात्रैरर्धमासैर्मासैर्ऋतुभिः संवत्सरेणापुष्यत्। तान्योषान्पुष्यति। यास्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च वर्तयते परि च॥१०॥

अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्यश्वं च॥ [३]

तस्य वा अग्नेरहिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापा-
क्रामत्। तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सौऽर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपा-
धत्त। अर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान् हिरण्यं
प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अर्धमस्येन्द्रियस्याप-
क्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः प्रतिजग्रहुषः। तृतीयमिन्द्रिय-
स्यापाक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रियस्या-
ऽऽत्मन्नुपाधत्त। तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं
विद्वान् वासः प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति।
तृतीयमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै रुद्रस्य गां प्रतिजग्रहुषः।
चतुर्थमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तामेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स
चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त॥१२॥

चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां प्रतिगृह्णाति।
अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै
वरुणस्याश्वं प्रतिजग्रहुषः। पञ्चममिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तमेतेनैव
प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स पञ्चममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। पञ्चममि-
न्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानश्वं प्रतिगृह्णाति॥१३॥

अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। पञ्चममस्येन्द्रियस्यापक्रामति।
तस्य वै प्रजापतेः पुरुषं प्रतिजग्रहुषः। षष्ठमिन्द्रियस्यापाक्रामत्।

तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त।
 षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति।
 अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामति॥१४॥

तस्य वै मनोस्तल्पं प्रतिजग्रहुषः। सप्तमिन्द्रियस्यापक्रामत्।
 तमेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै स सप्तमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपा-
 धत्त। सप्तमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्स्तल्पं
 प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। सप्तमस्येन्द्रियस्याप-
 क्रामति। तस्य वा उत्तानस्याऽऽङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रहुषः।
 अष्टमिन्द्रियस्यापक्रामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यंगृह्णात्। तेन वै सोऽष्टमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपा-
 धत्त। अष्टमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानप्राणत्प्रति-
 गृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अष्टमस्येन्द्रियस्याप-
 क्रामति। यद्वा इदं किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः
 प्रत्यंगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्।
 तत्सर्वमुत्तानस्त्वाऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्। इयं
 वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवेनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापक्रामच्चतुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्ताश्च प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामत्यष्टमिन्द्रिय-
 स्यापक्रामत्प्रतिगृहीयाच्चत्वारि च (तस्य वा अग्नेरहिरण्यं सोमस्य वासस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन
 वरुणस्याश्वं प्रजापतेः पुरुषं मनोस्तल्पन्तमेतेनोत्तानस्य तदेतेनाप्राणद्यद्वै। अथ तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां
 पञ्चमं षष्ठं सप्तमन्तम्। तदेतेन द्वे तामेतेनैकं तमेतेन त्रीणि तदेतेनैकम्॥) [४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यद्वशहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन प्रजा असृजन्तेति। प्रजापतिना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन प्रजा असृजन्त। यच्चतुर्होतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनौषधीरसृजन्तेति। सोमैन् वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। केनैषां पशूनवृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशूनवृञ्जत। यथ्यङ्गोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केनर्तूनकल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेनर्तूनकल्पयन्त। यथ्सप्तहोतारः सत्रमासत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्। केनेमाँल्लोकान्ध्सम-
तन्वन्निति। अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन सुवरायन्। तेनेमाँल्लोकान्ध्सम-
तन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य गार्हपते दीक्षते। अवान्तरमेव सत्रिणामृध्नोति। यो वा अर्यमणं वेद। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यज्ञो वा अर्यमा। आर्यावसतिरिति वै तमाहुर्न्य प्रशंसन्ति। आर्यावसतिर्भवति। य एवं वेद॥२०॥

यद्वा इदं किं च। तत्सर्वं चतुरहोतारः। चतुरहोतृभ्योऽधि
यज्ञो निर्मितः। स य एवं विद्वान् विवदेत। अहमेव भूयो वेद।
यश्चतुरहोतृन् वेदेति। स ह्येव भूयो वेद। यश्चतुरहोतृन् वेद। यो वै
चतुरहोतृणां होतृन् वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति॥२१॥

सर्वा दिशोऽभि जयति। प्रजापतिर्वै दशहोतृणां होता।
सोमश्चतुरहोतृणां होता। अग्निः पञ्चहोतृणां होता। धाता
षड्होतृणां होता। अर्यमा सप्तहोतृणां होता। एते वै
चतुरहोतृणां होतारः। तान् य एवं वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति।
सर्वा दिशोऽभि जयति॥२२॥

आर्ध्वन्नार्ध्वन्नित्येवं वेदति सर्वा दिशोऽभि जयति (वै तेन सत्रङ्केन॥)॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा व्यस्रंसत। स हृदयं भूतो-
ऽशयत्। आत्मन् हा (३) इत्यह्वयत्। आपः प्रत्यशृण्वन्। ता
अग्निहोत्रेणैव यज्ञक्रतुनोपं पर्यावर्तन्त। ताः कुसिन्धुमुपौहन्।
तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोः। एकं ऋत्विक्। चतुष्कृत्वोऽह्वयत्।
अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमाः॥२३॥

ते प्रत्यशृण्वन्। ते दर्शपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञक्रतुनोपं पर्या-
वर्तन्त। त उपौहंश्चत्वार्यङ्गानि। तस्माद्दर्शपूर्णमासयोर्यज्ञक्रतोः।
चत्वारं ऋत्विजः। पञ्चकृत्वोऽह्वयत्। पशवः प्रत्यशृण्वन्। ते
चातुर्मास्यैरेव यज्ञक्रतुनोपं पर्यावर्तन्त। त उपौहं लोमं छवीं
मांसमस्थिं मज्जानम्। तस्माच्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोः॥२४॥

पञ्चत्विजः। षट्कृत्वोऽह्वयत्। ऋतवः प्रत्यशृण्वन्। ते
पशुबन्धेनैव यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त। त उपौहन्थस्तनावाण्डौ
शिश्नमवाञ्चं प्राणम्। तस्मात्पशुबन्धस्य यज्ञक्रतोः। षट्त्विजः।
सप्तकृत्वोऽह्वयत्। होत्राः प्रत्यशृण्वन्। ताः सौम्येनैवाध्वरेण
यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त॥ २५॥

ता उपौहन्थसप्त शीर्षण्यान्प्राणान्। तस्मात्सौम्यस्याध्वरस्य
यज्ञक्रतोः। सप्त होत्राः प्राचीर्वषट्कुर्वन्ति। दशकृत्वोऽह्वयत्। तपः
प्रत्यशृणोत्। तत्कर्मणैव संवत्सरेण सर्वैर्यज्ञक्रतुभिरुप पर्यावर्तत।
तत्सर्वमात्मानमपरिवर्गमुपौहत्। तस्मात्संवत्सरे सर्वे यज्ञक्रतवो-
ऽवरुध्यन्ते। तस्माद्दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता।
एकहोत्रे बलिः हरन्ति। हरन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं
गच्छति। य एवं वेद॥ २६॥

चन्द्रमाश्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोरध्वरेण यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त सप्तहोता चत्वारि च॥—————[६]

प्रजापतिः पुरुषमसृजत। सौऽग्निर्ब्रवीत्। ममायमन्न-
मस्त्विति। सौऽबिभेत्। सर्वं वै माऽयं प्र धक्ष्यतीति।
स एतांश्चतुर्होतृनात्मस्पर्णानपश्यत्। तानंजुहोत्। तैर्वै
स आत्मानमस्पृणोत्। यदग्निहोत्रं जुहोति। एकहोतारमेव
तद्यज्ञक्रतुमाप्नोत्यग्निहोत्रम्॥ २७॥

कुसिन्धं चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं
गच्छति। चतुरुन्नयति। चतुर्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति दर्श-

पूर्णमासौ। चत्वारिं चाऽऽत्मनोऽङ्गानि स्पृणोति। आदित्यस्य
च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। समित्पञ्चमी। पञ्चहोतारमेव
तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति चातुर्मास्यानि। लोमं छवीं मा२ समस्थिं
मज्जानम्॥ २८ ॥

तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति।
चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। षड्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति पशुबन्धम्।
स्तनावाण्डौ शिश्रमवाञ्चं प्राणम्। तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति।
आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति॥ २९ ॥

समिथ्सप्तमी। सप्तहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति सौम्यमध्वरम्।
सप्त चाऽऽत्मनः शीर्षण्यान्प्राणान्स्पृणोति। आदित्यस्य च
सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। द्विर्निमार्ष्टि। द्विः
प्राश्नाति। दशहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति संवत्सरम्। सर्वं
चाऽऽत्मानमपरिवर्गं स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं
गच्छति॥ ३० ॥

अग्निहोत्रं मज्जानन्द्विर्जुहोत्यपरिवर्गं स्पृणोत्येकं च॥ ————— [७]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत्।
सोऽन्तर्वानभवत्। स हरितः श्यावोऽभवत्। तस्मात्त्र्यन्तर्वली।
हरिणी सती श्यावा भवति। स विजायमानो गर्भेणाताम्यत्। स
तान्तः कृष्णः श्यावोऽभवत्। तस्मात्तान्तः कृष्णः श्यावो भवति।
तस्यासुरेवाजीवत्॥ ३१ ॥

तेनासुनाऽसुरानसृजत। तदसुराणामसुरत्वम्। य एवम-
सुराणामसुरत्वं वेद। असुमानेव भवति। नैनमसुर्जहाति।
सोऽसुरान्सृष्ट्वा पितेवामन्यत। तदनु पितृनसृजत। तत्पितृणां
पितृत्वम्। य एवं पितृणां पितृत्वं वेद। पितेवैव स्वानां
भवति॥३२॥

यन्त्यस्य पितरो हवम्। स पितृन्सृष्ट्वाऽऽमनस्यत्। तदनु
मनुष्यान्सृजत। तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वम्। य एवं मनुष्याणां
मनुष्यत्वं वेद। मनुष्येव भवति। नैनं मनुर्जहाति। तस्मै
मनुष्यान्सृजानाय। दिवा देवत्राऽभवत्। तदनु देवानसृजत।
तद्देवानां देवत्वम्। य एवं देवानां देवत्वं वेद। दिवा हैवास्यं
देवत्रा भवति। तानि वा एतानि चत्वार्यम्भांसि। देवा मनुष्याः
पितरोऽसुराः। तेषु सर्वेष्वम्भो नभ इव भवति। य एवं वेद॥३३॥

अजीवत्स्वानां भवति देवानसृजत सप्त च॥

[८]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यो वा इमं विद्यात्। यतोऽयं पवंते।
यदभि पवंते। यदभि सम्पवंते। सर्वमायुरियात्। न पुराऽऽयुषः प्र
मीयेत। पशुमान्स्यात्। विन्देत प्रजाम्। यो वा इमं वेद॥३४॥

यतोऽयं पवंते। यदभि पवंते। यदभि सम्पवंते। सर्वमायुरेति।
न पुराऽऽयुषः प्र मीयेत। पशुमान्भवति। विन्देत प्रजाम्। अद्ध्यः
पवंते। अपोऽभि पवंते। अपोऽभि सम्पवंते॥३५॥

अस्याः पवंते। इमामभि पवंते। इमामभि सम्पवंते।

अ॒ग्नेः प॑वते। अ॒ग्निम॑भि प॑वते। अ॒ग्निम॑भि स॒म्प॑वते।
 अ॒न्तरि॑क्षात्प॑वते। अ॒न्तरि॑क्षम॑भि प॑वते। अ॒न्तरि॑क्षम॑भि स॒म्प॑वते।
 आ॒दि॒त्यात्प॑वते॥ ३६॥

आ॒दि॒त्यम॑भि प॑वते। आ॒दि॒त्यम॑भि स॒म्प॑वते। द्योः प॑वते।
 दि॒वंम॑भि प॑वते। दि॒वंम॑भि स॒म्प॑वते। दि॒ग्भ्यः प॑वते। दि॒शोऽभि॑
 प॑वते। दि॒शोऽभि॑ स॒म्प॑वते। स यत्पु॒रस्ता॑द्वाति॑। प्रा॒ण ए॒व भू॑त्वा
 पु॒रस्ता॑द्वाति॑॥ ३७॥

तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑द्वा॒न्तम्। सर्वाः प्र॒जाः प्रति॑ नन्दन्ति। प्रा॒णो हि
 प्रि॒यः प्र॒जाना॑म्। प्रा॒ण इ॒व प्रि॒यः प्र॒जाना॑ भवति। य ए॒वं वेद॑।
 स वा ए॒ष प्रा॒ण ए॒व। अथ॑ यद्दक्षि॑णतो वाति॑। मा॒तरि॑श्चै॒व भू॑त्वा
 दक्षि॑णतो वाति॑। तस्मा॑द्दक्षि॑णतो वा॒न्तं वि॒द्यात्। सर्वा दि॒श आ
 वा॑ति॑॥ ३८॥

सर्वा दि॒शोऽनु॑ वि वाति॑। सर्वा दि॒शोऽनु॑ सं वा॒तीति॑। स वा
 ए॒ष मा॑तरि॑श्चै॒व। अथ॑ यत्प॒श्चाद्वा॑ति॑। प॒र्वमा॑न ए॒व भू॑त्वा प॒श्चाद्वा॑ति॑।
 पू॒तम॑स्मा॒ आह॑रन्ति। पू॒तमु॑प॒हरन्ति॑। पू॒तम॑श्चाति॑। य ए॒वं वेद॑। स
 वा ए॒ष प॒र्वमा॑न ए॒व॥ ३९॥

अथ॑ यदु॒त्तर॑तो वाति॑। स॒वितै॑व भू॒त्वोत्तर॑तो वाति॑। स॒वितै॑व
 स्वा॒ना भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒ष स॒वितै॑व। ते य ए॒नं
 पु॒रस्ता॑दा॒यन्त॑मु॒पव॑दन्ति। य ए॒वास्य॑ पु॒रस्ता॑त्पा॒प्मानः॑। ता॒स्तेऽप॑

घ्नन्ति। पुरस्तादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनं दक्षिणत आयन्तमुपवदन्ति॥४०॥

य एवास्य दक्षिणतः पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति। दक्षिणत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनं पश्चादायन्तमुप वदन्ति। य एवास्य पश्चात्पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति। पश्चादितरान्पाप्मानः सचन्ते। अथ य एनमुत्तरत आयन्तमुप वदन्ति। य एवास्योत्तरतः पाप्मानः। तांस्तेऽप घ्नन्ति॥४१॥

उत्तरत इतरान्पाप्मानः सचन्ते। तस्मादेवं विद्वान्। वीवं नृत्येत्। प्रेवं चलेत्। व्यस्यैवाक्ष्यौ भाषेत। मण्टयैदिव। काथयैदिव। शृङ्गायेतैव। उत मोप वदेयुः। उत मै पाप्मानमप हन्युरिति। स यान्दिशः सनिमेष्यन्थस्यात्। यदा तान्दिशं वातो वायात्। अथ प्रवेयात्। प्र वा धावयेत्। सातमेव रदितं व्यूढं गन्धमभि प्रच्यवते। आऽस्य तं जनपदं पूर्वा कीर्तिर्गच्छति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। य एवं वेद॥४२॥

वेद सम्पवत आदित्यात्पवते वात्या वात्येष पवमान एव दक्षिणत आयन्तमुप वदन्त्युत्तरतः पाप्मानस्तां स्तेपं घ्नन्तीत्यष्टौ च॥

[९]

प्रजापतिः सोमः राजानमसृजत। तं त्रयो वेदा अन्वसृज्यन्त। तान् हस्तेऽकुरुत। अथ ह सीता सावित्री। सोमः राजानं चकमे। श्रद्धामु स चकमे। साऽऽह पितरं प्रजापतिमुपससार। तं हौवाच। नमस्ते अस्तु भगवः। उप त्वाऽयानि॥४३॥

प्र त्वां पद्ये। सोमं वै राजानं कामये। श्रद्धामु स कामयत
इति। तस्यां उ ह स्थांगुरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं
पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्।
षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च
मुखेऽलङ्कृत्य॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तां होदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति।
तं होवाच। भोगं तु म आचक्ष्व। एतन्म आचक्ष्व। यत्तं पाणाविति।
तस्यां उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ। तस्मादुह स्त्रियो भोगमैव हारयन्ते।
स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥४५॥

यं वा कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मा एतं स्थांगुरमलङ्कारं
कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारं दक्षिणतः।
पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्।
सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य। आस्यार्धं व्रजेत्। प्रियो हव
भवति॥४६॥

अयान्यलङ्कृत्य स्यामिति भवति॥—————[१०]

ब्रह्मात्मन्वदसृजत। तदकामयत। समात्मना पद्येयेति।
आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै दशमं हूतः प्रत्यशृणोत्। स
दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं दशहूतं सन्तमं।
दशहोतेत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥४७॥

आत्मन्नात्मन्नित्यामंत्रयत। तस्मै सप्तमं हूतः प्रत्यंशृणोत्।
 स सप्तहूतोऽभवत्। सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं सप्तहूतं
 सन्तम्। सप्तहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।
 आत्मन्नात्मन्नित्यामंत्रयत। तस्मै षष्ठं हूतः प्रत्यंशृणोत्। स षड्हूतो-
 ऽभवत्॥४८॥

षड्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं षड्हूतं सन्तम्।
 षड्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।
 आत्मन्नात्मन्नित्यामंत्रयत। तस्मै पञ्चमं हूतः प्रत्यंशृणोत्।
 स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं पञ्चहूतं
 सन्तम्। पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण॥४९॥

पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामंत्रयत। तस्मै
 चतुर्थं हूतः प्रत्यंशृणोत्। स चतुर्हूतोऽभवत्। चतुर्हूतो ह वै
 नामैषः। तं वा एतं चतुर्हूतं सन्तम्। चतुर्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण।
 पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। तमब्रवीत्। त्वं वै मे नेदिष्ठं हूतः
 प्रत्यंश्रौषीः। त्वयैनानाख्यातार इति। तस्मान्नु हैनांश्चतुर्होतार
 इत्याचक्षते। तस्माच्छुश्रूषुः पुत्राणां हृद्यतमः। नेदिष्ठो हृद्यतमः।
 नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति। य एवं वेद॥५०॥

देवाः षड्हूतोऽभवत्पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेणाश्रौषीः षट्॥ [११]

ब्रह्मवादिनः किं दक्षिणां यो वा अविद्वान्तस्य वै ब्रह्मवादिनो यद्वशंहोतारः प्रजापतिर्व्यसं प्रजापतिः
 पुरुषं प्रजापतिरकामयत् स तपः सौऽन्तर्वाब्रह्मवादिनो यो वा इमं विद्यात्प्रजापतिः सोमं राजानं
 ब्रह्मात्मन्वदेकादश॥११॥

ब्रह्मवादिनस्तस्य वा अग्नेर्यद्वा इदं किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्य दक्षिणतः पञ्चाशत्॥५०॥
 ब्रह्मवादिनो य एवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुप याहि विद्वान्।
विश्वा अग्नेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा भोजनानि। अग्ने शर्ध
महते सौभगाय। तव द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु। सञ्जास्पत्यः सुयममा
कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा महासि। अग्ने यो नोऽभितो जनः।
वृको वारो जिघासति॥१॥

तास्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा अग्ने यो नो-
ऽभिदासति। समानो यश्च निष्ठ्यः। इध्मस्येव प्रक्षायंतः। मा
तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो विज्ञातवीर्यः। वृत्रहा
पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र विश्वा अमित्रान्॥२॥

अपापाचो अभिभूते नुदस्व। अपोदीचो अपशूराधरा च
ऊरौ। यथा तव शर्मन्मदैमा। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। युजे रथं गवेषणं हरिभ्याम्। उप
ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्टास्य रोदसी महित्वा। इन्द्रो
वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥

हव्यवाहमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्।
ज्योतिष्मन्तं दीद्यतं पुरन्धिम्। अग्निं स्विष्टकृतमा हुवेम।
स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा देव पृतना अभि प्य। उरुं

नः पन्थां॑ प्रदि॒शन्विभा॑हि। ज्योति॑ष्मद्वेह्य॒जरं॑ न॒ आयुः॑। त्वाम॑ग्रे
ह॒विष्मन्तः॑। दे॒वं म॑र्ता॒स ई॑डते॥४॥

मन्ये॑ त्वा जा॒तवे॑दसम्। स ह॒व्या व॑क्ष्यानुषक्। विश्वा॑नि
नो दु॒र्गहा॑ जातवेदः। सिन्धुं॑ न ना॒वा दु॑रि॒ताऽति॑ पर्षि। अ॒ग्रे
अ॒त्रि॒वन्मन॑सा गृणा॒नः। अ॒स्माकं॑ बो॒ध्यवि॑ता त॒नूना॑म्। पू॒षा गा
अन्वे॑तु नः। पू॒षा र॑क्ष॒त्वर्व॑तः। पू॒षा वा॒जः॑ स॒नोतु॑ नः। पू॒षेमा
आशा॑ अनु॒वेद् सर्वाः॑॥५॥

सो अ॒स्माः॑ अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा अ॒घृणिः॑
सर्व॑वीरः। अ॒प्रयु॑च्छन्पु॒र ए॑तु प्रजा॒नन्। त्वम॑ग्रे स॒प्रथा॑ असि।
जुष्टो॑ होता॒ वरे॑ण्यः। त्वया॑ य॒ज्ञं वि॑तन्वते। अ॒ग्नी र॑क्षा॒सि
सेध॑ति। शु॒क्रशो॑चि॒रम॑र्त्यः। शु॒चिः पा॒वक॑ ई॒ड्यः॑। अ॒ग्रे र॑क्षा॒ णो॒
अ॒हंसः॑॥६॥

प्रति॑ ष्म दे॒व री॑षतः। तपि॑ष्ठैर॒जरो॑ दह। अ॒ग्रे ह॒सि न्य॑त्रिणम्।
दी॒द्यन्म॑र्त्येष्वा। स्वे क्षये॑ शुचि॒व्रता॑। आ वा॑त वा॒हि भेष॑जम्। वि वा॑त
वा॒हि य॒द्रपः॑। त्व॒ हि वि॒श्वभेष॑जः। दे॒वानां॑ दू॒त ई॒यसे॑। द्वावि॒मौ
वा॒तो वा॑तः॥७॥

आ सिन्धो॒रा प॑रा॒वतः॑। दक्षं॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑। प॒रा॒न्यो वा॑तु
य॒द्रपः॑। यद॒दो वा॑त ते गृ॒हे। अ॒मृत॑स्य नि॒धिर्हि॑तः। ततो॑ नो दे॒हि
जी॒वसे॑। ततो॑ नो धे॒हि भेष॑जम्। ततो॑ नो म॒ह आ॒वह॑। वा॒त आ॒वातु॑

भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे॥८॥

प्र ण आयूँषि तारिषत्। त्वमग्ने अयासि। अया सन्मनसा
हितः। अया सन् हव्यमूहिषे। अया नो धेहि भेषजम्। इष्टो
अग्निराहुतः। स्वाहाकृतः पिपर्तु नः। स्वगा देवेभ्य इदं नमः।
कामो भूतस्य भव्यस्य। सम्राडेको विराजति॥९॥

स इदं प्रति पप्रथे। ऋतूनुत्सृजते वशी। कामस्तदग्ने
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो बन्धुमसंति
निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा। त्वया मन्यो
सरथमारुजन्तः। हर्षमाणासो धृषता मरुत्वः। तिग्मेषव आयुधा
संशिशानाः। उप प्रयन्ति नरो अग्निरूपाः॥१०॥

मन्युर्भगो मन्युरेवास देवः। मन्युरहोता वरुणो विश्ववेदाः।
मन्युं विश ईडते देवयन्तीः। पाहि नो मन्यो तपसा श्रमेण।
त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिः। देवाँ आसादया इह। अग्ने हव्याय वोढवे।
व्रतानुबिभ्रद्व्रतपा अदाभ्यः। यजा नो देवाँ अजरः सुवीरः।
दधद्रत्नानि सुविदानो अग्ने। गोपाय नो जीवसे जातवेदः॥११॥

जिघाँसत्यग्निमित्राँअघ्नवानीडते सर्वा अँहंसो वातो हृदे राजत्यग्निरूपाः सुविदानो अग्न एकं च॥[१]

चक्षुषो हेते मनसो हेते। वाचो हेते ब्रह्मणो हेते। यो मा-
ऽघायुरभिदासति। तमग्ने मेन्या मेनिं कृणु। यो मा चक्षुषा यो
मनसा। यो वाचा ब्रह्मणाऽघायुरभिदासति। तयाँऽग्ने त्वं मेन्या।
अमुममेनिं कृणु। यत्किञ्चासौ मनसा यच्च वाचा। यज्ञैर्जुहोति

यजुषा हविर्भिः॥१२॥

तन्मृत्युर्निर्ऋत्या संविदानः। पुरादिष्टादाहुतीरस्य हन्तु।
यातुधाना निर्ऋतिरादुरक्षः। ते अस्य घन्त्वनृतेन सत्यम्।
इन्द्रेषिता आज्यमस्य मघ्नन्तु। मा तथ्समृद्धिं यदसौ करोति।
हन्मि तेऽहं कृतं हविः। यो मे घोरमचीकृतः। अपाञ्चौ त उभौ
बाहू। अपनह्याम्यास्यम्॥१३॥

अपं नह्यामि ते बाहू। अपं नह्याम्यास्यम्। अग्नेर्देवस्य ब्रह्मणा।
सर्वं तेऽवधिषं कृतम्। पुराऽमुष्यं वषट्कारात्। यज्ञं देवेषु नस्कृधि।
स्विष्टमस्माकं भूयात्। माऽस्मान्प्रापन्नरातयः। अन्ति दूरे सतो
अग्ने। भ्रातृव्यस्याभिदासतः॥१४॥

वषट्कारेण वज्रेण। कृत्यां हन्मि कृतामहम्। यो मा नक्तं
दिवा सायम्। प्रातश्चाहो निपीयति। अद्या तमिन्द्र वज्रेण। भ्रातृव्यं
पादयामसि। इन्द्रस्य गृहोऽसि तन्त्वा। प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह
यन्मे अस्ति तेन। ईडे अग्निं विपश्चितम्॥१५॥

गिरा यज्ञस्य साधनम्। श्रुष्टीवानन्धितावानम्। अग्ने शकेम ते
वयम्। यमं देवस्य वाजिनः। अति द्वेषांसि तरेम। अवतं मा
समनसौ समोकसौ। सचेतसौ सरेतसौ। उभौ मामवतञ्जातवेदसौ।
शिवौ भवतमद्य नः। स्वयं कृण्वानः सुगमप्रयावम्॥१६॥

तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः। प्रत्नं सधस्थमनु पश्यमानः।

आ तन्तुमग्निर्दिव्यं ततान। त्वन्नस्तन्तुरुत सेतुरग्रे। त्वं पन्था
भवसि देवयानः। त्वयाऽग्रे पृष्ठं वयमारुहेम। अथा देवैः संधुमादं
मदेम। उदुत्तमं मुमुग्धि नः। वि पाशं मध्यमञ्चत। अवाधुमानि
जीवसे॥१७॥

वयं सोम व्रते तव। मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तो
अशीमहि। इन्द्राणी देवी सुभगा सुपत्नी। उदंशेन पतिविद्ये
जिगाय। त्रिशदस्या जघनं योजनानि। उपस्थ इन्द्रं स्थविरं
बिभर्ति। सेना ह नाम पृथिवी धनञ्जया। विश्वव्यचा अदितिः
सूर्यत्वक्। इन्द्राणी देवी प्रासहा ददाना॥१८॥

सा नो देवी सुहवा शर्म यच्छतु। आत्वाऽहार्षमन्तरभूः।
ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा त्वद्राष्ट्रमधि
भ्रशत्। ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी। ध्रुवं विश्वमिदं जगत्। ध्रुवा ह पर्वता
इमे। ध्रुवो राजा विशामयम्। इहैवैधि मा व्यथिष्ठाः॥१९॥

पर्वत इवाविचाचलिः। इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठा। इह राष्ट्रमु
धारय। अभितिष्ठ पृतन्यतः। अधरे सन्तु शत्रवः। इन्द्र इव वृत्रहा
तिष्ठ। अपः क्षेत्राणि सञ्जयन्। इन्द्र एणमदीधरत्। ध्रुवं ध्रुवेण
हविषा। तस्मै देवा अधिब्रवन्। अयं च ब्रह्मणस्पतिः॥२०॥

हविर्भिरास्यमभि दासतो विपश्चितुमप्रयावञ्जीवसे ददाना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं च॥ [२]

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितॄणाम्। अक्षमव्ययं न किलारिषाथ।
यच्छक्रोरीषु बृहता रवेण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा वसिष्ठाः। पावका
नः सरस्वती। वाजैर्भिर्वाजिनीवती। यज्ञं वष्टु धिया वसुः।
सरस्वत्यभिनां नेषि वस्यः। मा पस्फरीः पयसा मा न आधक्।
जुषस्व नः सख्या वेश्या च॥२१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृञ्जे हविर्नमसा बर्हिरग्नौ।
अयामि सुगृधृतवती सुवृक्तिः। अम्याक्षि सन्न सदने पृथिव्याः।
अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः। इहार्वाश्चमति ह्वये। इन्द्रं जैत्राय
जेतवे। अस्माकमस्तु केवलः। अर्वाश्चमिन्द्रममुतो हवामहे। यो
गोजिद्धं न जिदंश्च जिघ्रः॥२२॥

इमं नो यज्ञं विह्वे जुषस्व। अस्य कुर्मो हरिवो मेदिनं
त्वा। असम्मृष्टो जायसे मातृवोः शुचिः। मन्द्रः कविरुदतिष्ठो
विवस्वतः। घृतेन त्वा वर्धयन्नग्न आहुता धूमस्ते केतुरभवद्विवि
श्रितः। अग्निरग्रैः प्रथमो देवतानाम्। संयातानामुत्तमो विष्णुरासीत्।
यजमानाय परिगृह्य देवान्। दीक्षयेद५ हविरा गच्छतन्नः॥२३॥

अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महः। दीक्षापालेभ्योऽवनत५ हि
शक्रा। विश्वैर्देवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय धत्तम्। प्र
तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः। यस्योरुषु
त्रिषु विक्रमणेषु। अधि क्षियन्ति भुवनानि विश्वा। नूमर्तो दयते

सनिष्यन् यः। विष्णव उरुगायाय दाशत्॥२४॥

प्र यः सूत्राचा मनसा यजातै। एतावन्तन्नयमा विवासात्।
विचक्रमे पृथिवीमेष एताम्। क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन्। ध्रुवासो
अस्य कीरयो जनासः। उरुक्षितिः सुजनिमा चकार। त्रिदेवः
पृथिवीमेष एताम्। विचक्रमे शतर्चसं महित्वा। प्र विष्णुरस्तु
तवसस्तवीयान्। त्वेषः ह्यस्य स्थविरस्य नाम॥२५॥

होतारं चित्ररथमध्वरस्य। यज्ञस्ययज्ञस्य केतुः रुशन्तम्।
प्रत्यर्धि देवस्यदेवस्य मुहा। श्रिया त्वग्निमतिथिं जनानाम्। आ
नो विश्वाभिरूतिभिः सजोषाः। ब्रह्म जुषाणो हर्यश्च याहि।
वरीवृजस्थविरिभिः सुशिप्रा। अस्मे दधद्वृषणः शुष्ममिन्द्र। इन्द्रः
सुवर्षा जनयन्नहानि। जिगायोशिग्भिः पृतना अभि श्रीः॥२६॥

प्रारोचयन्मनवे केतुमहाम्। अविन्दज्योतिर्बृहते रणाय।
अश्विनाववसे निह्वये वाम्। आ नूनं यातः सुकृताय विप्रा।
प्रातर्युक्तेन सुवृता रथेन। उपागच्छतमवसागतन्नः। अविष्टं
धीष्वश्विना न आसु। प्रजावद्रेतो अहंयं नो अस्तु। आवां तोके
तनये तूतुजानाः। सुरत्नासो देववीतिं गमेम॥२७॥

त्वः सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भूः। त्वं दक्षैः सुदक्षो विश्ववेदाः।
त्वं वृषा वृषत्वेभिर्महित्वा। द्युम्नेभिर्द्युम्यभवो नृचक्षाः। अषाढं युथ्सु
पृतनासु पप्रिम। सुवर्षामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्। भरेषुजाः

सुक्षितिः सुश्रवसम्। जयन्तं त्वामनु मदेम सोम। भवा मित्रो न
शेव्यो घृतासुतिः। विभूतद्युम्न एव या उ सप्रथाः॥२८॥

अधा ते विष्णो विदुषा चिदृध्यः। स्तोमो यज्ञस्य राध्यो
हविष्मन्तः। यः पूर्व्याय वेधसे नवीयसे। सुमज्ज्ञानये विष्णवे
ददांशति। यो जातमस्य महतो महि ब्रवात्। सेदु श्रवोभिर्युज्यं
चिदभ्यसत्। तमु स्तोतारः पूर्व्यं यथा विद ऋतस्य। गर्भः हविषा
पिपर्तन। आऽस्य जानन्तो नाम चिद्विवक्तन। बृहत्ते विष्णो सुमतिं
भजामहे॥२९॥

इमा धाना घृतस्रुवः। हरी इहोपवक्षतः। इन्द्रः सुखतमे रथे।
एष ब्रह्मा प्रतेमहे। विदथे शःसिषः हरी। य ऋत्वियः प्रते वन्वे।
वनुषो हर्यतं मदम्। इन्द्रो नाम घृतन्नयः। हरिभिश्चारु सेचते। श्रुतो
गुण आ त्वा विशन्तु॥३०॥

हरिवर्षसङ्गिरः। आचरषणिप्रा वृषभो जनानाम्। राजा
कृष्टीनां पुरुहूत इन्द्रः। स्तुतश्रवस्यन्नवसोपमद्रिक्। युक्त्वा हरी
वृषणायाह्यर्वाङ्। प्र यत्सिन्धवः प्रसवं यदायन्। आपः समुद्रः
रथ्येव जग्मुः। अतश्चिदिन्द्रः सदसो वरीयान्। यदीः सोमः
पृणति दुग्धो अःशुः। ह्यामसि त्वेन्द्र याह्यर्वाङ्॥३१॥

अरन्ते सोमस्तनुवै भवाति। शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु।
प्रास्माः अं पृतनासु प्रयुत्सु। इन्द्राय सोमाः प्रदिवो विद्वानाः।

ऋभुर्येभिर्वृषपर्वा विहायाः। प्रयम्यमाणान्प्रति षू गृभाय। इन्द्र
पिब वृषधूतस्य वृष्णः। अहेडमान् उपयाहि यज्ञम्। तुभ्यं पवन्त
इन्द्रवः सुतासः। गावो न वज्रिन्स्वमोको अच्छ॥३२॥

इन्द्रा गंहि प्रथमो यज्ञियानाम्। या ते काकुत्थसुकृता या
वरिष्ठा। यया शश्वत्पिबसि मध्वं ऊर्मिम्। तया पाहि प्र ते
अध्वर्युरस्थात्। सन्ते वज्रो वर्ततामिन्द्र गव्युः। प्रातर्युजा वि
बोधय। अश्विनावेह गच्छतम्। अस्य सोमस्य पीतयै। प्रातर्यावाणा
प्रथमा यजध्वम्। पुरा गृध्रादररुषः पिबाथः। प्रातरहि यज्ञमश्विना
दधाते। प्रशंसन्ति कवयः पूर्वभाजः। प्रातर्यजध्वमश्विनां हिनोत।
न सायमस्ति देवया अजुष्टम्। उतान्यो अस्मद्यजते विचायः।
पूर्वः पूर्वो यजमानो वर्नीयान्॥३३॥

चाश्वजिद्यो गच्छन्तं नो दाशत्रामाभिश्चैर्गमेम सप्रथा भजामहे विशन्तु याह्यर्वाडच्छं पिबाथः षट्॥[३]

नक्तं जाताऽस्योषधे। रामे कृष्णे असिंक्रि च। इदं रजनि
रजया किलासं पलितं च यत्। किलासं च पलितं च। निरितो
नाशया पृषत्। आ नः स्वो अश्नुतां वर्णः। परां श्वेतानि पातय।
असितं ते निलयनम्। आस्थानमसितं तव॥३४॥

असिंक्रियस्योषधे। निरितो नाशया पृषत्। अस्थिजस्य
किलासस्य। तनूजस्य च यत्त्वचि। कृत्यया कृतस्य ब्रह्मणा।
लक्ष्मं श्वेतमनीनशम्। सरूपा नाम ते माता। सरूपो नाम ते
पिता। सरूपाऽस्योषधे सा। सरूपमिदं कृधि॥३५॥

शुन॑ ह॒वेम म॒घवा॑न॒मिन्द्र॑म्। अ॒स्मिन्भरे॑ नृ॒तमं॑ वाज॑सातौ।
 शृ॒ण्वन्त॑मु॒ग्रमू॑तये॒ सम॑त्सु। घ्नन्त॑ वृ॒त्राणि॑ स॒ञ्जितं॑ धना॑नाम्। धू॒नुथ
 द्यां पर्व॑तान्दा॒शुषे॑ वसु। नि वो॒ वना॑ जिह॑ते या॒मं नो॑ भि॒या। को॒पय॑थ
 पृथि॑वीं पृ॒श्निमा॑तरः। यु॒धे यदु॑ग्राः पृष॑ती॒रयु॑ग्ध्वम्। प्रवे॑पयन्ति
 पर्व॑तान्। विवि॑श्चन्ति वन॒स्पती॑न्॥३६॥

प्रोवा॑रत मरु॒तो दु॑र्मदा॒ इव। देवा॑सुः सर्व॑या वि॒शा। पुरु॑त्रा
 हि स॒दृङ्ङु॑सि। विशो॒ विश्वा॒ अनु॑ प्र॒भु। स॒मत्सु॑ त्वा हवामहे।
 स॒मत्स्व॑ग्निमव॑से। वा॒जय॑न्तो हवामहे। वाज॑ेषु चि॒त्ररा॑धसम्।
 सङ्ग॑च्छ॒ध्व॒ संव॑दध्वम्। सं वो॒ मना॑सि जानताम्॥३७॥

दे॒वा भा॒गं यथा॑ पूर्वे॑। स॒ज्ज्ञाना॑ना उ॒पास॑त। स॒मा॒नो म॒न्त्रः
 समि॑तिः स॒मा॒नी। स॒मा॒नं मनः॑ स॒ह चि॑त्तमे॒षाम्। स॒मा॒नं केतो॑
 अ॒भि स॑ र॒भध्व॑म्। सं॒ज्ञाने॑न वो ह॒विषा॑ यजामः। स॒मा॒नी व
 आकू॑तिः। स॒मा॒ना हृद॑यानि वः। स॒मा॒नम॑स्तु वो॒ मनः॑। यथा॑ वः
 सुस॒हास॑ति॥३८॥

सं॒ज्ञानं॑ नः स्वैः। सं॒ज्ञान॑मरणैः। सं॒ज्ञान॑मश्विना यु॒वम्।
 इ॒हास्मा॑सु नियच्छ॒तम्। सं॒ज्ञानं॑ मे बृह॒स्पतिः॑। सं॒ज्ञान॑ स॒विता॑
 के॒रत्। सं॒ज्ञान॑मश्विना यु॒वम्। इ॒ह मह्यं॑ नि यच्छ॒तम्। उप॑
 च्छा॒यामि॑व घृ॒णैः। अग॑न्म॒ शर्म॑ ते व॒यम्॥३९॥

अग्ने॑ हिर॑ण्यस॒न्दृशः॑। अद॑ब्धेभिः स॒वितः॑ पा॒युभि॑ष्ट्वम्।
 शि॒वेभि॑र॒द्य परि॑पाहि नो॒ गयम्॑। हिर॑ण्यजिह्वः सु॒विता॑य॒ नव्य॑से।
 रक्षा॑ माकि॒र्नो अ॒घश॑स ईश॒त। मदे॑मदे॒ हि नो॑ द॒दुः। यू॒था
 गवा॑मृजु॒क्रतुः॑। सङ्ग॑भाय पु॒रुश॑ता। उ॒भया॑ ह॒स्त्या वसु॑। शि॒शीहि॑
 रा॒य आ भ॑र॥४०॥

शि॒प्रिन्वा॑जानां प॒ते। शची॑व॒स्तवं द॒सना॑। आ तू न॑ इन्द्र
 भाज॑य। गोष्व॑श्वेषु शु॒भ्रुषु॑। स॒हस्रे॑षु तु॒वीम॑घ। यदे॑वा दे॒वहे॑डनम्।
 देवा॑सश्च॒कृमा व॑यम्। आदि॑त्या॒स्तस्मा॑न्मा यू॒यम्। ऋ॒तस्य॑र्तेन॑
 मु॒ञ्चत। ऋ॒तस्य॑र्तेना॑ऽऽदि॒त्याः॥४१॥

यज॑त्रा मु॒ञ्चते॒ह मा॑। य॒ज्ञैर्वो॑ य॒ज्ञवा॑हसः। आ॒शि॒क्षन्तो॑ न
 शे॒किम। मेद॑स्वता॒ यज॑मानाः। सु॒चाऽऽज्ये॑न् जुह्व॑तः। अ॒का॒मा
 वो॑ वि॒श्वेदे॑वाः। शि॒क्षन्तो॑ नोप॑ शे॒किम। यदि॑ दि॒वा यदि॑ न॒क्तम्॑।
 ए॒न ए॒नस्यो॑क॒रत्। भू॒तं मा॒ तस्मा॑द्भ॒व्यं च॥४२॥

द्रु॒प॒दादि॑व मु॒ञ्चतु। द्रु॒प॒दादि॑वेन्मु॒चा॒नः। स्वि॒न्नः स्ना॒त्वी
 मला॑दि॒व। पू॒तं प॒वित्रे॑णे॒वाऽऽज्य॑म्। वि॒श्वे मु॒ञ्चन्तु॑ मै॒नंसः॑। उ॒द्वयं॑
 तम॑स॒स्परि॑। पश्य॑न्तो॒ ज्योति॑रु॒त्तर॑म्। दे॒वं दे॒वत्रा॑ सूर्य॑म्। अ॒गन्म॑
 ज्योति॑रु॒त्तम॑म्॥४३॥

तव॑ कृ॒धि व॒नस्प॑ती॒ज्जान॑ता॒मस॑न्ति व॒यं भ॑रादि॒त्याश्च॑ न॒वं च॥ [४]

वृषा॑ सो अ॒शुः प॑वते ह॒विष्मा॑न्सोमः। इन्द्र॑स्य भा॒ग ऋ॑त॒युः

शतायुः। स मा वृषाणं वृषभं कृणोतु। प्रियं विशाः सर्ववीरः
सुवीरम्। कस्य वृषा सुते सचा। नियुत्वान्वृषभो रणत्। वृत्रहा
सोमपीतये। यस्ते शृङ्ग वृषोनपात्। प्रणपात्कुण्डपाय्यः। न्यस्मिन्दध्र
आ मनः॥४४॥

तः सध्रीचीरूतयो वृष्ण्यानि। पौःस्यानि नियुतः सश्व-
रिन्द्रम्। समुद्रं न सिन्धुव उक्थशुष्माः। उरुव्यचंसङ्गिर आ
विशन्ति। इन्द्राय गिरो अनिशितसर्गाः। अपः प्रैरयन्त्सगरस्य
बुध्रात्। यो अक्षणेव चक्रिया शचीभिः। विष्वक्तस्तम्भं पृथिवीमुत
द्याम्। अक्षोदयच्छवसा क्षामबुध्रम्। वार्षावातस्तविषीभिरिन्द्रः॥४५॥

दृढान्यौघादुशमान् ओजः। अवाभिनत्कुम्भः पर्वतानाम्। आ
नो अग्रे सुकेतुना। रयिं विश्वायुपोषसम्। मर्डीकं धेहि जीवसे।
त्वः सोम महे भगम्। त्वं यून ऋतायते। दक्ष दधासि जीवसे।
रथं युञ्जते मरुतः शुभे सुगम्। सूरौ न मित्रावरुणा गविंष्टिषु॥४६॥

रजासि चित्रा विचरन्ति तन्यवः। दिवः सम्राजा पयसा
न उक्षतम्। वाचः सुमित्रावरुणाविरावतीम्। पर्जन्यश्चित्रां
वदति त्विषीमतीम्। अभ्रा वसत मरुतः सुमायया। द्यां
वर्षयतमरुणामरेपसम्। अयुक्त सप्त शुन्युवः। सूरौ रथस्य
नृप्रियः। ताभिर्याति स्वयुक्तिभिः। वहिंष्टेभिर्विहरन् यासि
तन्तुम्॥४७॥

अवव्ययन्नसितं देव वस्वः। दर्विध्वतो रश्मयः सूर्यस्य।
 चर्मेवावाधुस्तमो अप्स्वन्तः। पर्जन्याय प्र गायता दिवस्पुत्राय
 मीढुषे। स नो यवसमिच्छतु। अच्छा वद तवसं गीर्भिराभिः।
 स्तुहि पर्जन्यं नमसाऽऽविवास। कनिक्रदद्वृषभो जीरदानुः। रेतो
 दधात्वोषधीषु गर्भम्॥४८॥

यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः पुरुषीणाम्।
 तस्मा इदास्ये हविः। जुहोता मधुमत्तमम्। इडां नः संयतं करत्।
 तिस्रो यदग्रे शरदस्त्वामित्। शुचिं घृतेन शुचयः सपर्यन्। नामानि
 चिद्वधिरे यज्ञियानि। असूदयन्त तनुवः सुजाताः॥४९॥

इन्द्रश्च नः शुनासीरौ। इमं यज्ञं मिमिक्षतम्। गर्भं धत्तः
 स्वस्तये। ययोरिदं विश्वं भुवनमा विवेश। ययोरानन्दो निहितो
 महेश्च। शुनासीरावृतुभिः संविदानौ। इन्द्रवन्तौ हविरिदं जुषेथाम्।
 आघाये अग्निमिन्धते। स्तृणन्ति बर्हिः। नुषक्। येषामिन्द्रो युवा
 सखा। अग्र इन्द्रश्च मेदिना। हथो वृत्राण्यप्रति। युवः हि
 वृत्रहन्तमा। याभ्याः सुवरजयन्नग्र एव। यावातस्थतुर्भुवनस्य
 मध्ये। प्रचर्षणी वृषणा वज्रबाहू। अग्नी इन्द्रावृत्रहणा हुवे
 वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गर्विष्ठिषु तन्तुं गर्भः सुजाताः सखा सप्त च॥ [५]

उत नः प्रिया प्रियासु। सप्तस्वसा सुजुष्टा। सरस्वती

स्तोम्याऽभूत्। इमा जुह्वानायुष्मदा नमोभिः। प्रति स्तोमं
सरस्वति जुषस्व। तव शर्मन्प्रियतमे दधानाः। उपस्थेयाम शरणं
न वृक्षम्। त्रीणि पदा विचक्रमे। विष्णुर्गोपा अदाभ्यः। ततो
धर्माणि धारयन्॥५१॥

तदस्य प्रियमभि पाथो अश्याम्। नरो यत्र देवयवो मदन्ति।
उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था। विष्णोः पदे परमे मध्व उथ्सः।
क्रत्वादा अस्थु श्रेष्ठः। अद्य त्वा वन्वन्त्सुरेक्णाः। मर्त आनाश
सुवृक्तिम्। इमा ब्रह्म ब्रह्मवाह। प्रिया त आ बर्हिः सीद। वीहि
सूर पुरोडाशम्॥५२॥

उप नः सूनवो गिरः। शृण्वन्त्वमृतस्य ये। सुमृडीका भवन्तु
नः। अद्या नो देव सवितः। प्रजावन्त्सावीः सौभगम्। परा
दुःष्वप्रियं सुव। विश्वानि देव सवितः। दुरितानि परा सुव।
यद्भद्रं तन्म आ सुव। शुचिर्मर्कैर्बृहस्पतिम्॥५३॥

अध्वरेषु नमस्यत। अनाम्योज आ चके। या धारयन्त
देवा सुदक्षा दक्षपितारा। असुर्याय प्रमहसा। स इत् क्षेति
सुधित ओकसि स्वे। तस्मा इडा पिन्वते विश्वदानी। तस्मै विशः
स्वयमेवानमन्ति। यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति। सकृतिमिन्द्र
सच्युतिम्। सच्युतिं जघनच्युतिम्॥५४॥

कनात्काभान्न आ भर। प्रयपस्यन्निव सक्थ्यौ। वि न इन्द्र

मृधो जहि। कनीखुनदिव सापयन्। अभि नः सुष्टुतिं नय। प्रजा-
पतिः स्त्रियां यशः। मुष्कयोरदधात्सपम्। कामस्य तृप्तिमानन्दम्।
तस्याग्रे भाजयेह मा। मोदः प्रमोद आनन्दः॥५५॥

मुष्कयोर्निहितः सपः। सृत्वेव कामस्य तृप्याणि। दक्षिणानां
प्रतिग्रहे। मनसश्चित्तमाकूतिम्। वाचः सत्यमशीमहि। पशूनां
रूपमन्नस्य। यशः श्रीः श्रयतां मयि। यथाऽहमस्या अतृपः
स्त्रियै पुमान्। यथा स्त्री तृप्यति पुंसि प्रिये प्रिया। एवं भगस्य
तृप्याणि॥५६॥

यज्ञस्य काम्यः प्रियः। ददामीत्यग्निर्वदति। तथेति वायुराहु
तत्। हन्तेति सत्यं चन्द्रमाः। आदित्यः सत्यमोमिति।
आपस्तथ्सत्यमा भरन्। यशो यज्ञस्य दक्षिणाम्। असौ
मे कामः समृद्धताम्। न हि स्पशमविदन्नन्यमस्मात्।
वैश्वानरात्पुंरएतारमग्नेः॥५७॥

अथेममन्थन्नमृतममूराः। वैश्वानरं क्षेत्रजित्याय देवाः।
येषामिमे पूर्वे अर्मास आसन्। अयूपाः सद्य विभृता पुरूणि।
वैश्वानर त्वया ते नुत्ताः। पृथिवीमन्यामभितस्थुर्जनासः। पृथिवीं
मातरं महीम्। अन्तरिक्षमुप ब्रुवे। बृहतीमृतये दिवम्। विश्वं
बिभर्ति पृथिवी॥५८॥

अन्तरिक्षं वि पंप्रथे। दुहे द्यौर्बृहती पयः। न ता नशन्ति

न द॑भाति॒ तस्करः॑। नैना॑ अमि॒त्रो व्यथि॑राद॒धर्षति॑। दे॒वाःश्च
याभि॑र्यज॒ते ददा॑ति च। ज्यो॒गित्ताभिः॑ सच॒ते गोप॑तिः स॒ह। न
ता अ॒र्वा रे॒णुक॑काटो अश्नुते। न सः॑स्कृ॒तत्र॑मुप॑ यन्ति॒ ता
अ॒भि। उ॒रुगा॑यमभयं॒ तस्य॑ ता अनु॑। गावो॒ मर्त्य॑स्य॒ वि च॑रन्ति॒
यज्व॑नः॥५९॥

रात्री॒ व्य॑ख्यदाय॒ती। पुरु॑त्रा दे॒व्यक्ष॑भिः। विश्वा॒ अधि॑
श्रियो॑ऽधिता॒ उप॑ ते॒ गा इ॒वाक॑रम्। वृणी॑ष्व दु॒हित॑र्दिवः। रात्री
स्तोमं॑ न जि॒ग्युषी॑। दे॒वीं वाच॑मजनयन्त दे॒वाः। तां वि॒श्वरू॑पाः
प॒शवो॑ वदन्ति। सा नो॑ म॒द्रेष॑मूर्जं दुहा॑ना। धे॒नुर्वा॑ग॒स्मानु॑प॒
सुष्टु॑तैतु॥६०॥

यद्वा॒ग्वद॑न्त्यविचेत॒नानि॑। रा॒ष्ट्री दे॒वानां॑ निष॒साद॑ म॒न्द्रा। चत॑स्र
ऊ॒र्जं दु॒दुहे॑ पया॒सि। क्व॑ स्विदस्याः पर॒मं ज॑गाम। गौरी॑ मि॒माय
सलिलानि॑ तक्ष॒ती। एक॑पदी द्विपदी सा चतु॑ष्पदी। अ॒ष्टाप॑दी
नव॑पदी बभूवुषी॑। स॒हस्रा॑क्षरा पर॒मे व्यो॑मन्। तस्या॑ समु॒द्रा अधि॑
विक्ष॑रन्ति। तेन॑ जीवन्ति प्र॒दिश॑श्चत॑स्रः॥६१॥

ततः॑ क्षरत्य॒क्षरम्॑। तद्वि॒श्वमु॑प जीवति। इन्द्रा॑सूरा
ज॒नय॑न्वि॒श्वक॑र्मा। म॒रुत्वा॑ अस्तु ग॒णवा॑न्त्सजा॒तवान्॑।
अ॒स्य स्रु॑षा श्वशुर॑स्य प्र॒शिष्टि॑म्। स॒पत्न्या॒ वाचं॑ मन॑सा उपा॒सता॑म्।
इन्द्रः॑ सूरो अत॒र॒द्रजा॑सि। स्रु॑षा स॒पत्न्या॒ श्वशुरो॑ऽयम॑स्तु। अ॒यं

शत्रूँञ्जयतु जर्हृषाणः। अयं वाजं जयतु वाजंसातौ। अग्निः
क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः। सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः
समिधा न उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगन्धाम्॥६२॥

धारयन्पुरोडाशं बृहस्पतिं जघनच्युतिमानन्दो भगंस्य तृप्यायुग्नेः पृथिवी यज्वन एतु प्रदिशश्चतस्रो वाजंसातौ
चत्वारि च॥ [६]

वृषाँऽस्य शुर्वृषभाय गृह्यसे। वृषाँऽयमुग्रो नृचक्षसे। दिव्यः
कर्मण्यो हितो बृहन्नाम। वृषभस्य या ककुत्। विषूवान् विष्णो
भवतु। अयं यो मामको वृषाँ। अथो इन्द्र इव देवेभ्यः। वि ब्रवीतु
जनैभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्। अथो अधिपतिं विशाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अध्यक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः सुशृङ्गः
सुवृषभः। कल्याणो द्रोण आहितः। कार्षीवल प्रगाणेन। वृषभेण
यजामहे। वृषभेण यजमानाः। अक्रूरेणेव सर्पिषाँ। मृद्धश्च सर्वा
इन्द्रेण। पृतनाश्च जयामसि॥६४॥

यस्यायमृषभो हविः। इन्द्राय परिणीयते। जयाति
शत्रुमायन्तम्। अथो हन्ति पृतन्यतः। नृणामहं प्रणीरसत्। अग्रं
उद्धिन्दतामसत्। इन्द्र शुष्मं तनुवा मेरयस्व। नीचा विश्वा
अभितिष्ठाभिमातीः। नि शृणीह्याबाधं यो नो अस्ति। उरुं नो
लोकं कृणुहि जीरदानो॥६५॥

प्रेह्यभि प्रेहि प्र भरा सहस्व। मा विवेनो वि शृणुष्व। जनैषु।
उदीडितो वृषभ तिष्ठ शुष्मैः। इन्द्र शत्रूँन्पुरो अस्माकं युध्य। अग्ने

जेता त्वं जय। शत्रून्सहस्रं ओजसा। वि शत्रून् विमृधो नुद। एतं ते स्तोमं तुविजात विप्रः। रथं न धीरः स्वपा अतक्षम्। यदीदग्रे प्रतित्वं देव हर्याः॥६६॥

सुवर्वतीरप एना जयेम। यो घृतेनाभिमानितः। इन्द्र जैत्राय जज्ञिषे। स नः सङ्कासु पारय। पृतनासाह्येषु च। इन्द्रो जिगाय पृथिवीम्। अन्तरिक्षं सुवर्महत्। वृत्रहा पुरुचेतनः। इन्द्रो जिगाय सहसा सहासि। इन्द्रो जिगाय पृतनानि विश्वा॥६७॥

इन्द्रो जातो वि पुरो रुरोज। स नः परस्पा वरिवः कृणोतु। अयं कृत्तुरगृभीतः। विश्वजिदुद्धिदिथ्सोमः। ऋषिर्विप्रः काव्येन। वायुरग्रेगा यज्ञप्रीः। साकङ्गन्मनसा यज्ञम्। शिवो नियुद्धिः शिवाभिः। वायो शुक्रो अयामि ते। मध्वो अग्रं दिविष्टिषु॥६८॥

आ याहि सोम पीतये। स्वारुहो देव नियुत्वता। इममिन्द्र वर्धय क्षत्रियाणाम्। अयं विशां विश्पतिरस्तु राजा। अस्मा इन्द्र महि वर्चासि धेहि। अवर्चसं कणुहि शत्रुमस्य। इममा भञ्ज ग्रामे अश्वेषु गोषु। निरमुं भञ्ज योऽमित्रो अस्य। वर्षन् क्षत्रस्य ककुभि श्रयस्व। ततो न उग्रो वि भञ्जा वसूनि॥६९॥

अस्मे द्यावापृथिवी भूरि वामम्। सन्दुहाथां घर्मदुधेव धेनुः। अयं राजा प्रिय इन्द्रस्य भूयात्। प्रियो गवामोषधीनामुतापाम्। युनज्मि त उत्तरावन्तमिन्द्रम्। येन जयासि न परा जयासै।

स त्वाऽकरेकवृषभः स्वानाम्। अथो राजन्नुत्तमं मानवानाम्।
उत्तरस्त्वमधरे ते सपत्नाः। एकवृषा इन्द्रसखा जिगीवान्॥७०॥

विश्वा आशाः पृतनाः सञ्जयं जयन्। अभि तिष्ठ शत्रूयतः
सहस्व। तुभ्यं भरन्ति क्षितयो यविष्ठ। बलिमग्ने अन्तित ओत
दूरात्। आ भन्दिष्ठस्य सुमतिं चिकिद्धि। बृहत्ते अग्ने महि शर्म
भद्रम्। यो देह्यो अनमयद्वधस्त्रैः। यो अर्यपत्नीरुषसश्चकार। स
निरुध्या नहुषो यह्यो अग्निः। विशश्चक्रे बलिहृतः सहोभिः॥७१॥

प्र सद्यो अग्ने अत्येष्यन्यान्। आविर्यस्मै चारुतरो बभूथ।
ईडेन्यो वपुष्यो विभावा। प्रियो विशामतिथिर्मानुषीणाम्। ब्रह्मज्येष्ठा
वीर्या सम्भृतानि। ब्रह्माग्ने ज्येष्ठं दिवमा ततान। ऋतस्य ब्रह्म
प्रथमोत जज्ञे। तेनारहति ब्रह्मणा स्पर्धितुङ्कः। ब्रह्म सुचो घृतवतीः।
ब्रह्मणा स्वरवो मिताः॥७२॥

ब्रह्म यज्ञस्य तन्तवः। ऋत्विजो ये हविष्कृतः।
शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणाः सन्ददृश्रिरे। चषालवन्तः स्वरवः पृथिव्याम्।
ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः। नमः सखिभ्यः सन्नान्माऽवंगात।
अभिभूरग्निरतरद्रजांसि। स्पृधो विहत्य पृतना अभिश्रीः। जुषाणो
म आहुतिं मामहिष्ठ। हत्वा सपत्नान् वरिवस्करन्नः। ईशानं त्वा
भुवनानामभिश्रियम्। स्तौम्यं उरुकृतं सुवीरम्। हविर्जुषाणः
सपत्नां अभिभूरसि। जहि शत्रून् रप मृधो नुदस्व॥७३॥

विशां जयामसि जीरदानो हर्या विश्वा दिविष्टिषु वसूनि जिगीवान्महोभिर्मिता नश्रत्वारि च॥-[७]

स प्र॒ल॒व॒न्न॒वी॒य॒सा। अ॒ग्ने॑ द्यु॒मे॒न॑ सं॒य॒ता॑। बृ॒ह॒त्त॑त॒न्थ॒ भानु॑ना॑।
न॒वं नु॒ स्तोमं॑ म॒ग्रये॑। दि॒वः श्ये॒नाय॑ जी॒जन॑म्। व॒सोः॑ कु॒वि॒द्व॒नाति॑
नः। स्वा॒रु॒हा य॒स्य श्रि॒यो दृ॒शे। र॒यिर्वी॒र॒व॑तो यथा। अ॒ग्ने॑ य॒ज्ञस्य॑
चे॒त॑तः। अ॒दा॑भ्यः पु॒र॒ए॒ता॥ ७४॥

अ॒ग्निर्वि॒शां मानु॑षी॒णाम्। तू॒र्णी॑ रथः स॒दा न॒वः। न॒व॒ः सोमा॑य
वा॒जि॒ने॑। आ॒ज्यं प॒य॑सोऽज॒नि। जुष्ट॑ः शु॒चि॑त॒मं व॒सु॑। न॒व॒ः सोम॑
जुष॒स्व नः॑। पी॒यूष॑स्ये॒ह तृ॒ष्णु॒हि। य॒स्ते भा॒ग ऋ॒ता व॒यम्। न॒व॑स्य
सोम॑ ते व॒यम्। आ सु॑म॒तिं वृ॑णीमहे॥ ७५॥

स नो॑ रा॒स्व स॒ह॒स्रि॒णः। न॒व॒ः ह॒वि॒र्जुष॑स्व नः। ऋ॒तुभिः॑ सोम॑
भू॒त॑मम्। तद॒ङ्ग॒ प्रति॑हर्य नः। राज॑न्म॒सोम॑ स्व॒स्तये॑। न॒व॒ः स्तोम॑न्त्र॒व॒ः
ह॒विः। इ॒न्द्रा॒ग्नि॒भ्यां नि॑ वे॒दय॑। त॒ज्जुषे॑ता॒ः स॒चे॑त॒सा। शु॒चिं नु॒ स्तोमं॑
न॒व॑जा॒त॒म॒द्या। इ॒न्द्रा॒ग्नी वृ॒त्र॒ह॒णा जुषे॑था॒म्॥ ७६॥

उ॒भा हि॒ वा॒ः सु॒ह॒वा जो॑ह॒वीमि॑। ता वा॒ज॒ः स॒द्य उ॑श॒ते
धे॒ष्ठा॑। अ॒ग्निरि॒न्द्रो न॒व॑स्य नः। अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्य॒ताम्।
इ॒ह दे॒वो स॒ह॒स्रि॒णौ। य॒ज्ञं न॒ आ हि॑ गच्छ॒ताम्। व॒सु॑म॒न्त॒ः
सु॒व॒र्वि॒द॒म॑। अ॒स्य ह॒व्यस्य॑ तृ॒प्य॒ताम्। अ॒ग्निरि॒न्द्रो न॒व॑स्य नः।
वि॒श्वान्दे॒वाः स्त॑र्पयत॥ ७७॥

ह॒विषो॑ऽस्य न॒व॑स्य नः। सु॒व॒र्वि॒दो हि॑ ज॒ज्ञिरे॑। ए॒दं ब॒र्हिः

सुष्टरीमा नवेन। अयं यज्ञो यजमानस्य भागः। अयं बभूव भुवनस्य गर्भः। विश्वे देवा इदमद्यागमिष्ठाः। इमे नु द्यावापृथिवी समीची। तन्वाने यज्ञं पुरुपेशसन्धिया। आऽस्मै पृणीतां भुवनानि विश्वा। प्रजां पुष्टिममृतं नवेन॥७८॥

इमे धेनू अमृतं ये दुहाते। पयस्वत्युत्तरामेतु पुष्टिः। इमं यज्ञं जुषमाणे नवेन। समीची द्यावापृथिवी घृताची। यविष्ठो हव्यवाहनः। चित्रभानुर्घृतासुतिः। नवजातो वि रोचसे। अग्ने तत्ते महित्वनम्। त्वमग्ने देवताभ्यः। भागे देव न मीयसे॥७९॥

स एना विद्वान् यक्ष्यसि। नवः स्तोमं जुषस्व नः। अग्निः प्रथमः प्राश्जातु। स हि वेद यथा हविः। शिवा अस्मभ्यमोषधीः। कृणोतु विश्वचर्षणिः। भद्रान्नः श्रेयः समनैष्ट देवाः। त्वयाऽवसेन समशीमहि त्वा। स नो मयोभूः पितो आ विशस्व। शं तोकाय तनुवै स्योनः। एतमु त्वं मधुना संयुतं यवम्। सरस्वत्या अधिमनावचर्कषुः। इन्द्र आसीत्सीरपतिः शतक्रतुः। कीनाशा आसन्मरुतः सुदानवः॥८०॥

पुरेता वृणीमहे जुषेथान्तर्पयतामृतन्नवेन मीयसे स्योनश्चत्वारि च॥ [८]

जुष्टश्चक्षुषो जुष्टीनरो नक्तज्ञाता वृषास उत नो वृषाऽस्यःशुः सप्रत्नवद्दष्टो॥८॥
जुष्टो मन्युर्भगो जुष्टी नरो हरिवर्षसङ्घिरः शिप्रिन्वाजानामुत नः प्रिया यद्वाग्वदन्ती विश्वा आशा अशीतिः॥८०॥
जुष्टः सुदानवः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इ॒र्यो भू॒त्वा बहु॑धा बहु॑नि। स इ॒त्सर्व॑
व्या॑नशे। यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आवृ॑द॒दात् क्षे॒त्रिय॑ध्व॒गद्व॑षा।
तमि॒त्प्रा॒णं म॒न॒सोप॑ शि॒क्षत॑। अग्रं॑ दे॒वाना॑मि॒दम॑न्तु नो ह॒विः।
म॒न॒सश्चि॑त्ते॒दम्। भू॒तं भ॒व्यं च॑ गु॒प्यते॑। तद्धि दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पु॒रश्च॑रम्। स॒ह दे॒वैरि॒म॑ ह॒वम्। म॒नः
श्रेय॑सि॒श्रेय॑सि। क॒र्मन् य॒ज्ञप॑तिं दध॑त्। जु॒षता॑ मे॒ वागि॑द॑
ह॒विः। वि॒राड्वे॒वी पु॒रोहि॑ता। ह॒व्य॒वाड॑न॒पायि॑नी। यया॑ रू॒पाणि॑
बहु॑धा वद॑न्ति। पेशा॑सि दे॒वाः प॑र॒मे ज॒नित्रे॑। सा नो॑
वि॒राड॑न॒पस्फु॑रन्ती॥२॥

वाग्दे॒वी जु॑षतामि॒द॑ ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वाना॑ ज्योति॑र॒मृते॒ न्य॑क्तम्।
अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य बहु॑धा निर्धी॑यते। तस्य॑ सु॒म्रम॑शीमहि। मा नो॑
हासी॑द्विचक्ष॒णम्। आयु॑रि॒न्नः प्रती॑र्यताम्। अन॑न्धाश्चक्षु॑षा व॒यम्।
जी॒वा ज्योति॑रशीमहि। सुव॒ज्योति॑रु॒तामृ॑तम्। श्रोत्रे॑ण भ॒द्रमु॑त
शृ॒ण्वन्ति स॒त्यम्। श्रोत्रे॑ण॒ वाचं॑ बहु॑धोद्यमा॑नाम्। श्रोत्रे॑ण॒ मोद॑श्च
मह॑श्च श्रूयते। श्रोत्रे॑ण॒ सर्वा॑ दि॒श आ शृ॑णोमि। येन॒ प्राच्या॑ उ॒त
दक्षि॑णा। प्रती॑च्यै दि॒शः शृ॑ण्वन्त्यु॒त्तरा॑त्। तदिच्छो॒त्रं बहु॑धोद्यमा॑नम्।

अ॒रा॒न्न ने॒मिः परि॒ सर्वं॑ ब॒भूव॥३॥

अ॒ग्नि॒यमन॑पस्फुरन्ती स॒त्यं स॒प्त च॑॥

[१]

उ॒देहि॑ वा॒जिन्यो॑ अ॒स्य॒पस्व॑न्तः। इ॒दं रा॒ष्ट्रमा॑ वि॒श
सू॒नृता॑वत्। यो रोहि॑तो वि॒श्वमि॑दं ज॒जान॑। स नो॑ रा॒ष्ट्रेषु॑
सु॒धि॒तान्द॑धातु। रोह॑रु॒रोह॑रु॒ रोहि॑त आरु॑रोह। प्र॒जाभि॑र्वृद्धिं
ज॒नुषा॑मुपस्थम्। ताभिः॑ स॒र॒ब्धो अ॑विद॒थ्यडु॑र्वीः। गा॒तुं प्र॑पश्यन्नि॒ह
रा॒ष्ट्रमा॑ऽहः। आऽहा॑र॒षीद्रा॒ष्ट्रमि॑ह रोहि॑तः। मृ॒धो व्या॑स्थ॒दभ॑यं नो
अ॒स्तु॥४॥

अ॒स्मभ्य॑ द्यावापृथि॒वी श॑क्करीभिः। रा॒ष्ट्रं दु॑हाथामि॒ह रे॒वती॑भिः।
विम॑मर्श॒ रोहि॑तो वि॒श्वरू॑पः। स॒माच॑क्राणः प्र॒रुहो॑ रु॒हश्च॑। दि॒वं
ग॒त्वाय॑ मह॒ता म॑हिम्ना। वि नो॑ रा॒ष्ट्रमु॑नत्तु पय॑सा॒ स्वेन॑। यास्ते॒
वि॒श॒स्तप॑सा सं ब॒भूवुः॑। गा॒य॒त्रं व॒थ्सम॑नु तास्त॒ आऽगुः॑। तास्त्वा
वि॒शन्तु॑ मह॑सा॒ स्वेन॑। सं मा॑ता पु॒त्रो अ॒भ्येतु॑ रोहि॑तः॥५॥

यू॒यमु॑ग्रा मरुतः पृ॒श्निमा॑तरः। इ॒न्द्रेण॑ स॒युजा॑ प्रमृ॑णीथ॒ शत्रू॑न।
आ वो॒ रोहि॑तो अशृ॒णोद॑भिद्यवः। त्रि॒स॒प्तासो॑ मरुतः स्वा॒दुस॑म्मुदः।
रोहि॑तो द्यावापृथि॒वी ज॑जान। तस्मि॒न्नु॒स्तन्तुं॑ परमे॒ष्ठी त॑तान।
तस्मि॑ञ्छि॒श्रिये अ॒ज एक॑पात्। अ॒द॒रु॒ह॒द्यावा॑पृथि॒वी बले॑न।
रोहि॑तो द्यावापृथि॒वी अ॒द॒रु॒हत्। तेन॒ सु॒वः स्त॑भि॒तन्ते॑न॒ नाकः॥६॥

सो अ॒न्तरि॑क्षे॒ रज॑सो वि॒मानः॑। तेन॑ दे॒वाः सु॒व॒रन्व॑विन्दन्।
सु॒शेव॑ त्वा भा॒नवो॑ दी॒दिवा॑सम्। स॒म॒ग्रासो॑ जु॒ह्वो जा॑तवेदः।

उक्षन्ति त्वा वाजिनमा घृतेन। सःसमग्रे युवसे भोजनानि। अग्रे
शर्धं महते सौभगाय। तवं द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु। सञ्जास्पत्यः
सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि तिष्ठा महासि॥७॥

अस्त्वेतु रोहितो नाको महासि॥ [२]

पुनर्न इन्द्रो मघवा ददातु। धनानि शक्रो धन्यः सुराधाः।
अर्वाचीनं कृणुतां याचितो मनः। श्रुष्टी नो अस्य हविषो जुषाणः।
यानि नोऽजिनं धनानि। जहर्थ शूर मन्युना। इन्द्रानुविन्द नस्तानि।
अनेन हविषा पुनः। इन्द्र आशाभ्यः परि। सर्वाभ्योऽभयं करत्॥८॥

जेता शत्रून् विचर्षणिः। आकूत्यै त्वा कामाय त्वा समृधे
त्वा। पुरो दधे अमृतत्वाय जीवसे। आकूतिमस्यावसे। काममस्य
समृद्धौ। इन्द्रस्य युञ्जते धियः। आकूतिं देवीं मनसः पुरो दधे।
यज्ञस्य माता सुहवा मे अस्तु। यदिच्छामि मनसा सकामः।
विदेयमेनद्धृदये निविष्टम्॥९॥

सेदग्निरग्नीरत्येत्यन्यान्। यत्र वाजी तनयो वीडुपाणिः।
सहस्रपाथा अक्षरां समेति। आशानां त्वाऽऽशापालेभ्यः। चतुर्भ्यो
अमृतेभ्यः। इदं भूतस्याध्यक्षेभ्यः। विधेम हविषा वयम्। विश्वा
आशा मधुना सः सृजामि। अनमीवा आप ओषधयो भवन्तु।
अयं यजमानो मृधो व्यस्यताम्॥१०॥

अगृभीताः पशवः सन्तु सर्वे। अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रः।

बृहस्पतिः सविता यः सहस्री। पूषा नो गोभिरवसा सरस्वती।
 त्वष्टा रूपाणि समनक्तु यज्ञैः। त्वष्टा रूपाणि दधती सरस्वती।
 पूषा भगः सविता नो ददातु। बृहस्पतिर्दददिन्द्रः सहस्रम्। मित्रो
 दाता वरुणः सोमो अग्निः॥११॥

कुरन्निविष्टमस्यतान्नव च॥ [३]

आ नो भर भगमिन्द्र द्युमन्तम्। नि ते देष्णस्य धीमहि
 प्ररेके। उर्व इव पप्रथे कामो अस्मे। तमापृणा वसुपते वसूनाम्।
 इमं कामं मन्दया गोभिरश्वैः। चन्द्रवता राधसा पप्रथश्च। सुवर्यवो
 मतिभिस्तुभ्यं विप्राः। इन्द्राय वाहः कुशिकासो अक्रन्। इन्द्रस्य
 नु वीर्याणि प्रवोचम्। यानि चकार प्रथमानि वज्री॥१२॥

अहन्नहिमन्वपस्ततर्द। प्रवक्षणा अभिनृत्पर्वतानाम्। अहन्नहिं
 पर्वते शिश्रियाणम्। त्वष्टाऽस्मै वज्रः स्वर्यन्ततक्ष। वाश्रा इव
 धेनवः स्यन्दमानाः। अञ्जः समुद्रमव जग्मुरापः। वृषायमाणोऽवृणीत
 सोमम्। त्रिकद्रुकेष्वपिबथ्सुतस्यं। आ सायकं मघवा दत्त वज्रम्।
 अहन्नेनं प्रथमजा महीनाम्॥१३॥

यदिन्द्राहन्नथमजा महीनाम्। आन्मायिनाममिनाः
 प्रोत मायाः। आथ्सूर्यं जनयन्द्यामुषासम्। तादीक्रा शत्रून्
 किलाविविथ्से। अहन्वृत्रं वृत्रतरं व्यसम्। इन्द्रो वज्रेण
 महता वधेन। स्कन्धासीव कुलिशेनाविवृक्णा। अहिः शयत

उपपृक्पृथिव्याम्। अयोध्येव दुर्मद आ हि जुह्वे। महावीरं
तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नातारीरस्य समृतिं वधानाम्। स रुजानाः पिपिष इन्द्रशत्रुः।
विश्वो विहाया अरतिः। वसुर्दधे हस्ते दक्षिणे। तरणिर्न शिश्रथत्।
श्रवस्यया न शिश्रथत्। विश्वस्मा इदिषुच्यसे। देवत्रा हव्यमूहिषे।
विश्वस्मा इत्सुकृते वारमृण्वति। अग्निर्द्वारा व्यृण्वति॥१५॥

उदुञ्जिहानो अभि काममीरयन्। प्रपृश्नन्विश्वा भुवनानि
पूर्वथा। आ केतुना सुषमिद्धो यजिष्ठः। कामं नो अग्रे अभिहर्य
दिग्भ्यः। जुषाणो हव्यममृतेषु दृढ्यः। आ नो रयिं बहुलां
गोमतीमिषम्। नि धेहि यक्षदमृतेषु भूषन्। अश्विना यज्ञमागतम्।
दाशुषः पुरुदससा। पूषा रक्षतु नो रयिम्॥१६॥

इमं यज्ञमश्विना वर्धयन्ता। इमौ रयिं यजमानाय धत्तम्।
इमौ पशून्नक्षतां विश्वतो नः। पूषा नः पातु सदमप्रयच्छन्। प्रते
महे सरस्वति। सुभगे वाजिनीवति। सत्यवाचे भरे मतिम्। इदं
ते हव्यं घृतवत्सरस्वति। सत्यवाचे प्रभरेमा हवीर्षि। इमानि ते
दुरिता सौभागानि। तेभिर्वयं सुभगांसः स्याम॥१७॥

वज्रहीनामृजीषं व्यृण्वति रक्षतु नो रयिं सौभागान्येकं च॥ [४]

यज्ञो रायो यज्ञ ईशे वसूनाम्। यज्ञः सस्यानामुत सुक्षितीनाम्।
यज्ञ इष्टः पूर्वचित्तिं दधातु। यज्ञो ब्रह्मण्वा अय्येतु देवान्। अयं

यज्ञो वर्धतां गोभिरश्वैः। इयं वेदिः स्वपत्या सुवीरा। इदं बरुहिरतिं
बरुहीऽष्यन्त्या। इमं यज्ञं विश्वे अवन्तु देवाः। भग एव भगवां
अस्तु देवाः। तेन वयं भगवन्तः स्याम॥१८॥

तं त्वां भग सर्वं इज्जोहवीमि। स नो भग पुराता भवेह। भग
प्रणेतुर्भग सत्यराधः। भगेमां धियमुदव ददन्नः। भग प्र णो जनय
गोभिरश्वैः। भग प्र नृभिर्नृवन्तः स्याम। शश्वतीः समा उपयन्ति
लोकाः। शश्वतीः समा उपयन्त्यापः। इष्टं पूर्तं शश्वतीनां
समानां शाश्वतेन। हविषेष्वाऽनन्तं लोकं परमा रुरोह॥१९॥

इयमेव सा या प्रथमा व्यौच्छत्। सा रूपाणि कुरुते पञ्च
देवी। द्वे स्वसारौ वयतस्तत्रमेतत्। सनातनं विततं षण्मयूखम्।
अवान्याऽस्तनून्किरतो धत्तो अन्यान्। नावंपूज्याते न गमाते
अन्तम्। आ वो यन्तूदवाहासो अद्य। वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनन्ति।
अयं यो अग्निर्मरुतः समिद्धः। एतं जुषध्वं कवयो युवानः॥२०॥

धारावरा मरुतो धृष्णुवोजसः। मृगा न भीमास्तविषेभि-
रूर्मिभिः। अग्रयो न शुशुचाना ऋजीषिणः। भ्रुमिन्धमन्त उप
गा अवृण्वता। वि चक्रमे त्रिदेवः। आ वेधसं नीलपृष्ठं बृहन्तम्।
बृहस्पतिं सदने सादयध्वम्। सादद्योनिं दम् आ दीदिवांसम्।
हिरण्यवर्णमरुषं संपेम। स हि शुचिः शतपत्रः स शुन्ध्युः॥२१॥

हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः। बृहस्पतिः स स्वावेश ऋष्याः।

पूरू सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः। पूष॑ स्तव॑ व्र॒ते व॒यम्। नरि॑ष्येम
क॒दाच॑न। स्तो॒तार॑स्त इ॒ह स्म॑सि। यास्ते॑ पूष॒न्ना वो॑ अ॒न्तः स॑मु॒द्रे।
हि॒र॒ण्ययी॑र॒न्तरि॑क्षे चर॑न्ति। याभि॑र्यासि द॒ृत्या॑ सूर्य॑स्य। कामे॑न
कृत॑श्रव॑ इच्छ॑मानः॥२२॥

अ॒र॒ण्यान्य॑र॒ण्यान्य॑सौ। या प्रे॒व न॑श्यसि। कथा॑ ग्रा॒मं न
पृ॑च्छसि। न त्वा॒भीरि॑व वि॒न्दती॑ (३)। वृषा॑र॒वाय॑ वद॑ते। यदु॒पाव॑ति
चि॒च्चि॒कः। आ॒घाटी॑भि॒रिव॑ धा॒वय॑न्। अ॒र॒ण्यनि॑र्मही॒यते। उ॒त गा॑व॒
इवा॑दन्। उ॒तो वे॑श्मे॒व दृ॑श्यते॥२३॥

उ॒तो अ॑र॒ण्यानिः॑ सा॒यम्। श॒क॒टीरि॑व स॒र्जति॑। गा॒म॒ङ्गैष॑ आ
ह॑यति। दा॒र्व॒ङ्गैष॑ उ॒पाव॑धीत्। वस॑न्नर॒ण्यान्या॑ स॒ायम्। अ॒क्रु॑क्ष॒दिति॑
मन्य॑ते। न वा अ॑र॒ण्यानि॑र॒हन्ति॑। अ॒न्यश्चे॒न्नाभि॑गच्छ॑ति। स्वा॒दोः
फ॒ल॑स्य ज॒ग्ध्वा। यत्र॑ का॒मं नि॑ प॒द्यते॑। आ॒ञ्जन॑गन्धी॑
सु॒र॒भीम्। ब॒हू॒न्नाम॑कृ॒षीव॑ला॒म्। प्रा॒हं मृ॒गाणां॑ मा॒तर॑म्।
अ॒र॒ण्यानी॑म॒श॑सिष॒म्॥२४॥

स्या॒म रू॒रो॒हु यु॒वानः॑ शु॒न्यूरि॑च्छ॒मानो॑ दृश्यते निप॑द्यते च॒त्वारि॑ च॥—[५]

वा॒त्र॒ह॒त्याय॑ श॒व॑से। पृ॒त॒ना॒सा॒ह्याय॑ च। इन्द्र॑ त्वा व॑र्त॒याम॑सि।
सु॒ब्र॒ह्मा॑णं वी॒र॑व॒न्तं बृ॑ह॒न्त॑म्। उ॒रुं ग॑भी॒रं पृ॑थु॒बुध्नि॑न्द्र।
श्रु॒त॒र्षि॑मु॒ग्रम॑भि॒माति॑षा॒हम्। अ॒स्मभ्य॑ चि॒त्रं वृ॑ष॒ण॑ स॒र॒यिं दा॑ः।
क्षे॒त्रि॒यै त्वा॑ नि॒र॒ऋ॒त्यै त्वा॑। द्रु॒हो मु॑श्चामि॒ वरु॑णस्य॒ पाशा॑त्।
अ॒ना॒गसं॑ ब्रह्म॑णे त्वा करोमि॥२५॥

शिवे ते द्यावापृथिवी उभे इमे। शं ते अग्निः सहाद्विरस्तु।
 शं द्यावापृथिवी सहौषधीभिः। शमन्तरिक्षं सह वातेन ते। शं ते
 चतस्रः प्रदिशो भवन्तु। या दैवीश्चतस्रः प्रदिशः। वातपत्नीरभि सूर्यो
 विचष्टे। तासां त्वा जरस् आ दधामि। प्र यक्ष्मं एतु निर्ऋतिं
 पराचैः। अमोचि यक्ष्मादुरितादवर्त्यै॥२६॥

द्रुहः पाशान्निर्ऋत्यै चोदमोचि। अहा अवर्तिमविदथ्स्योनम्।
 अप्यंभूद्भ्रे सुकृतस्य लोके। सूर्यमृतं तमसो ग्राह्या यत्। देवा
 अमुञ्चन्नसृजन्व्येनसः। एवमहमिमं क्षेत्रियाज्जामिशं सात्।
 द्रुहो मुञ्चामि वरुणस्य पाशात्। बृहस्पते युवमिन्द्रश्च
 वस्वः। दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य। धत्तं रयिं स्तुवते
 कीरयेचित्॥२७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। देवायुधमिन्द्रमा जोहुवानाः।
 विश्वावृधमभि ये रक्षमाणाः। येन हुता दीर्घमध्वान्मायनं।
 अनन्तमर्थमनिवथ्स्यमानाः। यत्ते सुजाते हिमवत्सु भेषजम्।
 मयोभूः शन्तमा यद्धृदोऽसि। ततो नो देहि सीबले। अदो गिरिभ्यो
 अधि यत्प्रधावसि। सः शोभमाना कन्यैव शुभ्रे॥२८॥

तां त्वा मुद्रंला हविषां वर्धयन्ति। सा नः सीबले रयिमा
 भाजयेह। पूर्वं देवा अपरेणानुपश्यं जन्मभिः। जन्मान्यवरैः पराणि।
 वेदानि देवा अयमस्मीति माम्। अहं हित्वा शरीरं जरसः

परस्तात्। प्राणापानौ चक्षुः श्रोत्रम्। वाचं मनसि सम्भृताम्। हित्वा
 शरीरं जरसः परस्तात्। आ भूतिं भूतिं वयमश्नवामहे। इमा
 एव ता उषसो याः प्रथमा व्यौच्छन्। ता देव्यः कुर्वते पञ्चरूपा।
 शश्वतीर्नावपृज्यन्ति। न गमन्त्यन्तम्॥२९॥

करोम्यवर्त्ये चिच्छुभ्रेऽश्नवामहे चत्वारि च॥ [६]

वसूनां त्वाऽधीतेन। रुद्राणामूर्म्या। आदित्यानां तेजसा।
 विश्वेषां देवानां क्रतुना। मरुतामेम्रा जुहोमि स्वाहा। अभिभूति-
 रहमार्गमम्। इन्द्रसखा स्वायुधः। आस्वाशांसु दुष्पहः। इदं वर्चो
 अग्निना दत्तमागात्। यशो भर्गुः सह ओजो बलं च॥३०॥

दीर्घायुत्वाय शतशारदाय। प्रतिगृभ्णामि महते वीर्याय।
 आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। सर्वं म
 आयुर्भूयात्। सर्वमायुर्गेषम्। भूर्भुवः सुवः। अग्निर्धर्मेणान्नादः।
 मृत्युर्धर्मेणान्नपतिः। ब्रह्म क्षत्रं स्वाहा॥३१॥

प्रजापतिः प्रणेता। बृहस्पतिः पुरणुता। यमः पन्थाः। चन्द्रमाः
 पुनरसुः स्वाहा। अग्निरन्नादोऽन्नपतिः। अन्नाद्यमस्मिन् यज्ञे
 यजमानाय ददातु स्वाहा। सोमो राजा राजपतिः। राज्यमस्मिन्
 यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा। वरुणः सम्राट्सम्राट्पतिः।
 साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥३२॥

मित्रः क्षत्रं क्षत्रपतिः। क्षत्रमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु

स्वाहा॥ इन्द्रो बलं बलपतिः। बलमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु
 स्वाहा॥ बृहस्पतिर्ब्रह्म ब्रह्मपतिः। ब्रह्मास्मिन् यज्ञे यजमानाय
 ददातु स्वाहा॥ सविता राष्ट्रं राष्ट्रपतिः। राष्ट्रमस्मिन् यज्ञे
 यजमानाय ददातु स्वाहा॥ पूषा विशां विद्वतिः। विशमस्मिन्
 यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ सरस्वती पुष्टिः पुष्टिपत्नी।
 पुष्टिमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा॥ त्वष्टा पशूनां
 मिथुनानां रूपकद्रूपपतिः। रूपेणास्मिन् यज्ञे यजमानाय
 पशून् ददातु स्वाहा॥ ३३॥

च स्वाहा साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा
 चत्वारिं च (अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो बृहस्पतिः सविता पूषा सरस्वती त्वष्टा दशः)॥ [७]

स ईं पाहि य ऋजीषी तरुत्रः। यः शिप्रवान्वृषभो यो मतीनाम्।
 यो गौत्रभिद्वज्रभृद्यो हरिष्ठाः। स इन्द्र चित्रां अभि तन्धि वाजान्।
 आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्। ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ
 विश्वतो अभिसमेत्वर्वाङ्। इन्द्र द्युम्नं सुवर्वद्धेह्यस्मे। प्रोष्वस्मे
 पुरोरथम्। इन्द्राय शूषमर्चत॥ ३४॥

अभीके चिदु लोककृत्। सङ्गे समथ्सु वृत्रहा। अस्माकं बोधि
 चोदिता। नभन्तामन्यकेषाम्। ज्याका अधि धन्वंसु। इन्द्र वयं
 शुनासीरम्। अस्मिन् यज्ञे हवामहे। आ वाजैरुप नो गमत्। इन्द्राय
 शुनासीराय। स्रुचा जुहुत नो हविः॥ ३५॥

जुषतां प्रति मेधिरः। प्र हव्यानि घृतवन्त्यस्मै। हर्यश्वाय भरता

स॒जोषाः॑। इन्द्र॑र्तुभिर्ब्रह्म॑णा वावृ॒धा॒नः। शु॒ना॒सी॒री ह॒विरि॒दं जु॑षस्व।
वयः॑ सु॒पर्णा उप॑सेदुरिन्द्र॑म्। प्रि॒यमे॑धा ऋष॑यो नाध॑मानाः। अप॑
ध्वान्त॑मूर्णु॒हि पू॒र्धि चक्षुः॑। मुमु॒ग्ध्य॑स्मान्निधये॑ऽव ब॒द्धान्। बृ॒हदिन्द्रा॑य
गाय॑त॥ ३६॥

मरु॑तो वृ॒त्रह॑न्त॑मम्। येन॑ ज्योति॑रज॒नय॑न्नृता॒वृधः॑। दे॒वं
दे॒वाय॑ जागृ॑वि। का॒मिहै॒काः क इ॒मे प॑त॒ङ्गाः। मा॒न्या॒लाः
कुलि॑परि॒माप॑तन्ति। अना॑वृ॒तैनान्प्र॑ध॒मन्तु दे॒वाः। सौ॒पर्णं चक्षुः॑स्त॒नुवा॑
विदे॒य। ए॒वा व॑न्दस्व॒ वरु॑णं बृ॒हन्त॑म्। न॒म॒स्याधी॑र॒ममृ॑त॒स्य गो॒पाम्।
स नः॑ शर्म॑ त्रि॒वरू॑थं वि॒य॑सत्॥ ३७॥

यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः। नाकै॑ सु॒पर्णमु॑प॒ यत्प॑त॒न्तम्।
हृ॒दा वेन॑न्तो अ॒भ्यच॑क्षत॒ त्वा। हि॒र॒ण्यप॑क्षं वरु॑णस्य दू॒तम्। य॒मस्य॑
यो॒नौ शकु॑नं भु॒रण्यु॑म्। शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑ये। आपो॑ भवन्तु पी॒तये॑। शं
यो॒र॒भि स्र॑वन्तु नः। ईशा॑ना॒ वार्या॑णाम्। क्षय॑न्तीश्च॒रष॑णी॒नाम्॥ ३८॥

अ॒पो या॑चामि भेष॒जम्। अ॒प्सु मे॑ सोमो॑ अब्रवीत्।
अ॒न्तर्वि॑श्वानि भेष॒जा। अ॒ग्निं च॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। आप॑श्च
वि॒श्वभै॑षजीः। यद॒प्सु ते॑ सर॒स्वति॑। गोष्व॑श्वेषु॒ यन्म॑धु। तेन॑ मे
वाजि॑नीवति। मुख॑मङ्घ्रि॒ सर॒स्वति॑। या सर॑स्वती वैश॒म्भु॒ल्या॥ ३९॥

तस्या॑ मे रा॒स्व। तस्या॑स्ते भक्षी॒य। तस्या॑स्ते भू॒यिष्ठ॑भाजो॑
भू॒यास्म। अ॒हं त्वद॑स्मि॒ मद॑सि॒ त्वमे॑तत्। ममा॑सि॒ योनि॑स्तव॒
योनि॑रस्मि। ममै॒व सन्व॑हं ह॒व्यान्य॑ग्ने। पु॒त्रः पि॒त्रे लो॑क॒कृ॒ज्जात॑वेदः।

इहैव सन्तत्र सन्त त्वाऽग्ने। प्राणेन वाचा मनसा बिभर्मि। तिरो
मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्॥४०॥

ज्योतिषा त्वा वैश्वानरेणोपतिष्ठे। अयं ते योनिर्ऋत्वियः। यतो
जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्र आरोह। अथा नो वर्धया रयिम्।
या ते अग्ने यज्ञिया तनूस्तयेह्यारोहात्माऽऽत्मानम्। अच्छा वसूनि
कृण्वन्नस्मे नर्या पुरूणि। यज्ञो भूत्वा यज्ञमा सीद स्वां योनिम्।
जातवेदो भुव आ जायमानः सक्षय एहि। उपावरोह जातवेदः
पुनस्त्वम्॥४१॥

देवेभ्यो हव्यं वह नः प्रजानन्। आयुः प्रजा रयिम्स्मासु
धेहि। अजंस्रो दीदिहि नो दुरोणे। तमिन्द्र जोहवीमि मघवानमुग्रम्।
सत्रा दधानमप्रतिष्कृत र शवा रसि। म र हिष्ठो गीर्भिरा च यज्ञियो-
ऽववर्तत्। राये नो विश्वा सुपथा कृणोतु वज्री। त्रिकंद्रुकेषु महिषो
यवाशिरं तुविशुष्मस्तृपत्। सोममपिबद्विष्णुना सुतं यथाऽवशत्।
स ई ममाद महि कर्म कर्तवे महामुरुम्॥४२॥

सैन र सश्रद्धेवं देवः सत्यमिन्दु र सत्य इन्द्रः। विदद्यती सुरमा
रुग्णमद्रेः। महि पाथः पूर्य र सद्धियक्कः। अग्रं नयत्सुपद्यक्षराणाम्।
अच्छा रवं प्रथमा जानतीगात्। विदद्भव्य र सुरमा दृढमूर्वम्।
येनानुकं मानुषी भोजन्ते विट्। आ ये विश्वाः स्वपत्यानि चक्रुः।
कृण्वानासौ अमृतत्वार्य गातुम्। त्वं नृभिर्नृपते देवहूतौ॥४३॥

भूरीणि वृत्वा हर्यश्च ह॑सि। त्वन्निदस्युश्चुमुरिम्। धुनिं चा-
 स्वापयो दभीतये सुहन्तु। ए॒वा पा॑हि प्र॒लथा॒ मन्द॑तु त्वा। श्रुधि ब्रह्म
 वावृधस्वो॒त गी॒र्भिः। आ॒विः सूर्य॑ कृणुहि पी॒पिही॒षः। ज॒हि शत्रू॑
 र॒भि गा इन्द्र॑ तृन्धि। अ॒ग्ने बाध॑स्व वि मृ॒धो नुद॑स्व। अपामी॑वा
 अप॒ रक्षा॑सि सेध। अ॒स्मात्स॑मु॒द्राद्बृ॑हतो दि॒वो नः॥४४॥

अ॒पां भू॒मान॒मुप॑ नः सृजे॒ह। यज्ञ॑ प्रति॑ तिष्ठ सु॒म॒तौ
 सु॒शेवा॒ आ त्वा॑। वसू॑नि पु॒रु॒धा वि॑शन्तु। दी॒र्घमा॑युर्यज॑मानाय
 कृ॒ण्वन्। अथा॒मृते॑न ज॒रितार॑मङ्घि। इन्द्रः॑ शु॒नाव॒द्वित॑नोति सी॒रम्।
 सं॒व॒त्स॒रस्य॑ प्रति॒माण॑मेतत्। अ॒र्कस्य॑ ज्योति॒स्तदि॑दास ज्येष्ठ॑म्।
 सं॒व॒त्स॒र॑ शु॒नव॒त्सीर॑मेतत्। इन्द्र॑स्य रा॒धः प्र॑यतं पु॒रु त्मना॑।
 तदर्क॑रूपं वि॒मिमा॑नमेति। द्वा॒द॒शारे॑ प्रति॑ तिष्ठ॒तीदृ॒षा। अ॒श्वा॒यन्तो॑
 ग॒व्यन्तो॑ वा॒जय॑न्तः। ह॒वाम॑हे त्वोप॑गन्त॒वा उ॑। आ॒भूष॑न्तस्त्वा
 सु॒म॒तौ न॑वा॒याम्। व॒यमिन्द्र॑ त्वा शु॒न॑ ह॒वेम॥४५॥

अ॒र्चत॑ ह॒विर्गा॑यत य॑स॒च्चर॑षणीनां वैश॒म्भ॒ल्या हा॑सी॒त्त्वमु॑रुं दे॒वहू॑तो न॒स्तम्ना॑ प॒द्म॥ [८]

प्रा॒ण उ॒देहि॑ पु॒नरा॑ नो॒ भर॑ य॒ज्ञो रा॒यो वा॒त्रह॑त्याय॒ वसू॑ना॑ स ई॑ पा॒ह्यष्टौ॥८॥
 प्रा॒णो र॑क्षत्यगृ॒भीता॑ धा॒राव॑रा म॒रुतो॑ दी॒र्घायु॑त्वाय॒ ज्योति॑षा त्वा॒ पञ्च॑चत्वारि॑शत्॥४५॥
 प्रा॒णः शु॒न॑ ह॒वेम॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

स्वा॒र्द्धिं त्वा॑ स्वा॒दुना॑। ती॒त्रां ती॒त्रेण॑। अ॒मृता॑म॒मृते॑न। मधु॑मतीं
मधु॑मता। सृ॒जामि॒ स॒ सोमे॑न। सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑ पच्यस्व।
सर॑स्वत्यै पच्यस्व। इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑ पच्यस्व। परी॒तो पि॑ञ्चता
सु॒तम्। सोमो॑ य उ॒त्तम॑ ह॒विः॥१॥

द॒ध॒न्वा यो न॑र्यो अ॒प्स्वन्तरा॑। सु॒षाव॒ सोम॒मद्रि॑भिः। पु॒नातु॑
ते परि॒स्रुत॑म्। सोम॑ऽसूर्य॑स्य दुहि॒ता। वारे॑ण श॒श्वता॑ तना॑। वा॒युः
पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्रा॒ङ्ख॒सोमो॑ अति॑द्रुतः। इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः स॒खा। वा॒युः
पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्र॒त्यङ्ख॒सोमो॑ अति॑द्रुतः॥२॥

इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः स॒खा। ब्रह्म॑ क्षत्रं प॑वते तेज॑ इन्द्रि॒यम्। सुर॑या
सोमः॑ सु॒त आसु॑तो मदा॒य। शु॒क्रेण॑ देव दे॒वताः॑ पिपृ॒ग्धि। रसे॑नान्नं
यज॑मानाय धेहि। कु॒विद॑ङ्ग॒ यव॑मन्तो॒ यव॑ञ्चित्। यथा॑ दान्त्य॑नुपूर्वं
वि॒यूय॑। इहे॑हैषां कृणु॑त भो॒ज॑नानि। ये ब॒र्हिषो॑ नमो॑वृत्तिं न ज॒ग्मुः।
उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा जुष्टं॑ गृह्णामि॥३॥

सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णे॑। ए॒ष ते॒ योनि॑स्तेज॑से त्वा। वी॒र्या॑य
त्वा॒ बला॑य त्वा। तेजो॑ऽसि तेजो॒ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि वी॒र्यं॑ मयि॑
धेहि। बल॑मसि॒ बलं॑ मयि॑ धेहि। नाना॑ हि वा॑ दे॒वहि॑त॒ऽसदः॑

कृतम्। मा सꣳसृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी
सोमं एषः। मा मां हिꣳसीः स्वां योनिमाविशन्॥४॥

उपयामगृहीतोऽस्याश्विनं तेजः। सारस्वतं वीर्यम्। ऐन्द्रं
बलम्। एष ते योनिर्मोदाय त्वा। आनन्दाय त्वा महसे त्वा।
ओजोऽस्योजो मयि धेहि। मन्युरसि मन्युं मयि धेहि। महोऽसि
महो मयि धेहि। सहोऽसि सहो मयि धेहि। या व्याघ्रं विषूचिका।
उभौ वृकं च रक्षति। श्येनं पतत्रिणꣳ सिꣳहम्। सेमं पात्वꣳहंसः।
सम्पृचः स्थ सं मा भद्रेण पृङ्ग। विपृचः स्थ वि मा पाप्मना
पृङ्ग॥५॥

हविः प्रत्यङ्गसोमो अतिद्रुतो गृह्णाम्याविशन्विषूचिका पञ्च च॥ [१]

सोमो राजाऽमृतꣳ सुतः। ऋजीषेणाजहान्मृत्युम्। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। विपानꣳ शुक्रमन्धसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्। इदं
पयोऽमृतं मधु। सोममृद्धो व्यपिबत्। छन्दसा हꣳसः शुचिषत्।
ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। अद्भ्यः क्षीरं व्यपिबत्॥६॥

कुङ्ठाङ्गिरसो धिया। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। अन्नात्परिस्रुतो
रसम्। ब्रह्मणा व्यपिबत् क्षत्रम्। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। रेतो मूत्रं
विजहाति। योनिं प्रविशदिन्द्रियम्। गर्भो जरायुणाऽऽवृतः। उल्बं
जहाति जन्मना। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्॥७॥

वेदेन रूपे व्यकरोत्। सतासुती प्रजापतिः। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। सोमेन सोमो व्यपिबत्। सुतासुतौ प्रजापतिः।

ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत्। सत्यानृते प्रजा-
पतिः। अश्रद्धामनृतेऽदधात्। श्रद्धां सत्ये प्रजापतिः। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा परिस्सुतो रसम्। शुक्रेण शुक्रं व्यपिबत्। पयः
सोमं प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। विपानं शुक्रमन्धसः।
इन्द्रस्येन्द्रियम्। इदं पयोऽमृतं मधु॥८॥

अन्धः क्षीरं व्यपिबन्नमनर्तेन सत्यमिन्द्रियं श्रद्धां सत्ये प्रजापतिरष्टौ च॥ [२]

सुरावन्तं बर्हिषदं सुवीरम्। यज्ञं हिन्वन्ति महिषा
नमोभिः। दधानाः सोमं दिवि देवतांसु। मदेमेन्द्रं यजमानाः
स्वर्काः। यस्ते रसः सम्भृत ओषधीषु। सोमस्य शुष्मः सुरया
सुतस्य। तेन जिन्व यजमानं मदेन। सरस्वतीमश्विनाविन्द्रमग्निम्।
यमश्विना नमुचेरासुरादधि। सरस्वत्यसनोदिन्द्रियाय॥९॥

इमन्तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुम्। सोमं राजानमिह भक्षयामि।
यदत्र रिप्तं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबच्छर्चीभिः। अहं तदस्य
मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि। पितृभ्यः स्वधाविभ्यः
स्वधा नमः। पितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। प्रपितामहेभ्यः
स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। अक्षन्पितरः॥१०॥

अमीमदन्त पितरः। अतीतृपन्त पितरः। अमीमृजन्त पितरः।
पितरः शुन्धध्वम्। पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः। पुनन्तु मा
पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः। पवित्रेण शतायुषा। पुनन्तु मा
पितामहाः। पुनन्तु प्रपितामहाः॥११॥

प॒वित्रेण॑ श॒तायु॑षा। वि॒श्वमायु॑र्व्यश्न॒वै। अ॒ग्न आ॒यू॑षि प॒वसे॒-
 ऽग्ने॑ प॒वस्व। प॒वमा॑नः सु॒वर्जनः॑ पु॒नन्तु॑ मा दे॒वज॒नाः। जा॒तवे॑दः
 प॒वित्र॑व॒द्यत्ते॑ प॒वित्र॑म॒र्चिषि॑। उ॒भाभ्यां॑ दे॒व स॒वित॑र्वैश्वदे॒वी पु॑न॒ती। ये
 स॒मा॒नाः स॒मन॑सः। पि॒तरौ॑ यम॒राज्ये॑। तेषां॑ लो॒कः स्व॒धा नमः॑।
 य॒ज्ञो दे॒वेषु॑ कल्पताम्॥१२॥

ये स॒जा॒ताः स॒मन॑सः। जी॒वा जी॒वेषु॑ मा॒म॒काः। तेषां॑ श्री॒र्मयि॑
 कल्पताम्। अ॒स्मिँल्लो॒के श॒त॑ स॒माः। द्वे स्मृ॒ती अ॑श्रृण॒वं पि॒तृणा॑म्।
 अ॒हं दे॒वाना॑मु॒त म॒र्त्याना॑म्। याभ्या॑मि॒दं वि॒श्वमे॒ज॒त्समे॑ति। यद॑न्त॒रा
 पि॒तरं॑ मा॒तरं॑ च। इ॒द॑ ह॒विः प्र॒जन॑नं मे अस्तु। दश॑वीर॑ स्व॒र्गण॑
 स्व॒स्तये॑। आ॒त्म॒सनि॑ प्र॒जा॒सनि॑। प॒शुस॒न्य॑भय॒सनि॑ लो॒क॒सनि॑।
 अ॒ग्निः प्र॒जां ब॑हु॒लां मे॑ करोतु। अन्नं॑ प॒यो रे॒तो अ॒स्मासु॑ धत्त।
 रा॒यस्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑ दी॒धर॑त्स्वाहा॥१३॥

इन्द्रियाय॑ पि॒तरं॑ श॒तायु॑षा पु॒नन्तु॑ मा पि॒ताम॑हाः पु॒नन्तु॑ प्र॒पिता॑महाः कल्पता॑ स्व॒स्तये॑ पञ्च॑ च॥[३]

सी॒सेन॑ तन्नं॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। ऊ॒र्णासू॒त्रेण॑ क॒वयो॑ वयन्ति।
 अ॒श्विना॑ य॒ज्ञ॑ स॒वि॒ता सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रू॒पं वरु॑णो भिष॒ज्यन्।
 तद॑स्य रू॒पम॑मृ॒त॑ श॒चीभिः॑। ति॒स्रोऽधु॑र्दे॒वताः॑ स॒ररा॑णाः।
 लो॒मा॒नि श॒र्षेर्ब॑हु॒धा न तो॒क्त्रभिः॑। त्व॒गस्य॑ मा॒स॒मभ॑वन्न ला॒जाः।
 तद॑श्विना॑ भिष॒जा रु॒द्रव॑र्तनी। सर॑स्वती वयति॒ पेशो॑ अन्त॑रः॥१४॥

अ॒स्थिं म॒ज्जानं॑ मा॒सरैः॑। का॒रो॒तरे॑ण दध॑तो ग॒वां त्व॑चि।

सरस्वती॒ मनसा॑ पेश॒लं वसु॑। नास॑त्याभ्यां वयति॑ दर्श॒तं वपुः॑।
 रसं॑ परि॒स्रुता॒ न रोहि॑तम्। न॒ग्रहु॑र्धीर॒स्तसर॑न्न वेमं॑। पयसा॑
 शुक्रम॑मृतं ज॒नित्रम्॑। सुर॑या॒ मूत्रा॑ञ्जनयन्ति॑ रेतः॑। अपाम॑तिं दुर्म॒तिं
 बाध॑मानाः। ऊ॒र्वध्मं॑ वात॑ꣳ स॒बुव॑न्तदा॒रात्॥१५॥

इन्द्रः॑ सु॒त्रामा॒ हृद॑येन स॒त्यम्। पुरो॒डाशे॑न सवि॒ता ज॑जान।
 यकृ॑त्क्लो॒मानं॑ वरु॒णो भिष॑ज्यन्। मत॑स्त्रे वाय॒व्यैर्न॑ मि॒नाति॑ पित्तम्।
 आ॒त्राणि॑ स्था॒ली मधु॑ पि॒न्वमा॑ना। गुदा॒ पात्रा॑णि सु॒दुघा॒ न धे॑नुः।
 श्ये॒नस्य॑ पत्रं॒ न प्ली॒हा शर्चा॑भिः। आ॒स॒न्दी नाभि॑रु॒दरं॑ न मा॒ता।
 कुम्भो॑ व॒निष्ठु॑र्जनि॒ता शर्चा॑भिः। यस्मि॒न्नग्रे॑ यो॒न्यां गर्भो॑ अ॒न्तः॥१६॥

प्ला॒शीर्व्य॑क्तः श॒तधा॑र॒ उ॒त्सः॑। दु॒हे न कु॑म्भीꣳ स्व॒धां पि॑तृभ्यः।
 मुख॑ꣳ स॒दस्य॑ शिर॒ इ॒त्सदे॑न। जि॒ह्वा प॒वित्र॑म॒श्विना॒ सꣳ सर॑स्वती।
 चप्प॑न्न पा॒युर्भिष॑गस्य॒ वालः॑। व॒स्तिर्न शे॒पो हर॑सा तर॒स्वी। अ॒श्विभ्यां॑
 चक्षु॑र॒मृतं॑ ग्रहाभ्याम्। छा॒गेन॑ तेजो॑ ह॒विषा॑ शृ॒तेन॑। पक्ष्मा॑णि गो॒धूमैः॑
 क्लै॑रु॒तानि॑। पेशो॑ न शु॒क्लम॑सितं वसा॒ते॥१७॥

अवि॑र्न मे॒षो न॒सि वी॒र्या॑य। प्रा॒णस्य॑ पन्था॑ अ॒मृतो॑ ग्रहाभ्याम्।
 सर॑स्वत्युप॒वाकै॑र्व्या॒नम्। नस्या॑नि ब॒र्हिर्ब॑दरैर्ज॒जान। इन्द्र॑स्य
 रू॒पमृ॑षभो बला॑य। कर्णा॑भ्याꣳ श्रोत्र॑म॒मृतं॑ ग्रहाभ्याम्। यवा॑
 न ब॒र्हिर्भ्रु॑वि के॒सरा॑णि। क॒र्कन्धु॑ जज्ञे॑ मधु॑ सा॒रघं॑ मु॒खात्।
 आ॒त्मन्नु॑पस्थे॒ न वृ॑कस्य॒ लोमं॑। मुखे॑ श्मश्रू॑णि न व्याघ्र॑लो॒मम्॥१८॥

केशा॒ न शी॒रूषन् यश॑से श्रि॒यै शि॒खा॑। सि॒ःहस्य॒ लोम॒
 त्विषि॑रिन्द्रि॒याणि॑। अङ्गा॑न्या॒त्मन्निष॑जा॒ तद॒श्विना॑। आ॒त्मान॑मङ्गैः
 सम॑धा॒त्सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रू॒पः श॑तमा॒नमायुः॑। च॒न्द्रेण॒
 ज्योति॑र॒मृतं॒ दधा॑ना। सर॑स्वती॒ योन्यां॑ गर्भ॑मन्तः। अ॒श्विभ्यां॑
 पत्नी॒ सुकृ॑तं बिभर्ति। अ॒पाः रसे॑न॒ वरु॑णो न साम्ना॑। इन्द्र॑ः
 श्रि॒यै ज॒नय॑न्नप्सु राजा॑। तेजः॑ पशूना॑ ह॒विरि॑न्द्रि॒याव॑त्।
 परि॑स्रुता॒ पय॑सा सार॒घं मधु॑। अ॒श्विभ्यां॑ दु॒ग्धं भिष॑जा॒ सर॑स्वत्या
 सुता॑सुताभ्या॑म्। अ॒मृतः॑ सोम॒ इन्दुः॑॥१९॥

अन्तरं आरादन्तर्वसाते व्याघ्रलोमः राजां चत्वारि च॥ [४]

मि॒त्रोऽसि॑ वरु॒णोऽसि॑। सम॒हं विश्वे॑र्दे॒वैः। क्ष॒त्रस्य॒ नाभि॑रसि।
 क्ष॒त्रस्य॒ योनि॑रसि। स्यो॒नामा सी॑द। सु॒षदा॒मा सी॑द। मा
 त्वा॑ हि॒सीत्। मा मा॑ हि॒सीत्। निष॑साद धृ॒तव्र॑तो वरु॒णः।
 प॒स्त्या॑स्वा॥२०॥

साम्ना॑ज्याय सु॒क्रतुः॑। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्याम्। अ॒श्विनो॑र्भैष॑ज्येन।
 तेज॑से ब्रह्मवर्च॑साया॒भिषि॑श्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्याम्। सर॑स्वत्यै भैष॑ज्येन॥२१॥

वी॒र्या॑या॒न्नाद्या॑या॒भिषि॑श्चामि। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒वे।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्याम्। इन्द्र॑स्येन्द्रि॒येण॑। श्रि॒यै

यश॑से॒ बला॑याभिषिञ्चामि। कोऽसि॑ कत॒मोऽसि॑। कस्मै॑ त्वा॒
काय॑ त्वा। सु॒श्लोकाँ॑(४) सु॒मङ्ग॑लाँ(४) स॒त्यरा॒जा(३)न्। शिरो॑ मे॒
श्रीः॥ २२॥

यशो॑ मुख॒म्। त्विषिः॑ केशाँश्च॒ श्मश्रू॑णि। राजा॑ मे प्रा॒णो-
ऽमृत॑म्। स॒म्राट्क्षुः॑। वि॒राट्क्षो॑त्रम्। जि॒ह्वा मे॑ भ॒द्रम्। वाङ्म॑हः। मनो॑
म॒न्युः। स्व॒राङ्ग॑मः। मोदाः॑ प्रमो॒दा अ॒ङ्गुली॒रङ्ग॑ानि॥ २३॥

चित्तं॑ मे॒ सहः॑। बा॒हू मे॒ बल॑मिन्द्रि॒यम्। हस्तौ॑ मे॒ कर्म॑ वी॒र्य॑म्।
आ॒त्मा क्ष॒त्रमु॒रो म॑म॒। पृ॒ष्ठीर्मे॑ रा॒ष्ट्रमु॒दर॑म॒सौ। ग्री॒वाश्च॒ श्रोण्यौ॑।
ऊ॒रू अ॒र॒त्नी जा॒नुनी॑। विशो॑ मेऽङ्गा॑नि स॒र्वतः॑। नाभि॑र्मे॒ चित्तं॑
वि॒ज्ञान॑म्। पा॒युर्मेऽप॑चितिर्भ॒सत्॥ २४॥

आ॒न॒न्द॒न॒न्दावा॒ण्डौ मे॑। भगुः॑ सौभा॒ग्यं प॑सः। जङ्घा॑भ्यां प॒द्भ्यां
ध॒र्मोऽस्मि॑। वि॒शि राजा॑ प्र॒तिष्ठि॑तः। प्र॒ति क्ष॒त्रे प्र॒ति ति॑ष्ठामि रा॒ष्ट्रे।
प्र॒त्यश्वे॑षु प्र॒ति ति॑ष्ठामि गो॒षु। प्र॒त्यङ्गे॑षु प्र॒ति ति॑ष्ठाम्या॒त्मन्। प्र॒ति
प्रा॒णेषु॑ प्र॒ति ति॑ष्ठामि पु॒ष्टे। प्र॒ति द्या॒वापृ॒थिव्योः॑। प्र॒ति ति॑ष्ठामि
य॒ज्ञे॥ २५॥

त्र॒या दे॒वा एका॑दश। त्र॒यस्त्रि॑ं॒शाः सु॒राध॑सः। बृ॒हस्प॑ति॒पुरो-
हि॒ताः। दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒वे। दे॒वा दे॒वैर॑वन्तु मा। प्र॒थ॒मा
द्वि॒तीयैः॑। द्वि॒तीया॑स्तृ॒तीयैः॑। तृ॒तीयाः॑ स॒त्येन॑। स॒त्यं य॒ज्ञेन॑। य॒ज्ञो
यजु॑र्भिः॥ २६॥

यजूं॑षि॒ साम॑भिः। सामा॑न्यृग्भिः। ऋचो॑ या॒ज्याभिः। या॒ज्या
वष॑ट्कारैः। वष॑ट्कारा आहु॑तिभिः। आहु॑तयो मे॒ कामा॑न्त्सम॑र्धयन्तु।
भूः स्वाहा॑। लोमा॑नि॒ प्रय॑तिर्मम॑। त्वङ्ग॑ आन॑तिराग॑तिः। मा॒सं म॒
उप॑नतिः। वस्व॑स्थि। म॒ज्जा म॒ आन॑तिः॥२७॥

पुस्त्या॑स्वा सर॑स्वत्यै भेष॑ज्येन॒ श्रीरङ्गा॑नि भ॒सद्य॑जे य॒ज्ञो यजु॑र्भिरुप॑नतिर्द्वे च॥—————[५]

यद्वै॑वा दे॒वहे॑डनम्। दे॒वांस॑श्चकृ॒मा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॒ तस्मा॑दे॒नसः॑।
विश्वा॑न्मु॒ञ्चत्व॑ह॒सः। यदि॑ दि॒वा यदि॑ न॒क्तम्। ए॒नासि॑ चकृ॒मा
व॒यम्। वा॒युर्मा॒ तस्मा॑दे॒नसः॑। विश्वा॑न्मु॒ञ्चत्व॑ह॒सः। यदि॑ जाग्र॒द्यदि॑
स्वप्ने॑। ए॒नासि॑ चकृ॒मा व॒यम्॥२८॥

सूर्यो॑ मा॒ तस्मा॑दे॒नसः॑। विश्वा॑न्मु॒ञ्चत्व॑ह॒सः। यद्वा॑मे॒ यद॑रण्ये।
यथ्स॑भायां॒ यदि॑न्द्रि॒ये। यच्छू॑द्रे॒ यद॑र्ये। ए॒नश्च॑कृ॒मा व॒यम्।
यदे॒कस्या॑धि॒ धर्म॑णि। तस्या॑व॒यज॑नमसि। यदा॑पो॒ अघ्न्या॑ वरु॒णेति॑
शपा॑महे। ततो॑ वरु॒ण नो॑ मुञ्च॥२९॥

अव॑भृथ निच॑ङ्कुण निचे॒रुर॑सि निच॑ङ्कुण। अव॑ दे॒वैर्दे॒वकृ॑त॒मेनो॑-
ऽया॑ट्। अव॑ म॒र्त्यैर्म॑र्त्यकृ॒तम्। उ॒रोरा॑ नो॒ देव॑ रि॒षस्पा॑हि। सु॒मित्रा॑ न॒
आप॑ ओष॑धयः सन्तु। दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॒ भूया॑सुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑
व॒यं द्वि॑ष्मः। द्रु॒पदा॑दि॒वेन्मु॑मुचा॒नः। स्वि॒न्नः स्ना॑त्वी म॒लादि॑व॥३०॥

पू॒तं प॒वित्रे॑णे॒वाऽऽज्य॑म॑। आपः॑ शु॒न्यन्तु॑ मै॒नसः॑। उ॒द्वयं॑
तम॑स॒स्परि॑। पश्य॑न्तो॒ ज्योति॑रु॒त्तर॑म्। दे॒वं दे॒वत्रा॑ सूर्य॑म्। अ॒गन्म॑

ज्योतिरुत्तमम्। प्रतियुतो वरुणस्य पाशः। प्रत्यस्तो वरुणस्य
पाशः। एधोऽस्येधिषीमहि। समिदसि॥३१॥

तेजोऽसि तेजो मयि धेहि। अपो अन्वचारिषम्। रसेन
समंसृक्ष्महि। पयस्वा९ अग्र आगमम्। तं मा स९सृज वर्वसा।
प्रजया च धनेन च। समाववर्ति पृथिवी। समुषाः। समु सूर्यः। समु
विश्वमिदं जगत्। वैश्वानरज्योतिर्भूयासम्। विभुं कामं व्यश्नवै।
भूः स्वाहा॥३२॥

स्वप्न एना९सि चकृमा वयं मुञ्च मलादिव समिदसि जगन्नाणि च॥—————[६]

होता यक्षत्समिधेन्द्रमिडस्पदे। नाभा पृथिव्या अधि।
दिवो वर्ष्मन्त्समिध्यते। ओजिष्ठश्चरषणी सहान्। वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपातम्। ऊतिभिर्जेतांरमपराजितम्। इन्द्र
देव९ सुवर्विदम्। पृथिभिर्मधुमत्तमैः। नराश९सेन तेजसा॥३३॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिडाभिरिन्द्रमीडितम्।
आजुह्वानममर्त्यम्। देवो देवैः सर्वीर्यः। वज्रहस्तः पुरन्दरः। वेत्वाऽ-
ऽज्यस्य होतर्यजं। होतायक्षद्वरुहिषीन्द्रन्निषद्वरम्। वृषभं नर्यापसम्।
वसुभीरुद्रैरादित्यैः। सयुग्भिर्बृहिरासदत्॥३४॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदोजो न वीर्यम्। सहो द्वार
इन्द्रमवर्धयन्। सुप्रायणा विश्रयन्तामृतावृधः। द्वार इन्द्राय मीढुषे।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदुषे इन्द्रस्य धेनू। सुदुघे मातरौ

मही। सवातरौ न तेजसी। वृथ्समिन्द्रमवर्धताम्॥३५॥

वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा। भिषजा
सखाया। हविषेन्द्रं भिषज्यतः। कवी देवौ प्रचेतसौ। इन्द्राय
धत्त इन्द्रियम्। वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्रो देवीः।
त्रयस्त्रिधातवोपसः। इडा सरस्वती भारती॥३६॥

महीन्द्रपत्नीर्हविष्मतीः। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्वष्टारमिन्द्रं देवम्। भिषजं सुयजं घृतश्रियम्। पुरुरूपं
सुरेतंसं मघोनिम्। इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि। वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं शतक्रतुम्। धियो
जोष्टारमिन्द्रियम्॥३७॥

मध्वा समञ्जन्यथिभिः सुगेभिः। स्वदाति हव्यं मधुना घृतेन।
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिन्द्रं स्वाहाऽऽज्यस्य।
स्वाहा मेदसः। स्वाहा स्तोकानाम्। स्वाहा स्वाहाकृतीनाम्।
स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवां औज्यपान्। स्वाहेन्द्रं
होत्राञ्जुषाणाः। इन्द्र आज्यस्य वियन्तु। होतर्यजं॥३८॥

तेजसाऽऽसदवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपातमिडाभिर्बृहियोजं उपे दैव्या तिस्रस्त्वष्टारं
वनस्पतिमिन्द्रम्॥ समिधेन्द्रं चतुर्वेत्वेकौ वियन्तु द्विर्वीतामेकौ वियन्तु द्विवेत्वेकौ वियन्तु होतर्यजं॥)[७]

समिद्ध इन्द्र उषसामनीके। पुरोरुचा पूर्वकृद्वावृधानः।
त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता वज्रबाहुः। जघान वृत्रं वि दुरो ववार।
नराशंसः प्रतिशूरो मिमानः। तनूनपात्प्रति यज्ञस्य धाम।

गोभिर्वपावान्मधुना समञ्जन्। हिरण्यैश्चन्द्री यंजति प्रचेताः। ईडितो
देवैर्हरिवाꣳ अभिष्टिः। आजुह्वानो हविषा शर्धमानः॥३९॥

पुरन्दरो मधवान् वज्रबाहुः। आयातु यज्ञमुपनो जुषाणः।
जुषाणो बर्हिरहरिवान् इन्द्रः। प्राचीनꣳ सीदत्प्रदिशा पृथिव्याः।
उरुव्यचाः प्रथमानꣳ स्योनम्। आदित्यैरुक्तं वसुभिः सजोषाः।
इन्द्रं दुरः कवृष्यो धावमानाः। वृषाणं यन्तु जनयः सुपत्नीः। द्वारो
देवीरभितो विश्रयन्ताम्। सुवीरा वीरं प्रथमाना महोभिः॥४०॥

उपासानक्ता बृहती बृहन्तम्। पयस्वती सुदुघे शूरमिन्द्रम्।
पेशस्वती तन्तुना संव्ययन्ती। देवानां देवं यंजतः सुरुक्मे। दैव्या
मिमाना मनसा पुरुत्रा। होताराविन्द्रं प्रथमा सुवाचा। मूर्धन् यज्ञस्य
मधुना दधाना। प्राचीनं ज्योतिर्हविषा वृधातः। तिस्रो देवीर्हविषा
वर्धमानाः। इन्द्रं जुषाणा वृषणं न पत्नीः॥४१॥

अच्छिन्नं तन्तुं पयसा सरस्वती। इडा देवी भारती
विश्वतूर्तिः। त्वष्टा दधदिन्द्राय शुष्मम्। अपाकोचिष्टुर्यशसे पुरुणि।
वृषा यज्ञन्वृषणं भूरिरेताः। मूर्धन् यज्ञस्य समनक्तु देवान्।
वनस्पतिरवसृष्टो न पाशैः। त्मन्या समञ्जच्छमिता न देवः।
इन्द्रस्य हव्यैर्जठरं पृणानः। स्वदाति हव्यं मधुना घृतेन।
स्तोकानामिन्दुं प्रति शूर इन्द्रः। वृषायमाणो वृषभस्तुराषाद।
घृतप्रुषा मधुना हव्यमुन्दन्। मूर्धन् यज्ञस्य जुषताꣳ स्वाहा॥४२॥

शर्धमानो महोभिः पत्नीर्धृतेन चत्वारि च॥ [८]

आचर्षणिप्रा विवेष यन्मा। तं सध्रीचीः। सत्यमित्तन्न
त्वावां अन्यो अस्ति। इन्द्र देवो न मर्त्यो ज्यायान्। अहन्नहिं
परिशयानमर्णः। अवांसृजोऽपो अच्छा समुद्रम्। प्रसंसाहिषे
पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्म इह रातिरस्तु। इन्द्रा भर
दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्। स शेवृधमधि
धाद्युग्नमस्मे। महि क्षत्रं जनाषाडिन्द्र तव्यम्। रक्षा च नो मघोनः
पाहि सूरीन्। राये च नः स्वपत्या इषे धाः॥४३॥

रेवतीनां चत्वारि च॥ [९]

देवं बरुहिरिन्द्रं सुदेवं देवैः। वीरवथ्स्तीर्णं वेद्यामवर्धयत्।
वस्तोर्वृतं प्राक्तोर्भूतम्। राया बरुहिष्मतोऽत्यगात्। वसुवने
वसुधेयस्य वेतु यजं। देवीद्वार इन्द्रं सङ्घाते। विङ्घीर्यामन्नवर्धयन्।
आ वथ्सेन तरुणेन कुमारेण चमीविता अपार्वणम्। रेणुकंकाटं
नुदन्ताम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥४४॥

देवी उषासानक्ता। इन्द्रं यज्ञे प्रयत्यहेताम्। दैवीर्विशः
प्रायांसिष्टाम्। सुप्रीते सुधिते अभूताम्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां
यजं। देवी जोष्टी वसुधिती। देवमिन्द्रमवर्धताम्। अयाव्यन्याघा
द्वेषांसि। आन्यावाक्षीद्वसु वार्याणि। यजमानाय शिक्षिते॥४५॥

वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधे।

पय॑सेन्द्र॑मव॑र्धताम्। इष॑मूर्ज॑म॒न्याऽवा॑क्षीत्। स॒ग्धिः॑ स॒पी॑तिम॒न्या।
नवे॑न् पूर्वं दय॑माने। पु॒रा॒णेन॒ नव॑म्। अ॒धा॒ता॒मूर्ज॑मूर्जाहु॑ती॒
वसु॑ वार्याणि। यज॑मानाय शि॒क्षिते॑। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वीतां॒
यज॑॥४६॥

दे॒वा दै॒व्या॒ हो॒ता॒रा। दे॒वमिन्द्र॑मव॑र्धताम्। ह॒ताघ॑शः॒सा॒वाभा॑र्ष्टी॒
वसु॑वार्याणि। यज॑मानाय शि॒क्षितौ॑। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वीतां॒ यज॑।
दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। प॒ति॒मिन्द्र॑मव॑र्धयन्। अ॒स्पृ॒क्ष॒द्भार॑ती॒ दि॒वम्।
रु॒द्रैर्य॑ज्ञः॒ सर॑स्वती। इडा॒ वसु॑मती गृ॒हान्॥४७॥

व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वि॒यन्तु॑ यज॑। दे॒व इन्द्रो॑ न॒राशः॑ सः।
त्रि॒व॒रू॒थस्त्रि॑व॒न्धुरः॑। दे॒वमिन्द्र॑मव॑र्धयत्। श॒तेन॑ शि॒तिपृ॑ष्ठाना॒माहि॑तः।
स॒हस्रे॑ण॒ प्रव॑र्तते। मि॒त्राव॑रु॒णेद॑स्य हो॒त्रम॑रु॒हतः॑। बृ॒हस्प॑तिः स्तो॒त्रम्।
अ॒श्विनाऽऽध्व॑र्यवम्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वे॒तु यज॑॥४८॥

दे॒व इन्द्रो॑ व॒नस्प॑तिः। हि॒र॒ण्य॒पर्णो॑ मधु॑शाखः सु॒पिप्प॑लः।
दे॒वमिन्द्र॑मव॑र्धयत्। दि॒वम॑ग्रे॒णाप्रा॑त्। आ॒ऽन्त॒रि॒क्षं पृ॑थि॒वीम॑द॒हीत्।
व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वे॒तु यज॑। दे॒वं ब॒र्हि॒र्वारि॑तीनाम्।
दे॒वमिन्द्र॑मव॑र्धयत्। स्वा॒स॒स्थमि॒न्द्रेणा॑सन्नम्। अ॒न्या ब॒र्ही॑ष्य॒भ्य॒-
भूत्। व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वे॒तु यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्।
दे॒वमिन्द्र॑मव॑र्धयत्। स्वि॑ष्टं कुर्व॒न्स्वि॑ष्ट॒कृत्। स्वि॑ष्टम॒द्य क॑रोतु नः।
व॒सु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वे॒तु यज॑॥४९॥

वियन्तु यजं शिक्षिते शिक्षिते वंसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं गृहान् वेतु यजामृध्वदं (देवं बर्हिर्देवीर्द्वारौ देवी उपासान्तां देवी जोष्टीं देवी ऊर्जाहती देवा दैव्या होतांरा शिक्षितो देवीस्तिस्तिस्मो देवीर्देव इन्द्रो नराशंसो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृदेवम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेकां वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयन्निर्वर्धतामेकां ऽ वर्धयः श्वतुर्वर्धयत्। वस्तोरा वृथ्सेन दैवीरयावीषः हुताऽऽसृञ्छुतेन दिवः स्वासृथः स्विष्टः शिक्षिते शिक्षिते शिक्षितौ॥) [१०]

होता यक्षत्समिधाऽग्निमिडस्पदे। अश्विनेन्द्रः सरस्वतीम्। अजो धूम्रो न गोधूमैः क्लैर्भेषजम्। मधु शष्पैर्न तेजं इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपात्सरस्वती। अविर्मेषो न भेषजम्। पथा मधुमताभरन्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्॥५०॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्त्रभिः। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षं नराशंसं न नग्नहुम्। पतिः सुरायै भेषजम्। मेषः सरस्वती भिषक्। रथो न चन्द्र्यश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम्। बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्त्रभिः। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं॥५१॥

होता यक्षदिडेडित आजुह्वानः सरस्वतीम्। इन्द्रं बलेन वर्धयन्। ऋषभेण गवैन्द्रियम्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्। यवैः कर्कन्धुभिः। मधु लाजैर्न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वर्हिः सुष्टरीमोर्णम्रदाः। भिषङ्गासत्या॥५२॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती। भिषग्धेनुः सरस्वती। भिषग्दुह

इन्द्राय भेषजम्। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षद्दुरो दिशः। कवष्यो न व्यचस्वती। अश्विभ्यां
 न दुरो दिशः। इन्द्रो न रोदसी दुधे। दुहे कामान्त्सरस्वती॥५३॥

अश्विनेन्द्राय भेषजम्। शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियम्। पयः सोमः
 परिस्नुतां घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुपेशसोषे
 नक्तं दिवा। अश्विना सज्जानाने। समं जाते सरस्वत्या। त्विषिमिन्द्रे
 न भेषजम्। श्येनो न रजसा हृदा। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं
 मधु॥५४॥

वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा भिषजा-
 ऽश्विना। इन्द्रं न जागृवी दिवा नक्तं न भेषजैः। शूषं सरस्वती
 भिषक्। सीसेन दुह इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधु।
 वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्रो देवीर्न भेषजम्।
 त्रयस्त्रिधातवोऽपसः। रूपमिन्द्रे हिरण्ययम्॥५५॥

अश्विनेडा न भारती। वाचा सरस्वती। मह इन्द्राय
 दधुरिन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षत्त्वष्टारमिन्द्रमश्विना। भिषजं न सरस्वतीम्।
 ओजो न जूतिरिन्द्रियम्। वृको न रभसो भिषक्। यशः सुरया
 भेषजम्॥५६॥

श्रिया न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुतां घृतं मधु।
 वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिम्। शमितारं

शतक्रतुम्। भीमं न मन्युः राजानं व्याघ्रं नमसाऽश्विना भामम्।
सरस्वती भिषक्। इन्द्राय दुह इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यज॥५७॥

होता यक्षदग्निः स्वाहाऽऽज्यस्य स्तोकानाम्। स्वाहा
मेदसां पृथक्। स्वाहा छागमश्विभ्याम्। स्वाहा मेषः सरस्वत्यै।
स्वाहर्षभमिन्द्राय सिंहाय सहसेन्द्रियम्। स्वाहाऽग्निं न
भेषजम्। स्वाहा सोममिन्द्रियम्। स्वाहेन्द्रः सुत्रामाणः सवितारं
वरुणं भिषजां पतिम्। स्वाहा वनस्पतिं प्रियं पाथो न भेषजम्।
स्वाहा देवाः आज्यपान्॥५८॥

स्वाहाऽग्निः होत्राङ्गुषाणो अग्निर्भेषजम्। पयः सोमः
परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजः। होता यक्षदश्विना
सरस्वतीमिन्द्रः सुत्रामाणम्। इमे सोमाः सुरामाणः। छागेन
मेषैर्ऋषभैः सुताः। शष्पेन तोक्त्रभिः। लाजैर्महस्वन्तः। मदा
मासरेण परिष्कृताः। शुक्राः पयस्वन्तोऽमृताः। प्रस्थिता वो
मधुश्चुतः। तानश्विना सरस्वतीन्द्रः सुत्रामां वृत्रहा। जुषन्ताः
सौम्यं मधु। पिबन्तु मदन्तु वियन्तु सोमम्। होतर्यजः॥५९॥

वीर्यं वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं नासत्या सरस्वती मधुं हिरण्यं भेषजं वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजाज्यपानमृताः
पञ्च च (समिधाऽग्निः पदं तनूनपांश्मत्। नराशः समृषिः। इडेडितो यवैरष्टौ। बुरुहिः सप्त। दुरोऽश्विना
नवं। सुपेशः सर्षिः। दैव्या होतांरा सीसेन रसः। तिस्रस्त्वष्टारमष्टावष्टौ। वनस्पतिमृषिः। अग्नित्रयोदश।
अश्विना द्वादश त्रयोदश। समिधाऽग्निं बदरेर्बदरैर्यवैरश्विना त्विषिमश्विना न भेषजं रूपमश्विनां भीमं
भामम्॥)॥

समिद्धो अ॒ग्निर॑श्विना। त॒प्तो घ॒र्मो वि॒राट्॑सुतः। दु॒हे
धे॒नुः सर॑स्वती। सोम॑ः शु॒क्रमि॑हेन्द्रि॒यम्। त॒नूपा भि॒षजा॑
सु॒ते। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती। मध्वा॒ रजा॑ःसीन्द्रि॒यम्। इन्द्रा॑य
प॒थिभि॑र्वहान्। इन्द्रा॑येन्दुः सर॑स्वती। नरा॒शः सैन॑ न॒ग्रहः॑॥६०॥

अधा॑ताम॒श्विना॒ मधु॑। भेष॑जं भि॒षजा॑ सु॒ते। आ॒जुह्वा॑ना
सर॑स्वती। इन्द्रा॑येन्द्रि॒याणि॑ वी॒र्यम्॑। इडा॑भिरश्विनाविषम्। समूर्जः
स॑ र॒यिं द॑धुः। अ॒श्विना॒ नमु॑चेः सु॒तम्। सोम॑ः शु॒क्रं प॑रि॒स्रुता॑।
सर॑स्वती॒ तमा॑भरत्। ब॒रुहि॑षेन्द्रा॒य पा॑त॒वे॥६१॥

क॒व॒प्यो न॒ व्यच॑स्वतीः। अ॒श्विभ्या॑ न दुरो दि॒शः। इन्द्रो॒ न
रोद॑सी दु॒घे। दु॒हे का॒मान्त्सर॑स्वती। उ॒षासा॒ नक्त॑मश्विना। दि॒वेन्द्रः॑
सा॒यमिन्द्रि॑यैः। स॒ञ्जाना॑ने सु॒पेश॑सा। समं॑ जा॒ते सर॑स्वत्या। पा॒तं
नो॑ अश्विना दि॒वा। पा॒हि नक्तः॑ सरस्वति॥६२॥

दै॒व्यां हो॑तारा भिषजा। पा॒तमिन्द्रः॑ सचा॑ सु॒ते। ति॒स्रस्त्रे॒धा
सर॑स्वती। अ॒श्विना॒ भार॑तीडा। ती॒व्रं प॑रि॒स्रुता॒ सोमम्॑। इन्द्रा॑य
सुष॑वुर्मदम्। अ॒श्विना॒ भेष॑जं मधु॑। भेष॑जं नः सर॑स्वती। इन्द्रे
त्वष्टा॒ यशः॑ श्रि॒यम्। रू॒पः रू॒पमधुः॑ सु॒ते। ऋ॒तुथेन्द्रो॒ वन॑स्पतिः।
श॒श॒मानः॑ प॑रि॒स्रुता॑। की॒लाल॑म॒श्विभ्या॑ मधु॑। दु॒हे धे॒नुः सर॑स्वती।
गोभि॑र्न सोममश्विना। मा॒सरे॑ण प॒रिष्कृ॑ता। सम॑धा॒ताः सर॑स्वत्या।
स्वा॒हेन्द्रे॑ सु॒तं मधु॑॥६३॥

न॒ग्रहः॑ पा॒त॒वे सर॑स्वत्यधुः सु॒तेऽष्टौ॑ च॥

अ॒श्विना॑ ह॒विरिन्द्रि॑यम्। नमु॑चेर्धिया॒ सर॑स्वती। आ
शु॒क्रमा॑सुराद्व॒सु। म॒घमिन्द्रा॑य ज॒भिरे। यम॒श्विना॒ सर॑स्वती।
ह॒विषेन्द्र॑मवर्धयन्। स बि॑भेद व॒लं म॒घम्। नमु॑चावासुरे सचा॑।
तमिन्द्रं॑ प॒शवः॒ सचा॑। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती॥६४॥

दधा॑ना अ॒भ्यनू॑षत। ह॒विषा॑ य॒ज्ञमिन्द्रि॑यम्। य इन्द्रं॑ इन्द्रि॒यं
द॒धुः। स॒विता वरु॑णो भ॒र्गः। स सु॒त्रामा॑ ह॒विष्म॑तिः। यज॑मानाय
सश्च॑त। स॒विता वरु॑णोऽदध॑त्। यज॑मानाय दा॒शुषे॑। आद॑त्त
नमु॑चेर्व॒सु। सु॒त्रामा॒ बल॑मिन्द्रि॒यम्॥६५॥

वरु॑णः क्ष॒त्रमिन्द्रि॑यम्। भगे॑न सवि॒ता श्रि॑यम्। सु॒त्रामा॒ यश॑सा
बल॑म्। दधा॑ना य॒ज्ञमा॑शत। अ॒श्विना॒ गोभि॑रिन्द्रि॒यम्। अ॒श्वेभिर्वी॑र्यं
बल॑म्। ह॒विषेन्द्र॑ सर॑स्वती। यज॑मानमवर्धयन्। ता नास॑त्या
सुपे॑शसा। हि॒र॒ण्यव॑र्तनी॒ नरा॑। सर॑स्वती ह॒विष्म॑ती। इन्द्र॑ कर्म॒सु
नोऽव॑त। ता भि॒षजा॑ सु॒कर्म॑णा। सा सु॒दुघा॒ सर॑स्वती। स वृ॑त्र॒हा
श॑त॒क्रतुः॑। इन्द्रा॑य दधुरिन्द्रि॒यम्॥६६॥

उ॒भा सर॑स्वती॒ बल॑मिन्द्रि॒यत्रा॒ पट्ठ॑॥

[१३]

दे॒वं ब॒रुहिः॑ सर॑स्वती। सु॒देवमिन्द्रे॑ अ॒श्विना॑। तेजो॑ न
चक्षु॑र॒क्ष्योः। ब॒रुहिषा॑ दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु
यज॑। दे॒वीर्द्वारो॑ अ॒श्विना॑। भि॒षजे॑न्द्रे सर॑स्वती। प्रा॒णं न वी॑र्य॒न्नसि॑।
द्वारो॑ दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु यज॑॥६७॥

देवी उषासावश्विना॥ मिषजेन्द्रे सरस्वती। बलं न वाचमास्ये॥
 उषाभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवी जोष्टी
 अश्विना॥ सुत्रामेन्द्रे सरस्वती। श्रोत्रं न कर्णयोर्यशः। जोष्टीभ्यां
 दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥६८॥

देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधे। पयसेन्द्रः सरस्वत्यश्विना
 मिषजाऽवत। शुक्रं न ज्योतिः स्तनयोराहुती धत्त इन्द्रियम्।
 वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवा देवानां मिषजा॥
 होताराविन्द्रमश्विना॥ वषट्कारैः सरस्वती। त्विषिं न हृदये मतिम्।
 होतृभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥६९॥

देवीस्तिस्त्रस्त्रो देवीः। सरस्वत्यश्विना भारतीडा॥ शूषन्न
 मध्ये नाभ्याम्। इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
 यजं। देव इन्द्रो नराशंसः। त्रिवरूथः सरस्वत्याऽश्विभ्यामीयते
 रथः। रेतो न रूपममृतं जनित्रम्। इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि।
 वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥७०॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो अश्विभ्याम्। सरस्वत्याः
 सुपिप्पलः। इन्द्राय पच्यते मधु। ओजो न जूतिमृषभो न
 भामम्। वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
 यजं। देवं बर्हिर्वारितीनाम्। अध्वरे स्तीर्णमश्विभ्याम्। ऊर्णम्रदाः
 सरस्वत्याः॥७१॥

स्योनमिन्द्र ते सदः। ईशायै मन्युः राजानं बर्हिषा
 दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवो अग्निः
 स्विष्टकृत्। देवान् यक्षद्यथायथम्। होतारविन्द्रमश्विना। वाचा
 वाचः सरस्वतीम्। अग्निः सोमः स्विष्टकृत्। स्विष्ट इन्द्रः
 सुत्रामा सविता वरुणो भिषक्। इष्टो देवो वनस्पतिः। स्विष्टा
 देवा आज्यपाः। इष्टो अग्निरग्निना। होता होत्रे स्विष्टकृत्। यशो
 न दधदिन्द्रियम्। ऊर्जमपचितिः स्वधाम्। वसुवने वसुधेयस्य
 वियन्तु यज॥७२॥

द्वारो दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज
 होतृभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजैन्द्रियाणि वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज सरस्वत्या
 वनस्पतिः पद्वं (देवं बर्हिर्देवीद्वारो देवी उपासांश्विना देवी जोष्टी देवी ऊर्जाहुती देवा देवानां
 भिषजां वषट्कारेदेवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीर्देव इन्द्रो नराशंसौ देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितानां देवो
 अग्निः स्विष्टकृद्देवानां समिधाऽग्निं देवं बर्हिः सरस्वत्यश्विना सर्वं वियन्तु। द्वारस्तिस्रः सर्ववियन्तु। अज
 इन्द्रमोजोऽग्निं परः सरस्वतीम्। नक्तं पूर्वः सरस्वति। अन्यत्र सरस्वती। भिषक्पूर्वं दुह इन्द्रियम्। अन्यत्र
 दधुरिन्द्रियम्। सौत्रामण्याः सुतासुती। अञ्जन्त्ययं यजमानः॥) [१४]

अग्निमद्य होतारमवृणीत। अयः सुतासुती यजमानः।
 पचन्पृक्तीः। पचन्पुरोडाशान्। गृह्णन्ग्रहान्। बध्नन्नश्विभ्यां छागः
 सरस्वत्या इन्द्राय। बध्नन्सरस्वत्यै मेषमिन्द्रायश्विभ्याम्।
 बध्नन्निन्द्रायर्षभमश्विभ्याः सरस्वत्यै। सूपस्था अद्य देवो
 वनस्पतिरभवत्। अश्विभ्यां छागेन सरस्वत्या इन्द्राय॥७३॥

सरस्वत्यै मेषेणेन्द्रायश्विभ्याम्। इन्द्रायर्षभेणाश्विभ्याः
 सरस्वत्यै। अक्षः स्तान्मेदस्तः प्रतिपचताग्रभीषुः। अवीवृधन्त ग्रहैः।

अपाताम॒श्विना॒ सर॑स्वतीन्द्रः॒ सु॒त्रामा॑ वृत्र॒हा। सोमा॑न्त्सुरा॒म्णाः।
 उपो॑ उक्थाम॒दाः श्रौ॒द्विमदा॑ अदन्। अवी॑वृधन्ताङ्गू॒षैः। त्वाम॒द्यर्ष॑
 आ॒र्षेय॒र्षीणां॑ नपादवृणीत। अ॒य॒ सु॒तासु॒ती यज॑मानः। बहु॒भ्य
 आ सङ्ग॑तेभ्यः। ए॒ष मे॑ दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या॑ यक्ष्यत॒ इति॑। ता या
 दे॒वा दे॒वदाना॑न्यदुः। तान्य॑स्मा॒ आ च॒ शास्व॑। आ च॑ गुरस्व।
 इ॒षितश्च॑ हो॒तरसि॑ भद्र॒वाच्याय॑ प्रेषितो॒ मानु॑षः। सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता
 ब्रू॑हि॥७४॥

इन्द्राय॒ यज॑मानः सप्त च॥ _____ [१५]

उ॒शन्त॑स्त्वा हवाम॒ह आ नो॑ अ॒ग्ने सु॒केतु॑ना॒। त्व॒ सोम॑ म॒हे
 भग॑ त्व॒ सोम॑ प्रचि॑कितो मनी॒षा। त्वया॒ हि नः॑ पि॒तरः॑ सोम॒ पूर्वे॑
 त्व॒ सोम॑ पि॒तृभिः॑ संवि॒दानः॑। बर्हि॑षदः पि॒तर॒ आऽहं॑ पि॒तृन्।
 उप॑हूताः पि॒तरोऽग्नि॑ष्वा॒त्ताः पि॒तरः॑। अ॒ग्निष्वा॒त्तानृ॑तुम॒तो हवाम॑हे।
 नरा॒श॒सो सोम॑पी॒थं य आ॒शुः। ते नो॑ अर्वन्तः सु॒हवा॑ भवन्तु। शं
 नो॑ भवन्तु द्वि॒पदे॒ शं चतु॑ष्पदे। ये अ॒ग्निष्वा॒त्ता येऽन॑ग्निष्वा॒त्ताः॥७५॥

अ॒होमु॑चः पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। परेऽव॑रेऽमृ॒तासो॑ भवन्तः।
 अधि॑ ब्रुवन्तु ते अ॒वन्त्व॑स्मान्। वा॒न्यायै॑ दु॒ग्धे जु॑षमा॒णाः क॒र॒म्भम्।
 उ॒दीरा॑णा॒ अव॑रे॒ परे॑ च। अ॒ग्निष्वा॒त्ता ऋ॒तुभिः॑ संवि॒दानाः॑।
 इन्द्र॑वन्तो ह॒विरि॒दं जु॑षन्ताम्। यद॑ग्ने क॒व्यवा॑हन॒ त्वम॑ग्र ईडि॒तो
 जा॑तवेदः। मा॒तली॑ क॒व्यैः। ये ता॑तृपु॒र्देव॑त्रा जेह॑मानाः। हो॒त्रावृ॑धः
 स्तोम॑त॒ष्टासो॑ अ॒कैः। आऽग्रे॑ याहि सु॒विद॑त्रै॒भिर्वा॑ङ्। स॒त्यैः क॒व्यैः

पितृभिर्धर्मसद्भिः। हव्यवाहमजरं पुरुप्रियम्। अग्निं घृतेन हविषा
सपर्यन्। उपासदं कव्यवाहं पितृणाम्। स नः प्रजां वीरवतीं
समृण्वतु॥ ७६॥

अनग्निष्वात्ता जेहमानाः सप्त च॥ [१६]

होता यक्षदिडस्पदे। समिधानं महद्यशः। सुषमिद्धं वरेण्यम्।
अग्निमिन्द्रं वयोधसम्। गायत्रीं छन्द इन्द्रियम्। त्र्यविं गां
वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षच्छुचिब्रतम्।
तनूनपातमुद्भिदम्। यं गर्भमदितिर्दधे॥ ७७॥

शुचिमिन्द्रं वयोधसम्। उष्णिहं छन्द इन्द्रियम्। दित्यवाहं गां
वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदीडेन्यम्। ईडितं
वृत्रहन्तमम्। इडाभिरीड्य सहः। सोममिन्द्रं वयोधसम्। अनुष्टुभं
छन्द इन्द्रियम्। त्रिवथ्सं गां वयो दधत्॥ ७८॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षथ्सुबर्हिषदम्।
पूषण्वन्तममर्त्यम्। सीदन्तं बर्हिषि प्रिये। अमृतेन्द्रं वयोधसम्।
बृहतीं छन्द इन्द्रियम्। पश्चाविं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होतायक्षद्व्यचस्वतीः। सुप्रायणा ऋतावृधः॥ ७९॥

द्वारो देवीर्हिरण्ययीः। ब्रह्माण इन्द्रं वयोधसम्। पङ्क्तिं छन्द
इहेन्द्रियम्। तुर्यवाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।
होता यक्षथ्सुपेशसे। सुशिल्पे बृहती उभे। नक्तोषासा न दर्शते।

विश्वमिन्द्रं वयोधसम्। त्रिष्टुभं छन्दं इन्द्रियम्॥८०॥

पृष्ठवाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्प्रचेतसा। देवानामुत्तमं यशः। होतारा दैव्या कवी। सयुजेन्द्रं वयोधसम्। जगतीं छन्दं इहेन्द्रियम्। अनुद्वाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्पेशस्वतीः॥८१॥

तिस्रो देवीर्हिरण्ययीः। भारतीर्बृहतीर्महीः। पतिमिन्द्रं वयोधसम्। विराजं छन्दं इहेन्द्रियम्। धेनुं गां न वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुरेतसम्। त्वष्टारं पुष्टिवर्धनम्। रूपाणि बिभ्रतं पृथक्। पुष्टिमिन्द्रं वयोधसम्॥८२॥

द्विपदं छन्दं इहेन्द्रियम्। उक्षाणं गां न वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षच्छतक्रतुम्। हिरण्यपर्णमुक्थिनम्। रशनां बिभ्रतं वशिम्। भगमिन्द्रं वयोधसम्। ककुभं छन्दं इहेन्द्रियम्। वशां वेहतं गां न वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्स्वाहाकृतीः। अग्निं गृहपतिं पृथक्। वरुणं भेषजं कविम्। क्षत्रमिन्द्रं वयोधसम्। अतिच्छन्दसं छन्दं इन्द्रियम्। बृहदृषभं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं॥८३॥

दधे दधत्तद्वृधं इन्द्रियं पेशस्वतीर्वयोधसं वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं सप्त च (इडस्पदेऽग्निङ्गायत्रीञ्चविम्। शुचित्रतुः शुचिमुष्णिहन्दित्युवाहम्। ईडेन्युः सोममनुष्टुभं त्रिवृत्सम्। सुबर्हिषदंमृतेन्द्रं बृहतीं पञ्चाविम्। व्यचस्वतीः सुप्रायणा द्वारो ब्रह्माणः पङ्क्तिमिह तुर्यवाहम्। सुपेशसे विश्वमिन्द्रं त्रिष्टुभं पष्ठवाहम्। प्रचेतसा सयुजेन्द्रं जगतीमिहानुद्वाहम्। पेशस्वतीस्तिस्त्रः पतिं विराजमिह धेनुम्। सुरेतसन्त्वष्टारं पुष्टिमिन्द्रं द्विपदमिहोक्षाणम्। शतक्रतुं भगमिन्द्रं ककुभमिह वशान्। स्वाहाकृतीः क्षत्रमतिच्छन्दसं बृहदृषभं गां वयो

दधंदिन्द्रियमृषिं वसु नवं दशेहोन्द्रियमष्टं नव दश गां न वयो दधंदिदस्पदे सर्वं वेतु॥॥—[१७]

समिद्धो अग्निः समिधा। सुषमिद्धो वरेण्यः। गायत्री छन्दं
इन्द्रियम्। त्र्यविर्गोर्वयो दधुः। तनूनपाच्छुचित्रतः। तनूपाच्च
सरस्वती। उष्णिक्छन्दं इन्द्रियम्। दित्यवाङ्गोर्वयो दधुः।
इडाभिरग्निरीड्यः। सोमो देवो अमर्त्यः॥८४॥

अनुष्टुप्छन्दं इन्द्रियम्। त्रिविधसो गौर्वयो दधुः। सुबर्हिरग्निः
पूषण्वान्। स्तीर्णबर्हिरमर्त्यः। बृहती छन्दं इन्द्रियम्। पञ्चाविर्गोर्वयो
दधुः। दुरो देवीर्दिशो महीः। ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः। पङ्क्तिश्छन्दं
इहेन्द्रियम्। तुर्यवाङ्गोर्वयो दधुः॥८५॥

उषे यही सुपेशंसा। विश्वे देवा अमर्त्याः। त्रिष्टुप्छन्दं
इन्द्रियम्। पष्ठवाङ्गोर्वयो दधुः। दैव्या होतारा भिषजा। इन्द्रेण
सयुजा युजा। जगती छन्दं इहेन्द्रियम्। अनङ्गान्गौर्वयो दधुः।
तिस्र इडा सरस्वती। भारती मरुतो विशः॥८६॥

विराट्छन्दं इहेन्द्रियम्। धेनुर्गौर्न वयो दधुः। त्वष्टा तुरीपो
अद्भुतः। इन्द्राग्नी पुष्टिवर्धना। द्विपाच्छन्दं इहेन्द्रियम्। उक्षा
गौर्न वयो दधुः। शमिता नो वनस्पतिः। सविता प्रसुवन्भगम्।
ककुच्छन्दं इहेन्द्रियम्। वशा वेहद्गौर्न वयो दधुः। स्वाहा यज्ञं
वरुणः। सुक्षत्रो भेषजं करत्। अतिच्छन्दाश्छन्दं इन्द्रियम्।
बृहदृषभो गौर्वयो दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाङ्मौर्वयो दधुर्विशो वशा वेहद्रौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥—————[१८]

वसन्तेनर्तुना देवाः। वसवस्त्रिवृता स्तुतम्। रथन्तरेण तेजसा।
हविरिन्द्रे वयो दधुः। ग्रीष्मेण देवा ऋतुना। रुद्राः पञ्चदशे स्तुतम्।
बृहता यशसा बलम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः। वर्षाभिर्ऋतुना-
ऽऽदित्याः। स्तोमे सप्तदशे स्तुतम्॥८८॥

वैरूपेण विशौजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शारदेनर्तुना देवाः।
एकविंश ऋभवं स्तुतम्। वैराजेन श्रिया श्रियम्। हविरिन्द्रे वयो
दधुः। हेमन्तेनर्तुना देवाः। मरुतस्त्रिणवे स्तुतम्। बलेन शक्ररीः
सहः। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शैशिरेणर्तुना देवाः। त्रयस्त्रिंशोऽमृतं
स्तुतम्। सत्येन रेवतीः क्षत्रम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः॥८९॥

स्तोमे सप्तदशे स्तुतं सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारि च (वसन्तेन ग्रीष्मेण वर्षाभिः शारदेन हेमन्तेन
शैशिरेण षट्॥)॥—————[१९]

देवं बर्हिरिन्द्रं वयोधसम्। देवं देवमवर्धयत्। गायत्रिया
छन्दसेन्द्रियम्। तेज इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वेतु
यजं। देवीर्द्वारो देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवीर्देवमवर्धयन्। उष्णिहा
छन्दसेन्द्रियम्। प्राणमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यजं॥९०॥

देवी देवं वयोधसम्। उपे इन्द्रमवर्धताम्। अनुष्टुभा
छन्दसेन्द्रियम्। वाचमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां

यजं। दे॒वी जोष्टीं॑ दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वी दे॒वम॑वर्धताम्।
 बृ॒हत्या॑ छन्द॑सेन्द्रियम्। श्रोत्र॑मिन्द्रे वयो॒ दध॑त्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
 वीतां॑ यज॑॥११॥

दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वी दे॒वम॑वर्धताम्। पु॒ङ्ग्या
 छन्द॑सेन्द्रियम्। शु॒क्रमिन्द्रे॑ वयो॒ दध॑त्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीतां॑
 यजं। दे॒वा दै॒व्या होता॑रा दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वा दे॒वम॑वर्धताम्।
 त्रि॒ष्टुभा॑ छन्द॑सेन्द्रियम्। त्विषि॑मिन्द्रे वयो॒ दध॑त्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
 वीतां॑ यज॑॥१२॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीर्वयो॑धसम्। पति॑मिन्द्रंमवर्धयन्। जग॑त्या
 छन्द॑सेन्द्रियम्। ब॒लमिन्द्रे॑ वयो॒ दध॑त्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु
 यजं। दे॒वो नरा॑शंसो दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्।
 वि॒राजा॑ छन्द॑सेन्द्रियम्। रे॒त इन्द्रे॑ वयो॒ दध॑त्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
 वेतु॑ यज॑॥१३॥

दे॒वो वन॑स्पतिर्दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्। द्वि॒पदा॑
 छन्द॑सेन्द्रियम्। भग॑मिन्द्रे वयो॒ दध॑त्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॑
 यजं। दे॒वं ब॒रुहि॑र्वारि॒तीनां॑ दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वं दे॒वम॑वर्धयत्।
 क॒कुभा॑ छन्द॑सेन्द्रियम्। यश॑ इन्द्रे वयो॒ दध॑त्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
 वेतु॑ यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृद्दे॒वमिन्द्रं॑ वयो॒धसम्॑। दे॒वो
 दे॒वम॑वर्धयत्। अति॑च्छन्दसा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। क्ष॒त्रमिन्द्रे॑ वयो॒ दध॑त्।

वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज॥१४॥

वियन्तु यजं वीतां यजं वीतां यजं वेतु यजं वेतु यजं पञ्च च (देवं बर्हिर्गायत्रिया तेजः। देवीर्द्वारं उष्णिहां प्राणम्। देवी देवमुषे अनुष्टुभा वाचम्। देवी जोष्टीं बृहत्या श्रोत्रम्। देवी ऊर्जाहंती पङ्क्या शुक्रम्। देवा दैव्या होतांरा त्रिष्टुभा त्विषिम्। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीः पतिं जगत्या बलम्। देवो नराशंसो विराजा रेतः। देवो वनस्पतिर्द्विपदा भगम्। देवं बर्हिर्वारितीनां ककुभा यशः। देवो अग्निः स्विष्टकृदतिच्छन्दसा क्षत्रम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेको वियन्तु चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयश्चतुरवर्धतामेकोऽवर्धयश्चतुरवर्धयत्॥)॥ [२०]

स्वाद्धीं त्वा सोमः सुरावन्तश्च सीसेन मित्रोऽसि यदेवा होता यक्षत्समिधेन्द्रश्च समिद्ध इन्द्र आचरपणिप्रा देवं बर्हिर्होता यक्षत्समिधाऽग्निश्च समिद्धो अग्निरश्विनाऽश्विनां हविरिन्द्रियं देवं बर्हिः सरस्वत्यग्निमद्योशन्तो होता यक्षद्विडस्पदे समिद्धो अग्निः समिधा वसन्तेनर्तुनां देवं बर्हिरिन्द्रं वयोधसं विश्शतिः॥२०॥

स्वाद्धीं त्वाऽमीमदन्त पितरः साम्राज्याय पूतं पवित्रेणोषासानक्ता बदरैरधातां देव इन्द्रो वनस्पतिः पष्ठवाहङ्गां देवी देवं वयोधसं चतुर्नवतिः॥१४॥

स्वाद्धीं त्वां वेतु यजं॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

त्रिवृ॒थस्तो॑मो भवति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं वै त्रि॒वृत्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वाव॑
रुन्धे। अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमो॑ भवति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं वा अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑।
ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वाव॑ रुन्धे। रथ॒न्तर॑ꣳ साम॑ भवति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं वै
रथ॒न्तर॑म्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वाव॑ रुन्धे। प॒रि॒स्र॒जी होता॑ भवति॥१॥

अ॒रु॒णो मि॑र्मि॒रस्त्रि॑शु॒क्रः। ए॒तद्वै ब्र॑ह्मव॒र्च॒सस्य॑ रू॒पम्।
रू॒पेणै॒व ब्र॑ह्मव॒र्च॒सम॑व॒ रुन्धे। बृ॒ह॒स्पति॑र॒काम॑यत॒ दे॒वानां॑ पु॒रो॒धां
ग॒च्छे॒यमि॑ति। स ए॒तं बृ॑ह॒स्पति॑स॒वम॑पश्यत्। तमा॒ऽह॑रत्।
तेना॑यजत। ततो॒ वै स दे॒वानां॑ पु॒रो॒धाम॑गच्छत्। यः पु॒रो॒धाका॑मः
स्यात्। स बृ॒ह॒स्पति॑स॒वेन॑ यजेत॥२॥

पु॒रो॒धामे॒व ग॑च्छति। तस्य॑ प्रा॒तः स॒वने॑ स॒न्नेषु॑ ना॒राश॑ꣳसेषु॑।
एका॑दश॒ दक्षि॑णा नीयन्ते। एका॑दश॒ मा॒ध्यं दि॒ने स॒वने॑ स॒न्नेषु॑
ना॒राश॑ꣳसेषु॑। एका॑दश॒ तृ॒तीय॑स॒वने॑ स॒न्नेषु॑ ना॒राश॑ꣳसेषु॑।
त्रय॑स्त्रि॒ꣳश॒त्सम्प॑द्यन्ते। त्रय॑स्त्रि॒ꣳश॒द्वै दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑ रुन्धे।
अश्व॑श्चतु॒स्त्रि॒ꣳशः॑। प्रा॒जाप॑त्यो वा अश्वः॥३॥

प्रा॒जाप॑तिश्चतु॒स्त्रि॒ꣳशो दे॒वता॑नाम्। याव॑तीरे॒व दे॒वताः॑।
ता ए॒वाव॑ रुन्धे। कृ॒ष्णाजि॑नेऽभिषि॑ञ्चति। ब्र॒ह्म॑णो वा ए॒तद्रू॑पम्।
यत्कृ॑ष्णाजि॒नम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सेनै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयति। आ॒ज्येना॑भिषि॑ञ्चति।
तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति॥४॥

होतां भवति यजेत वा अश्वो दधाति॥—————[१]

यदाग्नेयो भवति। अग्निमुखा हृद्धिः। अथ यत्पौष्णः। पुष्टिर्वै
पूषा। पुष्टिर्वैश्यस्य। पुष्टिमेवाव रुन्धे। प्रसवाय सावित्रः। अथ
यत्त्वाष्ट्रः। त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति। निर्वरुणत्वाय वारुणः॥५॥

अथो य एव कश्च सन्थसूयते। स हि वारुणः। अथ यद्वैश्वदेवः।
वैश्वदेवो हि वैश्यः। अथ यन्मारुतः। मारुतो हि वैश्यः। सप्तैतानि
हवींषि भवन्ति। सप्तगणा वै मरुतः। पृश्निः पष्ठौही मारुत्या
लभ्यते। विड्वै मरुतः। विश एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा
एष विशः प्रियः। विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते। ऋषभचर्म-
ऽध्यभिषिञ्चति। स हि प्रजनयिता। दध्राऽभिषिञ्चति। ऊर्वा
अन्नाद्यं दधि। ऊर्जैर्वैनमन्नाद्येन समर्धयति॥६॥

वारुणो विड्वै मरुतोऽष्टौ च॥—————[२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यथ्सौम्यः।
सौम्यो हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्वारुहस्पत्यः।
एतद्वै ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो वै
ब्राह्मणः। तौ यदा सङ्गच्छेते॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यत्सारस्वतः। एतद्धि प्रत्यक्षं
ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः। अथो य एव
कश्च सन्थसूयते। स हि वारुणः। अथ यद्वावापृथिव्यः। इन्द्रो
वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। तं द्यावापृथिवी नान्वमन्येताम्। तमेतेनैव

भागधेयेनान्वमन्येताम्॥८॥

वज्रस्य वा एषोऽनुमानाय। अनुमतवज्रः सूयाता इति।
अष्टावेतानि हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्री ब्रह्म-
वर्चसम्। गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। हिरण्येन घृतमुत्पुनाति।
तेजस एव रुचे। कृष्णाजिनेऽभिषिञ्चति। ब्रह्मणो वा एतदृक्सामयो
रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्। ब्रह्मन्नेवैनमृक्सामयोरध्यभिषिञ्चति।
घृतेनाभिषिञ्चति। तथा वीर्यावत्तरो भवति॥९॥

सङ्गच्छेते भागधेयेनान्वमन्येतां रूपं चत्वारि च॥ [३]

न वै सोमेन सोमस्य सवोऽस्ति। हुतो ह्येषः। अभिषुतो ह्येषः।
न हि हुतः सूयते। सौमीं सूतवंशामा लभते। सोमो वै रेतोधाः।
रेत एव तदधाति। सौम्यर्चाऽभिषिञ्चति। रेतोधा ह्येषा। रेतः सोमः।
रेत एवास्मिन्दधाति। यत्किं च राजसूयमृते सोमम्। तत्सर्वं भवति।
अषाढं युथ्सु पृतनासु पप्रिम। सुवर्षामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्।
भरेषुजां सुक्षितिं सुश्रवंसम्। जयन्तं त्वामनु मदेम सोम॥१०॥
रेतः सोमः सप्त च॥ [४]

यो वै सोमेन सूयते। स देवसवः। यः पशुनां सूयते। स
देवसवः। य इष्ट्यां सूयते। स मनुष्यसवः। एतं वै पृथये देवाः
प्रायच्छन्। ततो वै सोऽप्यारण्यानां पशूनामसूयत। यावन्तीः
कियन्तीश्च प्रजा वाचं वदन्ति। तासां सर्वासां सूयते॥११॥

य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। न॒रा॒शः॑ स्यर्चा॒ऽभिषि॑ञ्चति।
म॒नु॒ष्या॑ वै नरा॒शः॑ सः। नि॒हु॒त्य॒ वावै॑तत्। अथा॒भिषि॑ञ्चति। यत्किं
च॑ राज॒सूय॑मनुत्तरवे॒दीक॑म्। तत्सर्वं॑ भवति। ये मे॑ पश्चा॒शत॑ ददुः।
अ॒श्वाना॑ स॒धस्तु॑तिः। द्युमद॑ग्रे महि॒ श्रवः॑। बृ॒हत्कृ॑धि म॒घोना॑म्।
नृ॒वद॑मृत नृ॒णाम्॥१२॥

सूय॑ते स॒धस्तु॑तिस्त्रीणि च॥ [५]

ए॒ष गो॑स॒वः। ष॒ट्त्रि॑ंश उ॒क्थ्यो॑ बृ॒हत्सा॑मा। प॒वंमा॑ने
क॒ण्वर॑थन्त॒रं भ॑वति। यो वै वा॑ज॒पेयः॑। स स॑म्राट्थ॒सवः॑। यो
रा॑ज॒सूयः॑। स व॑रुणस॒वः। प्र॒जाप॑तिः स्वा॒राज्यं॑ परमे॒ष्ठी। स्वा॒राज्यं॑
गौ॒रे॒वा। गौ॒रि॒व भ॑वति॥१३॥

य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। उ॒भे बृ॑ह॒द्रथ॑न्त॒रे भ॑वतः।
तद्धि॑ स्वा॒राज्य॑म्। अ॒युतं॑ दक्षि॑णाः। तद्धि॑ स्वा॒राज्य॑म्। प्र॒ति॒धुषा॑-
ऽभिषि॑ञ्चति। तद्धि॑ स्वा॒राज्य॑म्। अ॒नुद्ध॑ते वेद्यै॑ दक्षि॑णत आ॒हव॑नी-
य॑स्य बृ॒हतः॑ स्तो॒त्रं प्र॑त्य॒भिषि॑ञ्चति। इ॒यं वा॑व र॑थन्त॒रम्॥१४॥

अ॒सौ बृ॑हत्। अ॒नयो॑रे॒वैन॑मन॒न्तर॑हितम॒भिषि॑ञ्चति। प॒शुस्तो॑मो
वा ए॒षः। तेन॑ गो॒सवः॑। ष॒ट्त्रि॑ंशः सर्वः॑। रे॒वञ्जा॑तः स॒हसा॑ वृ॒द्धः।
क्ष॒त्राणां॑ क्ष॒त्रभृ॑त्तमो वयो॒धाः। म॒हान्म॑हि॒त्वे त॑स्त॒भानः॑। क्ष॒त्रे रा॑ष्ट्रे
च॑ जा॒गृहि॑। प्र॒जाप॑तेस्त्वा परमे॒ष्ठिनः॑ स्वा॒राज्ये॑ना॒भिषि॑ञ्चामी॒त्याह॑।
स्वा॒राज्य॑मे॒वैनं॑ गमयति॥१५॥

इ॒व भ॑वति र॒थन्त॑रमा॒हेकं॑ च॥ [६]

सि॒हे व्याघ्र॑ उ॒त या पृ॒दा॒कौ। त्विषि॑र॒ग्नौ ब्रा॑ह्म॒णे सू॒र्ये या।
 इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना।
 या रा॑ज॒न्ये दु॒न्दुभा॑वाय॒तायाम्। अश्व॑स्य॒ क्रन्द्ये॑ पु॒रुष॑स्य मा॒यौ।
 इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। या
 ह॒स्तिनि॑ द्वी॒पिनि॒ या हि॑रण्ये। त्विषि॑र॒श्वेषु॑ पु॒रुषेषु॑ गोषु॑॥१६॥

इन्द्रं॑ या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना।
 रथे॑ अ॒क्षेपु॑ वृष॒भस्य॑ वा॒जे। वा॒ते पर्ज॑न्ये वरु॒णस्य॑ शु॒ष्मे। इन्द्रं॑
 या दे॒वी सु॒भगा॑ ज॒जान॑। सा न॒ आग॑न्वर्चसा संविदा॒ना। रा॒डसि॑
 वि॒रा॒डसि॑। स॒म्रा॒डसि॑ स्व॒रा॒डसि॑। इन्द्रा॑य त्वा॒ तेज॑स्वते॒ तेज॑स्वन्तः
 श्री॑णामि। इन्द्रा॑य॒ त्वौज॑स्वत् ओज॑स्वन्तः॒ श्री॑णामि॥१७॥

इन्द्रा॑य त्वा॒ पय॑स्वते॒ पय॑स्वन्तः॒ श्री॑णामि। इन्द्रा॑य॒ त्वा-
 ऽऽयु॑ष्मत् आयु॑ष्मन्तः॒ श्री॑णामि। तेजो॑ऽसि। तत्ते॒ प्र य॑च्छामि।
 तेज॑स्वदस्तु मे॒ मुखम्। तेज॑स्वच्छि॒रो अस्तु॑ मे। तेज॑स्वान्
 वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यङ्। तेज॑सा॒ सम्पि॑पृग्धि मा। ओजो॑ऽसि। तत्ते॒ प्र
 य॑च्छामि॥१८॥

ओज॑स्वदस्तु मे॒ मुखम्। ओज॑स्वच्छि॒रो अस्तु॑ मे। ओज॑स्वान्
 वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यङ्। ओज॑सा॒ सं पि॑पृग्धि मा। पयो॑ऽसि। तत्ते॒ प्र
 य॑च्छामि। पय॑स्वदस्तु मे॒ मुखम्। पय॑स्वच्छि॒रो अस्तु॑ मे। पय॑स्वान्
 वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यङ्। पय॑सा॒ सं पि॑पृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्।
 आयुष्मच्छिरो अस्तु मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्गु। आयुषा
 सं पिपृग्धि मा। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि। प्रियं रेतो
 वरुण सोम राजन्। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ। विश्वे देवा
 जरदष्टिर्यथाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो वातो
 मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासां त्वा सर्वासां रुचा।
 अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्णनां। सोम इवास्यदाभ्यः।
 अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्गु। सूर्य इव ज्योतिषा विभूः॥२१॥

अपां यो द्रवणे रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। तेजसे ब्रह्म-
 वर्चसाय गृह्णामि। अपां य ऊर्मो रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय।
 ओजसे वीर्याय गृह्णामि। अपां यो मध्यतो रसः। तमहमस्मा
 आमुष्यायुणाय। पुष्ट्यै प्रजननाय गृह्णामि। अपां यो यज्ञियो रसः।
 तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। आयुषे दीर्घायुत्वाय गृह्णामि॥२२॥
 गोष्वोजस्वन्तं श्रीणाम्योजोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पर्यसा सम्पिपृग्धि माऽसद्विभूर्यज्ञियो रसो द्वे च॥[७]

अभिप्रेहि वीरयस्व। उग्रश्चेता सपत्नहा। आतिष्ठ मित्रवर्धनः।
 तुभ्यं देवा अधिब्रवन्। अङ्गौ न्यङ्कावभित् आतिष्ठ वृत्रहन्त्रथम्।
 आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषन्। श्रियं वसानश्चरति स्वरोचाः।
 महत्तदस्यासुरस्य नाम। आ विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ। अनु

त्वेन्द्रो मदत्वनु बृहस्पतिः॥२३॥

अनु सोमो अन्वग्निरावीत्। अनु त्वा विश्वे देवा अंवन्तु। अनु सप्त राजानो य उताभिषिक्ताः। अनु त्वा मित्रावरुणाविहावतम्। अनु द्यावापृथिवी विश्वशम्भू। सूर्यो अहोभिरनु त्वाऽवतु। चन्द्रमा नक्षत्रैरनु त्वाऽवतु। द्यौश्च त्वा पृथिवी च प्रचेतसा। शुक्रो बृहदक्षिणा त्वा पिपर्तु। अनु स्वधा चिंकिता५ सोमो अग्निः। आऽयं पृणक्तु रजसी उपस्थम्॥२४॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरैकं च॥—————[८]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः पराचीरायन्। स एतं प्रजापतिरोदनमपश्यत्। सोऽन्नं भूतोऽतिष्ठत्। ता अन्यत्रान्नाद्यमवित्वा। प्रजापतिं प्रजा उपावर्तन्त। अन्नमेवैनं भूतं पश्यन्तीः प्रजा उपावर्तन्ते। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद। सर्वाण्यन्नानि भवन्ति॥२५॥

सर्वे पुरुषाः। सर्वाण्येवान्नान्यव रुन्धे। सर्वान्पुरुषान्। राडसि विराडसीत्याह। स्वाराज्यमेवैनं गमयति। यद्विरण्यं ददाति। तेजस्तेनाव रुन्धे। यत्तिसृधन्वम्। वीर्यं तेन। यदष्ट्राम्॥२६॥

पुष्टिं तेन। यत्कमण्डलुम्। आयुष्टेन। यद्विरण्यमा बध्नाति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवास्मिन्दधाति। अथो तेजो वै हिरण्यम्। तेज एवाऽऽत्मन्धत्ते। यदोदनं प्राश्नाति। एतदेव

सर्वमवरुध्य॥ २७ ॥

तदस्मिन्नेकधाऽधात्। रोहिण्यां कार्यः। यद्वाह्मण एव रोहिणी।
तस्मादेव। अथो वर्ष्मैवैनं समा नानां करोति। उद्यता सूर्येण
कार्यः। उद्यन्तं वा एतं सर्वाः प्रजाः प्रतिनन्दन्ति। दिदृक्षेण्यो
दर्शनीयो भवति। य एवं वेद। ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥ २८ ॥

अवेत्योऽवभृथा (३) ना (३) इति। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति।
तथिस्वदेवावैति। तन्नावैति। त्रिभिः पवयति। त्रयं इमे लोकाः।
एभिरेवैनं लोकैः पवयति। अथो अपां वा एतत्तेजो वर्चः। यद्दर्भाः।
यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति। अपामेवैनं तेजसा वर्चसाऽभिषिञ्चति॥ २९ ॥
भवन्त्यष्टामवरुध्यं वदन्ति दर्भा यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयत्येकं च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं
पञ्चशारदीयमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स
बहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स
पञ्चशारदीयेन यजेत। बहोरेव भूयान्भवति। मरुत्स्तोमो वा एषः।
मरुतो हि देवानां भूर्यिष्ठाः॥ ३० ॥

बहुर्भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं वेद। पञ्चशारदीयो
भवति। पञ्च वा ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रति तिष्ठति।
अथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः। पाङ्क्तो यज्ञः। यज्ञमेवाव रुन्धे। सप्तदश
स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै॥ ३१ ॥

भूयिष्ठा यन्ति द्वे च॥ _____ [१०]

अ॒गस्त्यो॑ म॒रुद्भ्य॑ उ॒क्ष्णः प्रौक्ष॑त्। तानिन्द्र॒ आद॑त्त। त ए॒नं
वज्र॑मु॒द्यत्या॒भ्या॑यन्त। तान॒गस्त्य॑श्चै॒वेन्द्र॑श्च कयाशुभीये॑नाशमयताम्।
ताञ्छा॒न्तानुपा॑हयत। यत्क॑याशुभीयं भव॑ति शान्त्यै॑। तस्मा॑देत
ऐ॒न्द्रामा॑रु॒ता उ॒क्षाणः॑ सव॒नीया॑ भवन्ति। त्रयः प्रथ॑मेऽह॒न्ना ल॑भ्यन्ते।
ए॒वं द्विती॑ये। ए॒वं तृती॑ये॥ ३२॥

ए॒वं च॑तु॒र्थे। प॒ञ्चो॑त्त॒मेऽह॒न्ना ल॑भ्यन्ते। वर्षि॑ष्ठमिव ह्येतद॑हः।
वर्षि॑ष्ठः स॒माना॑नां भवति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॒चैन॑मे॒वं
वेद॑। स्वा॒रा॒ज्यं वा ए॒ष य॒ज्ञः। ए॒तेन॒ वा ए॒कया॑ वा का॒न्दमः॑
स्वा॒रा॒ज्यम॑गच्छत्। स्वा॒रा॒ज्यं ग॑च्छति। य ए॒तेन॒ यज॑ते॥ ३३॥

य उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑। मा॒रुतो॑ वा ए॒षः स्तोमः॑। ए॒तेन॒ वै
म॒रुतो॑ दे॒वानां॑ भूयि॑ष्ठा अभवन्। भूयि॑ष्ठः स॒माना॑नां भवति। य
ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑। प॒ञ्चशा॑र॒दीयो॑ वा ए॒ष य॒ज्ञः।
आ प॑ञ्च॒मात्पुरु॑षा॒दन्न॑मत्ति। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑।
स॒प्तद॑श॒ऽस्तोमा॑ नाति॑ यन्ति। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तेरे॒व
नैति॑॥ ३४॥

तृतीये गच्छति य एतेन यजतेऽति य एतेन यजते य उ चैनमेवं वेद त्रीणि च (अ॒गस्त्यः स्वा॒रा॒ज्यं
मारुतः प॑ञ्चशा॒र॒दीयो॑ वा ए॒ष य॒ज्ञः स॑प्तद॒शं प्र॒जाप॑तेरे॒व नैति॑॥) _____ [११]

अ॒स्या जरा॑सो द॒मा म॒रित्राः॑। अ॒र्चद्धू॑मासो अ॒ग्नयः॑ पाव॒काः।
श्वि॒चीच॑यः श्वा॒त्रासो॑ भुर॒ण्यवः॑। व॒न॒र॒षदो॑ वा॒यवो॑ न सोमाः॑।

यजां नो मित्रावरुणा। यजां देवाः ऋतं बृहत्। अग्ने यक्षि
स्वन्दमम्। अश्विना पिबन्तः सुतम्। दीद्यग्नी शुचिव्रता। ऋतुना
यज्ञवाहसा॥ ३५॥

द्वे विरूपे चरतः स्वर्थे। अन्याऽन्यां वथ्समुपं धापयेते।
हरिरन्यस्यां भवति स्वधावान्। शुक्रो अन्यस्यां ददृशे सुवर्चाः।
पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि यातो अध्वरम्।
विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो विदधञ्जायते पुनः। त्रीणि
शता त्रीषहस्राण्यग्निम्। त्रिंशच्च देवा नव चाऽसपर्यन्॥ ३६॥

औक्षं घृतैरास्तृणन्बृहिरस्मै। आदिद्धोतारं न्यषादयन्त।
अग्निनाऽग्निः समिध्यते। कविर्गृहपतिर्युवा। हव्यवाङ्मुह्योऽऽस्यः।
अग्निर्देवानां जठरम्। पूतदक्षः कविक्रतुः। देवो देवेभिरा
गमत्। अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टयः। आ त्वेषमुग्रमव ईमहे
वयम्॥ ३७॥

ते स्वानिनो रुद्रिया वरुषनिर्णिजः। सिंहा न हेषक्रतवः
सुदानवः। यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा। यद्वाऽवमे सुभगासो दिवि
ष्ट। ततो नो रुद्रा उत वाऽन्वस्य। अग्ने वित्ताद्धविषो यद्यजामः।
ईडे अग्निः स्ववसन्नमोभिः। इह प्रसप्तो वि च यत्कृतं नः। रथैरिव
प्रभरे वाजयद्विः। प्रदक्षिणिन्मरुताः स्तोममृद्ध्याम्॥ ३८॥

श्रुधि श्रुत्कर्ण वह्निभिः। देवैरग्ने स्यावभिः। आसीदन्तु

ब॒रुहिषि॑। मि॒त्रो वरु॑णो अर्य॒मा। प्रा॒तर्यावा॑णो अध्व॒रम्।
विश्वे॑षामदि॒तिर्य॑ज्ञिया॒नाम्। विश्वे॑षामति॒थिर्मानु॑षाणाम्। अ॒ग्निर्दे॒वाना॑-
मव॑ आवृणा॒नः। सु॒मृडी॒को भ॑वतु वि॒श्ववे॑दाः। त्वे अ॒ग्ने सु॒मतिं॑
भि॒क्षमा॑णाः॥३९॥

दि॒वि श्रवो॑ दधिरे य॒ज्ञिया॑सः। नक्ता॑ च च॒क्रुरु॑षसा॒ विरू॑पे।
कृ॒ष्णं च॒ वर्ण॑मरु॒णं च॒ सन्धुः॑। त्वाम॑ग्न आ॒दित्या॑स॒ आस्य॑म॒।
त्वां जि॒ह्वाः शुच॑यश्चक्रिरे कवे। त्वाः रा॑तिषाचो॒ अध्व॑रेषु॒
सश्चि॑रे। त्वे दे॒वा ह॒विर॑दन्त्याहु॒तम्। नि त्वां य॒ज्ञस्य॑ साध॑नम्।
अ॒ग्ने हो॒ता॒रमृ॑त्विजम्। व॒नुष्व॑दे॒व धी॑महि॒ प्रचै॑तसम्। जी॒रं
दू॒तमम॑र्त्यम्॥४०॥

यज्ञवाहसासुपर्यन्वयमृद्ध्यां भिक्षमाणाः प्रचैतसुमेकं च॥ [१२]

ति॒ष्ठा ह॒री रथ॑ आ यु॒ज्यमा॑ना या॒हि। वा॒युर्न नि॒युतो॑ नो अ॒च्छ।
पि॒बा॒स्यन्धो॑ अ॒भिसृ॑ष्टो अ॒स्मे। इन्द्रः॑ स्वाहा॑ ररि॒मा ते॒ मदा॑य। कस्य॑
वृषा॑ सु॒ते सचा॑। नि॒युत्वा॑न्वृष॒भो र॑णत्। वृ॒त्रहा॑ सोम॑पीतये। इन्द्र॑
व॒यं म॑हाध॒ने। इन्द्र॑म॒र्भे ह॑वामहे। युजं॑ वृ॒त्रेषु॑ व॒ज्रिण॑म्॥४१॥

द्वि॒ता यो वृ॑त्र॒हन्त॑मः। वि॒द इन्द्रः॑ श॒तक्र॑तुः। उप॑ नो
हरि॑भिः सु॒तम्। स सूर॑ आ॒ज॒नयं॑ ज्योति॒रिन्द्र॑म्। अ॒या धि॒या
त॒रणि॑रद्वि॒बर्हाः॑। ऋ॒तेन॑ शु॒ष्मी न॑व॒मानो अ॒र्केः। व्यु॑स्निधो॑ अ॒स्रो
अद्वि॑र्बि॒भेदा॑। उ॒तत्य॑दा॒श्वश्चि॑यम्। यद्वि॑न्द्र॒ नाहु॑षी॒ष्वा। अ॒ग्ने वि॒क्षु
प्रती॑दयत्॥४२॥

भरे॒ष्विन्द्र॑ सु॒हवः॑ हवामहे। अ॒हो॒मुचः॑ सु॒कृतं॑ दैव्यं
जन॑म्। अ॒ग्निं मि॒त्रं वरु॑णः सा॒तये॑ भग॑म्। द्यावा॑पृथि॒वी म॒रुतः॑
स्व॒स्तये॑। म॒हि क्षे॒त्रं पु॒रुश्च॑न्द्रं वि वि॒द्वान्। आदि॑त्सखि॒भ्यश्च॑रथः
समै॑रत्। इन्द्रो॑ नृभि॑रजन॒दीद्यानः॑ सा॒कम्। सूर्य॑मुष॒सं गा॒तुम॒ग्निम्।
उ॒रुं नो॑ लो॒कमनु॑ नेषि वि॒द्वान्। सुव॑र्व॒ज्योति॑रभयः स्व॒स्ति॥४३॥

ऋ॒ष्या तं इन्द्र॑ स्थवि॑रस्य बा॒हू। उप॑स्थेयाम शर॒णा बृ॒हन्ता॑।
आ नो॑ वि॒श्वाभि॑रू॒तिभिः॑ स॒जोषाः॑। ब्र॒ह्म जुषा॑णो ह॒र्यश्च॑ याहि।
वरी॑वृ॒ज्स्थवि॑रेभिः सुशि॒प्र। अ॒स्मे दध॑द्व॒षणः॑ शुष्म॑मिन्द्र। इन्द्रा॑य
गाव॑ आ॒शिर॑म्। दु॒दुहे व॒ज्रिणे॑ मधु॑। य॒त्सीमु॑प॒ह्वरे वि॒दत्। तास्ते॑
व॒ज्रिन्धे॑नवो॑ जोजयु॒र्नः॥४४॥

ग॒भस्त॑यो नि॒युतो॑ वि॒श्ववा॑राः। अ॒हर॑ह॒र्भूय॑ इ॒ज्जोगु॑वानाः। पूर्णा॑
इन्द्र॑ क्षु॒मतो॑ भो॒जन॑स्य। इ॒मां ते धि॒यं प्र भ॑रे म॒हो म॒हीम्। अ॒स्य
स्तो॒त्रे धि॑षणा॒ यत्त॑ आ॒नजे॑। तमु॑त्स॒वे च॑ प्रस॒वे च॑ सा॒सहि॑म्। इन्द्र॑
दे॒वासः॑ शव॑सा॒ मदं॑ ननु॒॥४५॥

व॒ज्रिण॑मय॒त्स्वस्ति॑ जो॒जयु॒र्नः सप्त॑ च॥ [१३]

प्र॒जाप॑तिः प॒शून॑सृजत। तै॑ऽस्मात्सृ॒ष्टाः परा॑ च आयन्।
तान॑ग्नि॒ष्टोमे॒न नाऽऽप्रो॑त्। तानु॑क्थ्ये॒न नाऽऽप्रो॑त्। तान्थो॑ड॒शिना॒
नाऽऽप्रो॑त्। तान्ना॒त्रिया॒ नाऽऽप्रो॑त्। तान्थ॑स॒न्धिना॒ नाऽऽप्रो॑त्।
सौ॑ऽग्निम॑ब्रवीत्। इ॒मान्म ई॒प्सेति॑। तान॑ग्नि॒स्त्रिवृ॑ता॒ स्तोमे॑न॒
नाऽऽप्रो॑त्॥४६॥

स इन्द्रमब्रवीत्। इमान्म ईप्सेति। तानिन्द्रः पञ्चदशेन
 स्तोमेन नाऽऽप्रोत्। स विश्वान्देवानब्रवीत्। इमान्म ईप्सतेति।
 तान् विश्वेदेवाः सप्तदशेन स्तोमेन नाऽऽप्नुवन्। स विष्णुमब्रवीत्।
 इमान्म ईप्सेति। तान् विष्णुरेकविंशेन स्तोमेनाऽऽप्रोत्।
 वारवन्तीयेनावारयत्॥४७॥

इदं विष्णुर्वि चक्रम् इति व्यक्रमत। यस्मात्पशवः प्रप्रेव
 भ्रंशैरन्। स एतेन यजेत। यदाप्रोत्। तदतोऽर्यामस्यातोऽर्यामत्वम्।
 एतेन वै देवा जैत्वानि जित्वा। यं काममकामयन्त तमाऽऽप्नुवन्।
 यं कामं कामयते। तमेतेनाऽऽप्रोति॥४८॥

स्तोमेन नाऽऽप्रोदवारयत् नवं च॥—[१४]

व्याघ्रोऽयमग्नौ चरति प्रविष्टः। ऋषीणां पुत्रो अभिशस्तिपा
 अयम्। नमस्कारेण नमसा ते जुहोमि। मा देवानां मिथुयाकर्म
 भागम्। सावीरुहि देव प्रसवाय पित्रे। वर्ष्माणमस्मै वरिमाणमस्मै।
 अथास्मभ्यं सवितः सर्वताता। दिवेदिव आ सुवा भूरि पश्वः।
 भूतो भूतेषु चरति प्रविष्टः। स भूतानामधिपतिर्बभूव॥४९॥

तस्य मृत्यौ चरति राजसूयम्। स राजा राज्यमनु
 मन्यतामिदम्। येभिः शिल्पैः पप्रथानामदृहत्। येभिर्द्यामभ्यपिं-
 शत्प्रजापतिः। येभिर्वाचं विश्वरूपां समव्ययत्। तेनेममग्न इह
 वर्चसा समङ्घि। येभिरादित्यस्तपति प्र केतुभिः। येभिः सूर्यो ददृशे
 चित्रभानुः। येभिर्वाचं पुष्कलेभिरव्ययत्। तेनेममग्न इह वर्चसा

समंङ्घि॥५०॥

आऽयं भातु शर्वसा पञ्च कृष्टीः। इन्द्र इव ज्येष्ठो भवतु
प्रजावान्। अस्मा अस्तु पुष्कलं चित्रभानु। आऽयं पृणक्तु रजसी
उपस्थम्। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्। इन्द्रियावत्पुष्कलं
चित्रभानु। यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त साकम्। तस्मिन्नाजानमधि
विश्रयेमम्। द्यौरसि पृथिव्यसि। व्याघ्रो वैयाघ्रेऽधि॥५१॥

विश्रयस्व दिशो महीः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा
त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत्। या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः।
या अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः। तासां त्वा सर्वासां रुचा।
अभिषिञ्चामि वर्चसा। अभि त्वा वर्चसाऽसिचं दिव्येन। पयसा
सह। यथासां राष्ट्रवर्धनः॥५२॥

तथा त्वा सविता करत्। इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्।
समुद्रव्यचसङ्गिरः। रथीतमं रथीनाम्। वाजानां सत्पतिं
पतिम्। वसवस्त्वा पुरस्तादभिषिञ्चन्तु गायत्रेण छन्दसा।
रुद्रास्त्वा दक्षिणतोऽभिषिञ्चन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा। आदित्यास्त्वा
पश्चादभिषिञ्चन्तु जागतेन छन्दसा। विश्वे त्वा देवा उत्तरतो-
ऽभिषिञ्चन्तु त्वाऽनुष्टुभेन छन्दसा। बृहस्पतिस्त्वोपरिष्ठादभिषिञ्चन्तु
पाङ्केन छन्दसा॥५३॥

अरुणं त्वा वृकमुग्रङ्गजङ्करम्। रोचमानं मरुतामग्रे अर्चिषः।

सूर्यवन्तं म॒घवा॑नं विषास॒हिम्। इन्द्र॑मुक्थेषु॑ नाम॒हूत॑म॒५ हुवे॑म। प्र
बा॒हवा॑ सि॒सृतं जी॒वसे॑ नः। आ नो॒ गव्य॑तिमुक्षतं घृ॒तेन॑। आ नो॒
जने॑ श्रवयतं यु॒वाना॑। श्रुतं मे॑ मि॒त्रावरु॑णा हवे॒मा। इन्द्र॑स्य ते
वीर्य॑कृतः। बा॒हू उ॒पाव॑ हरामि॥५४॥

बभूवाव्ययत्तेनेममग्र इह वर्चसा समङ्घि वैयाघ्रेऽधि राष्ट्रवर्धनः पाङ्केन छन्दसोपावहरामि॥—[१५]

अ॒भि प्रेहि॑ वी॒रय॑स्व। उ॒ग्रश्चेत्ता॑ सप॒त्नहा॑। आति॑ष्ठ वृ॒त्रह॑न्त॒मः।
तुभ्यं॑ दे॒वा अधि॑ब्रवन्। अ॒ङ्कौ न्य॒ङ्काव॑भितो रथं॒ यौ। ध्वा॒न्तं
वा॑ता॒ग्रम॑नु स॒श्वर॑न्तौ। दू॒रेह॑तिरिन्द्रि॒यावा॑न्प॒त॒त्री। ते नो॒ऽग्नयः॑
प॒प्रयः॑ पा॒रय॑न्तु। नम॑स्त ऋषे ग॒द। अव्य॑थायै त्वा स्व॒धायै॑
त्वा॥५५॥

मा न॑ इन्द्रा॒भित॒स्त्वदृ॒ष्वारि॑ष्टासः। ए॒वा ब्र॑ह्मन्तवेद॑स्तु। ति॒ष्ठा
रथे॒ अधि॑ यद्वज्र॑हस्तः। आ र॒श्मीन्दे॑व यु॒वसे॑ स्व॒श्वः। आ ति॑ष्ठ
वृ॒त्रह॑न्नाति॒ष्ठन्तं॒ परि॑। अनु॒ त्वेन्द्रो॑ मद॒त्वनु॑ त्वा मि॒त्रावरु॑णौ। द्यौश्च॑
त्वा पृ॒थि॒वी च॒ प्रचे॑तसा। शु॒क्रो बृ॑हद॒क्षिणा॑ त्वा पि॒पर्तु॑। अनु॑ स्व॒धा
चि॑किता॒५ सोमो॑ अ॒ग्निः। अनु॑ त्वाऽव॒तु स॒विता॑ स॒वेन॑॥५६॥

इन्द्रं॒ विश्वा॑ अवीवृ॒धन्। स॒मुद्र॑व्यचस॒ङ्गिरः॑। र॒थीत॑म॒५
रथी॑नाम्। वाजा॑ना॒५ सत्प॑तिं पति॒म्। परि॑मा से॒न्या घोषाः॑।
ज्याना॑ वृ॒ञ्जन्तु॑ गृ॒ध्रवः॑। मे॒थि॒ष्ठाः पि॒न्वमा॑ना इ॒ह। मां गो॑प॒तिमु॑भि
संवि॑शन्तु। तन्मेऽनु॑मति॒रनु॑ मन्यताम्। तन्मा॒ता पृ॑थि॒वी तत्पि॑ता
द्यौः॥५७॥

तद्वावाणः सोमसुतो मयोभुवः। तदश्विना शृणुत९ सौभगा
युवम्। अव ते हेड उदुत्तमम्। एना व्याघ्रं परिष्वजानाः।
सि९ह९ हिन्वन्ति महते सौभगाय। समुद्रं न सुहुवन्तस्थिवा९सम्।
मर्मृज्यन्ते॑ द्वीपिनमप्स्वन्तः। उदसावैतु सूर्यः। उदिदं मामकं
वचः। उदिहि देव सूर्य। सह वगुना मम। अहं वाचो विवाचनम्।
मयि वागस्तु धर्णसिः। यन्तु नदयो वर्षन्तु पर्जन्याः। सुपिप्पला
ओषधयो भवन्तु। अन्नवतामोदनवतामामिक्षवताम्। एषा९ राजा
भूयासम्॥५८॥

स्वधायै त्वा सवेन द्यौः सूर्य सप्त च॥ [१६]

ये केशिनः प्रथमाः सत्रमासत। येभिराभृतं यदिदं विरोचते।
तेभ्यो जुहोमि बहुधा घृतेन। रायस्पोषेणेमं वर्चसा स९ सृजाथ।
नर्ते ब्रह्मणस्तपसो विमोकः। द्विनाम्नी दीक्षा वशिनी ह्युग्रा। प्र
केशाः सुवर्ते काण्डिनो भवन्ति। तेषां ब्रह्मेदीशे वपनस्य नान्यः।
आ रोह प्रोष्ठं विषहस्व शत्रून्। अवास्त्राग्दीक्षा वशिनी ह्युग्रा॥५९॥

देहि दक्षिणां प्रतिरस्वायुः। अथामुच्यस्व वरुणस्य पाशात्।
येनावपथसविता क्षुरेण। सोमस्य राज्ञो वरुणस्य विद्वान्। तेन
ब्रह्माणो वपतेदमस्योर्जेमम्। रय्या वर्चसा स९ सृजाथ। मा ते
केशाननु गाद्वर्च एतत्। तथा धाता करोतु ते। तुभ्यमिन्द्रो बृहस्पतिः।
सविता वर्च आदधात्॥६०॥

तेभ्यो निधानं बहुधा व्यैच्छन्। अन्तरा द्यावापृथिवी अपः

सुवः। दर्भस्तम्बे वीर्यकृते निधाय। पौ॒ऽस्ये॒नेमं॑ वर्चसा॒ स॒ सृजा॑थ।
 बलं॑ ते बाहुवोः स॒विता द॑धातु। सोम॑स्त्वाऽनक्तु॒ पय॑सा घृतेन॑।
 स्त्रीषु॑ रूपम॑श्चि॒नैत॒न्नि ध॑त्तम्। पौ॒ऽस्ये॒नेमं॑ वर्चसा॒ स॒ सृजा॑थ।
 यत्सी॑मन्तं कङ्क॑तस्ते लिलेख॑। यद्वा॑ क्षुरः प॑रि॒ववर्ज॑ वप॒ऽस्ते। स्त्रीषु॑
 रूपम॑श्चि॒नैत॒न्नि ध॑त्तम्। पौ॒ऽस्ये॒नेम॑ स॒ सृजा॑थो वी॒र्येण॑॥६१॥
 अवा॑न्नाग्दीक्षा व॒शिनी॑ ह्य॒ग्राऽद॑धाद्वर्जं वप॒ऽस्ते द्वे च॑॥—[१७]

इन्द्रं॑ वै स्वावि॒शो म॒रुतो॒ नापा॑चायन्। सोऽन॑पचाय्यमान ए॒तं
 वि॒घ्नम॑पश्यत्। तमाऽह॑रत्। तेना॑यजत। तेनै॒वासा॑न्त॒ स॒ऽस्तम्भं॑
 व्य॑हन्। यद्व्य॑हन्। तद्वि॒घ्नस्य॑ विघ्न॒त्वम्। वि पा॑प्मानं भ्रातृ॒व्य॑
 हते। य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥६२॥

य॑ राजा॑नं वि॒शो ना॑पचायेयुः। यो वा॑ ब्राह्म॒णस्तम॑सा पाप्मना॒
 प्रावृ॑तः स्यात्। स ए॒तेन॑ यजे॑त। वि॒घ्नेनै॒वैन॑द्विह॒त्य। वि॒शामा॑धिप॒त्यं
 गच्छ॑ति। तस्य॑ द्वे द्वा॒दशे॑ स्तो॒त्रे भ॑वतः। द्वे च॑तुर्वि॒ंशे। औद्वि॑द्यमे॒व
 तत्। ए॒तद्वै क्ष॒त्रस्यो॑द्विद्यम्। यद॑स्मै स्वावि॒शो ब॒लि॑ ह॑रन्ति॥६३॥

हर॑न्त्यस्मै वि॒शो ब॒लिम्। ऐ॒नम॑प्रतिख्यातं गच्छ॑ति। य ए॒वं
 वेद॑। प्र॒बाहु॑ग्वा अ॒ग्रे क्ष॒त्राण्या॑तेपुः। तेषा॑मिन्द्रः क्ष॒त्राण्या॑दत्त। न
 वा इ॒मानि॑ क्ष॒त्राण्य॑भूव॒न्निति॑। तन्नक्ष॑त्राणां नक्ष॒त्रत्व॑म्। आ श्रेय॑सो
 भ्रातृ॒व्यस्य॑ तेजं इन्द्रि॒यं द॑त्ते। य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं
 वेद॑॥६४॥

तद्यथा॑ ह॒ वै स॑च॒क्रिणौ॒ क॒प्ल॒कावु॑पाव॒हितौ॒ स्याता॑म्। ए॒वमे॒तौ

युग्मन्तौ स्तोमौ। अयुक्षु स्तोमेषु क्रियेते। पाप्मनोऽपहत्यै। अपं
पाप्मानं भ्रातृव्यं हते। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं वेद।
तद्यथा ह वै सूतग्रामण्यः। एवं छन्दांसि। तेष्वसावादित्यो
बृहतीरभ्यूढः॥६५॥

सुतो बृहतीषु स्तुवते सुतो बृहन्। प्रजयां पशुभिरसानीत्येव।
व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तं वै क्षत्रं विशा। विशैवेन क्षत्रेण
व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते। व्यतिषक्तो वै ग्राम्णीः
संजातैः। सजातैरेवेन व्यतिषजति। व्यतिषक्ताभिः स्तुवते।
व्यतिषक्तो वै पुरुषः पाप्मभिः। व्यतिषक्ताभिरेवास्य पाप्मनो
नुदते॥६६॥

वेदं हरन्त्येनमेवं वेदाभ्यूढः पाप्मभिरेकं च॥ [१८]

त्रिवृद्यदाग्नयौऽग्निमुखा हृद्विर्यदाग्नय आग्नयो न वै सोमेन यो वै सोमेनैष गौसवः सिंहेऽभि
प्रेहि मित्रवर्धनः प्रजापतिस्ता ओदनं प्रजापतिरकामयत बहुर्भूयानगस्त्योस्या जरांस्तिष्ठा हरीं प्रजापतिः
पशून्व्याघ्रौऽयमभिप्रेहि वृत्रहन्तमो ये केशिन् इन्द्रं वा अष्टादश॥१८॥
त्रिवृद्यो वै सोमेनायुरसि बहुर्भवति तिष्ठा हरीरथ आयं भातु तेभ्यो निधानं षट्थष्टिः॥६६॥
त्रिवृत्पाप्मनो नुदते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ रयि॑वृधः सुमे॒धाः। श्वेतः॑ सि॒षक्ति॑ नि॒युता॑मभि॒श्रीः।
 ते वा॒यवे॒ सम॑नसो॒ वित॑स्थुः। वि॒श्वेन्नरः॑ स्वप॒त्यानि॑ चक्रुः। रा॒येऽनु॑
 यञ्ज॒ज्ञतू॒ रोद॑सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॒षणा॑ धाति दे॒वम्। अर्धा॑ वा॒युं
 नि॒युतः॑ सश्चत॒ स्वाः। उ॒त श्वे॒तं वसु॑धिति॒न्निरे॒के। आ वा॑यो प्र
 याभिः॑। प्र वा॒युम॑च्छा बृह॒ती म॑नीषा॥१॥

बृह॑द्रयिं वि॒श्ववा॑रा॒ रथ॑प्रा॒म्। द्युत॑द्या॒मा नि॒युतः॑ पत्य॑मानः।
 क॒विः क॒विमि॑यक्षसि प्रयज्यो। आ नो॑ नि॒युद्धिः॑ श॒तिर्नो॑भिरध्व॒रम्।
 स॒हस्रि॑णी॒भिरु॑प॒ याहि॑ य॒ज्ञम्। वा॒यो अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मादयस्व।
 यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः। प्रजा॑पते॒ न त्वदे॑तान्य॒न्यः। वि॒श्वा
 जा॒तानि॑ परि॒ ता ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जुहुमस्तं नो॑ अस्तु॥२॥

व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। रयी॑णां पति॑ य॒ज्ञतं॑ बृहन्त॑म्।
 अ॒स्मिन्भरे॑ नृ॒तम॑ वाज॑सातौ। प्र॒जाप॑तिं प्रथम॒जामृ॑तस्य॑। यजा॑म
 दे॒वमधि॑ नो ब्रवीतु। प्रजा॑पते॒ त्वन्नि॑धि॒पाः पु॑रा॒णः। दे॒वानां॑ पि॒ता
 ज॑नि॒ता प्र॒जाना॑म्। पति॑र्वि॒श्वस्य॑ जग॑तः पर॒स्पाः। ह॒विर्नो॑ दे॒व वि॒ह्वे
 जु॑षस्व। तवे॑मे लो॒काः प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च॑॥३॥

प॒राव॑तो नि॒वत॑ उ॒द्धत॑श्च। प्रजा॑पते वि॒श्वसृ॒ज्जीव॑ध॒न्य इ॒दं नो॑
 दे॒व। प्र॑ति॒हर्य॑ ह॒व्यम्। प्र॒जाप॑तिं प्रथमं य॒ज्ञिया॑नाम्। दे॒वाना॑म॒ग्ने

यज॒तं यज॑ध्वम्। स नो॑ ददातु॒ द्रवि॑णः सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोषं॑ वि॒
ष्य॑तु॒ नाभि॑म॒स्मे। यो रा॒य ई॒शे श॑तदा॒य उ॒क्थ्यः॑। यः प॑शूनाः
र॑क्षिता वि॒ष्टिता॑नाम्। प्र॒जाप॑तिः प्रथ॒मजा॑ ऋ॒तस्य॑॥४॥

स॒हस्र॑धामा जुषताः॑ ह॒विर्नः॑। सोमा॑पूषणे॒मौ दे॒वौ। सोमा॑पूषणा
रज॑सो वि॒मान॑म्। स॒प्तच॑क्रः॒ रथ॑मवि॒श्वमि॑न्वम्। वि॒षूवृ॑तं मन॑सा
यु॒ज्यमा॑नम्। तं जि॑न्वथो वृषणा॒ पञ्च॑रश्मिम्। दि॒व्य॑न्यः स॒दनं च॑क्र
उ॒च्चा। पृ॒थि॒व्याम॒न्यो अ॒ध्यन्त॑रिक्षे। ताव॑स्मभ्यं॒ पुरु॑वारं॒ पुरु॑क्षुम्।
रा॒यस्पोषं॑ वि॒ष्यता॑न्नाभि॑म॒स्मे॥५॥

धि॒यं पू॒षा जि॑न्वतु वि॒श्वमि॑न्वः। र॒यिः॑ सोमो॑ रयि॒पति॑र्दधातु।
अव॑तु दे॒व्यदि॑तिरन॒र्वा। बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। वि॒श्वान्य॑न्यो
भुव॑ना ज॒जान॑। वि॒श्वम॒न्यो अ॑भिचक्षा॒ण ए॒ति। सोमा॑पूषणा॒वव॑तं
धि॒यं मे। यु॒वभ्यां॑ वि॒श्वाः पृ॑त॒ना ज॑येम। उदु॑त्त॒मं व॑रुणास्त॒भ्राद्दाम्।
यत्किं॑ चेदं कि॒त॒वासः॑। अव॑ ते हे॒ड॒स्तत्त्वा॑ यामि। आ॒दि॒त्याना॑मव॑सा
न द॑क्षिणा। धा॒रय॑न्त आ॒दि॒त्यासं॑स्ति॒स्रो भू॒मीर्धा॑रयन्। य॒ज्ञो
दे॒वाना॑ः शुचि॑र॒पः॥६॥

म॒नीषा॑ऽस्तु च॒र्तस्या॑स्मे कि॒त॒वासं॑श्च॒त्वारि॑ च॥ [१]

ते शु॒क्रासः॑ शुच॑यो रश्मि॒वन्तः॑। सीद॑न्नादि॒त्या अ॒धि ब॒र्हिषि॑
प्रि॒ये। कामे॑न दे॒वाः स॒रथं॑ दि॒वो नः॑। आ या॑न्तु य॒ज्ञमु॑प॒ नो जु॑षा॒णाः।
ते सून॑वो अदि॑तेः पीव॒सामि॑षम्। घृ॒तं पि॒न्वत्प्र॑ति॒ह॒र्य॒न्वृते॑जाः। प्र

यज्ञिया यजमानाय येमुरे। आदित्याः कामं पितुमन्तमस्मे। आ
नः पुत्रा अदितेर्यान्तु यज्ञम्। आदित्यासः पथिभिर्देवयानैः॥७॥

अस्मे कामं दाशुषे सन्नमन्तः। पुरोडाशं घृतवन्तं जुषन्ताम्।
स्कभायतु निर्ऋतिः९ सेधतामंतिम्। प्र रश्मिभिर्यतमाना अमृधाः।
आदित्याः कामं प्रयतां वर्षदृतिम्। जुषध्वं नो हव्यदातिं यजत्राः।
आदित्यान्काममवसे हुवेम। ये भूतानि जनयन्तो विचिख्युः।
सीदन्तु पुत्रा अदितेरुपस्थम्। स्तीर्णं बरुहिरहविरद्याय देवाः॥८॥

स्तीर्णं बरुहिः सीदता यज्ञे अस्मिन्। ध्राजाः सेधन्तो अमंतिं
दुरेवाम्। अस्मभ्यं पुत्रा अदितेः प्र य९सत। आदित्याः कामं हविषो
जुषाणाः। अग्ने नयं सुपथां राये अस्मान्। विश्वानि देव व्युनानि
विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूर्यिष्ठान्ते नमं उक्तिं विधेम। प्र
वः शुक्राय भानवे भरध्वम्। हव्यं मतिं चाग्नये सुपूतम्॥९॥

यो दैव्यानि मानुषा जनु९षि। अन्तर्विश्वानि विद्वाना जिगाति।
अच्छा गिरो मतयो देवयन्तीः। अग्निं यन्ति द्रविणं भिक्षमाणाः।
सुसन्दश९ सुप्रतीक९ स्वश्चमम्। हव्यवाहमरतिं मानुषाणाम्। अग्ने
त्वमस्मद्युयोध्यमीवाः। अनग्नित्रा अभ्यमन्त कृष्टीः। पुनरस्मभ्य९
सुविताय देव। क्षां विश्वेभिरजरैभिर्यजत्र॥१०॥

अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्। स्वस्तिभिरतिं दुर्गाणि विश्वा।
पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी। भवां तोकाय तनयाय शं योः। प्रकारवो

मन॒ना व॒च्यमा॑नाः। दे॒व॒द्रीचीं॑ नयथ दे॒व॒यन्तः॑। द॒क्षि॒णा॒वाङ्वा॒जिनी॑
प्राच्ये॑ति। ह॒विर्भर॑न्त्य॒ग्रये॑ घृ॒ताचीं॑। इन्द्रं॑ नरो॑ यु॒जे रथम्॑। ज॒गृ॒भ्णाते॑
दक्षि॑णमिन्द्र॒ हस्तम्॑॥११॥

व॒सू॒यवो॑ वसुप॒ते वसू॑नाम्। वि॒द्महा हि त्वा॒ गोप॑तिः॒ शूर॑
गोना॑म्। अ॒स्मभ्य॑ चि॒त्रं वृष॑णः॒ रयि॑न्दाः। तवे॒दं वि॒श्वम॒भितः॑
पश॑व्यम्। यत्पश्य॑सि चक्ष॑सा॒ सूर्य॑स्य। गवा॑मसि गोप॑तिरेकं इन्द्र।
भ॒क्षीम॑हि ते प्रय॑तस्य॒ वस्वः॑। समि॑न्द्र णो मन॑सा नेषि गो॒भिः। सः
सू॒रिभि॑र्मघव॒न्त्सः॑ स्व॒स्त्या। सं ब्र॑ह्म॒णा दे॒वकृ॑तं यदस्ति॥१२॥

सं दे॒वानां॑ सु॒म॒त्या य॒ज्ञिया॑नाम्। आ॒राच्छ॑त्रुमप॑ बाधस्व
दूर॑म्। उ॒ग्रो यः श॒म्भः पुरु॑हूत॒ तेन॑। अ॒स्मे धै॑हि यव॑म॒द्गोम॑दिन्द्र।
कृ॒धीधि॑यं जरि॒त्रे वाज॑रत्नाम्। आ वे॒धस॑ः स हि शुचिः॑। बृह॑स्पतिः
प्रथ॑मं जाय॑मानः। म॒हो ज्योति॑षः पर॒मे व्यो॑मन्। स॒प्तास्य॑स्तुविजा॒तो
रवे॑ण। वि स॒प्त॒रश्मि॑रध॒मत्त॑माः॒सि॥१३॥

बृह॑स्पतिः सम॑जय॒द्वसू॑नि। म॒हो ब्र॑जान्गोम॑तो दे॒व ए॒षः।
अ॒पः सिषा॑स॒न्त्सुव॑रप्र॒तीत्तः॑। बृह॑स्पतिरु॒हन्त्य॑मि॒त्रम॑र्कैः। बृह॑स्पते
पर्ये॑वा पि॒त्रे। आ नो॑ दि॒वः पा॒वीर॑वी। इ॒मा जु॒ह्वा॒ना यस्ते॑
स्तनः॑। सर॑स्वत्य॒भि नो॑ नेषि। इ॒यः शु॒ष्मेभि॑र्वि॒सखा॑ इ॒वारु॑जत्।
सानु॑ गिरी॒णां त॑वि॒षेभि॑रू॒र्मिभिः॑। पा॒राव॑द॒घ्नीम॑व॒से सुवृ॑क्तिभिः।
सर॑स्वती॒मा वि॑वासेम धी॒तिभिः॑॥१४॥

दे॒व॒यानैर्दे॒वाः सु॑पू॒तं यज॑त्र हस्त॒मस्ति॑ तमाः॑स्यूर्मिभि॑र्द्धं च॥

सोमो धेनुः सोमो अर्वन्तमाशुम्। सोमो वीरं कर्मण्यं ददातु।
 सादन्यं विदथ्यः सभेयम्। पितुः श्रवणं यो ददाशदस्मै। अषाढं
 युथ्सु त्वः सोमं क्रतुभिः। या ते धामानि हविषा यजन्ति।
 त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वाः। त्वमपो अंजनयस्त्वङ्गाः।
 त्वमाततन्थोर्वन्तरिक्षम्। त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ॥१५॥

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम्। या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु।
 तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेडन्। राजन्थसोमं प्रति हव्या गृभाय।
 विष्णोर्नुकं तदस्य प्रियम्। प्र तद्विष्णुः। पुरो मात्रया तनुवा वृधान।
 न ते महित्वमन्वश्नुवन्ति। उभे ते विद्म रजसी पृथिव्या विष्णो
 देव त्वम्। परमस्य विथ्से॥१६॥

विचक्रमे त्रिदेवः। आ ते महो यो जात एव। अभि गोत्राणि।
 आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्। अमित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्र।
 आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीः। आर्याय विशोवतारीर्दासीः। अयः
 शृण्वे अध जयन्नुत घ्नन्। अयमुत प्र कृणुते युधा गाः। यदा सत्यं
 कृणुते मन्युमिन्द्रः॥१७॥

विश्वं दृढं भयत एजदस्मात्। अनु स्वधामक्षरन्नापो अस्य।
 अवर्धत मध्य आ नाव्यानाम्। सध्रीचीनेन मनसा तमिन्द्र
 ओजिष्ठेन। हन्मनाहन्नभिद्यून्। मरुत्वन्तं वृषभं वावृधानम्।
 अकवारिं दिव्यः शासमिन्द्रम्। विश्वासाहमवसे नूतनाय। उग्रः

सहोदामिह त९ हुवेम। जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय॥१८॥

मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः। अवर्धन्निन्द्रं मरुतश्चिदत्र। माता
यद्वीरं दधनद्धनिष्ठा। कस्यावो मरुतः स्वधाऽऽसीत्। यन्मामेक९
समधत्ताहिहत्यै। अह९ ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान्। विश्वस्य शत्रोरनमं
वधस्त्रैः। वृत्रस्य त्वा श्वसथा दीषमाणाः। विश्वे देवा अजहुर्ये
सखायः। मरुद्विरिन्द्र सुख्यं ते अस्तु॥१९॥

अथेमा विश्वाः पृतना जयासि। वर्धो वृत्रं मरुत इन्द्रियेण।
स्वेन भामेन तविषो बभूवान्। अहमेता मनवे विश्वश्चन्द्राः। सुगा
अपश्चकर वज्रबाहुः। स यो वृषा वृष्णिंयेभिः समोकाः। महो दिवः
पृथिव्याश्च सम्राट्। सतीनसत्वा हव्यो भरेषु। मरुत्वा नो भवत्विन्द्र
ऊती। इन्द्रो वृत्रमंतरद्वृत्रतूर्ये॥२०॥

अनाधृष्यो मघवा शूर इन्द्रः। अन्वेनं विशो अमदन्त
पूर्वीः। अय९ राजा जगतश्चरषणीनाम्। स एव वीरः स उ
वीर्यावान्। स एकराजो जगतः परस्पाः। यदा वृत्रमंतरच्छूर
इन्द्रः। अथाभवदमिताभिकृतूनाम्। इन्द्रो यज्ञं वर्धयन्विश्ववेदाः।
पुरोडाशस्य जुषता९ हविर्नः। वृत्रं तीर्त्वा दानवं वज्रबाहुः॥२१॥

दिशोऽदृ९ हृद्९ हिता दृ९ हणेन। इमं यज्ञं वर्धयन्विश्व-
वेदाः। पुरोडाशं प्रति गृभ्णात्विन्द्रः। यदा वृत्रमंतरच्छूर इन्द्रः।

अथैकराजो अभवञ्जनानाम्। इन्द्रो देवाञ्छम्बरहत्य आवत्।
 इन्द्रो देवानामभवत्पुरोगाः। इन्द्रो यज्ञे हविषा वावृधानः। वृत्रतूर्नो
 अभयं शर्म यः सत्। यः सप्त सिन्धूः रदधात्पृथिव्याम्। यः सप्त
 लोकानकृणोद्विशश्च। इन्द्रो हविष्मान्त्सगणो मरुद्भिः। वृत्रतूर्नो
 यज्ञमिहोप यासत्॥२२॥

ववर्थ विश्वम् इन्द्रस्तुरायास्तु वृत्रतूर्ये वज्रबाहुः पृथिव्याञ्जीणि च॥ [३]

इन्द्रस्तरस्वानभिमातिहोग्रः। हिरण्यवाशीरिषिरः सुवर्षाः।
 तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्य। अपि भद्रे सौमनसे स्याम।
 हिरण्यवर्णो अभयं कृणोतु। अभिमातिहेन्द्रः पृतनासु जिष्णुः।
 स नः शर्म त्रिवरूथं वि यः सत्। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा
 नः। इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं स्तोमपृष्ठम्। पुरोडाशस्य जुषतां
 हविर्नः॥२३॥

हत्वाऽभिमातीः पृतनाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि विश्वतो
 नः। स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीतम्। अभिमातिहनं पुरुहूतमिन्द्रम्।
 य एक इच्छतपतिर्जनेषु। तस्मा इन्द्राय हविरा जुहोत।
 इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितः। दिशां पतिरभवद्वाजिनीवान्।
 अभिमातिहा तंविषस्तुविष्मान्। अस्मभ्यं चित्रं वृषणं
 रयिन्दात्॥२४॥

य इमे द्यावापृथिवी महित्वा। बलेनादृहदभिमातिहेन्द्रः। स

नो॑ ह॒विः प्र॒ति गृ॒ष्णातु रा॒तये॑। दे॒वानां॑ दे॒वो नि॒धि॒पा नो॑ अ॒व्यात्।
 अ॒न॒वस्ते॒ रथं॑ वृ॒ष्णे य॒त्ते। इन्द्र॑स्य॒ नु वी॒र्या॑ण्य॒हन्न॑हिम्। इन्द्रो॑ या॒तो-
 ऽव॑सितस्य॒ राजा॑। श॒मस्य॑ च शृ॒ङ्गिणो॑ वज्र॑बाहुः। सेदु॑ राजा॑ क्षेति
 च॒र्षणी॒नाम्। अ॒रान्न ने॒मिः परि॒ ता ब॑भूव॥२५॥

अ॒भि सि॒ध्मो अ॑जिगादस्य॒ शत्रू॑न्। वि॒ति॒ग्मेन॑ वृष॒भेणा॒
 पु॒रो॒भेत्। सं वज्रे॑णासृजद्वृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां॑ म॒तिम॑तिर॒च्छाश॑दानः।
 वि॒ष्णुं दे॒वं वरु॑णमू॒तये॑ भगम्। मे॒दसा॑ दे॒वा व॒पया॑ यजध्वम्। ता
 नो॑ य॒ज्ञमा॑ग॒तं वि॒श्वधे॑ना। प्र॒जाव॑द॒स्मे द्रवि॑णे॒ह ध॑त्तम्। मे॒दसा॑ दे॒वा
 व॒पया॑ यजध्वम्। वि॒ष्णुं च दे॒वं वरु॑णं च रा॒तिम्॥२६॥

ता नो॑ अ॒मी॒वा अ॒प बा॑ध॒मानौ। इ॒मं य॒ज्ञं जु॑षमाणावु॒पेत॑म्।
 वि॒ष्णूवरु॑णा यु॒वम॑ध्व॒राय॑ नः। वि॒शे जना॑य॒ महि॑ श॒र्म य॑च्छतम्।
 दी॒र्घप्र॑य॒ञ्चू ह॒विषा॑ वृ॒धाना॑। ज्योति॑षाऽरा॒तीर्द॑ह॒तन्त॑मा॒सि।
 ययो॒रोज॑सा॒ स्क॒भि॒ता र॒जा॑सि। वी॒र्ये॑भिर्वी॒रत॑मा॒ शवि॑ष्ठा।
 याऽप॒त्ये ते॒ अप्र॑ती॒त्ता स॒हो॒भिः। वि॒ष्णू अ॒ग॒न्वरु॑णा पृ॒र्वहू॑तौ॥२७॥

वि॒ष्णूवरु॑णाव॒भि॒शस्ति॑पा॒वा॑म्। दे॒वा य॑जन्त ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑।
 अ॒पा॒मी॒वा॑ स॒ेध॒त॑ र॒क्षस॑श्च। अथा॑ध॒त्तं य॑ज॒माना॑य॒ शं योः।
 अ॒हो॒मु॒चा वृष॑भा सु॒प्र॒तू॒र्ती। दे॒वानां॑ दे॒वत॑मा॒ शचि॑ष्ठा। वि॒ष्णूवरु॑णा
 प्र॒ति॒ह॒र्य॑तन्नः। इ॒दं न॒रा प्र॑य॒तमू॒तये॑ ह॒विः। म॒ही नु द्या॑वा॒पृथि॒वी इ॒ह
 ज्ये॑ष्ठे। रु॒चा भ॑वता॑ शु॒चय॑द्वि॒रु॒क्तेः॥२८॥

यथ्सीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन्। नृवज्योक्षा पंप्रथानेभिरेवैः।
 प्रपूर्वजे पितरा नव्यंसीभिः। गीर्भिः कृणुध्व९ सदने ऋतस्य। आ
 नो द्यावापृथिवी दैव्येन। जनेन यातं महि वां वरूथम्। स इथ्स्वपा
 भुवनेष्वास। य इमे द्यावापृथिवी जजान। उर्वी गभीरे रजंसी
 सुमेके। अव९ शे धीरः शच्या समैरत्॥२९॥

भूरिं द्वे अचरन्ती चरन्तम्। पद्वन्तं गर्भमपदीदधाते। नित्यं न
 सूनं पित्रोरुपस्थे। तं पिपृत९ रोदसी सत्यवाचम्। इदं द्यावापृथिवी
 सत्यमस्तु। पितृमार्तर्यदिहोपं ब्रुवे वांम्। भूतं देवानामवमे अवोभिः।
 विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम्। उर्वी पृथ्वी बहुले दूरे अन्ते। उप
 ब्रुवे नमसा यज्ञे अस्मिन्। दधाते ये सुभगे सुप्रतूर्ती। द्यावा रक्षतं
 पृथिवी नो अभ्वात्। या जाता ओषधयोऽति विश्वाः परिष्ठाः। या
 ओषधयः सोमराज्ञीरश्वावती९ सोमवतीम्। ओषधीरिति मातरो-
 ऽन्या वो अन्यामवतु॥३०॥

हविर्नो दाद्वभूव रातिं पूर्वहूतावर्कैरैरदस्मिन्श्च च॥ [४]

शुचिं नु स्तोम९ श्जथद्वृत्रम्। उभा वामिन्द्राग्नी प्र चर्षणिभ्यः।
 आ वृत्रहणा गीर्भिर्विप्रः। ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता। सूक्तस्य
 बोधि तनयं च जिन्वा विश्वं तद्भद्रं यदवन्ति देवाः। बृहद्वदेम
 विदथे सुवीराः। स ई९ सत्येभिः सखिभिः शुचद्विः। गोधायसं
 विधेनसैरतर्दत्। ब्रह्मणस्पतिर्वृषभिर्वराहैः॥३१॥

घर्मस्वैदेभिर्द्रविणं व्यानट्। ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशम्। सत्यो

म॒न्युर्म॑हि॒ कर्मा॑ करिष्य॒तः। यो॒ गा उ॒दाज॑त्स दि॒वे वि चा॑भजत्।
म॒हीव॑ री॒तिः शव॑सा सर॒त्पृथ॑क्। इ॒न्धा॒नो अ॒ग्निं व॑नवद्वन॒ष्यतः॑।
कृत॑ब्र॒ह्मा शू॒शुव॑द्रा॒तह॑व्य॒ इत्। जा॒तेन॑ जा॒तम॑ति॒सृ॒त्र सृ॑सते। यं
यं युज॑ कृणुते ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑। ब्रह्म॑णस्पते सु॒यम॑स्य वि॒श्वहा॑॥३२॥

रा॒यः स्या॑म र॒थ्यो वि॑वस्वतः। वी॒रेषु॑ वी॒राः उप॑पृङ्क्षि न॒स्त्वम्।
यदी॑शा॒नो ब्र॒ह्म॑णा॒ वेषि॑ मे॒ हव॑म॒। स इ॒ज्जने॑न॒ स वि॒शा स ज॑न्म॒ना।
स पु॒त्रैर्वाज॑ भरते॒ धना॒ नृभिः॑। दे॒वानां॑ यः पि॒तर॑मा॒ विवा॑सति।
श्र॒द्धाम॑ना ह॒विषा॒ ब्रह्म॑ण॒स्पति॑म॒। यास्ते॑ पू॒षन्ना॑वो अ॒न्तः। शु॒क्रं ते॑
अ॒न्यत्पू॑षेमा आशाः॑। प्रप॑थे प॒थाम॑जनिष्ट पू॒षा॥३३॥

प्रप॑थे दि॒वः प्रप॑थे पृथि॒व्याः। उ॒भे अ॒भि प्रि॒यत॑मे स॒धस्थे॑।
आ च॒ परा॑ च चरति प्रजा॒नन्। पू॒षा सु॒बन्धु॑र्दिव॒ आ पृ॑थि॒व्याः।
इ॒डस्प॑तिर्म॒घवा॑ द॒स्मव॑र्चाः। तं दे॒वासो॒ अद॑दुः सू॒र्यायै॑। का॒मेन॑ कृतं
त॒वस॑ः स्व॒श्रम॑। अ॒जाऽश्वः॑ पशु॒पा वाज॑बस्त्यः। धि॒यं जि॒न्वो वि॒श्वे
भुव॑ने अर्पितः। अष्टा॑ पू॒षा शि॑थि॒रामु॒द्वरी॑वृजत्॥३४॥

स॒ञ्चक्षा॑णो भुव॑ना दे॒व ई॒यते॑। शु॒चीं वो ह॒व्या म॑रुतः शु॒चीना॑म्।
शुचि॑ः हि॒नोम्य॑ध्व॒रः शुचि॑भ्यः। ऋ॒तेन॑ स॒त्यमृ॑त॒साप॑ आयन्।
शुचि॑जन्मानः शुच॑यः पा॒वकाः॑। प्र चि॒त्रम॑र्कं गृ॒णते॑ तुरा॒य। मा॒रुता॑य॒
स्वत॑वसे भर॒ध्वम्। ये सहा॑सि॒ सह॑सा॒ सह॑न्ते। रेज॑ते अग्ने पृथि॒वी
म॒खेभ्यः॑। अ॒से॒ष्वा म॑रुतः खा॒दयो॑ वः॥३५॥

वक्षः सुरुक्मा उपं शिश्रियाणाः। वि विद्युतो न वृष्टिर्भी
 रुचानाः। अनुं स्वधामायुर्धैर्यच्छमानाः। या वः शर्म शशमानाय
 सन्ति। त्रिधातूनि दाशुषे यच्छताधि। अस्मभ्यं तानि मरुतो वियन्त।
 रयिं नो धत्त वृषणः सुवीरम्। इमे तुरं मरुतो रामयन्ति। इमे
 सहः सहस्र आ नमन्ति। इमे शंसवनुष्यतो नि पान्ति॥३६॥

गुरुद्वेषो अररुषे दधन्ति। अरा इवेदचरमा अहेव। प्रप्र जायन्ते
 अकंवा महोभिः। पृश्नेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः। स्वया मत्या मरुतः
 सं मिमिक्षुः। अनुं ते दायि मह इन्द्रियाय। सत्रा ते विश्वमनु
 वृत्रहत्ये। अनुं क्षत्रमनु सहो यजत्र। इन्द्र देवेभिरनु ते नृषह्ये। य
 इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति॥३७॥

शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः। त्वं हि दृढा मघवन्विचेताः।
 अपावृधि परिवृतिं न राधे। इन्द्रो राजा जगतश्चरषणीनाम्।
 अधिक्षमि विषुरूपं यदस्ति। ततो ददातु दाशुषे वसूनि। चोदद्राध
 उपस्तुतश्चिदवाक्। तमुष्टुहि यो अभिभूत्योजाः। वन्वन्नवातः पुरुहूत
 इन्द्रः। अषाढमुग्रं सहमानमाभिः॥३८॥

गीर्भिर्वर्ध वृषभं चरषणीनाम्। स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे।
 तमुं ष्टवाम विदथेष्विन्द्रम्। यो वायुना जयति गोमतीषु। प्र
 धृष्णुया नयति वस्यो अच्छे। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्।
 ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमैत्वर्वाङ्। इन्द्र

द्युम्नः सुर्ववद्धेह्यस्मे॥३९॥

वराहैर्विश्वहांऽजनिष्ट पूषाद्वरीवृजत्खादयो वः पान्त्यस्त्याभिर्नवं च॥—————[५]

आ देवो यातु सविता सुरलः। अन्तरिक्षप्रा वहमानो अश्वैः।
हस्ते दधानो नर्या पुरूणि। निवेशयं च प्रसुवं च भूमं। अभीवृतं
कृशनैर्विश्वरूपम्। हिरण्यशम्यं यजतो बृहन्तम्। आस्थाद्रथः
सविता चित्रभानुः। कृष्णा रजांसि तविषीं दधानः। सघा नो
देवः सविता सुवायं। आ साविषद्वसुपतिर्वसूनि॥४०॥

विश्रयमाणो अमतिमुरूचीम्। मूर्तभोजनमधरासतेन।
विजनाञ्छ्यावाः शितिपादो अख्यन्। रथः हिरण्यप्रउगं वहन्तः।
शश्वद्दिशः सवितुर्देव्यस्य। उपस्थे विश्वा भुवनानि तस्थुः। वि
सुपर्णो अन्तरिक्षाण्यख्यत्। गभीरवेपा असुरः सुनीथः। क्वेदानीं
सूर्यः कश्चिकेत। कृतमान्द्याः रश्मिरस्या ततान॥४१॥

भगं धियं वाजयन्तः पुरन्धिम्। नराशंसो ग्रास्पतिर्नो
अव्यात्। आ ये वामस्य सङ्गथे रयीणाम्। प्रिया देवस्य सवितुः
स्याम। आ नो विश्वे अस्क्रागमन्तु देवाः। मित्रो अर्यमा वरुणः
सजोषाः। भुवन् यथा नो विश्वे वृधासः। करन्थसुषाहा विथुरं
न शवः। शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु। शः सरस्वती सह
धीभिरस्तु॥४२॥

शमभिषाचः शमु रातिषाचः। शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो
अप्याः। ये सवितुः सत्यसंवस्य विश्वे। मित्रस्य व्रते वरुणस्य

देवाः। ते सौभंगं वीरवद्भोमदप्रः। दधातन् द्रविणं चित्रमस्मे। अग्रे
याहि दूत्यं वारिषेण्यः। देवाः अच्छां ब्रह्मकृतां गुणेन। सरस्वतीं
मरुतो अश्विनापः। यक्षि देवात्रलधेयाय विश्वान्॥४३॥

द्यौः पितुः पृथिवि मातरधुक्। अग्रे भ्रातर्वसवो मृडतां नः।
विश्वं आदित्या अदिते सजोषाः। अस्मभ्यः शर्म बहुलं वि यन्त।
विश्वं देवाः शृणुतेमः हवं मे। ये अन्तरिक्षे य उप द्यवि ष्ठा। ये
अग्निजिह्वा उत वा यजत्राः। आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयध्वम्। आ
वा मित्रावरुणा हव्यजुष्टिम्। नमसा देवाववसाऽऽववृत्याम्॥४४॥

अस्माकं ब्रह्म पृतनासु सद्या अस्माकम्। वृष्टिर्दिव्या सुपारा।
युवं वस्त्राणि पीवसा वसाथे। युवोरच्छिद्रा मन्तवो ह सर्गाः।
अवातिरतमनृतानि विश्वाः। ऋतेन मित्रावरुणा सचेथे। तत्सु वा
मित्रावरुणा महित्वम्। ईर्मा तस्थुषीरहभिर्दुहे। विश्वाः पिन्वथ
स्वसरस्य धेनाः। अनु वामेकः पविरा ववर्ति॥४५॥

यद्वः हिष्ठन्नाति विदे सुदानू। अच्छिद्रः शर्म भुवनस्य गोपा।
ततो नो मित्रावरुणाववीष्टम्। सिषासन्तो जीगिवाः सः स्याम।
आ नो मित्रावरुणा हव्यदातिम्। घृतैर्गव्यूतिमुक्षतमिडाभिः। प्रति
वामत्र वरमा जनाय। पृणीतमुद्रो दिव्यस्य चारोः। प्र बाहवांसिसृतं
जीवसे नः। आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन॥४६॥

आ नो जनै श्रवयतं युवाना। श्रुतं मे मित्रावरुणा हवेमा।

इ॒मा रु॒द्राय॑ स्थि॒रध॑न्वने॒ गिरः॑। क्षि॒प्रेष॑वे दे॒वाय॑ स्व॒धाम्ने॑। अ॒षाढा॑य॒ सह॑मानाय मी॒ढुषे॑। ति॒ग्मायु॑धाय भर॒ता शृ॒णोत॑न। त्वा॒दत्ते॑भी रु॒द्र श॑न्तमेभिः। श॒त५ हि॒मा अ॑शीय भेष॒जेभिः॑। व्य॑स्मद्वेषो॑ वि॒तरं॑ व्य॒५हः॑। व्य॒र्मावा॑ऽश्वा॒तय॑स्वा वि॒षूचीः॑॥४७॥

अ॒र्हन्बि॑भ॒र्षि मा॑ न॒स्तो॒के। आ ते॑ पि॒त॒र्मरु॑ता॒५ सु॒म्रमे॑तु।
मा नः॑ सू॒र्यस्य॑ स॒न्दृशो॑ यु॒योथाः॑। अ॒भि नो॑ वी॒रो अ॑र्वति क्षमे॒त। प्र
जा॑येमहि रु॒द्र प्र॒जाभिः॑। ए॒वा ब॑भ्रो वृष॒भ चे॑कितान। यथा॑ दे॒व न
ह॑णीषे न ह॒५सि॑। हा॒व॒न॒श्रू॒र्नो रु॒द्रेह॑ बो॒धि। बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑।
परि॑ णो रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः स्तु॑हि श्रु॒तम्। मी॒ढुष्ट॑मा॒र्हन्बि॑भ॒र्षि। त्वम॑ग्रे
रु॒द्र आ वो॑ रा॒जा॒नम्॥४८॥

वसू॑नि ततानास्तु॒ विश्वा॑न् ववृ॒त्यां वव॑र्ति घृ॒तेन॒ वि॒षूचीः॑ श्रु॒त॒न्द्रे च॑॥—————[६]

सू॒र्यो दे॒वीमु॑ष॒स॒५ रोच॑माना॒मर्यः॑। न योषा॑म॒भ्येति॑ प॒श्चात्।
यत्रा॒ नरो॑ दे॒वय॑न्तो॒ युगा॑नि। वि॒त॒न्वते॒ प्रति॑ भ॒द्राय॑ भ॒द्रम्। भ॒द्रा
अ॒श्वा ह॑रि॒तः सू॒र्यस्य॑। चि॒त्रा ए॒द॒ग्वा अ॒नुमा॑द्या॒सः। न॒म॒स्य॑न्तो॒ दि॒व
आ पृ॑ष्ठम॒स्थुः। परि॑ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति स॒द्यः। तथ्सू॒र्यस्य॑ दे॒वत्वं
तन्म॑हि॒त्वम्। म॒ध्या क॑र्तो॒र्वित॑त॒५ स॒ञ्ज॑भा॒र॥४९॥

य॒देद॑यु॒क्त ह॑रि॒तः स॒धस्था॑त्। आ॒द्रात्री॒ वास॑स्तनु॒ते सि॒मस्मै॑।
तन्मि॒त्रस्य॑ वरु॒णस्या॑भिचक्षे॑। सू॒र्यो रू॒पं कृ॑णु॒ते द्यो॒रुप॑स्थे॑।
अ॒न॒न्तम॒न्यद्रु॑श॒दस्य॑ पा॒जः। कृ॒ष्णम॒न्यद्ध॑रि॒तः सं भ॑र॒न्ति। अ॒द्या

दे॒वा उ॒दि॒ता सूर्य॑स्य। निर॑हंसः पि॒पृ॒तान्नि॑रव॒द्यात्। तन्नो॑ मि॒त्रो
वरु॑णो माम॒हन्ता॑म्। अदि॑तिः सिन्धुः पृथि॒वी उ॒त द्यौः॥५०॥

दि॒वो रु॒क्म उ॑रु॒चक्षा॑ उ॒देति॑। दू॒रे अ॑र्थस्तर॒णिर्भा॑ज॒मानः॑।
नूनं॑ जनाः॒ सूर्ये॑ण प्रसू॒ताः। आय॑न्न॒र्थानि॑ कृ॒णव॑न्नपा॒सि। शं नो॑
भव॑ चक्ष॒सा शं नो॑ अ॒ह्ना। शं भा॒नुना॑ श॒ हि॒मा शं घृ॑णेन।
यथा॑ शम॒स्मै शम॑सद्दुरो॒णे। तथ्सूर्य॑ द्रवि॒णं धे॒हि चि॒त्रम्। चि॒त्रं
दे॒वाना॑मु॒दगा॑दनी॒कम्। चक्षु॑र्मि॒त्रस्य॑ वरु॒णस्या॑ग्रेः॥५१॥

आप्रा॒द्यावा॑पृथि॒वी अ॒न्तरि॑क्षम्। सूर्य॑ आ॒त्मा जग॑तस्त॒स्थुष॑श्च।
त्वष्टा॑ दध॒त्तन्न॑स्तु॒रीप॑म्। त्वष्टा॑ वी॒रं पि॑शङ्ग॒रूपः॑। दशे॑मन्त्वष्टु॒र्जन॑यन्त॒
गर्भ॑म्। अत॑न्द्रासो युव॒तयो॑ बिभ॒र्त्रम्। ति॒ग्मानी॑कः॒ स्वयं॑शसं
जने॑षु। वि॒रोच॑मानं॒ परि॑षीन्नयन्ति। आवि॑ष्ट्यो॒ वर्ध॑ते चारु॑रासु।
जि॒ह्वाणा॑मूर्ध्वस्वयं॑शा उ॒पस्थे॑॥५२॥

उ॒भे त्वष्टु॑र्बिभ्यतु॒र्जाय॑मानात्। प्र॒तीचीं॑ सि॒ंहं प्र॑तिजोषयेते।
मि॒त्रो जना॑न्प्र स मि॒त्रा। अ॒यं मि॒त्रो न॑म॒स्यः सु॑शेवः। राजा॑ सुक्ष॒त्रो
अ॑जनिष्ट वे॒धाः। तस्य॑ वय॒रं सु॑म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। अपि॑ भ॒द्रे सौ॑मन॒से
स्या॑म। अ॒नमी॑वास॒ इड्या॑ मदन्तः। मि॒तज्म॑वो वरि॑म॒न्ना पृ॑थि॒व्याः।
आ॒दि॒त्यस्य॑ व्र॒तमु॑प॒क्ष्यन्तः॑॥५३॥

व॒यं मि॒त्रस्य॑ सु॒म॒तौ स्या॑म। मि॒त्रं न ई॒रं शि॒म्या गो॑षु
ग॒व्यव॑त्। स्वा॒धियो॑ वि॒दथे॑ अ॒प्स्वजी॑जनन्। अरै॑जयता॒रं रोद॑सी

पाजसा गिरा। प्रति प्रियं यजतं जनुषामवः। महा९ आदित्यो
नमसोपसद्यः। यातयज्ञनो गृणते सुशेवः। तस्मा एतत्पन्यतमाय
जुष्टम्। अग्नौ मित्राय हविरा जुहोत। आ वा९ रथो रोदसी
बद्धधानः॥५४॥

हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः। घृतवर्तनिः पविभीरुचानः। इषां
वोढा नृपतिर्वाजिनीवान्। स पप्रथानो अभि पञ्च भूमं। त्रिवन्धुरो
मनसाऽऽयातु युक्तः। विशो येन गच्छथो देवयन्तीः। कुत्रा
चिद्याममश्विना दधाना। स्वश्वा यशसाऽऽयातमर्वाक्। दस्त्रा निधिं
मधुमन्तं पिबाथः। वि वा९ रथो वध्वा यादमानः॥५५॥

अन्तान्दिवो बांधते वर्तनिभ्याम्। युवोः श्रियं परि योषावृणीत।
सूरो दुहिता परितक्मियायाम्। यद्देवयन्तमवथः शचीभिः। परिघ्न९
सवां मनावां वयोगाम्। यो हस्यवा९ रथिरावस्त उस्त्राः। रथो
युजानः परियाति वर्तिः। तेन नः शं योरुषसो व्युष्टौ। न्यश्विना
वहतं यज्ञे अस्मिन्। युवं भुज्युमवविद्ध९ समुद्रे॥५६॥

उदूहथुरणसो अस्त्रिधानैः। पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिः।
द९सनाभिरश्विना पारयन्ता। अग्नीषोमा यो अद्य वाम्। इदं वचः
सपर्यति। तस्मै धत्त९ सुवीर्यम्। गवां पोष९ स्वश्वियम्। यो
अग्नीषोमा हविषा सपर्यात्। देवद्रीचा मनसा यो घृतेन। तस्य
व्रत९ रक्षतं पातम९ हंसः॥५७॥

वि॒शे जना॑य॒ महि॑ शर्म॒ यच्छ॑तम्। अ॒ग्री॑षोमा॒ य आहु॑तिम्। यो
वा॒ दाशा॑द्ध॒विष्कृ॑तिम्। स प्र॒जया॑ सु॒वीर्य॑म्। विश्व॒मायु॑र्व्य॒श्नवत्।
अ॒ग्री॑षोमा॒ चेति॑ तद्वी॒र्यं॑ वा॒म्। यदमु॑ष्णी॒तमव॑सं प॒णिङ्गोः। अवा॑तिरतं
प्रथ॑यस्य॒ शेषः॑। अवि॑न्दतं॒ ज्योति॑रेकं॒ बहु॑भ्यः। अ॒ग्री॑षोमावि॒मꣳ सु॑
मेऽग्री॑षोमा ह॒विषः॑ प्र॒स्थित॑स्य॥५८॥

ज॒भार॒ द्यौर॑ग्रेरुपस्थं॒ उप॑क्ष्यन्तौ॒ बद्ध॑धानो॒ व॒ध्वां याद॑मानः॒ समु॑द्रेऽꣳहंसः॒ प्रस्थि॑तस्य॥———[७]

अ॒हम॑स्मि प्रथम॒जा ऋ॑तस्य॑। पूर्वं॑ दे॒वेभ्यो॑ अ॒मृत॑स्य॒ नाभिः॑।
यो मा॒ ददा॑ति॒ स इ॒देव॑ माऽऽवा॑ः। अ॒हम॑न्न॒मन्न॑म॒दन्त॑म॒द्भिः।
पूर्व॑म॒ग्रेरपि॑ दह॒त्यन्न॑म्। य॒त्तौ हा॑साते अहमु॒त्तरेषु॑। व्या॒त्तम॑स्य
प॒शवः॑ सु॒जम्भ॑म्। प॒श्यन्ति॑ धीराः॒ प्रच॑रन्ति॒ पाकाः॑। जहा॑म्य॒न्यन्न॑
जहा॑म्य॒न्यम्। अ॒हम॑न्नं॒ वश॑मि॒च्छ॑रामि॥५९॥

स॒मा॒नम॑र्थं॒ पर्ये॑मि भु॒ञ्जत्। को मा॑मन्नं॒ मनु॑ष्यो॒ दये॑त्। परा॑के
अन्नं॒ निहि॑तं लो॒क ए॒तत्। वि॒श्वैर्दे॒वैः पि॒तृभिर्गु॑प्तमन्नम्। यद॒द्यते॑
लु॒प्यते॒ यत्प॑रो॒प्यते॑। श॒त॒त॒मी सा त॑नूर्मे॒ बभू॑व। म॒हान्तो॑ च॒रू
संकृ॑द्गु॒धेन॑ प॒प्रौ। दि॒वं च॒ पृ॒श्निं पृ॒थि॒वीं च॑ सा॒कम्। तथ्स॑म्पि॒बन्तो॑
न मि॑नन्ति वे॒धसः॑। नैत॒द्भूयो॑ भव॑ति॒ नो क॑नीयः॥६०॥

अन्नं॑ प्रा॒णम॑न्नम॒पान॑माहुः। अन्नं॑ मृ॒त्युं तमु॑ जी॒वातु॑माहुः। अन्नं॑
ब्र॒ह्माणो॑ ज॒रसं॑ वदन्ति। अन्नं॑माहुः प्र॒जन॑नं प्र॒जाना॑म्। मोघ॑मन्नं॑

विन्दते अप्रचेताः। सत्यं ब्रवीमि वध इत्थं तस्य। नार्यमणं
पुष्यति नो सखायम्। केवलाघो भवति केवलादी। अहं मेघः
स्तनयन्वर्षन्नस्मि। मामदन्त्यहमद्व्यन्यान्॥६१॥

अहं सदमृतो भवामि। मदादित्या अधि सर्वे तपन्ति। देवीं
वाचमजनयन्तु यद्वाग्वदन्ती। अनुन्तामन्तादधि निर्मितां महीम्।
यस्यां देवा अदधुर्भोजनानि। एकाक्षरां द्विपदां षट्पदां च। वाचं
देवा उपजीवन्ति विश्वे। वाचं देवा उपजीवन्ति विश्वे। वाचं
गन्धर्वाः पशवो मनुष्याः। वाचीमा विश्वा भुवन्नान्यर्पिता॥६२॥

सा नो हव जुषतामिन्द्रपत्नी। वागक्षरं प्रथमजा ऋतस्य।
वेदानां माताऽमृतस्य नाभिः। सा नो जुषाणोप यज्ञमागात्। अवन्ती
देवी सुहवा मे अस्तु। यामृषयो मन्त्रकृतो मनीषिणः। अन्वैच्छं
देवास्तपसा श्रमेण। तान्देवीं वाचं हविषा यजामहे। सा नो
दधातु सुकृतस्य लोके। चत्वारि वाक्परिमिता पदानि॥६३॥

तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः। गुहा त्रीणि निहिता नेङ्गयन्ति।
तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति। श्रद्धयाऽग्निः समिध्यते। श्रद्धया विन्दते
हविः। श्रद्धां भगस्य मूर्धनि। वचसा वेदयामसि। प्रियं श्रद्धे ददतः।
प्रियं श्रद्धे दिदासतः। प्रियं भोजेषु यज्वंसु॥६४॥

इदं म उदितं कृधि। यथा देवा असुरेषु। श्रद्धामुग्रेषु चक्रिरे।

ए॒वं भो॒जेषु॑ यज्व॑ंसु। अ॒स्माक॑मु॒दितं॑ कृ॒धि। श्र॒द्धां दे॒वा यज॑मानाः।
वा॒युगो॑पा उपा॑सते। श्र॒द्धा ५ हृ॒दय्य॑याऽऽकू॑त्या। श्र॒द्धया॑ हूयते ह॒विः।
श्र॒द्धां प्रा॒तर्ह॑वामहे॥६५॥

श्र॒द्धां म॒ध्यन्दि॑नं परि॑। श्र॒द्धा ५ सूर्य॑स्य नि॒मृचि॑। श्रद्धे॑ श्रद्धा॑पये॒ह
मा॑। श्रद्धा॑ दे॒वानधि॑ वस्ते। श्रद्धा॑ वि॒श्वमि॑दं जग॑त्। श्रद्धा॑ का॒मस्य॑
मा॒तरम्। ह॒विषा॑ वर्धयाम॑सि। ब्रह्म॑ जज्ञा॑नं प्रथ॑मं पु॒रस्ता॑त्। वि
सी॒मतः॑ सु॒रुचौ॑ वे॒न आ॑वः। स बु॒ध्रिया॑ उप॒ मा अ॑स्य वि॒ष्ठाः॥६६॥

स॒तश्च॑ योनि॑मस॑तश्च वि॒वः। पि॒ता वि॒राजा॑मृष॒भो र॑यी॒णाम्।
अ॒न्तरि॑क्षं वि॒श्वरू॑प आ॒विवे॑श। तम॑कै॒रभ्य॑र्चन्ति व॒त्सम्। ब्रह्म॑ सन्तं
ब्रह्म॑णा व॒र्धय॑न्तः। ब्रह्म॑ दे॒वान॑जनयत्। ब्रह्म॑ वि॒श्वमि॑दं जग॑त्।
ब्रह्म॑णः क्ष॒त्रं निर्मि॑तम्। ब्रह्म॑ ब्राह्म॒ण आ॒त्मना॑। अ॒न्तर॑स्मिन्नि॒मे
लो॒काः॥६७॥

अ॒न्तर्वि॑श्वमि॒दं जग॑त्। ब्रह्मै॒व भू॒तानां॑ ज्येष्ठ॑म्। तेन॑ कोऽ॒रह॑ति
स्पर्धि॑तुम्। ब्रह्म॑न्दे॒वास्त्रय॑स्त्रि॒ंशत्। ब्रह्म॑न्निन्द्र॒प्रजा॑प॒ती। ब्रह्म॑न् ह
वि॒श्वा भू॒तानि॑। ना॒वीवा॒न्तः स॒माहि॑ता। चत॑स्र आशाः॒ प्रच॑रन्त्व॒ग्रयः॑।
इ॒मं नो॑ य॒ज्ञं न॑यतु प्रजा॒नन्। घृ॒तं पि॒न्वन्न॑जर॒ं सु॒वीर॑म्॥६८॥

ब्रह्म॑ स॒मिद्ध॑व॒त्याहु॑तीनाम्। आ गा॒वो अ॒ग्नन्नु॑त भ॒द्रम॑क्रन्।
सी॒दन्तु॑ गो॒ष्ठे र॒णय॑न्त्व॒स्मे। प्र॒जाव॑तीः पु॒रुरू॑पा इ॒ह स्युः॑। इन्द्रा॑य
पूर्वी॒रुष॑सो दुहा॑नाः। इन्द्रो॑ यज्व॑ने पृण॑ते च॑ शि॒क्षति॑। उपे॒द्वदा॑ति

न स्वं मुषायति। भूयोभूयो रयिमिदं॑स्य वर्धयन्। अभि॑न्ने खिले॑ नि
दधाति॑ देवयुम्। न ता न॑शन्ति न ता अर्वा॑॥६९॥

गावो॑ भगो॑ गाव॑ इन्द्रो॑ मे अच्छात्। गावः॑ सोम॑स्य प्रथ॑मस्य
भ॒क्षः। इ॒मा या गावः॑ सज॑नास् इन्द्रः॑। इच्छामी॑द्धृदा मन॑सा
चि॒दिन्द्रम्। यूयं॑ गा॒वो मेदय॑था कृ॒शं चि॑त्। अ॒श्लीलं॑ चि॒त्कृणु॑था
सुप्र॑तीकम्। भ॒द्रं गृ॒हं कृ॑णुथ भद्र॑वाचः। बृह॑द्वो वयं॑ उच्यते स॒भासु॑।
प्र॒जाव॑न्तीः सू॒यव॑सः॒ रि॒शन्तीः॑। शुद्धा॑ अ॒पः सु॑प्रपा॒णे पि॑बन्तीः।
मा वः॑ स्तेन॑ ई॒शत॑ माऽघ॑श॒सः। परि॑ वो हे॒ती रु॒द्रस्य॑ वृ॒ज्यात्।
उपे॑दमु॒पप॑र्चनम्। आ॒सु गो॑षूप॒पृच्य॑ताम्। उप॑र्षभ॒स्य रे॑तंसि। उपेन्द्र॑
तव॑ वीर्ये॑॥७०॥

चरामि॑ कर्नो॒योऽन्या॑नर्पिता प॒दानि॑ यज्वंसु॑ हवामहे वि॒ष्टा लो॒काः सु॒वीर॑मर्वा पिबन्तीः प॒द्व॥—[८]

ता सूर्या॑चन्द्र॒मसा॑ विश्व॒भृत्त॑मा मु॒हत्। तेजो॑ वसु॒मद्रा॑जतो
दि॒वि। सा॒मात्मा॑ना चरतः॑ सा॒मचा॑रिणा॑। ययो॑र्ब्र॒तं न म॒मे जा॑तुं
दे॒वयोः॑। उ॒भाव॑न्तौ परि॑ यात॒ अ॒म्या॑। दि॒वो न र॒श्मीऽस्त॑नुतो
व्य॑र्णवे। उ॒भा भु॑वन्ती भुव॑ना क॒विक्र॑तू। सूर्या॑ न च॒न्द्रा च॑रतो
ह॒ताम॑ती। प॒ती द्यु॑मद्वि॒श्ववि॑दा उ॒भा दि॒वः। सूर्या॑ उ॒भा च॒न्द्रम॑सा
वि॒चक्ष॑णा॥७१॥

वि॒श्ववा॑रा वरि॒वोभा॑ वरे॑ण्या। ता नो॑ऽवतं मति॑मन्ता॒ महि॑व्रता।
वि॒श्वव॑पेरी प्र॒तर॑णा तर॒न्ता। सु॒वर्वि॑दा दृ॒शये॑ भूरि॑रश्मी। सूर्या॑ हि

चन्द्रा वसुं त्वेषदर्शता। मनुस्विनोभानुचरतोनु सन्दिवम्। अस्य
श्रवो नद्यः सप्त बिभ्रति। द्यावा क्षामा पृथिवी दर्शतं वपुः। अस्मे
सूर्याचन्द्रमसाऽभिचक्षे। श्रद्धेकमिन्द्र चरतो विचर्तुर्म॥७२॥

पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परिं यातो अध्वरम्।
विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो विदधञ्जायते पुनः।
हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासां राजा। यासां देवाः शिवेन
मा चक्षुषा पश्यत। आपो भद्रा आदित्यंश्यामि। नासंदासीन्नो
सदासीत्तदानीम्। नासीद्रजो नो व्योमा परो यत्। किमावरीवः
कुह कस्य शर्मन्॥७३॥

अम्भः किमासीद्ग्रहनं गभीरम्। न मृत्युरमृतं तर्हि ना
रात्रिया अहं आसीत्प्रकेतः। आनीदवातं स्वधया तदेकम्।
तस्माद्धान्यं न परः किञ्चनासं। तम आसीत्तमसा गूढमग्रे
प्रकेतम्। सलिलं सर्वमा इदम्। तुच्छेनाभ्वपिहितं यदासीत्।
तमसस्तन्महिना जायतैकम्। कामस्तदग्रे समवर्तताधि॥७४॥

मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो बन्धुमसति निरविन्दन।
हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा। तिरश्चीनो विततो रश्मिरेषाम्।
अधः स्विदासी(३)दुपरिं स्विदासी(३)त्। रेतोधा आसन्महिमानं
आसन्। स्वधा अवस्तात्प्रयतिः परस्तात्। को अद्धा वेद क इह
प्र वोचत्। कुत आज्ञाता कुत इयं विसृष्टिः। अर्वाग्देवा अस्य

विसर्जनाय॥७५॥

अथा को वेद यत आबभूव। इयं विसृष्टिर्यत आबभूव।
यदि वा दधे यदि वा न। यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्। सो
अङ्ग वेद यदि वा न वेद। किंस्विद्वनङ्ग उ स वृक्ष आसीत्।
यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा पृच्छतेदुतत्।
यदध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। ब्रह्म वनं ब्रह्म स वृक्ष आसीत्॥७६॥

यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा विब्रवीमि
वः। ब्रह्माध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। प्रातरग्निं प्रातरिन्द्रं हवामहे।
प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विनौ। प्रातर्भगं पूषणं ब्रह्मणस्पतिम्। प्रातः
सोममुत रुद्रं हुवेम। प्रातर्जितं भगमुग्रं हुवेम। वयं पुत्रमदितेर्यो
विधर्ता। आध्रश्चिद्यं मन्यमानस्तुरश्चित्॥७७॥

राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याह। भग प्रणेतर्भग सत्यंराधः। भगेमां
धियमुदव ददन्नः। भग प्र णो जनय गोभिरश्वैः। भग प्र नृभिर्नृवन्तः
स्याम। उतेदानीं भगवन्तः स्याम। उत प्रपित्व उत मध्ये अह्नाम्।
उतोदिता मघवन्त्सूर्यस्य। वयं देवानां सुमतौ स्याम। भग एव
भगवां अस्तु देवाः॥७८॥

तेन वयं भगवन्तः स्याम। तं त्वा भग सर्वं इज्जोहवीमि।
स नो भग पुर एता भवेह। समध्वरायोषसो नमन्त। दधिक्रावेव
शुचये पदाय। अर्वाचीनं वसुविदं भग नः। रथमिवाश्वा वाजिन

आव॑हन्तु। अ॒श्व॑वती॒र्गोम॑तीर्न उ॒षासः॑। वी॒रव॑तीः स॒दमु॑च्छन्तु भ॒द्राः।
घृ॒तं दु॑हा॒ना वि॒श्वतः॑ प्रपी॑नाः। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥७९॥

विच॑क्षणा वि॒चर्तु॑र॒श् शर्म॑न्नधि॒ विस॑र्जनाय॒ ब्रह्म॑ वनं॒ ब्रह्म॑ स वृ॒क्ष आ॑सीत्तुरश्चि॒देवाः॑ प्रपी॑ना ए॒कं च॥[९]
पीवो॑न्ना॒न्ते शु॒क्रासः॑ सोमो॑ धे॒नुमि॑न्द्र॒स्तर॑स्वा॒ञ्छुचि॑मा दे॒वो या॑तु॒ सूर्यो॑ दे॒वीम॑हम॒स्मि ता॑ सूर्या॑चन्द्रमसा॒ नव॑॥९॥
पीवो॑न्ना॒मग्ने॒ त्वं पा॑रयानाधृ॒ष्यः शुचिं॑ नु वि॒श्रय॑माणो दि॒वो रु॒क्मोऽन्नं॑ प्रा॒णम॑न्नन्ता सूर्या॑चन्द्रमसा॒ नव॑सप्ततिः॥७९॥
पीवो॑न्ना॒ यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑। नक्ष॑त्रं दे॒वमिन्द्रि॑यम्। इ॒दमा॑सां
विचक्ष॑णम्। ह॒विरा॒सं जु॑होतन। यस्य॑ भा॒न्ति र॒श्मयो॑ यस्य॑ के॒तवः॑।
यस्ये॒मा वि॒श्वा भुव॑नानि॒ सर्वा॑। स कृ॒त्तिका॑भि॒रभि॑स॒वसा॑नः।
अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॑वि॒ते द॑धातु। प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी वे॑तु पत्नी॑। वि॒श्वरू॑पा
बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः॥१॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒वि॒ते द॑धातु। यथा॑ जी॒वेम॑ श॒रदः॑ स॒र्वीराः॑।
रोहि॒णी दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्र॒तिमो॑द॒माना॑। प्र॒जा-
प॑तिः॒ ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्ती। प्रि॒या दे॒वाना॑मुप॑यातु य॒ज्ञम्। सोमो॑ रा॒जा
मृ॒गशी॒र्षेण॑ आ॒गन्। शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑। आ॒प्याय॑मानो
ब॒हुधा॑ जने॑षु। रे॒तः प्र॒जां यज॑माने दधातु॥२॥

यत्ते॒ नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॒र्षम॑स्ति। प्रि॒यः रा॑जन् प्रि॒यत॑मं प्रि॒याणा॑म्।
तस्मै॑ ते सोम॒ ह॒विषा॑ वि॒धेम॑। शं न॑ ए॒धि द्वि॑पदे शं चतु॑ष्पदे। आ॒र्द्रया॑
रु॒द्रः प्रथ॑मा न एति। श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ पति॑र॒घ्नियाना॑म्। नक्ष॑त्रमस्य
ह॒विषा॑ वि॒धेम॑। मा नः॑ प्र॒जाः री॑रिष॒न्मोत॑ वी॒रान्। हे॒ती रु॒द्रस्य॑
परि॑ णो वृणक्तु। आ॒र्द्रा नक्ष॑त्रं जुष॒ताः ह॒विर्नः॑॥३॥

प्रमुञ्चमानौ दुरितानि विश्वा। अपाघशः सन्नुदतामरातिम्।
 पुनर्नो देव्यदितिः स्पृणोतु। पुनर्वसू नः पुनरेतां यज्ञम्। पुनर्नो
 देवा अभियन्तु सर्वे। पुनः पुनर्वो हविषां यजामः। एवा न
 देव्यदितिरनर्वा। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। पुनर्वसू हविषां
 वर्धयन्ती। प्रियं देवानामप्येतु पार्थः॥४॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। तिष्यं नक्षत्रमभि सम्बभूव। श्रेष्ठो
 देवानां पृतनासु जिष्णुः। दिशोऽनु सर्वा अभयं नो अस्तु। तिष्यः
 पुरस्तादुत मध्यतो नः। बृहस्पतिर्नः परि पातु पश्चात्। बाधेतां द्वेषो
 अभयं कृणुताम्। सुवीर्यस्य पतयः स्याम। इदं सर्पेभ्यो हविरस्तु
 जुष्टम्। आश्रेषा येषामनुयन्ति चेतः॥५॥

ये अन्तरिक्षं पृथिवीं क्षियन्ति। ते नः सर्पासो हवमागमिष्ठाः।
 ये रोचने सूर्यस्यापि सर्पाः। ये दिवं देवीमनु सञ्चरन्ति। येषामाश्रेषा
 अनुयन्ति कामम्। तेभ्यः सर्पेभ्यो मधुमञ्जुहोमि। उपहूताः पितरो ये
 मघासु। मनोजवसः सुकृतः सुकृत्याः। ते नो नक्षत्रे हवमागमिष्ठाः।
 स्वधाभिर्यज्ञं प्रयतं जुषन्ताम्॥६॥

ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः। येऽमुं लोकं पितरः क्षियन्ति।
 याश्च विद्म याश्च उ च न प्रविद्म। मघासु यज्ञं सुकृतं जुषन्ताम्।
 गवां पतिः फल्गुनीनामसि त्वम्। तदर्यमन्वरुणमित्र चारु। तं त्वा
 वयं सनितारं सनीनाम्। जीवा जीवन्तमुप संविशेम। येनेमा

विश्वा भुवनानि सञ्जिता। यस्य देवा अनु सं यन्ति चेतः॥७॥

अ॒र्य॒मा रा॒जाऽज॒र॒स्तुवि॑ष्मान्। फल्गु॑नीनामृष॒भो रौर॑वीति।
श्रेष्ठो॑ दे॒वानां॑ भगवो भगासि। तत्त्वां॑ विदुः फल्गु॑नीस्तस्य॑ वित्तात्।
अ॒स्मभ्य॑ क्ष॒त्रम॒जर॑ सु॒वीर्य॑म्। गोम॒दश्व॑व॒दुप॒ सन्नु॑देह। भगो॑ ह
दा॒ता भग॒ इत्प्र॑दा॒ता। भगो॑ दे॒वीः फल्गु॑नीरा वि॒वेश। भग॒स्येत्तं
प्र॑स॒वं ग॑मेम। यत्र॑ दे॒वैः स॑ध॒माद॑ मदेम॥८॥

आया॑तु दे॒वः स॑वि॒तोप॑यातु। हि॒र॒ण्यये॑न सुवृ॒ता रथे॑न। वह॑न्
हस्त॑ सु॒भगं॑ वि॒द्वाना॑प॒सम्। प्र॒यच्छ॑न्तं प॒पु॒रिं पु॒ण्य॑मच्छ। हस्तः
प्र॒यच्छ॑त्व॒मृतं॑ वसी॒यः। दक्षि॑णेन॒ प्रति॑गृ॒ष्णीम॑ एनत्। दा॒तार॑म॒द्य
स॑वि॒ता वि॑देय। यो नो॒ हस्ता॑य प्रसुवाति॑ य॒ज्ञम्। त्वष्टा॑ नक्ष॒त्रम॒भ्येति॑
चि॒त्राम्। सु॒भ॑ सु॒सं यु॒वति॑ रोच॑मानाम्॥९॥

नि॒वेश॑य॒न्नमृ॑ता॒न्मर्त्या॑श्च। रू॒पाणि॑ पि॒शन् भु॑वनानि॒ विश्वा॑।
तन्न॑स्त्वष्टा॒ तदु॑ चि॒त्रा वि॑च॒ष्टाम्। तन्नक्ष॑त्रं भूरि॒दा अ॑स्तु॒ मह्य॑म्।
तन्नः॑ प्र॒जां वी॑रव॒ती स॑नोतु। गोभि॑र्नो॒ अश्वैः॑ स॒मन॑क्तु॒ यज्ञ॑म्।
वा॒युर्नक्ष॑त्रम॒भ्येति॑ नि॒ष्ट्याम्। ति॒ग्मशृ॑ङ्गो वृष॒भो रोरु॑वाणः। स॒मीर॑यन्
भु॑व॒ना मा॑तरि॒श्वा। अप॒ द्वेषा॑सि नुद॒ताम॑रा॒तीः॥१०॥

तन्नो॑ वा॒युस्तदु॑ नि॒ष्ट्या शृ॑णोतु। तन्नक्ष॑त्रं भूरि॒दा अ॑स्तु॒ मह्य॑म्।
तन्नो॑ दे॒वासो॑ अनु॒जानन्तु॑ का॒मम्। यथा॑ तरे॒म दुरि॑तानि॒ विश्वा॑।
दूर॑म॒स्मच्छ॑त्र॒वो यन्तु॑ भी॒ताः। तदिन्द्रा॒ग्नी कृ॑णुतां॒ तद्वि॑शा॒खे।

तन्नो देवा अनुमदन्तु यज्ञम्। पश्चात् पुरस्तादभयं नो अस्तु।
नक्षत्राणामधिपत्नी विशाखे। श्रेष्ठाविन्द्राग्नी भुवनस्य गोपौ॥११॥

विषूचः शत्रूनप बाधमानौ। अप क्षुधं नुदतामरातिम्। पूर्णा
पश्चादुत पूर्णा पुरस्तात्। उन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय। तस्यां
देवा अधि संवसन्तः। उत्तमे नाकं इह मादयन्ताम्। पृथ्वी सुवर्चा
युवतिः सजोषाः। पौर्णमास्युदगाच्छोभमाना। आप्याययन्ती
दुरितानि विश्वा। उरुं दुहां यजमानाय यज्ञम्॥१२॥

चित्रभानुर्यजमाने दधातु हविर्नः पाथश्वेतौ जुषन्ताश्वेतौ मदेम रोचमानामरातीर्गोपौ यज्ञम्॥—[१]

ऋद्ध्यास्म हव्यैर्नमसोपसद्य। मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु।
अनूराधान् हविषा वर्धयन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः।
चित्रं नक्षत्रमुदगात्पुरस्तात्। अनूराधास इति यद्वदन्ति। तन्मित्र
एति पृथिभिर्देवयानैः। हिरण्ययैर्विततैरन्तरिक्षे। इन्द्रो ज्येष्ठामनु
नक्षत्रमेति। यस्मिन्वृत्रं वृत्रतूर्ये ततार॥१३॥

तस्मिन्वयममृतं दुहानाः। क्षुधं तरेम दुरितिं दुरिष्टिम्।
पुरन्दराय वृषभाय धृष्णवे। अषाढाय सहमानाय मीढुषे। इन्द्राय
ज्येष्ठा मधुमद्दुहाना। उरुं कृणोतु यजमानाय लोकम्। मूलं प्रजां
वीरवतीं विदेय। पराच्येतु निर्ऋतिः पराचा। गोभिर्नक्षत्रं पशुभिः
समंक्तम्। अहर्भूयाद्यजमानाय मह्यम्॥१४॥

अहर्नो अद्य सुविते दधातु। मूलं नक्षत्रमिति यद्वदन्ति।

परांचीं वाचा निर्ऋतिं नुदामि। शिवं प्रजायै शिवमस्तु मह्यम्।
 या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः। या अन्तरिक्ष उत पार्थिवीर्याः।
 यासामषाढा अनुयन्ति कामम्। ता न आपः शः स्योना
 भवन्तु। याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत
 प्रासचीर्याः॥१५॥

यासामषाढा मधु भक्षयन्ति। ता न आपः शः स्योना भवन्तु।
 तन्नो विश्वे उप शृण्वन्तु देवाः। तदषाढा अभिसंयन्तु यज्ञम्।
 तन्नक्षत्रं प्रथतां पशुभ्यः। कृषिर्वृष्टिर्यजमानाय कल्पताम्। शुभ्राः
 कन्या युवतयः सुपेशसः। कर्मकृतः सुकृतो वीर्यावतीः। विश्वान्
 देवान् हविषा वर्धयन्तीः। अषाढाः काममुप यान्तु यज्ञम्॥१६॥

यस्मिन् ब्रह्माऽभ्यजयत्सर्वमेतत्। अमुं च लोकमिदम् च
 सर्वम्। तन्नो नक्षत्रमभिजिद्विजित्य। श्रियं दधात्वहणीयमानम्।
 उभौ लोकौ ब्रह्मणा सञ्जितेमौ। तन्नो नक्षत्रमभिजिद्विचष्टाम्।
 तस्मिन्वयं पृतनाः सञ्जयेम। तन्नो देवासो अनुजानन्तु कामम्।
 शृण्वन्ति श्रोणाममृतस्य गोपाम्। पुण्यामस्या उपशृणोमि
 वाचम्॥१७॥

महीं देवीं विष्णुपत्नीमजूर्याम्। प्रतीचीमेनाः हविषा यजामः।
 त्रेधा विष्णुरुरुगायो विचक्रमे। महीं दिवं पृथिवीमन्तरिक्षम्।
 तच्छ्रोणैतिश्रवं इच्छमाना। पुण्यं श्लोकं यजमानाय कृण्वती।

अष्टौ देवा वसवः सोम्यासः। चतस्रो देवीरजराः श्रविष्ठाः। ते यज्ञं पान्तु रजसः पुरस्तात्। संवत्सरीणाममृतं स्वस्ति॥१८॥

यज्ञं नः पान्तु वसवः पुरस्तात्। दक्षिणतोऽभियन्तु श्रविष्ठाः। पुण्यं नक्षत्रमभि संविशाम। मा नो अरातिरघशः साऽगन्। क्षत्रस्य राजा वरुणोऽधिराजः। नक्षत्राणां शतभिषग्वसिष्ठः। तौ देवेभ्यः कृणुतो दीर्घमायुः। शतं सहस्रां भेषजानि धत्तः। यज्ञं नो राजा वरुण उपयातु। तन्नो विश्वे अभि संयन्तु देवाः॥१९॥

तन्नो नक्षत्रं शतभिषग्जुषाणम्। दीर्घमायुः प्रतिरद्धेषजानि। अज एकपादुदगात्पुरस्तात्। विश्वा भूतानि प्रति मोदमानः। तस्य देवाः प्रसवं यन्ति सर्वे। प्रोष्ठपदासो अमृतस्य गोपाः। विभ्राजमानः समिधान उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगन्धाम्। तं सूर्यं देवमजमेकपादम्। प्रोष्ठपदासो अनुयन्ति सर्वे॥२०॥

अहिर्बुध्नियः प्रथमान एति। श्रेष्ठो देवानामुत मानुषाणाम्। तं ब्राह्मणाः सोमपाः सोम्यासः। प्रोष्ठपदासो अभि रक्षन्ति सर्वे। चत्वार एकमभि कर्म देवाः। प्रोष्ठपदास इति यान् वदन्ति। ते बुध्नियं परिषद्यं स्तुवन्तः। अहिं रक्षन्ति नमसोपसद्यं। पूषा रेवत्यन्वेति पन्थाम्। पुष्टिपती पशुपा वाजबस्त्यौ॥२१॥

इमानि हव्या प्रयता जुषाणा। सुगैर्नो यानैरुपयातां यज्ञम्। क्षुद्रान् पशून् रक्षतु रेवती नः। गावो नो अश्वाः अन्वेतु पूषा।

अन्नं॑ रक्षन्तौ बहुधा विरूपम्। वाजं॑ सनुतां यजमानाय यज्ञम्।
तदश्विनावश्वयुजोपयाताम्। शुभङ्गमिष्टौ सुयमैभिरश्वैः। स्वं नक्षत्रं॑
हविषा यजन्तौ। मध्वा सम्पृक्तौ यजुषा समन्तौ॥२२॥

यौ देवानां॑ भिषजौ हव्यवाहौ। विश्वस्य दूतावमृतस्य गोपौ।
तौ नक्षत्रं जुजुषाणोपयाताम्। नमोऽश्विभ्यां॑ कृणुमोऽश्वयुग्भ्याम्।
अपं पाप्मानं॑ भरणीर्भरन्तु। तद्यमो राजा भगवान् विचष्टाम्।
लोकस्य राजा महतो महान् हि। सुगं नः पन्थामभयं कृणोतु।
यस्मिन्नक्षत्रे यम एति राजा॑। यस्मिन्नेनमभ्यषिञ्चन्त देवाः। तदस्य
चित्रं॑ हविषा यजाम। अपं पाप्मानं॑ भरणीर्भरन्तु। निवेशनी यत्तं
देवा अदधुः॥२३॥

ततार मह्यं प्रासचीर्या यान्तु यज्ञं वाचं॑ स्वस्ति देवा अनुयन्ति सर्वं वाजवस्त्यौ समन्तौ देवास्त्रीणि
च॥

[२]

नवोनवो भवति जायमानो यमादित्या अ॑ शुमाप्याययन्ति।
ये विरूपे समनसा संव्ययन्ती। समानं तन्तुं परितातना तै। विभू
प्रभू अनुभू विश्वतो हुवे। ते नो नक्षत्रे हवमागमेतम्। वयं देवी
ब्रह्मणा संविदानाः। सुरत्नासो देववीतिं दधानाः। अहोरात्रे हविषा
वर्धयन्तः। अतिं पाप्मानमतिं मुक्त्या गमेम। प्रत्युवदृश्यायती॥२४॥

व्युच्छन्ती दुहिता दिवः। अपो मही वृणुते चक्षुषा।
तमो ज्योतिष्कृणोति सूनरी॑। उदुस्त्रियाः सचते सूर्यः। सचा
उद्यन्नक्षत्रमर्चिमत्। तवेदुषो व्युषि सूर्यस्य च। सं भुक्तेन गमेमहि।

तन्नो नक्षत्रमर्चिमत्। भानुमत्तेज उच्चरत्। उपयज्ञमिहागमत्॥२५॥

प्र नक्षत्राय देवाय। इन्द्रायेन्दुः हवामहे। स नः सविता
सुवत्सनिम्। पुष्टिदां वीरवत्तमम्। उदुत्यं चित्रम्। अदितिर्न उरुष्यतु
महीमूषु मातरम्। इदं विष्णुः प्रतद्विष्णुः। अग्निर्मूर्धा भुवः। अनुनो-
ऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः स्विष्टम्॥२६॥

आयत्यंगमध्विष्टम्॥ [३]

अग्निर्वा अकामयत। अन्नादो देवानाऽस्यामिति। स
एतमग्नये कृत्तिकाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो वै
सोऽन्नादो देवानामभवत्। अग्निर्वै देवानामन्नादः। यथा ह वा
अग्निर्देवानामन्नादः। एवम् ह वा एष मनुष्याणां भवति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा
कृत्तिकाभ्यः स्वाहा। अम्बायै स्वाहा दुलायै स्वाहा। नितत्यै
स्वाहाऽभयन्त्यै स्वाहा। मेघयन्त्यै स्वाहा वरुणयन्त्यै स्वाहा।
चुपुणीकायै स्वाहेति॥२७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्मात्सृष्टाः परांचीरायन्।
तासां रोहिणीमभ्यध्यायत्। सोऽकामयत। उप मा वर्तेत।
समेनया गच्छेयेति। स एतं प्रजापतये रोहिण्यै चरुं निरवपत्।
ततो वै सा तमुपावर्तत। समेनया गच्छत। उप ह वा एनं
प्रियमावर्तते। सं प्रियेण गच्छते। य एतेन हविषा यजते। य
उचैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये स्वाहा रोहिण्यै स्वाहा।

रोचमानायै स्वाहा॑ प्रजाभ्यः स्वाहेति॥२८॥

सोमो वा अकामयत। ओषधीनां राज्यमभिजयेयमिति। स एतं सोमाय मृगशीर्षाय श्यामाकं चरुं पर्यसि निरवपत्। ततो वै स ओषधीनां राज्यमभ्यजयत्। समानानां ह वै राज्यमभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सोमाय स्वाहा॑ मृगशीर्षाय स्वाहा॑। इन्वकाभ्यः स्वाहोषधीभ्यः स्वाहा॑। राज्याय स्वाहा॑ऽभिजित्यै स्वाहेति॥२९॥

रुद्रो वा अकामयत। पशुमान्त्स्यामिति। स एतं रुद्रायाऽऽर्द्रायै प्रैय्यङ्गं चरुं पर्यसि निरवपत्। ततो वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। रुद्राय स्वाहा॑ऽर्द्रायै स्वाहा॑। पिन्वमानायै स्वाहा॑ पशुभ्यः स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत। ओषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत। प्रजायते ह वै प्रजया पशुभिः। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा॑ पुनर्वसुभ्याम्। स्वाहा॑ भूत्यै स्वाहा॑ प्रजात्यै स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अकामयत। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं बृहस्पतये तिष्याय नैवारं चरुं पर्यसि निरवपत्। ततो वै स

ब्रह्मवर्चस्यंभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये स्वाहा तिष्याय स्वाहा। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवाः सर्पेभ्य आश्रेषाभ्य आज्यं करम्भं निरवपन्। तानेताभिरेव देवताभिरुपानयन्। एताभिर्ह वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्पेभ्यः स्वाहाऽऽश्रेषाभ्यः स्वाहा। दन्दशूकेभ्यः स्वाहेति॥३३॥

पितरो वा अकामयन्त। पितृलोक ऋध्रुयामेति। त एतं पितृभ्यो मघाभ्यः पुरोडाशं षट्कपालं निरवपन्। ततो वै ते पितृलोक आर्ध्रुवन्। पितृलोके ह वा ऋध्नोति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पितृभ्यः स्वाहा मघाभ्यः। स्वाहाऽनघाभ्यः स्वाहाऽगदाभ्यः। स्वाहाऽरुन्धतीभ्यः स्वाहेति॥३४॥

अर्यमा वा अकामयत। पशुमान्स्यामिति। स एतमर्यम्णे फल्गुनीभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वै स पशुमानंभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अर्यम्णे स्वाहा फल्गुनीभ्यां स्वाहा। पशुभ्यः स्वाहेति॥३५॥

भगो वा अकामयत। भगी श्रेष्ठी देवानां स्यामिति। स एतं भगाय फल्गुनीभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वै स भगी श्रेष्ठी

देवानां भवत्। भुगी ह वै श्रेष्ठी संमानानां भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। भगाय स्वाहा फल्गुनीभ्यां स्वाहा। श्रेष्ठ्याय स्वाहेति॥३६॥

सविता वा अंकामयत। श्रन्मे देवा दधीरन्। सविता स्यामिति। स एतं सवित्रे हस्ताय पुरोडाशं द्वादशकपालं निरवपदाशूनां व्रीहीणाम्। ततो वै तस्मै श्रद्धेवा अदधत। सविताऽभवत्। श्रद्धेवा अस्मै मनुष्या दधते। सविता संमानानां भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सवित्रे स्वाहा हस्ताय। स्वाहा ददते स्वाहा पृणते। स्वाहा प्रयच्छते स्वाहा प्रतिगृह्णते स्वाहेति॥३७॥

त्वष्टा वा अंकामयत। चित्रं प्रजां विन्देयेति। स एतं त्वष्ट्रे चित्रायै पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ततो वै स चित्रं प्रजामविन्दत। चित्रं ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। त्वष्ट्रे स्वाहा चित्रायै स्वाहा। चैत्राय स्वाहा प्रजायै स्वाहेति॥३८॥

वायुर्वा अंकामयत। कामचारमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतद्वायवे निष्ठ्यायै गृष्ट्यै दुग्धं पयो निरवपत्। ततो वै स कामचारमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। कामचारं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वायवे स्वाहा निष्ठ्यायै स्वाहा। कामचाराय

स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥३९॥

इन्द्राग्नी वा अकामयेताम्। श्रेष्ठ्यं देवानामभिजयेवेति। तावेतमिन्द्राग्निभ्यां विशाखाभ्यां पुरोडाशमेकादशकपालं निरवपताम्। ततो वै तौ श्रेष्ठ्यं देवानामभ्यंजयताम्। श्रेष्ठ्यं ह वै संमानानामभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा विशाखाभ्यां स्वाहा। श्रेष्ठ्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४०॥

अथैतत्पौर्णमास्या आज्यं निर्वपति। कामो वै पौर्णमासी। काम आज्यम्। कामेनैव कामं समर्धयति। क्षिप्रमेनं सकाम उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति। पौर्णमास्यै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिः षोडश सोम एकादश रुद्रो दशर्क्षेकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नवं पितर एकादशार्यमा भगो दश दश सविता चतुर्दश त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दश दशाथैतत्पौर्णमास्या अष्टौ पञ्चदश॥[४]

मित्रो वा अकामयत। मित्रधेयं लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतं मित्रायानूराधेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स मित्रधेयं लोकेष्वभ्यंजयत्। मित्रधेयं ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। मित्राय स्वाहा-नूराधेभ्यः स्वाहा। मित्रधेयाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४२॥

इन्द्रो वा अकामयत। ज्यैष्ठ्यं देवानामभिजयेयमिति। स एतमिन्द्राय ज्यैष्ठ्यायै पुरोडाशमेकादशकपालं निरवपन्महारीहीणाम्।

ततो॒ वै स ज्यैष्ठ्यं॑ दे॒वानां॑मभ्यजयत्। ज्यैष्ठ्यं॑ ह॒ वै स॑
स॒मा॒ना॒नां॑मभिजयति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। इन्द्रा॑य॒ स्वाहा॑ ज्येष्ठायै॒ स्वाहा॑। ज्यैष्ठ्या॑य॒
स्वाहा॑ऽभिजित्यै॒ स्वाहेति॑॥४३॥

प्र॒जाप॑ति॒र्वा अ॑कामयत्। मूलं॑ प्र॒जां वि॑न्दे॒येति॑। स ए॒तं प्र॒जा-
प॑तये॒ मूला॑य च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स॑ मूलं॑ प्र॒जाम॑विन्दत।
मूलं॑ ह॒ वै प्र॒जां वि॑न्दते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं
वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ मूला॑य॒ स्वाहा॑। प्र॒जायै॒
स्वाहेति॑॥४४॥

आपो॒ वा अ॑कामयन्त। स॒मुद्रं॑ का॒मम॑भिजये॒मेति॑।
ता ए॒तम॒द्भ्योऽ॒षाढा॑भ्यश्च॒रुं निर॑वपन्। ततो॒ वै ताः स॑मु॒द्रं
का॒मम॑भिजयन्। स॒मुद्रं॑ ह॒ वै का॒मम॑भिजयति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। अ॒द्भ्यः
स्वाहा॑ऽषाढा॑भ्यः॒ स्वाहा॑। स॒मुद्राय॑ स्वाहा॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑।
अ॒भिजित्यै॒ स्वाहेति॑॥४५॥

विश्वे॒ वै दे॒वा अ॑कामयन्त। अ॒न॒प॒ज॒य्यं ज॑ये॒मेति॑। त
ए॒तं वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यो॑ऽषाढा॑भ्यश्च॒रुं निर॑वपन्। ततो॒ वै तै-
ऽन॒प॒ज॒य्यम॑जयन्। अ॒न॒प॒ज॒य्यं ह॒ वै ज॑यति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। वि॒श्वेभ्यो॑
दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽषाढा॑भ्यः॒ स्वाहा॑। अ॒न॒प॒ज॒य्याय॑ स्वाहा॒ जित्यै॒

स्वाहेति॥४६॥

ब्रह्म वा अकामयत्। ब्रह्मलोकमभिजयेयमिति। तदेतं ब्रह्मणेऽभिजिते चरुं निरवपत्। ततो वै तद्वह्निलोकमभ्यजयत्। ब्रह्मलोकं ह वा अभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। ब्रह्मणे स्वाहाऽभिजिते स्वाहा। ब्रह्मलोकाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४७॥

विष्णुर्वा अकामयत्। पुण्यं श्लोकं शृण्वीय। न मां पापी कीर्तिरागच्छेदिति। स एतं विष्णवे श्रोणायै पुरोडाशं त्रिकपालं निरवपत्। ततो वै स पुण्यं श्लोकं शृणुत। नैनं पापी कीर्तिरागच्छत्। पुण्यं ह वै श्लोकं शृणुते। नैनं पापी कीर्तिरागच्छति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। विष्णवे स्वाहा श्रोणायै स्वाहा। श्लोकाय स्वाहा श्रुताय स्वाहेति॥४८॥

वसवो वा अकामयन्त। अग्रं देवतानां परीयामेति। त एतं वसुभ्यः श्रविष्ठाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्। ततो वै तेऽग्रं देवतानां पर्यायन्। अग्रं ह वै समानानां पर्येति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वसुभ्यः स्वाहा श्रविष्ठाभ्यः स्वाहा। अग्राय स्वाहा परीत्यै स्वाहेति॥४९॥

इन्द्रो वा अकामयत्। दृढोऽशितिलः स्यामिति। स

ए॒तं वरु॑णाय श॒तभि॑षजे भेष॒जेभ्यः॑ पुरो॒डाशं॑ दश॑कपालं
 निर॑वपत्कृ॒ष्णानां॑ व्रीही॒णाम्। ततो॒ वै स दृ॒ढोऽशि॑थिलोऽभवत्।
 दृ॒ढो ह॒ वा अशि॑थिलो भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑
 चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। वरु॑णाय॒ स्वाहा॑ श॒तभि॑षजे॒ स्वाहा॑।
 भेष॒जेभ्यः॑ स्वाहेति॥५०॥

अ॒जो वा एक॑पादकामयत। ते॒ज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी स्या॑मिति॑।
 स ए॒तम॒जायै॑कपदे प्रोष्ठप॒देभ्यः॑श्च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स ते॒ज॒स्वी
 ब्र॑ह्मवर्च॒स्य॑भवत्। ते॒ज॒स्वी ह॒ वै ब्र॑ह्मवर्च॒सी भ॑वति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
 यज॑ते। य उ॑ चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒जायै॑कपदे॒ स्वाहा॑
 प्रोष्ठप॒देभ्यः॑ स्वाहा॑। तेज॑से॒ स्वाहा॑ ब्रह्मवर्च॒साय॑ स्वाहेति॥५१॥

अहि॑र्वै बु॒ध्रियो॑ऽकामयत। इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठां वि॑न्देयेति॑। स ए॒तम॒ह॒ये
 बु॒ध्रिया॑य प्रोष्ठप॒देभ्यः॑ पुरो॒डाशं॑ भू॒मिक॑पालं निर॑वपत्। ततो॒ वै स
 इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठाम॑विन्दत। इ॒मां ह॒ वै प्र॑ति॒ष्ठां वि॑न्दते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
 यज॑ते। य उ॑ चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ह॒ये बु॒ध्रिया॑य॒ स्वाहा॑
 प्रोष्ठप॒देभ्यः॑ स्वाहा॑। प्र॒ति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॥५२॥

पू॒षा वा अ॑कामयत। प॒शुमा॑न्त्स्या॒मिति॑। स ए॒तं पू॒ष्णे रे॒वत्यै॑
 च॒रुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स प॑शु॒मान॑भवत्। प॒शुमान् ह॒ वै भ॑वति।
 य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। पू॒ष्णे
 स्वाहा॑ रे॒वत्यै॑ स्वाहा॑। प॒शुभ्यः॑ स्वाहेति॥५३॥

अ॒श्विनौ वा अ॑कामयेताम्। श्रो॒त्रस्वि॒नाव॑ब॒धिरौ स्या॑वेति॑।

तावेतम॒श्विभ्या॑म॒श्वयुग्भ्या॑ पुरो॒डाशं॑ द्विकपा॒लं निर॑वपताम्। ततो॒
वै तौ श्रोत्र॑स्विना॒वब॑धिरावभवताम्। श्रोत्र॑स्वी ह॒ वा अब॑धिरो
भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑
जुहोति। अ॒श्विभ्या॑ꣳ स्वाहा॑ऽश्वयुग्भ्या॑ꣳ स्वाहा॑। श्रोत्रा॑य॒ स्वाहा॑
श्रुत्यै॒ स्वाहेति॑॥५४॥

य॒मो वा अ॑कामयत्। पि॒तृणा॑ꣳ रा॒ज्यम॑भिज॑येय॒मिति॑। स
ए॒तं य॒माया॑प॒भर॑णीभ्यश्चरुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स पि॑तृणा॑ꣳ रा॒ज्य-
म॒भ्यज॑यत्। स॒मा॒ना॒नाꣳ ह॒ वै रा॒ज्यम॑भि॒जय॑ति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। य॒माय॑ स्वाहा-
ऽप॒भर॑णीभ्यः॒ स्वाहा॑। रा॒ज्याय॑ स्वाहा॒ऽभिजि॑त्यै॒ स्वाहेति॑॥५५॥

अथै॒तद॑मावा॒स्याया॑ आ॒ज्यं निर॑वपति। कामो॒ वा अ॑मावा॒स्या।
काम॑ आ॒ज्यम॑। का॒मेनै॒व काम॑ꣳ स॒मर्ध॑यति। क्षि॒प्रमे॑नꣳ स॒काम॑
उ॒प॒न॒मति॑। येन॒ का॒मेन॑ यज॑ते। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒मावा॒स्यायै॒
स्वाहा॑ का॒माय॑ स्वाहाऽऽ॒गत्यै॒ स्वाहेति॑॥५६॥

मित्र॑ इन्द्रेः प्र॒जाप॑तिर्दशं द॒शाप॑ एका॒दश॑ विश्वे ब्रह्म॑ दश॒दश॑ विष्णु॒स्त्रयो॑दश॒ वस॑व इन्द्रो॒ऽजोऽहि॑र्वै बुध्नियः॑
पृषा॑ऽश्विनौ य॒मो द॑शं द॒शाथै॒तद॑मावा॒स्याया॑ अ॒ष्टौ पञ्च॑दश॥ [५]

च॒न्द्रमा॑ वा अ॑कामयत्। अ॒होरा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्सं-
व॒त्स॒रमा॑त्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्यꣳ स॒लो॒कता॑माप्नुया॒मिति॑। स
ए॒तं च॒न्द्रम॑से प्रती॒दृश्या॑यै पुरो॒डाशं॑ पञ्च॒दश॑कपा॒लं निर॑वपत्।
ततो॒ वै सोऽहो॑रा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्सं॑व॒त्स॒रमा॑त्वा। च॒न्द्रम॑सः

सायुज्यं सलोकतामाप्नोत्। अहोरात्रान् ह वा अर्धमासान्मासान्-
नृतून्संवत्सरमाप्त्वा। चन्द्रमसः सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। चन्द्रमसे
स्वाहा॥ प्रतीदृश्यायै स्वाहा॥ अहोरात्रेभ्यः स्वाहा॥ अर्धमासेभ्यः
स्वाहा॥ मासेभ्यः स्वाहर्तुभ्यः स्वाहा॥ संवत्सराय स्वाहेति॥५७॥

अहोरात्रे वा अकामयेताम्। अत्यहोरात्रे मुच्येवहि। न
नावहोरात्रे आप्नुयातामिति। ते एतमहोरात्राभ्यां चरुं निरवपताम्।
द्वयानां ब्रीहीणाम्। शुक्लानां च कृष्णानां च। सवात्योर्दुग्धे। श्वेतायै
च कृष्णायै च। ततो वै ते अत्यहोरात्रे अमुच्येते। नैनं अहोरात्रे
आप्नुताम्। अतिं ह वा अहोरात्रे मुच्यते। नैनमहोरात्रे आप्नुतः।
य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अहे
स्वाहा रात्रियै स्वाहा॥ अतिमुक्त्यै स्वाहेति॥५८॥

उषा वा अकामयत। प्रियाऽऽदित्यस्य सुभगा स्यामिति।
सैतमुषसे चरुं निरवपत्। ततो वै सा प्रियाऽऽदित्यस्य सुभगा-
भवत्। प्रियो ह वै समानानां सुभगो भवति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
स्वाहा॥ व्युषुष्यै स्वाहा॥ व्युच्छन्त्यै स्वाहा॥ व्युष्टायै स्वाहेति॥५९॥

अथैतस्मै नक्षत्राय चरुं निर्वपति। यथा त्वं देवानामसि।
एवमहं मनुष्याणां भूयासमिति। यथा ह वा एतद्देवानाम्। एव

ह वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑
चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। नक्ष॑त्राय॒ स्वाहो॑दे॒ष्यते॑ स्वाहा॑। उ॒द्यते॑
स्वाहो॑दि॒ताय॑ स्वाहा॑। हर॑से॒ स्वाहा॑ भर॑से॒ स्वाहा॑। भ्राज॑से॒ स्वाहा॑
तेज॑से॒ स्वाहा॑। तप॑से॒ स्वाहा॑ ब्रह्म॑वर्च॒साय॑ स्वाहेति॑॥६०॥

सूर्यो॑ वा अ॒काम॑यत। नक्ष॑त्राणां प्रति॒ष्ठा स्या॑मिति॑। स ए॒त९
सूर्या॑य॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्चरुं निर॑वपत्। ततो॒ वै स नक्ष॑त्राणां प्रति॒ष्ठाऽभ॑वत्।
प्रति॒ष्ठा ह॒ वै स॑मा॒नानां॑ भवति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑
चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। सूर्या॑य॒ स्वाहा॑ नक्ष॑त्रेभ्यः स्वाहा॑।
प्रति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॑॥६१॥

अथै॒तमदि॑त्यै चरुं निर॑वपति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व प्रति॑
तिष्ठति। सोऽ॒त्र जु॑होति। अदि॑त्यै॒ स्वाहा॑ प्रति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॑॥६२॥

अथै॒तं विष्ण॑वे चरुं निर॑वपति। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्तः॑
प्रति॑ तिष्ठति। सोऽ॒त्र जु॑होति। विष्ण॑वे॒ स्वाहा॑ य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑।
प्रति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॑॥६३॥

च॒न्द्रमाः पञ्च॑दशाहो॒त्रे सप्त॑दंशोपा॒ एका॑दशाथै॒तस्मै नक्ष॑त्राय॒ त्रयो॑दश॒ सूर्यो दशा॑थै॒तमदि॑त्यै पञ्चाथै॒तं
विष्ण॑वे॒ षट्त्सु॑ (स॒विताऽऽशू॑नां ब्री॒हीणामिन्द्रो॑ म॒हाब्री॑हीणामिन्द्रः कृ॒ष्णानां ब्री॒हीणाम॑हो॒त्रे द्व्यानां॑
ब्री॒हीणाम्। पित॑रः षट्प॒पाल९ स॒विता द्वाद॑शकपालमिन्द्रा॒ग्नी एका॑दशकपालमिन्द्र॒ एका॑दशकपालमिन्द्रो॒ दश॑कपालं
विष्णु॑स्त्रिकपालमहि॒र्भूमि॑कपालम॒श्विनौ द्वि॑कपालं च॒न्द्रमाः पञ्च॑दशकपालम॒ग्निस्त्वष्टा॑ वस॒वोऽष्टा॑कपालम॒न्यत्र च॑रुम्।
रु॒द्रोऽर्य॑मा॒ पूषा प॑ंशुमान्श्च॒र्या९ सोमो॑ रु॒द्रो बृ॒हस्पतिः॑ प॒र्यसि॑ वा॒युः प॒यः सोमो॑ वा॒युरिन्द्रा॑ग्नी मि॒त्र इन्द्र॑
आपो॑ ब्रह्म॒ यमो॑ऽभिजि॒त्यै त्वष्टा॑ प्र॒जाप॑तिः प्र॒जायै॑ पौ॒र्णमा॑स्या अ॒मावा॑स्याया॒ अंग॑त्यै वि॒श्वे जित्या॑ अ॒श्विनौ
श्रुत्यै॑। ब्रह्म॒ तदे॑तं विष्णुः स ए॒तं वा॒युः स ए॒तदा॑पु॒स्ताः। पित॑रो वि॒श्वे वस॑वोऽकामयन्त॒ मेति॑ त
ए॒तन्निर॑वपन्। आपो॑ऽकामयन्त॒ मेति॑ ता ए॒तन्निर॑वपन्। इन्द्रा॒ग्नी अ॒श्विना॑वकामयेतां वेति॒ तावे॒तन्निर॑वपताम्।

अ॒हो॒रा॒त्रे वा अ॑कामयेता॒मिति॑ ते ए॒तन्निर॑वपताम्। अ॒न्यत्रा॑कामयतेति॒ स ए॒तन्निर॑वपत्। इन्द्रा॒ग्नी श्रेष्ठ॑मिन्द्रो॒ ज्येष्ठ॑मिन्द्रो॒ दृढः। अहिः॑ सूर्यो॒ऽदित्ये॑ विष्णवे॒ प्रति॑ष्ठायै। सोमो॑ य॒मः संमा॑नाना॒म्। अ॒ग्निर्नो॑ रीरिषद॒न्यत्रं॑ रीरिषः॥॥

[६]

अ॒ग्निर्न॑ ऋ॒ध्यास्म॒ नवो॑नवो॒ऽग्निर्मि॑त्रश्च॒न्द्रमाः॑ षट्॥६॥

अ॒ग्निर्न॑स्तत्रो॒ वा॒युरहि॑र्बु॒ध्नियं॑ ऋ॒क्षा वा॑ इ॒यमथै॒तत्पौ॑र्ण॒मास्या॑ अ॒जो वा॑ एक॒पा॒थ्मूर्य॑स्त्रि॒षष्टिः॥६३॥

अ॒ग्निर्नः॑ पातु॒ प्रति॑ष्ठायै॒ स्वाहे॑ति॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्। तं गायत्र्याऽहरत्। तस्य
 पूर्णमच्छिद्यत्। तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पूर्णत्वम्। ब्रह्म वै पूर्णः।
 यत्पूर्णशाखया वृत्सानपाकरोति। ब्रह्मणैवैनानपाकरोति। गायत्रो
 वै पूर्णः। गायत्राः पशवः॥१॥

तस्मात्त्रीणित्रीणि पूर्णस्य पलाशानि। त्रिपदा गायत्री।
 यत्पूर्णशाखया गाः प्रार्पयति। स्वयैवैना देवतया प्रार्पयति।
 यं कामयेतापशुः स्यादिति। अपूर्णान्तस्मै शुष्काग्रामाहरेत्।
 अपशुरेव भवति। यं कामयेत पशुमान्त्स्यादिति। बहुपूर्णान्तस्मै
 बहुशाखामाहरेत्। पशुमन्तमेवैन करोति॥२॥

यत्प्राचीमा हरेत्। देवलोकमभि जयेत्। यदुदीचीं
 मनुष्यलोकम्। प्राचीमुदीचीमा हरति। उभयोर्लोकयोरभि-
 जित्यै। इषे त्वोर्जे त्वेत्याह। इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। वायवः
 स्थेत्याह। वायुर्वा अन्तरिक्षस्याध्यक्षाः। अन्तरिक्षदेवत्याः खलु वै
 पशवः॥३॥

वायवं एवैनान्परि ददाति। प्र वा एनानेतदा करोति। यदाह।
 वायवः स्थेत्युपायवः स्थेत्याह। यजमानायैव पशूनुप ह्वयते।
 देवो वः सविता प्रार्पयत्वित्याह प्रसूत्यै। श्रेष्ठतमाय कर्मण

इत्याह। यज्ञो हि श्रेष्ठतमं कर्म। तस्मादेवमाह। आप्यायध्वमघ्निया
देवभागमित्याह॥४॥

वृथ्सेभ्यश्च वा एताः पुरा मनुष्येभ्यश्चाप्यायन्त। देवेभ्य एवैना
इन्द्रायाप्याययति। ऊर्जस्वतीः पयस्वतीरित्याह। ऊर्जः हि पयः
सम्भरन्ति। प्रजावतीरनमीवा अयक्ष्मा इत्याह प्रजात्यै। मा
वः स्तेन ईशत माऽघशः स इत्याह गुप्त्यै। रुद्रस्य हेतिः परि
वो वृणक्तित्याह। रुद्रादेवैनास्त्रायते। ध्रुवा अस्मिन्गोपतौ स्यात
बह्वीरित्याह। ध्रुवा एवास्मिन्बह्वीः करोति॥५॥

यजमानस्य पशून्पाहीत्याह। पशूनां गोपीथाय। तस्मात्पशूनां
पशव उपसमावर्तन्ते। अनधः सादयति। गर्भाणां धृत्या अप्रपादाय।
तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव निदधाति। उपरीव हि
सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥६॥

पशवः करोति पशवो देवभागमित्याह करोति नव च॥

[१]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यश्वपरशुमादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्।
पृष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। यो वा ओषधीः पर्वशो वेद।
नैनाः स हि नस्ति। प्रजापतिर्वा ओषधीः पर्वशो वेद। स एना
न हि नस्ति। अश्वपश्वा बर्हिरच्छैति। प्राजापत्यो वा अश्वः
सयोनित्वाय॥७॥

ओषधीनामहिंसायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान
 एव रयिं दधाति। प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह।
 रक्षसामपहत्यै। प्रेयमंगाद्विषणां बरुहिरच्छेत्याह। विद्या वै
 धिषणां। विद्ययैवैनदच्छैति। मनुना कृता स्वधया वितष्टेत्याह।
 मानवी हि परशुः स्वधाकृता॥८॥

त आवहन्ति कवयः पुरस्तादित्याह। शुश्रुवांसो वै कवयः।
 यज्ञः पुरस्तात्। मुखत एव यज्ञमा रभते। अथो यदेतदुक्त्वा यतः
 कुतश्चा हरति। तत्प्राच्या एव दिशो भवति। देवेभ्यो जुष्टमिह
 बरुहिरासद इत्याह। बरुहिषः समृद्धौ। कर्मणोऽनपराधाय। देवानां
 परिषृतमसीत्याह॥९॥

यद्वा इदं किं च। तद्देवानां परिषृतम्। अथो यथा वस्यसे
 प्रतिप्रोच्याहेदं करिष्यामीति। एवमेव तदध्वर्युर्देवेभ्यः प्रतिप्रोच्य
 बरुहिर्दाति। आत्मनोऽहिंसायै। यावतः स्तम्बान्परिदिशेत्।
 यत्तेषामुच्छिष्यात्। अति तद्यज्ञस्य रेचयेत्। एकं स्तम्बं
 परिदिशेत्। तं सर्वं दायात्॥१०॥

यज्ञस्यानतिरेकाय। वरुषवृद्धमसीत्याह। वरुषवृद्धा वा
 ओषधयः। देववरुहिरित्याह। देवेभ्य एवैनत्करोति। मा त्वाऽन्वङ्गा
 तिर्यगित्याहाहिंसायै। पर्व ते राध्यासमित्याहर्घ्यै। आच्छेत्ता ते
 मा रिषमित्याह। नास्याऽऽत्मनो मीयते। य एवं वेद॥११॥

देव॑र्ब॒हिः श॒तव॑ल्शं वि॒रोहे॑त्या॒ह। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जाना॑
प्र॒जन॑नाय। स॒हस्र॑वल्श॒ वि व॒यः रु॑हेमेत्या॒ह। आ॒मेवै॑तामा
शा॑स्ते। पृथि॒व्याः स॒म्पृचः॑ पा॒हीत्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै। अयु॑ङ्गायु॒ङ्गान्मु॑ष्टीं
लु॑नोति। मि॒थुन॑त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। सु॒स॒म्भृता॑ त्वा॒ सम्भ॑रा॒मीत्या॑ह।
ब्रह्म॑णै॒वैन॑त्स॒म्भर॑ति॥१२॥

अदि॑त्यै रा॒स्नाऽसी॑त्या॒ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैन॑द्रा॒स्ना
करो॑ति। इ॒न्द्रा॒ण्यै स॒न्नह॑न॒मित्या॑ह। इ॒न्द्रा॒णी वा अ॒ग्रे दे॒वता॑ना॒ः
सम॑न॒ह्यता॑ साऽऽर्धो॑त्। ऋ॒द्ध्यै स॒न्नह्य॑ति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः।
प्र॒जाना॑मप॑रावापाय। तस्मा॒त्स्नाव॑सन्तताः प्र॒जा जा॑यन्ते॥१३॥

पू॒षा ते॑ ग्र॒न्थिं ग्र॑न्था॒त्वित्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति। स
ते॒ मा॒स्था॒दित्या॑हाहि॑सायै। प॒श्चात्प्रा॑श्चमु॒पगू॑हति। प॒श्चाद्वै प्रा॒चीन॑ः
रेतो॑ धीयते। प॒श्चादे॒वास्मै॑ प्रा॒चीन॑ः रेतो॑ दधाति। इ॒न्द्रस्य॑ त्वा
बा॒हुभ्या॑मुद्य॑च्छ॒ इत्या॑ह। इ॒न्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति। बृ॒हस्प॑ते॒र्मूर्धा॑
ह॑रा॒मीत्या॑ह। ब्रह्म॑ वै दे॒वानां॑ बृ॒हस्प॑तिः॥१४॥

ब्रह्म॑णै॒वैन॑द्धरति। उ॒र्वन्तरि॑क्षमन्वि॒हीत्या॑ह॒ गत्यै॑। दे॒वङ्ग॑म॒मसी॑
त्या॑ह। दे॒वाने॒वैन॑द्रमयति। अ॒न॒धः सा॑दयति। गर्भा॑णां धृ॒त्या
अ॒प्र॒पादा॑य। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॑पादुकाः। उ॒परी॑व नि द॑धाति।
उ॒परी॑व हि सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥१५॥

स॒योनि॑त्वाय॒ स्वधा॑कृताऽसीत्या॒ह दाय॑द्वेदं भरति जायन्ते बृ॒हस्प॑तिः सम॑ष्ट्यै॥ [२]

पूर्वेद्युरिध्माब्रुहिः करोति। यज्ञमेवारभ्यं गृहीत्वोपवसति।
 प्रजापतिर्यज्ञमसृजत। तस्योखे अस्रं सेताम्। यज्ञो वै प्रजापतिः।
 यत्साँनाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव तदुखे उपदधात्यप्रस्रं साय।
 शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया एवैनानि
 शुन्धति। मातरिश्वनो घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै।
 द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह। दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता।
 यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि परमेण धाम्नेत्याह।
 वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दृहंस्व मा ह्यारित्याह
 धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां वा
 एतद्भागधेयम्। यत्पवित्रम्। तेभ्य एवैनत्करोति। शतधारं
 सहस्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वाय। त्रिवृत्पलाश-
 शाखायां दर्भमयं भवति। त्रिवृद्वै प्राणः। त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो
 यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वाय। साक्षात्पवित्रं दर्भाः।
 प्राख्सायमधिनि दधाति। तत्प्राणापानयो रूपम्। तिर्यक्प्रातः।
 तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यं ह्येतदहः। अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं
 प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स

इत्याह॑ प्रति॑ष्ठित्यै॑। ह॒विषोऽस्क॑न्दाय॑। न हि हु॒तः॑ स्वाहा॑कृतः॑
 स्कन्द॑ति। दि॒वि नाको॑ नामा॒ग्निः। तस्य॑ वि॒प्रुषो॑ भा॒गधे॑यम्। अ॒ग्नये॑
 बृ॒हते॑ नाका॒येत्या॑ह। नाक॑मे॒वाग्निं॑ भा॒गधे॑ये॒न् सम॑र्धयति। स्वाहा॑
 द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मित्या॑ह। द्यावा॑पृथि॒व्योरे॒वैन॑त्प्रति॑ष्ठापयति॥ २० ॥

प॒वित्र॑व॒त्यान॑यति। अ॒पां चै॒वौष॑धीनां च॒ रसः॑ स॒सृज॑ति।
 अथो॑ ओष॑धी॒ष्वेव॑ प॒शून्प्रति॑ष्ठापयति। अ॒न्वार॑भ्य॒ वाचं॑ यच्छति।
 य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै। धा॒रय॑न्नास्ते। धा॒रय॑न्त इ॒व हि॑ दु॒हन्ति॑। का॒मधु॑क्ष
 इत्या॒हाऽऽतृ॑तीय॑स्यै। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। इ॒माने॒व लो॒कान् यज॑मानो
 दुहे॑॥ २१ ॥

अ॒मूमि॑ति॒ नाम॑ गृह्णाति। भ॒द्रमे॒वासां॑ कर्मा॒ विष्क॑रोति। सा
 वि॒श्वायुः॑ सा वि॒श्वव्य॑चाः॒ सा वि॒श्वक॑र्मेत्या॑ह। इ॒यं वै वि॒श्वायुः॑।
 अ॒न्तरि॑क्षं वि॒श्वव्य॑चाः। अ॒सौ वि॒श्वक॑र्मा। इ॒माने॒वैताभि॑र्लो॒कान्
 यथा॑पूर्वं दुहे॑। अथो॑ यथा॑ प्रदा॒त्रे पु॒ण्यमा॑शास्ते॑। ए॒वमे॒वैनां॑
 ए॒तदुप॑स्तौति। तस्मा॑त्प्रादा॒दित्यु॒न्नीय॑ वन्द॑माना उपस्तु॒वन्तः
 प॒शून्दु॑हन्ति॥ २२ ॥

ब॒हु दु॒ग्धीन्द्रा॑य दे॒वेभ्यो॑ ह॒विरि॑ति॒ वाचं॑ वि॒सृज॑ते। यथा॑दे॒वतमे॒व
 प्रसौ॑ति। दै॒व्यस्य॑ च॒ मानु॑षस्य॑ च॒ व्यावृ॑त्यै। त्रि॒रा॑ह। त्रिष॑त्या हि
 दे॒वाः। अवा॑चं य॒मोऽन॑न्वार॒भ्योत्त॑राः। अ॒परि॑मितमे॒वाव॑ रुन्धे। न
 दा॑रुपा॒त्रेण॑ दुह्यात्। अ॒ग्नि॒वद्वै॑ दा॑रुपा॒त्रम्। यद्दा॑रुपा॒त्रेण॑ दुह्यात्॥ २३ ॥

या॒तया॑न्ना ह॒विषा॑ यजेत। अथो॑ ख॒ल्वाहुः॑। पु॒रोडा॑श॒मुखानि॑

वै हवी॑र॒षिः। ने॒त इ॒तः पु॒रोडा॑श॒र॒ ह॒विषो॑ या॒मोऽस्ती॑ति। का॒ममे॒व दा॑रु॒पात्रे॑ण दु॒ह्यात्। शू॒द्र ए॒व न दु॑ह्यात्। अ॒स॒तो वा ए॒ष स॒म्भू॑तः। यच्छू॒द्रः। अ॒ह॒विरे॒व तदि॑त्याहुः। यच्छू॒द्रो दो॑ग्धीति॥२४॥

अ॒ग्नि॒होत्र॑मे॒व न दु॑ह्याच्छू॒द्रः। तद्धि॑ नोत्पु॒नन्ति॑। य॒दा ख॒लु वै पु॒वित्र॑म॒त्येति॑। अथ॑ तद्धि॒विरि॑ति। स॒म्य॒च्यध्व॑मृ॒ताव॑रीरि॒त्याह॑। अ॒पां चै॒वौष॑धी॒नां च र॒स॒र॒ स॒ सृ॑जति। तस्मा॑द॒पां चो॒ष॑धी॒नां च र॒समु॑प॒जीवा॑मः। म॒न्द्रा ध॑न॒स्य सा॒तय॑ इत्या॒ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति। सोमे॑न॒ त्वात॑न॒च्मीन्द्रा॑य॒ दधी॑त्याह॥२५॥

सोम॑मे॒वैन॑त्करोति। यो वै सोमं॑ भक्षयित्वा। स॒व॒त्स॒र॒र॒ सोमं॑ न पिब॑ति। पु॒नर्भ॑क्ष्यो॒ऽस्य सोम॑पी॒थो भ॑वति। सोमः॑ ख॒लु वै सा॑न्नाय्यम्। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सा॑न्नाय्यं पिब॑ति। अ॒पुन॑र्भक्ष्यो॒ऽस्य सोम॑पी॒थो भ॑वति। न मृ॒न्मये॒नापि॑ दध्यात्। यन्मृ॒न्मये॒नापि॑ दध्यात्। पि॒तृदे॒वत्य॑र॒ स्यात्॥२६॥

अ॒य॒स्पात्रे॑ण वा दा॒रुपा॑त्रेण वाऽपि॑ दधाति। तद्धि॑ सदे॒वम्। उ॒द॒न्वद्भव॑ति। आ॒पो वै र॑क्षो॒घ्नीः। र॑क्ष॒साम॑प॒हत्यै॑। अ॒द॒स्तम॑सि॒ विष्ण॑वे॒ त्वेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै वि॑ष्णुः। य॒ज्ञायै॒वैन॑दद॒स्तं करो॑ति। वि॒ष्णो ह॒व्य॒र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह॒ गु॒प्त्यै॑। अ॒न॒धः सा॑दयति। गर्भा॑णां धृ॒त्या अ॑प्र॒पादा॑य। तस्मा॑द्गर्भाः प्र॒जाना॑मप्र॒पादु॑काः। उ॒परी॑व निद॑धाति। उ॒परी॑व हि सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै॥२७॥

असीत्याह धृत्यै यजमाने दधात्यजामित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्यादोग्धीति दधीत्याह स्यात्सादयति

पञ्च च॥

[३]

कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयमित्याहुः शक्त्यै। यज्ञस्य वै सन्ततिमनु
 प्रजाः पशवो यजमानस्य सन्तायन्ते। यज्ञस्य विच्छित्तिमनु प्रजाः
 पशवो यजमानस्य विच्छिद्यन्ते। यज्ञस्य सन्ततिरसि यज्ञस्य त्वा
 सन्तत्यै स्तृणामि सन्तत्यै त्वा यज्ञस्येत्याहवनीयात्सन्तनोति।
 यजमानस्य प्रजायै पशूनां सन्तत्यै। अपः प्रणयति। श्रद्धा वा
 आपः। श्रद्धामेवारभ्य प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। यज्ञो वा
 आपः॥ २८॥

यज्ञमेवारभ्य प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। वज्रो वा आपः।
 वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहृत्य प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। आपो
 वै रक्षोघ्नीः। रक्षसामपहत्यै। अपः प्रणयति। आपो वै देवानां प्रियं
 धाम। देवानामेव प्रियं धाम प्रणीय प्रचरति॥ २९॥

अपः प्रणयति। आपो वै सर्वा देवताः। देवता एवाऽऽरभ्य
 प्रणीय प्रचरति। वेषाय त्वेत्याहुः। वेषाय ह्येनदादत्ते। प्रत्युष्टं रक्षः
 प्रत्युष्टा अरातय इत्याहुः। रक्षसामपहत्यै। धूरसीत्याहुः। एष वै
 धुर्योऽग्निः। तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥ ३०॥

अध्वर्यु च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति। अध्वर्योश्च
 यजमानस्य चाप्रदाहाय। धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति तं धूर्वं यं वयं
 धूर्वाम् इत्याहुः। द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव धूर्वति। यश्चैनं धूर्वति।

तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वं देवानामसि सस्त्रितम् पप्रितम् जुष्टतम्
वहितम् देवहूतममित्याह। यथायजुरेवैतत्॥ ३१॥

अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृ॒हंस्व॒ मा ह्वारित्याह
धृत्यै। मि॒त्रस्य॑ त्वा चक्षु॒षा प्रेक्ष॒ इत्याह॑ मि॒त्रत्वाय॑। मा भेर्मा
संवि॒क्था मा त्वा हि॒सिष॑मित्याहाहि॒सायै। यद्वै किं च
वातो॑ नाभि॒ वाति॑। तथ्सर्वं॑ वरुणदेवत्यम्। उ॒रु वा॒तायेत्याह॑।
अवा॑रुणमे॒वैन॑त्करोति। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इत्याह॑ प्र॒सूत्यै॑।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्याह॥ ३२॥

अ॒श्विनौ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्याह॑
यत्यै। अ॒ग्नये॑ जुष्टं॑ निर्व॒पामीत्याह॑। अ॒ग्नय॑ ए॒वैनां॑ जुष्टं॑ निर्व॒पति॑।
त्रि॒र्यजु॑षा। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑मात्यै। तू॒ष्णीं च॑तुर्थम्।
अप॑रिमितमे॒वाव॑ रुन्धे। स ए॒वमे॒वानु॑पूर्व॒हवी॑षि॒ निर्व॑पति॥ ३३॥

इ॒दं दे॒वाना॑मि॒दमु॑ नः स॒हेत्याह॑ व्यावृ॒त्यै। स्फा॒त्यै त्वा
ना॒रा॑त्या॒ इत्याह॑ गु॒प्त्यै। तम॑सी॒व वा ए॒षोऽन्त॑श्चरति। यः प॑री॒णहि॑।
सु॒व॑र॒भि वि॒ ख्ये॑षं वैश्वान॒रं ज्योति॑रित्याह। सु॒व॑रे॒वाभि॑ वि प॑श्यति
वैश्वान॒रं ज्योतिः॑। द्या॒वापृ॑थि॒वी ह॒विषि॑ गृही॒त उ॒द॑वेपेताम्।
दृ॒हं॒न्ता॒न्दुर्या॑ द्या॒वापृ॑थि॒व्योरित्याह॑। गृ॒हाणां॑ द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्धृत्यै॑।
उ॒र्वन्त॑रि॒क्षम॑न्विहीत्याह॑ गत्यै। अदि॑त्यास्त्वो॒पस्थे॑ सादया॒मीत्याह॑।
इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैन॑दु॒पस्थे॑ सादयति। अ॒ग्रे ह॒व्य॑

रक्षस्वेत्याहु गुप्त्यै॥ ३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्वाहुभ्यामित्याह हवीःपि निर्वपति गत्यै चत्वारि च॥ [४]

इन्द्रो वृत्रमहन्। सोऽपः। अभ्यम्रियत्। तासां यन्मेध्यं यज्ञियं सदेवमासीत्। तदपोदक्रामत्। ते दुर्भा अभवन्। यद्वर्भेरप उत्पुनाति। या एव मेध्या यज्ञियाः सदेवा आपः। ताभिरेवैना उत्पुनाति। द्वाभ्यामुत्पुनाति॥ ३५॥

द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। देवो वः सवितोत्पुनात्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनाति। अच्छिद्रेण पवित्रेणेत्याह। असौ वा आदित्योऽच्छिद्रं पवित्रम्। तेनैवैना उत्पुनाति। वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरित्याह। प्राणा वा आपः। प्राणा वसवः। प्राणा रश्मयः॥ ३६॥

प्राणैरेव प्राणान्धसं पृणक्ति। सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पच्छो गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। आपो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे यज्ञपतिम्॥ ३७॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्र वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह।

तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अग्रये वो जुष्टं प्रोक्षाम्यग्रीषोमाभ्यामित्याह।
यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥३८॥

अथो रक्षसामपहत्यै। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया
इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि
यज्ञः। अथो मेध्यत्वार्य। अवधूतः रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह।
रक्षसामपहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः॥३९॥

अस्या एवैन्त्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वार्य।
तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा मृगं
ग्राहुकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने
हविरध्यवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय॥४०॥

अधिषवणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवणमेवैनत्करोति।
प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह सयत्वार्य। अग्नेस्तनूरसीत्याह।
अग्नेर्वा एषा तनूः। यदोषधयः। वाचो विसर्जनमित्याह। यदा हि
प्रजा ओषधीनामश्नन्ति। अथ वाचं विसृजन्ते। देववीतये त्वा
गृह्णामीत्याह॥४१॥

देवताभिरेवैन्त्समर्धयति। अद्रिरसि वानस्पत्य इत्याह।
ग्रावाणमेवैनत्करोति। स इदं देवेभ्यो हव्यः सुशमिं शमिष्वेत्याह
शान्त्यै। हविष्कृदेहीत्याह। य एव देवानां हविष्कृतः। तान् ह्वयति।

त्रिह्वयति। त्रिषत्या हि देवाः। इषमावदोर्जमावदेत्याह॥४२॥

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। द्युमद्वदत वयः सङ्घातं
जेष्मेत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। मनोः श्रद्धादेवस्य यजमानस्या-
सुरघ्नी वाक्। यज्ञायुधेषु प्रविष्टाऽसीत्। तेऽसुरा यावन्तो
यज्ञायुधानामुद्वदतामुपाशृण्वन्। ते पराभवन्। तस्मात्स्वानां
मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानामुद्वदता-
मुपशृण्वन्ति। ते परा भवन्ति। उच्चैः समाहन्त वा आह
विजित्यै॥४३॥

वृङ्क्ष एषामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठ एषां भवति। वरुषवृद्धमसि
प्रति त्वा वरुषवृद्धं वेत्त्वित्याह। वरुषवृद्धा वा ओषधयः। वरुषवृद्धा
इषीकाः समृद्धौ। यज्ञः रक्षाऽस्यनु प्राविशन्। तान्यस्मा पशुभ्यो
निरवादयन्त। तुषैरोषधीभ्यः। परापूतः रक्षः परापूता अरातय
इत्याह। रक्षसामपहत्यै॥४४॥

रक्षसां भागोऽसीत्याह। तुषैरेव रक्षांसि निरवादयते। अप
उपस्पृशति मेध्यत्वायं। वायुर्वो विविनक्तित्याह। पवित्रं वै वायुः।
पुनात्येवैनान्। अन्तरिक्षादिव वा एते प्रस्कन्दन्ति। ये शूर्पात्।
देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै।
हविषोऽस्कन्दाय। त्रिष्फलीकर्तवा आह। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो
मेध्यत्वाय॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्रे यज्ञपतिं यज्ञोऽर्दितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या अपहत्या

अस्कन्दाय त्रीणि च॥ _____ [५]

अवधूत॒ꣳ रक्षोऽवधूता॒ अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै।
अदि॑त्या॒स्त्वग॑सीत्या॑ह। इयं॒ वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैन॑त्त्वचं
करोति। प्रति॑ त्वा पृथि॒वी वे॒त्त्वित्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै। पुर॑स्ता॒त्प्रती॒चीन॑-
ग्रीव॑मुत्त॑रलो॒मोप॑स्तृणाति मे॒ध्य॒त्वाय॑। तस्मा॑त्पुर॑स्ता॒त्प्रत्य॑ञ्चः
प॒शवो॑ मे॒धमु॑पतिष्ठन्ते। तस्मा॑त्प्र॒जा मृ॑गं ग्राहु॑काः। य॒ज्ञो दे॒वेभ्यो॑
नि॒लाय॑त॥ ४६॥

कृ॒ष्णो रू॒पं कृ॒त्वा। यत्कृ॑ष्णाजि॒ने ह॒विर॑धिपि॒नष्टि॑।
य॒ज्ञादे॒व तद्य॑ज्ञं प्रयु॑ङ्क्ते। ह॒विषो॑ऽस्कन्दाय। द्यावा॑पृथि॒वी
स॒हास्ता॑म्। ते श॑म्यामा॒त्रमे॒कम॒हर्ष्ये॑ताꣳ श॑म्यामा॒त्रमे॒कम॒हः।
दि॒वः स्क॑म्भ॒निर॑सि॒ प्रति॑ त्वाऽदि॑त्या॒स्त्वग्वे॒त्त्वित्या॑ह।
द्यावा॑पृथि॒व्योर्वी॑त्यै। धि॒षणा॑ऽसि पर्व॒त्या प्रति॑ त्वा दि॒वः
स्क॑म्भ॒निर्वे॒त्त्वित्या॑ह। द्यावा॑पृथि॒व्योर्विधृ॑त्यै॥ ४७॥

धि॒षणा॑ऽसि पा॒र्वते॒यी प्रति॑ त्वा पर्व॒तिर्वे॒त्त्वित्या॑ह।
द्यावा॑पृथि॒व्योर्विधृ॑त्यै। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इत्या॑ह
प्रसू॑त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॑ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्त्यै॑। अधि॑वपा॒मीत्या॑ह।
य॒थादे॒वत॑मे॒वैना॒नधि॑ वपति। धा॒न्यम॑सि धिनु॒हि दे॒वानि॑त्या॑ह।
ए॒तस्य॑ यजु॑षो वी॒र्ये॑ण॥ ४८॥

याव॑देका॒ दे॒वता॑ का॒मय॑ते याव॑देका॑। ताव॑दाहु॒तिः प्र॑थते। न

हि तदस्ति। यत्तावदेव स्यात्। यावञ्जुहोति। प्राणाय त्वाऽपानाय
 त्वेत्याह। प्राणानेव यजमाने दधाति। दीर्घामनु प्रसितिमायुषे
 धामित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। अन्तरिक्षादिव वा एतानि
 प्रस्कन्दन्ति। यानि दृषदः। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः
 प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। असंवपन्ती
 पि० पाणूनि कुरुतादित्याह मेध्यत्वाय॥४९॥

निलायत् विधृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारि च॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेत्याह धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि
 निष्क्रव्यादः। सेधा देवयजं वहेत्याह। य एवाऽऽमात्क्रव्यात्।
 तमपहत्य। मेध्येऽग्नौ कपालमुपदधाति। निर्दग्धः रक्षो निर्दग्धा
 अरातय इत्याह। रक्षाःस्येव निर्दहति। अग्निवत्युपदधाति।
 अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि वर्तयति॥५०॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिल्लोके
 ज्योतिर्धत्ते। ज्योतिष्मन्तोऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एवं
 वेद। ध्रुवमसि पृथिवीं दृ०हेत्याह। पृथिवीमेवैतेन दृ०हति।
 धर्ममस्यन्तरिक्षं दृ०हेत्याह। अन्तरिक्षमेवैतेन दृ०हति। धरुणमसि
 दिवं दृ०हेत्याह। दिवमेवैतेन दृ०हति॥५१॥

धर्मासि दिशो दृ०हेत्याह। दिशं एवैतेन दृ०हति।
 इमानेवैतैर्लोकान्दृ०हति। दृ०हन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजया

पशुभिः। य एवं वेद। त्रीण्यग्रे कपालान्युपदधाति। त्रयं इमे
लोकाः। एषां लोकानामात्यै। एकमग्रे कपालमुप दधाति। एकं
वा अग्रे कपालं पुरुषस्य सम्भवति॥५२॥

अथ द्वे। अथ त्रीणि। अथ चत्वारि। अथाष्टौ। तस्मादष्टाकपालं
पुरुषस्य शिरः। यदेवं कपालान्युपदधाति। यज्ञो वै प्रजापतिः।
यज्ञमेव प्रजापतिः सः स्मरति। आत्मानमेव तत्सः स्मरति।
तः सः स्मृतमात्मानम्॥५३॥

अमुष्मिँल्लोकेऽनु परैति। यदष्टावुपदधाति। गायत्रिया
तत्सम्मितम्। यन्नव। त्रिवृता तत्। यदश। विराजा तत्।
यदेकादश। त्रिष्टुभा तत्। यद्वादश॥५४॥

जगत्या तत्। छन्दः सम्मितानि स उपदधत्कपालानि।
इमाँल्लोकाननुपूर्वं दिशो विधृत्यै दहति। अथाऽऽयुः प्राणान्मृजां
पशून् यजमाने दधाति। सजातानस्मा अभितो बहुलान्करोति।
चितः स्थेत्याह। यथायजुरैवैतत्। भृगूणामङ्गिरसां तपसा
तप्यध्वमित्याह। देवतानामेवैनानि तपसा तपति। तानि ततः
सः स्थिते। यानि घर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति वेधस इति
चतुष्पदयर्चा वि मुञ्चति। चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति
तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवमेवैतेन दहति सम्भवति तः सः स्मृतमात्मानं द्वादश सः स्थिते त्रीणि च॥—[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामि-

त्याह। अ॒श्विनौ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यू॑ आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह
यत्यै॑। सं व॑पा॒मीत्या॑ह। य॒थादे॒वतमे॒वैनानि॑ संव॑पति। समापो॑
अ॒द्भिर॑ग्मत॒ समोष॑धयो॒ रसे॑नेत्या॑ह। आपो॒ वा ओष॑धीर्जिन्वन्ति।
ओष॑धयोऽपो जिन्वन्ति। अ॒न्या वा ए॒तासा॑म॒न्या जि॑न्वन्ति॥५६॥

तस्मा॑दे॒वमा॑ह। स॒ रे॒वती॒र्जग॑तीभि॒र्मधु॑मती॒र्मधु॑मतीभिः
सृ॒ज्यध्व॑मित्या॑ह। आपो॒ वै रे॒वतीः॑। प॒शवो॑ जग॑तीः। ओष॑धयो
मधु॑मतीः। आप॒ ओष॑धीः प॒शून्। ताने॒वास्मा॑ एक॒धा स॒सृ॒ज्य।
मधु॑मतः करोति। अ॒द्भ्यः परि॒ प्रजा॑ताः स्थ॒ सम॑द्भिः पृ॒च्यध्व॑मिति
प॒र्याप्ला॑वयति। यथा॒ सुवृ॑ष्ट इ॒माम॑नुवि॒सृत्य॑॥५७॥

आप॒ ओष॑धीर्म॒हय॑न्ति। ता॒दृगे॒व तत्। जन॑यत्यै॒ त्वा
संयौ॑मीत्या॑ह। प्र॒जा ए॒वैतेन॑ दा॒धार। अ॒ग्नये॑ त्वा॒ऽग्नीषो॑मा॒भ्यामि॑त्या॑ह
व्यावृ॑त्त्यै। म॒खस्य॒ शिरो॑ऽसीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः।
यत्पु॑रो॒डाशः॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह॥५८॥

घ॒र्मोऽसि॑ वि॒श्वायु॑रित्या॑ह। वि॒श्वमे॒वायु॑र्यज॑माने दधाति। उ॒रु
प्र॑थस्वो॒रु ते य॒ज्ञप॑तिः प्रथता॑मित्या॑ह। यज॑मानमे॒व प्र॒जया॑ प॒शुभिः
प्रथ॑यति। त्वच॑ गृ॒ह्णीष्वे॒त्याह। सर्व॑मे॒वैन॑स॒ सत॑नुं करोति। अथा॒ऽऽप
आ॒नीय॒ परि॑मार्ष्टि। मा॒स ए॒व तत्त्वच॑ दधाति। तस्मा॑त्त्व॒चा मा॒सं
छ॒न्नम्। घ॒र्मो वा ए॒षोऽशा॑न्तः॥५९॥

अ॒र्धमा॒सेऽर्ध॑मासे॒ प्रवृ॑ज्यते। यत्पु॑रो॒डाशः॑। स ई॒श्वरो

यजमानः शुचा प्रदहः। पर्याग्निं करोति। पशुमेवैनमकः।
 शान्त्या अप्रदाहाय। त्रिः पर्याग्निं करोति। त्र्यावृद्धिं यज्ञः। अथो
 रक्षसामपहत्यै। अन्तरितः रक्षोऽन्तरिता अरातय इत्याह॥६०॥

रक्षसामन्तरहित्यै। पुरोडाशं वा अधिश्रितः रक्षाङ्गस्य-
 जिघांसन्। दिवि नाको नामाग्नी रक्षोहा। स एवास्माद्रक्षाङ्ग-
 स्यपाहन्। देवस्त्वां सविता श्रपयत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं
 श्रपयति। वर्षिष्ठे अधि नाक इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अग्निस्ते
 तनुवं माऽतिधागित्याहाऽनतिदाहाय। अग्ने हव्यः रक्षस्वेत्याह
 गुप्त्यै॥६१॥

अविदहन्तः श्रपयतेति वाचं विसृजते। यज्ञमेव हवींष्यभि-
 व्याहृत्य प्रतनुते। पुरोरुचमविदाहाय श्रुत्यै करोति। मस्तिष्को
 वै पुरोडाशः। तं यन्नाभिं वासयेत्। आविर्मस्तिष्कः स्यात्।
 अभिवासयति। तस्माद्बुहा मस्तिष्कः। भस्मनाऽभिवासयति।
 तस्मान्मासेनास्थिं छुन्नम्॥६२॥

वेदेनाभिवासयति। तस्मात्केशैः शिरश्छुन्नम्। अखलति-
 भावुको भवति। य एवं वेद। पशोर्वै प्रतिमा पुरोडाशः। स
 नायजुष्कमभिवास्यः। वृथैव स्यात्। ईश्वरा यजमानस्य पशवः
 प्रमेतोः। सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेत्याह। प्राणा वै ब्रह्म॥६३॥

प्राणाः पशवः। प्राणैरेव पशून्त्सम्पृणक्ति। न प्रमायुका भवन्ति।
 यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा पशवः पुरीषम्। यदेवमभिवासयति।

यजमानमेव प्रजयां पशुभिः समर्धयति। देवा वै हविर्भृत्वाऽब्रुवन्।
कस्मिन्निदं म्रक्ष्यामह इति। सोऽग्निरब्रवीत्॥६४॥

मयि तनूः सं निधध्वम्। अहं वस्तं जनयिष्यामि।
यस्मिन्म्रक्ष्यध्व इति। ते देवा अग्नौ तनूः सन्त्यदधत। तस्मादाहुः।
अग्निः सर्वा देवता इति। सोऽङ्गारेणाऽऽपः। अभ्यपातयत्। तत
एकतोऽजायत। स द्वितीयमभ्यपातयत्॥६५॥

ततो द्वितोऽजायत। स तृतीयमभ्यपातयत्। ततस्त्रितो-
ऽजायत। यदद्ध्योऽजायन्त। तदाप्यानामाप्यत्वम्। यदात्मभ्यो-
ऽजायन्त। तदात्म्यानामात्म्यत्वम्। ते देवा आप्येष्वमृजत। आप्या
अमृजत् सूर्याभ्युदिते। सूर्याभ्युदितः सूर्याभिनिम्नुक्ते॥६६॥

सूर्याभिनिम्नुक्तः कुनखिनि। कुनखी श्यावदति। श्यावदन्नग्र-
दिधिषौ। अग्रदिधिषुः परिवित्ते। परिवित्तो वीरहणि। वीरहा
ब्रह्महणि। तद्ब्रह्महणं नात्यच्यवत। अन्तर्वेदि निनयत्यवरुद्धौ।
उल्मुकेनाभि गृह्णाति श्रुतत्वाय। श्रुतकामा इव हि देवाः॥६७॥
अन्या जिवन्त्यनु विसृत्यैवमाहाशान्त आहु गुप्त्यै छत्रं ब्रह्माब्रवीद्वितीयमभ्यपातयत्सूर्याभिनिम्नुक्ते देवाः॥[८]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति स्फ्यमादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानांमध्वर्यू आस्ताम्।
पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आदद् इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण
इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। सहस्रभृष्टिः शततैजा
इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। वायुरसि तिग्मतैजा

इत्याह। तेजो वै वायुः॥६८॥

तेजं एवास्मिन्दधाति। विषाद्वै नामासुर आसीत्। सोऽबिभेत्।
यज्ञेन मा देवा अभिभविष्यन्तीति। स पृथिवीमभ्यवमीत्। सा
मेध्याऽभवत्। अथो यदिन्द्रो वृत्रमहन्। तस्य लोहितं पृथिवीमनु
व्यधावत्। सा मेध्याऽभवत्। पृथिवि देवयजनीत्याह॥६९॥

मेध्यामेवैनं देवयजनीं करोति। ओषध्यास्ते मूलं
मा हिंसिषमित्याह। ओषधीनामहिंसायै। ब्रजं गच्छ
गोस्थानमित्याह। छन्दांसि वै ब्रजो गोस्थानः। छन्दांस्येवास्मै
ब्रजं गोस्थानं करोति। वर्षतु ते द्यौरित्याह। वृष्टिर्वै द्यौः।
वृष्टिमेवाव रुन्धे। बधान देव सवितः परमस्यां परावतीत्याह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ
बध्नाति परमस्यां परावति शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं
द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमुक्त्यै। अरुरुर्वै नामासुर आसीत्।
स पृथिव्यामुपमृप्तोऽशयत्। तं देवा अपहंतोऽरुरुः पृथिव्या इति
पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अपहंतोऽरुरुः पृथिव्या
इति यदाह॥७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तेऽमन्यन्त। दिवं वा अयमितः
पतिष्यतीति। तमरुरुस्ते दिवं माऽस्कानिति दिवः पर्यबाधन्त।
भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अरुरुस्ते दिवं मा स्कानिति यदाह। भ्रातृव्यमेव

दिवः परिबाधते। स्तम्बयजुरहरति। पृथिव्या एव भ्रातृव्यमपहन्ति।
द्वितीयः हरति॥ ७२॥

अन्तरिक्षादेवैनमपहन्ति। तृतीयः हरति। दिव एवैनमपहन्ति।
तृष्णीं चतुर्थः हरति। अपरिमितादेवैनमपहन्ति। असुराणां वा
इयमग्रं आसीत्। यावदासीनः परापश्यति। तावद्देवानाम्। ते देवा
अब्रुवन्। अस्त्वेव नोऽस्यामपीति॥ ७३॥

क्यन्त्रो दास्यथेति। यावत्स्वयं परिगृहीथेति। ते वसवस्त्वेति
दक्षिणतः पर्यगृह्णन्। रुद्रास्त्वेति पश्चात्। आदित्यास्त्वेत्युत्तरतः।
तेऽग्निना प्राञ्चोऽजयन्। वसुभिर्दक्षिणा। रुद्रैः प्रत्यञ्चः।
आदित्यैरुदञ्चः। यस्यैवं विदुषो वेदिं परिगृह्णन्ति॥ ७४॥

भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। देवस्य सवितुः सव
इत्याहु प्रसूत्यै। कर्म कृण्वन्ति वेधस इत्याहु। इषितः हि कर्म
क्रियते। पृथिव्यै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामताम्। प्राचीनमुदीचीनं
मेध्यम्। प्रतीचीनं दक्षिणाऽमेध्यम्। प्राचीमुदीचीं प्रवृणां करोति।
मेध्यामेवैनां देवयजनीं करोति॥ ७५॥

प्राञ्चौ वेद्यः सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै। प्रतीची
श्रोणी। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय। उद्धन्ति।
यदेवास्या अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति। तस्मादोषधयः
पराभवन्ति॥ ७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा अतितिष्ठद्रक्षाः स्यनूत्पिपते। यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुन्खिनीः प्रजाः स्युः। स्फ्येन छिनत्ति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षाः स्यपहन्ति। पितृदेवत्याऽतिखाता। इयंतीं खनति॥ ७७॥

प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताम्। वेदिदेवेभ्यो निलायत। तां चतुरङ्गुलेऽन्वविन्दन्। तस्माच्चतुरङ्गुलं खेयां। चतुरङ्गुलं खनति। चतुरङ्गुले ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्ति। आ प्रतिष्ठायै खनति। यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति। दक्षिणतो वर्षीयसीं करोति। देवयजनस्यैव रूपमकः॥ ७८॥

पुरीषवतीं करोति। प्रजा वै पशवः पुरीषम्। प्रजयैवैनं पशुभिः पुरीषवन्तं करोति। उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति। एतावती वै पृथिवी। यावती वेदिः। तस्यां एतावत एव भ्रातृव्यं निर्भज्यं। आत्मन उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति। ऋतमस्यृतसदनमस्यृतश्रीरसीत्याह। यथायजुरेवैतत्॥ ७९॥

क्रूरमिव वा एतत्करोति। यद्वेदिं करोति। धा असि स्वधा असीतिं योयुष्यते शान्त्यै। उर्वी चासि वस्वीं चासीत्याह। उर्वीमेवैनां वस्वीं करोति। पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्शिन्नित्याह मेध्यत्वायं। उदादायं पृथिवीं जीरदानुर्यामैरयं चन्द्रमसि स्वधाभिरित्याह। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहत्यं मेध्यां

देवयजनीं कृत्वा ॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरयति। तां धीरांसो
अनुदृश्यं यजन्त इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सादय।
इध्माबर्हिरुपसादय। सुवं च सुचंश्च सम्मृद्धि। पत्नीं
सन्नह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सादयति। आपो
वै रक्षोघ्नीः ॥८१॥

रक्षसामपहत्यै। स्फ्यस्य वर्त्मन्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
उवाच हासितो दैवलः। एतावतीर्वा अमुष्मिल्लोक आप आसन्।
यावतीः प्रोक्षणीरिति। तस्माद्ब्रह्मीरासाद्याः। स्फ्यमुदस्यन्। यं
द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति ॥८२॥

वै वायुराह परावतीत्याहहं द्वितीयं हरतीति परिगृह्णन्ति देवयजनीं करोति भवन्ति खनत्यकरोतकृत्वा
रक्षोघ्नीरर्पयति ॥ [९]

वज्रो वै स्फ्यः। यदन्वञ्चं धारयेत्। वज्रैऽध्वर्युः क्षण्वीत।
पुरस्तात्तिर्यञ्चं धारयति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रैणैव यज्ञस्य
दक्षिणतो रक्षास्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचंश्च प्रतीचंश्च।
स्फ्येनोदीचश्चाधराचंश्च। स्फ्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं
भ्रातृव्यमपहत्यै। उत्करेऽधि प्रवृश्चति ॥८३॥

यथोपधाय वृश्चन्त्येवम्। हस्ताववं नेनित्ते। आत्मानमेव
पवयते। स्फ्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वायै। अथो पाप्मानं एव
भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माबर्हिरुपसादयति युक्त्यै।

यज्ञस्य॑ मिथुन॒त्वाय॑। अथो॑ पुरो॒रुच॑मे॒वैतां द॑धाति। उत्तर॑स्य॒ कर्म॑णोऽनु॒ख्यात्यै॑। न पुर॒स्तात्प्र॒त्यगु॑पसादयेत्॥८४॥

यत्पुर॒स्तात्प्र॒त्यगु॑पसादयेत्। अ॒न्यत्रा॑ऽऽहुति॒पथा॑दि॒ध्मं प्रति॑-
पादयेत्। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। अप॑राध्रुयाद्ब॒र्हिषा॑ प्र॒जाना॑ प्र॒जन॑नम्।
प॒श्चात्प्रा॑गुपसादयति। आ॒हुति॒पथे॑ने॒ध्मं प्रति॑पादयति। स॒म्प्रत्यै॑व
ब॒र्हिषा॑ प्र॒जाना॑ प्र॒जन॑नमु॒पैति॑। दक्षि॑णमि॒ध्मम्। उत्तरं॑ ब॒र्हिः।
आ॒त्मा वा इ॒ध्मः। प्र॒जा ब॒र्हिः। प्र॒जा ह्या॑त्मन् उत्तर॑तरा ती॒र्थे।
ततो॑ मेध॑मु॒पनी॑य। य॒थादे॒वत॑मे॒वैन॒त्प्रति॑ष्ठापयति। प्रति॑ तिष्ठति
प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यज॑मानः॥८५॥

वृश्च॑ति सा॒दये॑दि॒ध्मः पञ्च॑ च॥ [१०]

तृतीय॑स्यां दे॒वस्या॑श्वप॒रुशुं॑ यो वै पू॒र्वेद्युः॑ कर्म॑णे वा॒ग्मिन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्सोऽपोऽव॑धूतं धृष्टि॑र्दे॒वस्ये॒त्याहु॑ सं
व॑पामि दे॒वस्य॑ स्फ॒गमा द॑दे वज्रो॒ वै स्फ॒गो दश॑॥१०॥

तृतीय॑स्यां य॒ज्ञस्यान॑तिरेकाय प॒वित्रं॑वत्यध्व॒र्युं चा॑धि॒षव॑णमस्यन्तरि॑क्ष ए॒व रक्ष॑सामन्त॒र्हित्यै॑ द्वौ वा॒व पुरु॑षौ
यद्द॑श्चन्द्र॒र्मसि॑ मे॒ध्यं पञ्चा॑शीतिः॥८५॥

तृतीय॑स्यां यज॑मानः॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षंसामपंहत्यै।
अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामीत्याह मेध्यत्वार्य। सुचः
सम्मार्ष्टि। सुवमग्रे। पुमांसमेवाभ्यः सश्यति मिथुनत्वार्य। अथ
जुहूम। अथोपभृतम्। अथ ध्रुवाम्। असौ वै जुहूः॥१॥

अन्तरिक्षमुपभृत। पृथिवी ध्रुवा। इमे वै लोकाः सुचः। वृष्टिः
सम्मार्जनानि। वृष्टिर्वा इमाँल्लोकाननुपूर्वं कल्पयति। ते ततः क्लृप्ताः
समेधन्ते। समेधन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजयां पशुभिः। य एवं वेद।
यदि कामयेत् वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति। अग्रतः सम्मृज्यात्॥२॥

वृष्टिमेव नि यच्छति। अवाचीनां ग्रा हि वृष्टिः। यदि
कामयेता वर्षुकः स्यादिति। मूलतः सम्मृज्यात्। वृष्टिमेवोद्यच्छति।
तदु वा आहुः। अग्रत एवोपरिष्ठात्सम्मृज्यात्। मूलतोऽधस्तात्।
तदनुपूर्वं कल्पते। वर्षुको भवतीति॥३॥

प्राचीमभ्याकारम्। अग्रैरन्तरतः। एवमिव ह्यन्नमद्यते।
अथो अग्राद्वा ओषधीनामूर्जं प्रजा उपजीवन्ति। ऊर्जं
एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। अधस्तात्प्राचीम्। दण्डमुत्तमतः। मूलेन मूलं
प्रतिष्ठित्यै। तस्मादरत्नौ प्राश्न्युपरिष्ठाल्लोमानि। प्रत्यश्न्यधस्तात्॥४॥

सुगृह्येषा। प्राणो वै सुवः। जुहूर्दक्षिणो हस्तः। उपभृत्सुव्यः।
 आत्मा ध्रुवा। अन्नं सम्मार्जनानि। मुखतो वै प्राणोऽपानो भूत्वा।
 आत्मानमन्नं प्रविश्य। बाह्यतस्तनुवः शुभयति। तस्मात्सुवमेवाग्रे
 सम्मार्ष्टि। मुखतो हि प्राणोऽपानो भूत्वा। आत्मानमन्नमाविशति।
 तौ प्राणापानौ। अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति। य एवं वेद॥५॥
 जुहूर्मृज्याद्ववतीति प्रत्यञ्चस्तान्मार्ष्टि पञ्च च॥ [१]

दिवः शिल्पमवततम्। पृथिव्याः ककुभिं श्रितम्। तेन वयः
 सहस्रवल्शेन। सपत्नं नाशयामसि स्वाहेति स्रुक्सम्मार्जनान्यग्नौ
 प्र हरति। आपो वै दर्भाः। रूपमेवैषामेतन्महिमानं व्याचष्टे।
 अनुष्टुभर्चा। आनुष्टुभः प्रजापतिः। प्राजापत्यो वेदः। वेदस्याग्रः
 स्रुक्सम्मार्जनानि॥६॥

स्वेनैवैनानि छन्दसा। स्वयां देवतया समर्धयति। अथो
 ऋग्वाव योषां। दर्भो वृषां। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे
 करोति प्रजननाय। प्रजायते प्रजयां पशुभिर्यजमानः। तान्येके
 वृथैवापास्यन्ति। तत्तथा न कार्यम्। आरब्धस्य यज्ञियस्य कर्मणः
 सविदोहः॥७॥

यद्यैनानि पशवोऽभि तिष्ठेयुः। न तत्पशुभ्यः कम्।
 अद्धिर्मार्जयित्वोत्क्रे न्यस्येत्। यद्वै यज्ञियस्य कर्मणो-
 ऽन्यत्राऽऽहुतीभ्यः सन्तिष्ठते। उत्करो वाव तस्य प्रतिष्ठा। एतां

हि तस्मै॑ प्रति॒ष्ठां दे॒वाः स॒मभ॑रन्। यद॒द्भिर्मा॑र्जयति। तेन॑ शान्तम्।
यदु॑त्क॒रे न्य॒स्यति॑। प्र॒ति॒ष्ठामे॒वैनानि॑ तद्व॑मयति॥८॥

प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्य॑जमानः। अथो॑ स्त॒म्बस्य॑
वा ए॒तद्रूप॑म्। यथ्सु॑ख्स॒म्मार्ज॑नानि। स्त॒म्बशो॑ वा ओष॑धयः।
तासां॑ जरत्क॒क्षे प॒शवो॑ न र॑मन्ते। अप्रि॑यो ह्येषां॑ जरत्क॒क्षः।
याव॑दप्रियो ह॒ वै ज॑रत्क॒क्षः प॑शूनाम्। ताव॑दप्रियः प॑शूनां
भ॑वति। यस्यै॒तान्य॒न्यत्रा॑ग्नेर्ध॑ति। न॒व॒दाव्या॑सु वा ओष॑धीषु प॒शवो॑
रमन्ते॥९॥

न॒व॒दा॒वो ह्येषां॑ प्रि॒यः। याव॑त्प्रियो ह॒ वै न॑वदा॒वः
प॑शूनाम्। ताव॑त्प्रियः प॑शूनां भ॑वति। यस्यै॒तान्य॒ग्नौ प्र॑हर॑न्ति।
तस्मा॑दे॒तान्य॒ग्नावे॒व प्र॑हरेत्। य॒तरस्मि॑न्थ्स॒म्मृज्या॑त्। प॑शूनां धृ॒त्यै।
यो भू॒ताना॑मधि॑पतिः। रु॒द्रस्त॑न्तिच॒रो वृषा॑। प॒शून्स्माकं॑ मा
हि॑सीः। ए॒तद॑स्तु हु॒तं तव॑ स्वाहे॒त्यग्नि॑स॒म्मार्ज॑नान्य॒ग्नौ प्र॑हर॑ति।
ए॒षा वा ए॒तेषां॑ योनिः॑। ए॒षा प्र॑ति॒ष्ठा। स्वा॑मे॒वैनानि॑ योनिम्। स्वां
प्र॑ति॒ष्ठां ग॑मयति। प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्य॑जमानः॥१०॥

वेदस्याग्रं सुख्सम्मार्जनानि विदोहो गमयति पशवो रमन्ते हि॑सीः षट् च॥ [२]

अय॑ज्ञो वा ए॒षः। योऽप॒त्नीकः॑। न प्र॒जाः प्र॑जायेरन्।
प॒त्यन्वा॑स्ते। य॒ज्ञमे॒वाकः॑। प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय। यत्तिष्ठ॑न्ती
स॒न्नह्ये॑त। प्रि॒यं ज्ञा॒तिरु॑न्ध्यात्। आसी॑ना स॒न्नह्य॑ते। आसी॑ना
ह्येषा॑ वी॒र्यं॑ क॒रोति॑॥११॥

यत्पश्चात्प्राच्यन्वासीत्। अनया समदन्दधीत। देवानां पत्न्या
समदन्दधीत। देशादक्षिणत उदीच्यन्वास्ते। आत्मनो गोपीथाय।
आशासाना सौमनसमित्याह। मेध्यामेवेनां केवलीं कृत्वा। आशिषा
समर्धयति। अग्नेरनुव्रता भूत्वा सन्नह्ये सुकृताय कमित्याह। एतद्वै
पत्न्यै व्रतोपनयनम्॥१२॥

तेनैवेनां व्रतमुपनयति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न।
योऋमेव युते। यमन्वास्ते। तस्यामुष्मिल्लोके भवतीति योऋण।
यद्योऋम्। स योगः। यदास्ते। स क्षेमः॥१३॥

योगक्षेमस्य क्लृप्त्यै। युक्तं क्रियाता आशीः कामे युज्याता
इति। आशिषः समृद्धौ। ग्रन्थिं ग्रन्धाति। आशिषं एवास्यां परि
गृह्णाति। पुमान् वै ग्रन्थिः। स्त्री पत्नी। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य
तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्र जायते प्रजयां पशुभिर्यजमानः॥१४॥

अथो अर्धो वा एष आत्मनः। यत्पत्नीं। यज्ञस्य धृत्या
अशिथिलं भावाय। सुप्रजसंस्त्वा वयं सुपत्नीरुपं सेदिमेत्याह।
यज्ञमेव तन्मिथुनीकरोति। ऊनेऽतिरिक्तं धीयाता इति प्रजात्यै।
महीनां पयोऽस्योषधीनां रस इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं
व्याचष्टे। तस्य तेऽक्षीयमाणस्य निर्वपामि देवयज्याया इत्याह।
आमेवैतामा शास्ते॥१५॥

करोति व्रतोपनयनं क्षेमो यजमानः शास्ते॥ [३]

घृतं च वै मधुं च प्रजापतिरासीत्। यतो मध्वासीत्। ततः

प्रजा असृजत। तस्मान्मधुषि प्रजननमिवास्ति। तस्मान्मधुषा न प्रचरन्ति। यातयाम् हि। आज्येन प्रचरन्ति। यज्ञो वा आज्यम्। यज्ञेनैव यज्ञं प्रचरन्त्ययातयामत्वाय। पत्यवेक्षते॥१६॥

मिथुनत्वाय प्रजात्यै। यद्वै पत्नीं यज्ञस्य करोति। मिथुनं तत्। अथो पत्न्या एवैष यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छित्यै। अमेध्यं वा एतत्करोति। यत्पत्यवेक्षते। गार्हपत्येऽधि श्रयति मेध्यत्वाय। आहुवनीयमभ्युद्ववति। यज्ञस्य सन्तत्यै। तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहीत्याह॥१७॥

तेजो वा अग्निः। तेज आज्यम्। तेजसैव तेजः समर्धयति। अग्निस्ते तेजो मा विनैदित्याहाहिंसायै। स्फ्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै। अग्नेर्जिह्वाऽसि सुभूर्देवानामित्याह। यथायजुरेवैतत्। धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे भवेत्याह। आमेवैतामा शास्ते॥१८॥

तद्वा अतः पवित्राभ्यामेवोत्पुनाति। यजमानो वा आज्यम्। प्राणापानौ पवित्रे। यजमान एव प्राणापानौ दधाति। पुनराहारम्। एवमिव हि प्राणापानौ सञ्चरतः। शुक्रमसि ज्योतिरसि तेजोऽसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। त्रिर्यजुषा। त्रयं इमे लोकाः॥१९॥

एषां लोकानामात्यै। त्रिः। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अथाऽऽज्यवतीभ्यामपः। रूपमेवासांमेतद्वर्णं दधाति। अपि वा

उ॒ताऽऽहुः॑। यथा॑ ह॒ वै योषां॑ सु॒वर्ण॑ः॒ हिर॑ण्यं पे॒शलं बिभ्र॑ती
रू॒पाण्यास्ते॑। ए॒वमे॒ता ए॒तर्ही॑ति। आपो॒ वै सर्वा॑ दे॒वताः॑॥२०॥

ए॒षा हि वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑ त॒नूः। यदा॑ज्यम्। तत्रो॒भयो॑र्मीमा॒ः सा।
जा॒मि स्यात्। यद्य॑जुषाऽऽज्यं॑ यजु॑षाऽप॒ उ॒त्पुनी॑यात्। छ॒न्दसा॑ऽप॒
उ॒त्पुना॑त्यजा॒मित्वा॑य। अथो॑ मिथु॒नत्वा॑य। सा॒वि॒त्रि॒यर्चा॑।
स॒वि॒तृप्र॑सूतं मे॒ कर्मा॑स॒दिति॑। स॒वि॒तृप्र॑सूतमे॒वास्य॑ कर्म॒ भवति॑।
प॒च्छो गा॑य॒त्रिया॑ त्रि॒ष्वमृ॑द्धत्वा॒य। अ॒द्भिरे॒वौष॑धीः सं न॑यति।
ओष॑धीभिः प॒शून्। प॒शुभि॑र्यज॒मानम्। शुक्रं॑ त्वा॒ शुक्रा॑यां
ज्योति॑स्त्वा॒ ज्योति॑ष्य॒र्चिस्त्वा॑ऽर्चि॒षीत्या॑ह सर्व॒त्वाय॑। पर्या॑प्त्या
अन॑न्तरायाय॥२१॥

ईक्ष॑त आ॒हु शा॑स्ते लो॒का दे॒वतां॑ भवति॒ षट् च॑॥ [४]

दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। स ए॒तमि॒न्द्र आ॑ज्य॒स्यावका॑शम॒-
पश्य॑त्। तेना॒वैक्ष॑त। ततो॑ दे॒वा अ॑भवन्। परा॑ऽसुराः। य ए॒वं
वि॒द्वाना॑ज्यम॒वेक्ष॑ते। भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति।
ब्र॒ह्मवा॑दिनो॒ वद॑न्ति। यदा॑ज्ये॒नान्यानि॑ ह॒वीः॒ष्यंभि॑घारय॑ति॥२२॥

अथ॒ केना॑ऽऽज्य॒मिति॑। स॒त्येने॑ति॒ ब्रू॑यात्। चक्षु॑र्वै स॒त्यम्।
स॒त्येनै॒वैन॑द॒भि घा॑रयति। ई॒श्वरो॑ वा ए॒षोऽन्यो॑ भवि॑तोः। यश्चक्षु॑षा॒-
ऽऽज्य॑म॒वेक्ष॑ते। नि॒मील्या॑वैक्षे॒त। दा॒धारा॑त्मश्चक्षुः॑। अ॒भ्याज्यं॑
घा॒रय॑ति। आ॒ज्यं गृ॑ह्णाति॥२३॥

छन्दांसि वा आज्यम्। छन्दांस्येव प्रीणाति। चतुर्जुहां
गृह्णाति। चतुष्पादः पशवः। पशून्वेवाव रुन्धे। अष्टावुपभृतिं।
अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रः प्राणः। प्राणमेव पशुषु दधाति।
चतुर्ध्रुवायाम्॥ २४॥

चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति।
यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। चतुर्जुहां गृह्णन्भूयो
गृह्णीयात्। अष्टावुपभृतिं गृह्णन्कनीयः। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं
करोति। गौर्वै स्रुचः। चतुर्जुहां गृह्णाति। तस्माच्चतुष्पदी॥ २५॥

अष्टावुपभृतिं। तस्मादष्टाशफा। चतुर्ध्रुवायाम्। तस्माच्चतुः
स्तना। गामेव तत्संस्करोति। साऽस्मै सस्कृतेषमूर्जं दुहे।
यज्जुहां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृतिं। प्रयाजानूयाजेभ्यस्तत्।
सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते। यद्ध्रुवायामाज्यम्॥ २६॥

अभिधारयति गृह्णाति ध्रुवायां चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्वे च॥ [५]

आपो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महि-
मानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं
एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं
यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो
वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः
स्थेत्याह॥ २७॥

तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं कृत्वा। स वनस्पतीन्प्राविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्नेरेव मेधमव रुन्धे। वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी वेदिः॥२८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बर्हिरसि सुग्न्यस्त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति बर्हिरासाद्य प्रोक्षति। एभ्य एवैनल्लोकेभ्यः प्रोक्षति। अथ ततः सह सुचा पुरस्तात्प्रत्यश्च ग्रन्थिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बर्हिः। यथा सूर्यै काल आपः पुरस्ताद्यन्ति॥२९॥

तादृगेव तत्। स्वधा पितृभ्य इत्याह। स्वधाकारो हि पितृणाम्। ऊर्ध्वं बर्हिषद् इति दक्षिणायै श्रोणोरोत्तरस्यै निनयति सन्तत्यै। मासा वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। मासा वा ओषधीर्वर्धयन्ति। मासाः पचन्ति समृद्धौ। अनतिस्कन्दन् ह पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतदेवं क्रियते॥३०॥

ऊर्जा पृथिवीं गच्छतेत्याह। पृथिव्यामेवोर्जं दधाति। तस्मात्पृथिव्या ऊर्जा भुञ्जते। ग्रन्थिं वि स्रंसयति। प्रजनयत्येव तत्। ऊर्ध्वं प्राञ्चमुद्धूढं प्रत्यश्चमा यच्छति। तस्मात्प्राचीनं रेतो धीयते। प्रतीचीः प्रजा जायन्ते। विष्णोः स्तूपोऽसीत्याह। यज्ञो वै

विष्णुः॥ ३१॥

यज्ञस्य धृत्यै। पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति। मुख्यमेवैनं करोति।
इयन्तं गृह्णाति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति।
यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयन्तं गृह्णाति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्।
वीर्यसम्मितम्॥ ३२॥

अपरिमितं गृह्णाति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। तस्मिन्पवित्रे
अपि सृजति। यजमानो वै प्रस्तरः। प्राणापानौ पवित्रौ।
यजमान एव प्राणापानौ दधाति। ऊर्णाम्रदसं त्वा स्तृणामीत्याह।
यथायजुरेवैतत्। स्वासस्थं देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनंस्वासस्थं
करोति॥ ३३॥

बर्हिः स्तृणाति। प्रजा वै बर्हिः। पृथिवी वेदिः। प्रजा
एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। अनतिदृश्नं स्तृणाति। प्रजयैवैनं
पशुभिरनतिदृश्नं करोति। धारयन्प्रस्तरं परिधीन्परि दधाति।
यजमानो वै प्रस्तरः। यजमान एव तत्स्वयं परिधीन्परि दधाति।
गन्धर्वोऽसि विश्वावसुरित्याह॥ ३४॥

विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति। इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण
इत्याह। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः
परिधत्तामित्याह। प्राणापानौ मित्रावरुणौ। प्राणापानावेवास्मिन्द-
धाति। सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पात्वित्याह। रक्षंसामपहत्यै।

कस्या॑श्चिद॒भि॒श॑स्त्या॒ इत्या॑ह। अप॑रि॒मि॒तादे॒वैन॑ पाति॥ ३५॥

वी॒ति॒होत्रं॑ त्वा क॒व॒ इत्या॑ह। अ॒ग्नि॒मे॒व हो॒त्रेण॑ स॒म॒र्ध॒यति॑।
द्यु॒मन्त॑ः॒५ स॒मि॒धीम॒हीत्या॑ह स॒मि॒द्धौ। अ॒ग्ने बृ॒हन्त॑म॒ध्वर॑ इत्या॑ह
वृ॒द्धौ। वि॒शो य॒त्रे स्थ॑ इत्या॑ह। वि॒शां यत्यै॑। उ॒दी॒चीना॑ग्रे
नि द॑धाति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। वसू॑नाः॒ रु॒द्राणा॑मादित्यानाः॒५ स॒द॑सि
सी॒देत्या॑ह। दे॒वता॑नामे॒व स॒द॑ने प्र॒स्तर॑ः सा॒दय॑ति। जु॒हूर॑सि
घृ॒ताची॑ नाम्नेत्या॑ह॥ ३६॥

अ॒सौ वै जु॒हूः। अ॒न्तरि॑क्षमुप॒भृत्। पृ॒थि॒वी ध्रु॒वा। तासा॑मे॒तदे॒व
प्रि॒यं नाम॑। यद्घृ॒ताची॑ति। यद्घृ॒ताची॑त्याह। प्रि॒येणै॒वैना॑ नाम्ना
सा॒दय॑ति। ए॒ता अ॑सद॒न्धसु॒कृत॑स्य लो॒क इत्या॑ह। स॒त्यं वै सु॑कृतस्य
लो॒कः। स॒त्य ए॒वैनाः॑ सु॒कृत॑स्य लो॒के सा॑दयति। ता वि॒ष्णो
पा॒हीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः। य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै। पा॒हि य॒ज्ञं पा॒हि
य॒ज्ञप॑तिं पा॒हि मां य॒ज्ञनि॑यमित्या॑ह। य॒ज्ञाय॑ यज॑मानायाऽऽत्म॒ने।
तेभ्य॑ ए॒वाऽऽशि॒ष॒माशा॑स्तेऽना॒त्यै॥ ३७॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सादयति पट
च॥

[६]

अ॒ग्नि॒ना वै हो॒त्रा। दे॒वा अ॑सुरान॒भ्य॑भवन्। अ॒ग्नये॑
स॒मि॒ध्यमा॑ना॒यानु॑ब्रूहीत्या॑ह भ्रातृ॒व्याऽभि॑भूत्यै। ए॒क॒वि॒ंशति॑-
मि॒ध्मदा॑रूणि भवन्ति। ए॒क॒वि॒ंशो वै पु॑रुषः। पु॒रुष॑स्याऽऽस्यै।
प॒ञ्च॒द॒शो॒ध्मदा॑रूण्य॒भ्या द॑धाति। प॒ञ्च॒द॒श वा अ॑र्धमा॒सस्य॑ रात्रयः।

अ॒र्ध॒मा॒स॒शः॑ स॒व॒त्स॒र आ॑प्यते। त्री॒न्प॒रि॒धी॒न्प॒रि॑ दधाति॥३८॥

ऊ॒र्ध्वे स॒मि॒धा॒वा द॑धाति। अ॒नू॒या॒जे॒भ्यः स॒मि॒ध॒मति॑ शिनष्टि।
ष॒ट्थ॒स॒म्प॑द्यन्ते। ष॒ड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तू॒ने॒व प्री॑णाति। वे॒दे॒नो॒प वा॒ज॒यति॑।
प्रा॒जा॒प॒त्यो वै वे॒दः। प्रा॒जा॒प॒त्यः प्रा॒णः। य॒ज॑मान आ॒हव॒नीयः॑।
य॒ज॑मान ए॒व प्रा॒णं द॑धाति॥३९॥

त्रि॒रु॒पं वा॒ज॒यति॑। त्रयो॒ वै प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति।
वे॒दे॒नो॒प॒य॒त्य॑ स्रु॒वेण॑ प्रा॒जा॒प॒त्यमा॑घार॒मा घा॑रयति। य॒ज्ञो वै प्र॒जा॒प॒तिः।
य॒ज्ञमे॒व प्र॒जा॒प॒तिं मु॒ख॒त आ॑र॒भते॑। अथो॑ प्र॒जा॒प॒तिः सर्वा॑
दे॒वताः॑। सर्वा॑ ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति। अ॒ग्नि॒म॒ग्नी॒त्रि॒स्त्रिः॑ सं मृ॒द्धी॒त्या॒ह।
त्र्या॑वृ॒द्धि य॒ज्ञः॥४०॥

अथो॑ र॒क्ष॑सा॒मप॑हत्यै। प॒रि॒धी॒न्त्सं मा॑र्ष्टि। पु॒ना॒त्ये॒वैनान्॑। त्रि॒स्त्रिः॑
सं मा॑र्ष्टि। त्र्या॑वृ॒द्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑। अथो॑ ए॒ते वै दे॒वा॒श्वाः॑।
दे॒वा॒श्वा॒ने॒व त॒त्सं मा॑र्ष्टि। सु॒व॒र्ग॒स्य॑ लो॒क॒स्य॑ स॒म॒ष्ट्यै॑। आसी॑नो॒
ऽन्य॑मा॒घार॒मा घा॑रयति॥४१॥

तिष्ठ॑न्न॒न्यम्। यथा॑ऽनो॑ वा॒ रथं॑ वा यु॒ञ्ज्यात्। ए॒वमे॒व तद॑ध्व॒र्युर्य॒ज्ञं
यु॑नक्ति। सु॒व॒र्ग॒स्य॑ लो॒क॒स्या॒भ्यू॒ढ्यै॑। वह॑न्त्ये॒नं ग्रा॒म्याः प॒शवः॑। य
ए॒वं वे॒द। भु॒वं॒नम॑सि॒ वि प्र॑थ॒स्वे॒त्या॒ह। य॒ज्ञो वै भु॒वं॒नम्। य॒ज्ञ ए॒व
य॒ज॑मानं प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ प्रथयति। अ॒ग्ने य॑ष्ट॒रि॒दं नम॑ इत्या॒ह॥४२॥

अ॒ग्नि॒र्वै दे॒वानां॑ य॒ष्टा॑। य ए॒व दे॒वानां॑ य॒ष्टा॑। तस्मा॑ ए॒व

नमस्करोति। जुह्वेद्यग्निस्त्वाँ ह्वयति देवयज्याया उपभृदेहि
 देवस्त्वाँ सविता ह्वयति देवयज्याया इत्याह। आग्नेयी वै जुहूः।
 सावित्र्युपभृत्। ताभ्यामेवैने प्रसूत आदत्ते। अग्नाविष्णू मा वामव
 क्रमिषमित्याह। अग्निः पुरस्तात्। विष्णुर्यज्ञः पश्चात्॥४३॥

ताभ्यामेव प्रतिप्रोच्यात्या क्रामति। विजिहाथां मा मा
 सन्ताप्तमित्याहाहिः सायै। लोकं मे लोककृतौ कृणुतमित्याह।
 आमेवैतामा शास्ते। विष्णोः स्थानमसीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः।
 एतत्खलु वै देवानामपराजितमायतनम्। यद्यज्ञः। देवानामेवापरा-
 जित आयतने तिष्ठति। इत इन्द्रो अकृणोद्वीर्याणीत्याह॥४४॥

इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। समारभ्योर्ध्वो अध्वरो
 दिविस्पृशमित्याह वृद्धैः। आघारमाघार्यमाणमनु समारभ्य।
 एतस्मिन्काले देवाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः सुवर्गं
 लोकमेति। अथो समृद्धेनैव यज्ञेन यजमानः सुवर्गं लोकमेति।
 अहुतो यज्ञो यज्ञपतेरित्याहानात्यै। इन्द्रावान्ध्रस्वाहेत्याह।
 इन्द्रियमेव यजमाने दधाति। बृहद्वा इत्याह॥४५॥

सुवर्गो वै लोको बृहद्वाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
 यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। प्राण आघारः।
 यत्सः स्पृशयेत्। भ्रातृव्येऽस्य प्राणं दध्यात्। असः स्पृशयन्नत्या
 क्रामति। यजमान एव प्राणं दधाति। पाहि माऽग्ने दुश्चरितादा मा
 सुचरिते भजेत्याह॥४६॥

अग्निर्वाव पवित्रम्। वृजिनमनृतं दुश्चरितम्। ऋजुकर्म९
सत्य९ सुचरितम्। अग्निरेवैनं वृजिनादनृताद्दुश्चरितात्पाति।
ऋजुकर्मे सत्ये सुचरिते भजति। तस्मादेवमा शास्ते। आत्मनो
गोपीथाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यदाधारः। आत्मा ध्रुवा॥४७॥

आधारमाधार्य ध्रुवा९ समनक्ति। आत्मन्नेव यज्ञस्य शिरः
प्रति दधाति। द्विः समनक्ति। द्वौ हि प्राणापानौ। तदाहुः। त्रिरेव
समञ्ज्यात्। त्रिधातु हि शिर इति। शिर इवेतद्यज्ञस्य। अथो त्रयो
वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। मखस्य शिरोऽसि सञ्ज्योतिषा
ज्योतिरङ्गमित्याह। ज्योतिरेवास्मा उपरिष्ठादधाति। सुवर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्यै॥४८॥

परिदधाति प्राणं दधाति हि यज्ञो धारयति नम इत्याह पश्चाद्वीर्याणीत्याह भा इत्याह भजेत्याह
ध्रुवेवास्मिन्दधाति त्रीणि च॥

[७]

धिष्ण्या वा एते न्युप्यन्ते। यद्वह्मा। यद्धोता। यदध्वर्युः।
यदग्नीत्। यद्यजमानः। तान् यदन्तरेयात्। यजमानस्य प्राणान्त्सङ्क-
र्षेत्। प्रमायुकः स्यात्। पुरोडाशमपगृह्य सञ्चरत्यध्वर्युः॥४९॥

यजमानायैव तल्लोक९ शिःषति। नास्य प्राणान्त्सङ्कर्षति। न
प्रमायुको भवति। पुरस्तात् प्रत्यङ्मासीनः। इडाया इडाया दधाति।
हस्त्या९ होत्रे। पशवो वा इडा। पशवः पुरुषः। पशुष्वेव पशून्प्रति-
ष्ठापयति। इडाया वा एषा प्रजातिः॥५०॥

तां प्रजातिं यजमानोऽनु प्र जायते। द्विरङ्गलावनक्ति पर्वणोः।

द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। सकृदुपं स्तृणाति। द्विरा दधाति।
सकृदभि घोरयति। चतुः सम्पद्यते। चत्वारि वै पशोः प्रतिष्ठानानि।
यावानेव पशुः। तमुपह्वयते॥५१॥

मुखमिव प्रत्युपह्वयेत। सम्मुखानेव पशूनुपं ह्वयते। पशवो वा
इडा। तस्मात्थसाऽन्वारभ्या। अध्वर्युणां च यजमानेन च। उपहृतः
पशुमानसानीत्याह। उप ह्येनौ ह्वयते होता। इडाये देवतानामुपह्वे।
उपहृतः पशुमान्भवति। य एवं वेद॥५२॥

यां वै हस्त्यामिडामादधाति। वाचः सा भागधेयम्।
यामुपह्वयते। प्राणानां सा। वाचं चैव प्राणांश्चाव रुन्धे।
अथ वा एतर्ह्युपहृतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदो
मीमांसा। यजमानं देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति। नाहमभागो
निर्वपस्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥

न मयाऽभागयाऽनुवक्ष्यथेति वागब्रवीत्। नाहमभागा
पुरोनुवाक्या भविष्यामीति पुरोनुवाक्या। नाहमभागा याज्या
भविष्यामीति याज्या। न मयाऽभागेन वषट्कारिष्यथेति वषट्कारः।
यद्यजमानभागं निधाय पुरोडाशं बर्हिषदं करोति। तानेव
तद्वागिनः करोति। चतुर्धा करोति। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रति
तिष्ठति। बर्हिषदं करोति॥५४॥

यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा बर्हिः। यजमानमेव प्रजासु

प्रतिष्ठापयति। तस्मादस्त्राऽन्याः प्रजाः प्रतितिष्ठन्ति। मा९-
सेनाऽन्याः। अथो खल्वाहुः। दक्षिणा वा एता हविर्यज्ञस्यान्तर्वेद्यं
रुध्यन्ते। यत्पुण्ड्राशं बर्हिषदं करोतीति। चतुर्धा करोति। चत्वारो
ह्येते हविर्यज्ञस्यर्त्विजः॥५५॥

ब्रह्मा होताऽध्वर्युरग्नीत्। तमभि मृशेत्। इदं ब्रह्मणः। इदं
होतुः। इदमध्वर्योः। इदमग्नीध इति। यथैवादः सौम्येऽध्वरे।
आदेशमृत्विग्भ्यो दक्षिणा नीयन्ते। तादृगेव तत्। अग्नीधे प्रथमाया
दधाति॥५६॥

अग्निमुखा हृद्धिः। अग्निमुखामेवर्द्धिं यजमान ऋध्नोति।
सकृदुपस्तीर्य द्विरादधत्। उपस्तीर्य द्विर्भि घारयति।
षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। वेदेन ब्रह्मणे
ब्रह्मभागं परिहरति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यो ब्रह्मा॥५७॥

सविता यज्ञस्य प्रसूत्यै। अथ काममन्येन। ततो
होत्रे। मध्यं वा एतद्यज्ञस्य। यद्धोता। मध्यत एव यज्ञं
प्रीणाति। अथाध्वर्यवे। प्रतिष्ठा वा एषा यज्ञस्य। यदध्वर्युः।
तस्माद्धविर्यज्ञस्यैतामेवाऽऽवृतमनु॥५८॥

अन्या दक्षिणा नीयन्ते। यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै। अग्निमग्नीथ्सकृत्सं-
कृत्सं मृड्ढीत्याह। पराडिव ह्येतरहिं यज्ञः। इषिता दैव्या होतार
इत्याह। इषितं हि कर्म क्रियते। भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः
सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहीत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा दैव्या

होतृभ्य इत्याह। यज्ञमेव तत्स्वगा करोति। स्वस्तिर्मानुषेभ्य इत्याह। आमेवैतामा शास्ते। शं योर्ब्रूहीत्याह। शंयुमेव बार्हस्पत्यं भागधेयेन समर्धयति॥५९॥

चरत्यध्वर्युः प्रजातिर्हयते वेदाब्रवीद्वरहिषदं करोत्यृत्विजो दधाति ब्रह्माऽनुकरोति चत्वारि च॥—[८]

अथ सुचावनुष्टुभ्यां वाजवतीभ्यां व्यूहति। प्रतिष्ठा वा अनुष्टुक्। अन्नं वाजः प्रतिष्ठित्यै। अन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै। प्राचीं जुहूमूहति। जातानेव भ्रातृव्यान्प्रणुदते। प्रतीचीमुपभृतम्। जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। सविषूच एवापोह्य सपत्नान् यजमानः। अस्मिँल्लोके प्रति तिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्याम्। द्विप्रतिष्ठो हि। वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वा-ऽऽदित्येभ्यस्त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। सुक्षु प्रस्तरमनक्ति। इमे वै लोकाः सुचः। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति। त्रेधाऽनक्ति। त्रय इमे लोकाः॥६१॥

एभ्य एवैनं लोकेभ्योऽनक्ति। अभिपूर्वमनक्ति। अभिपूर्वमेव यजमानं तेजसाऽनक्ति। अक्तं रिहाणा इत्याह। तेजो वा आज्यम्। यजमानः प्रस्तरः। यजमानमेव तेजसाऽनक्ति। वियन्तु वय इत्याह। वय एवैनं कृत्वा। सुवर्गं लोकं गमयति॥६२॥

प्रजां योनिं मा निर्मृक्षमित्याह। प्रजायै गोपीथाय। आप्यायन्तामाप ओषधय इत्याह। आप एवौषधीरा प्याययति। मरुतां पृषतयः स्थेत्याह। मरुतो वै वृष्ट्या ईशते। वृष्टिमेवाव

रुन्धे। दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेरयेत्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव
रुन्धे॥६३॥

यावद्वा अध्वर्युः प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्यायुर्म्यते। आयुष्पा
अग्नेऽस्यायुर्मे पाहीत्याह। आयुरेवाऽऽत्मन्धत्ते। यावद्वा अध्वर्युः
प्रस्तरं प्रहरति। तावदस्य चक्षुर्म्यते। चक्षुष्पा अग्नेऽसि चक्षुर्मे
पाहीत्याह। चक्षुरेवाऽऽत्मन्धत्ते। ध्रुवाऽसीत्याह प्रतिष्ठित्यै। यं
परिधिं पर्यधत्था इत्याह॥६४॥

यथायजुरेवैतत्। अग्ने देव पुणिभिर्वीयमाण इत्याह।
अग्नय एवैनं जुष्टं करोति। तन्त एतमनु जोषं भरामीत्याह।
सजातानेवास्मा अनुकान्करोति। नेदेष त्वदपचेतयाता
इत्याहानुख्यात्यै। यज्ञस्य पाथ उप समितमित्याह।
भूमानमेवोपैति। परिधीन्प्र हरति। यज्ञस्य समिष्ट्यै॥६५॥

सुचौ सं प्रस्त्रावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन शमयति।
जुह्वामुपभृतम्। यजमानदेवत्या वै जुहूः। भ्रातृव्यदेवत्योपभृत।
यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति। सऽस्त्रावभागाः स्थेत्याह।
वसवो वै रुद्रा आदित्याः सऽस्त्रावभागाः। तेषां तद्वाग्धेयम्॥६६॥

तानेव तेन प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। एते हि विश्वे देवाः।
त्रिष्टुग्भवति। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति।
अग्नेर्वापन्नगृहस्य सदसि सादयामीत्याह। इयं वा अग्निरपन्नगृहः।
अस्या एवैने सदाने सादयति। सुम्राय सुमिनी सुमे मां

धत्तमित्याह॥६७॥

प्रजा वै पशवः सुम्नम्। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। धुरि
धुर्यो पातमित्याह। जायापत्योर्गोपीथाय। अग्नेऽदब्धायो-
ऽशीततनो इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि माऽद्य दिवः पाहि
प्रसित्यै पाहि दुरिष्ठ्यै पाहि दुरद्वन्यै पाहि दुश्चरितादित्याह।
आमेवैतामा शास्ते। अविषन्नः पितुं कृणु सुषदा योनिः
स्वाहेतीध्मसंवृश्चनान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय फलीकरणहोमं
जुहोति। अतिरिक्तानि वा इध्मसं वृश्चनानि॥६८॥

अतिरिक्ताः फलीकरणाः। अतिरिक्तमाज्योच्छेषणम्।
अतिरिक्त एवातिरिक्तं दधाति। अथो अतिरिक्तेनैवातिरिक्त-
मात्स्वाऽवं रुन्धे। वेदिर्देवेभ्यो निलायत। तां वेदेनान्वविन्दन्।
वेदेन वेदिं विविदुः पृथिवीम्। सा पप्रथे पृथिवी पार्थिवानि।
गर्भं बिभर्ति भुवनेष्वन्तः। ततो यज्ञो जायते विश्वदानिरिति
पुरस्तात्स्थितम्बयजुषो वेदेन वेदिं सम्मार्ष्ट्यनुवित्यै॥६९॥

अथो यद्वेदश्च वेदिश्च भवतः। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। प्रजापतेर्वा
एतानि श्मश्रूणि। यद्वेदः। पत्न्या उपस्थ आस्यति। मिथुनमेव
करोति। विन्दते प्रजाम्। वेदः होताऽऽहवनीयांश्चतृणत्रैति।
यज्ञमेव तत्सन्तानोत्योत्तरस्मादर्धमासात्। तं सन्ततमुत्तरेऽर्धमास
आलभते॥७०॥

तं कालेकाल आगते यजते। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। स त्वा
अध्वर्युः स्यात्। यो यतो यज्ञं प्रयुङ्के। तदेनं प्रतिष्ठापयतीति। वाताद्वा
अध्वर्युर्यज्ञं प्रयुङ्के। देवा गातुविदो गातुं वित्वा गातुमित्याह।
यत एव यज्ञं प्रयुङ्के। तदेनं प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति प्रजया
पशुभिर्यजमानः॥ ७१॥

तिष्ठतीमे लोका गमयति द्यौर्वृष्टीमेवाव रुन्धे पर्यधत्था इत्याह समिष्टौ भागधेयन्धत्तमित्याह वा इध्मसं
वृश्चनान्यनुवित्त्यै लभते यजमानः॥ [९]

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरति। आ देवताभ्यो
वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यो यथादेवतम्। न देवताभ्य
आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। वारुणो वै पाशः। इमं विष्यामि
वरुणस्य पाशमित्याह। वरुणपाशादेवैनो मुञ्चति। सवितृप्रसूतो
यथादेवतम्॥ ७२॥

न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। धातुश्च योनौ
सुकृतस्य लोक इत्याह। अग्निर्वै धाता। पुण्यं कर्म सुकृतस्य
लोकः। अग्निरेवैनो धाता। पुण्ये कर्मणि सुकृतस्य लोके दधाति।
स्योनं मे सह पत्या करोमीत्याह। आत्मनश्च यजमानस्य चानात्यै
सन्त्वाय। समायुषा सं प्रजयेत्याह॥ ७३॥

आमेवैतामा शास्ते पूर्णपात्रे। अन्ततोऽनुष्टुभा। चतुष्पद्वा
एतच्छन्दः प्रतिष्ठितं पत्न्यै पूर्णपात्रे भवति। अस्मिँल्लोके प्रति
तिष्ठानीति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। अथो वाग्वा अनुष्टुक्।

वाङ्मिथुनम्। आपो रेतः प्रजननम्। एतस्माद्वै मिथुनाद्विद्योतमानः
स्तनयन्वर्षति। रेतः सिञ्चन्॥७४॥

प्रजाः प्रजनयन्। यद्वै यज्ञस्य ब्रह्मणा युज्यते। ब्रह्मणा वै
तस्य विमोकः। अद्भिः शान्तिः। विमुक्तं वा एतर्हि योक्तुं ब्रह्मणा।
आदायै नत्पत्नीं सहाप उपगृहीते शान्त्यै। अञ्जलौ पूर्णपात्रमा
नयति। रेत एवास्यां प्रजां दधाति। प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः।
मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं कृत्वोत्तिष्ठति॥७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह सिञ्चन्मृष्ट एकं च॥ [१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एवं वेद। विन्दते
परिवेष्टारम्। तमुत्करो। यं देवा मनुष्येषु। उपवेषमधारयन्। ये
अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नश्चतुष्पदः। ध्रुवाननप-
गान्कुर्विति पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं गूहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः शूद्रा
अवस्यन्ति। स्थविमत उपगूहति। अप्रतिवादिन एवेनान्कुरुते।
धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा सः शितः। योपवेषे शुक्।
साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म इति॥७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुनुद ओकंसः। सपत्नो यः
पृतन्यति। निर्बाध्येन हविषा। इन्द्र एणं पराशरीत्। इहि तिस्रः
परावतः। इहि पञ्च जनाः अति। इहि तिस्रोऽति रोचनायावत्।
सूर्यो असद्विवि। परमान्तो परावतम्॥७८॥

इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः
 समान्य इति। त्रिवृद्धा एष वज्रो ब्रह्मणा सशितः। शुचैवैनं
 विध्वा। एभ्यो लोकेभ्यो निर्णुद्य। वज्रेण ब्रह्मणा स्तृणुते।
 हतोऽसाववधिष्मामुमित्याह स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्।
 शुचैवैनमर्पयति॥ ७९॥

प्रत्युष्टं दिवः शिल्पमयंज्ञो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवीरग्निना धिष्णिंया अथ सुचौ
 यो वा अयंथादेवतं परिवेषो वा एकादश॥११॥

प्रत्युष्टमयंज्ञ एषा हि विश्वेषां देवानामूर्जा पृथिवीमथो रक्षसान्तां प्रजातिं द्वाभ्यां तं कालेकाले नवससतिः॥७९॥
 प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभते। क्षत्राय राजन्यम्। मरुद्भ्यो वैश्यम्।
तपसे शूद्रम्। तमसे तस्करम्। नारकाय वीरहणम्। पाप्मने क्लीबम्।
आक्रयायायोगूम्। कामाय पुंश्चलूम्। अतिक्रुष्टाय मागधम्॥१॥

गीताय सूतम्। नृत्ताय शैलूषम्। धर्माय सभाचरम्। नर्माय
रेभम्। नरिष्ठाय भीमलम्। हसाय कारिम्। आनन्दाय स्त्रीषखम्।
प्रमुदे कुमारीपुत्रम्। मेधायै रथकारम्। धैर्याय तक्षाणम्॥२॥

श्रमाय कौलालम्। मायायै कार्मारम्। रूपाय मणिकारम्।
शुभे वपम्। शरव्याया इषुकारम्। हेत्यै धन्वकारम्। कर्मणे
ज्याकारम्। दिष्टाय रज्जुसर्गम्। मृत्यवे मृगयुम्। अन्तकाय
श्वनितम्॥३॥

सन्धये जारम्। गेहायोपपतिम्। निर्ऋत्यै परिवित्तम्।
आत्यै परिविविदानम्। अराध्यै दिधिषूपतिम्। पवित्राय भिषजम्।
प्रज्ञानाय नक्षत्रदर्शम्। निष्कृत्यै पेशस्कारीम्। बलायोपदाम्।
वर्णायानूरुधम्॥४॥

नदीभ्यः पौञ्जिष्टम्। ऋक्षीकाभ्यो नैषादम्। पुरुषव्याघ्राय
दुर्मदम्। प्रयुद्ध उन्मत्तम्। गन्धर्वाप्सराभ्यो ब्रात्यम्। सर्पदेव-

ज॒नेभ्योऽप्र॑तिपदम्। अवै॑भ्यः कित॒वम्। इ॒र्यता॑या अकि॑तवम्।
पि॒शा॒चेभ्यो॑ बिदलका॒रम्। या॒तु॒धा॒नेभ्यः॑ कण्टकका॒रम्॥५॥

उ॒थ्सा॒देभ्यः॑ कु॒जम्। प्र॒मुदे॑ वाम॒नम्। द्वा॒भ्यः स्रा॒मम्।
स्व॒प्रा॒या॒न्धम्। अध॑र्माय बधि॒रम्। सं॒ज्ञा॒नाय॑ स्मरका॒रीम्।
प्र॒का॒मो॒द्या॒योप॑सदम्। आ॒शि॒क्षायै॑ प्र॒श्नि॒नम्। उ॒प॒शि॒क्षायै॑
अभि॑प्र॒श्नि॒नम्। म॒र्या॒दायै॑ प्र॒श्न॒विवा॒कम्॥६॥

ऋ॒त्यै स्ते॒नहृ॑दयम्। वैर॑ह॒त्याय॑ पिशु॒नम्। वि॒वि॒त्त्यै क्ष॒त्तार॑म्।
औ॒प॒द्र॒ष्टाय॑ सङ्ग॒ही॒तार॑म्। बला॑यानुच॒रम्। भू॒म्ने प॑रिष्क॒न्दम्। प्रि॒याय॑
प्रि॒यवा॑दिनम्। अरि॑ष्ट्या अश्व॒सा॒दम्। मे॒धाय॑ वासः पल्पू॒लीम्।
प्र॒का॒माय॑ रजयि॒त्रीम्॥७॥

भा॒यै दा॒र्वाहा॑रम्। प्र॒भाया॑ आग्ने॒न्धम्। नाक॑स्य पृ॒ष्ठाया॑भि॒
षे॒त्तार॑म्। ब्र॒ध्नस्य॑ वि॒ष्टपा॑य पात्रनिर्णे॒गम्। दे॒व॒लो॒काय॑ पे॒शितार॑म्।
म॒नु॒ष्य॒लो॒काय॑ प्र॒करि॑तारम्। सर्वे॑भ्यो लो॒केभ्य॑ उप॒से॒त्तार॑म्।
अव॑र्त्यै व॒धायो॑पमन्थि॒तार॑म्। सु॒व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ भा॒ग॒दु॒घम्।
व॒र्षि॑ष्ठाय॒ नाका॑य परि॒वे॒ष्टार॑म्॥८॥

अ॒र्मेभ्यो॑ ह॒स्ति॒पम्। ज॒वाया॑श्च॒पम्। पु॒ष्ट्यै गो॒पा॒लम्।
तेज॑सेऽज॒पा॒लम्। वी॒र्या॑यावि॒पा॒लम्। इ॒रा॒यै की॒नाश॑म्।
की॒ला॒लाय॑ सु॒राका॑रम्। भ॒द्राय॑ गृ॒ह॒पम्। श्रेय॑से वि॒त्त॒धम्।
अध्य॑क्षा॒यानु॑क्ष॒त्तार॑म्॥९॥

मन्यवेऽयस्तापम्। क्रोधाय निस्रम्। शोकायाभिस्रम्।
 उत्कूलविकूलाभ्यां त्रिस्थिनम्। योगाय योक्तारम्। क्षेमाय
 विमोक्तारम्। वपुषे मानस्कृतम्। शीलायाञ्जनीकारम्। निर्ऋत्यै
 कोशकारीम्। यमायासूम्॥१०॥

यम्यै यमसूम्। अथर्वभ्योऽवतोकाम्। संवत्सराय
 पर्यारिणीम्। परिवत्सरायाविंजाताम्। इदावत्सरायापस्कद्वरीम्।
 इद्वत्सरायातीत्वरीम्। वत्सराय विजर्जराय। संवत्सराय
 पलिक्रीम्। वनाय वनपम्। अन्यतोरण्याय दावपम्॥११॥

सरोभ्यो धैवरम्। वेशन्ताभ्यो दाशम्। उपस्थावरीभ्यो बैन्दम्।
 नड्डलाभ्यः शौष्कलम्। पार्याय कैवर्तम्। अवार्याय मार्गारम्।
 तीर्थेभ्य आन्दम्। विषमेभ्यो मैनालम्। स्वनेभ्यः पर्णकम्। गुहाभ्यः
 किरातम्। सानुभ्यो जम्भकम्। पर्वतेभ्यः किम्पूरुषम्॥१२॥

प्रतिश्रुत्काया ऋतुलम्। घोषाय भुषम्। अन्ताय
 बहुवादिनम्। अनन्ताय मूकम्। महसे वीणावादम्। क्रोशाय
 तूणवध्मम्। आक्रन्दाय दुन्दुभ्याघातम्। अवरस्पराय शङ्खध्मम्।
 ऋभुभ्योजिनसन्धायम्। साध्येभ्यश्चर्मणम्॥१३॥

बीभत्सायै पौल्कसम्। भूत्यै जागरणम्। अभूत्यै स्वपनम्।
 तुलायै वाणिजम्। वर्णाय हिरण्यकारम्। विश्वेभ्यो देवेभ्यः
 सिध्मलम्। पश्चाद्दोषाय ग्लावम्। ऋत्यै जनवादिनम्। व्यृद्ध्या

अपगल्भम्। स॒ःश॒राय॑ प्र॒च्छिद॑म्॥१४॥

हसा॑य पु॒ःश्च॒लूमा ल॑भते। वी॒णावा॒दं ग॑ण॒कं गी॑ताय॑। याद॑से
शाबु॒ल्याम्। न॒र्माय॑ भद्रव॒तीम्। तू॒णव॒ध्मं ग्रा॑म॒ण्यं पा॑णिसङ्घा॒तं
नृ॒त्ताय॑। मोदा॑यानु॒क्रोश॑कम्। आ॒न॒न्दाय॑ तल॒वम्॥१५॥

अ॒क्ष॒रा॒जाय॑ कि॒तव॑म्। कृ॒ताय॑ सभा॒विन॑म्। त्रेता॑या आदि॒-
नव॑द॒र॒शम्। द्वा॒प॒राय॑ बहिः॒ सद॑म्। कल॑ये सभा॒स्था॒णुम्।
दुष्कृ॑ताय॑ च॒रका॑चार्यम्। अध्व॑ने ब्रह्म॒चा॒रिण॑म्। पि॒शा॒चेभ्यः॑
सै॒लग॑म्। पि॒पा॒सायै॑ गोव्य॒च्छम्। निर्ऋ॑त्यै गोघा॒तम्। क्षु॒धे
गो॑वि॒कर्त॑म्। क्षु॒त्तृष्णा॑भ्या॒न्तम्। यो गां वि॒कृन्त॑न्तं मा॒ःसं
भि॒क्ष॑माण उप॒तिष्ठ॑ते॥१६॥

भूम्यै॑ पी॒ठस॑र्पि॒ण॒मा ल॑भते। अ॒ग्नये॑ऽस॒लम्। वा॒यवे॑
चाण्डा॒लम्। अ॒न्तरि॑क्षा॒य व॑ःश॒न॒र्तिन॑म्। दि॒वे ख॑ल॒तिम्। सू॒र्याय॑
हर्य॑क्षम्। च॒न्द्रम॑से मि॒र्मिर॑म्। नक्ष॑त्रेभ्यः कि॒लास॑म्। अ॒ह्ने शु॑क्लं
पि॒ङ्ग॒लम्। रा॒त्रि॒यै कृ॑ष्णं पि॒ङ्गाक्ष॑म्॥१७॥

वा॒चे पु॒रु॒ष॒मा ल॑भते। प्रा॒णम॑पा॒नं व्या॒नमु॑दा॒न॑ः स॒मानं॑ तान्
वा॒यवे॑। सू॒र्याय॑ चक्षु॒रा ल॑भते। मन॑श्च॒न्द्रम॑से। दि॒ग्भ्यः श्रो॑त्रम्। प्र॒जा॒-
प॑तये॒ पुरु॑षम्॥१८॥

अथै॒तान॑रूपेभ्य॒ आल॑भते। अति॑ह॒स्वम॑ति॒दीर्घ॑म्। अति॑-
कृ॒श॒म॒त्य॑ः स॒लम्। अति॑शु॒क्ल॒म॒ति॒कृ॒ष्ण॑म्। अति॑श्लक्ष्ण॒म॒ति॒लो॒म॒श॑म्।

अति॑किरि॒ट॒मति॑दन्तुरम्। अति॑मिर्मि॒र॒मति॑मेमिषम्। आ॒शायै॑
जा॒मिम्। प्र॒ती॒क्षायै॑ कुमा॒रीम्॥१९॥

ब्रह्म॑णे गी॒ताय॒ श्रमा॑य स॒न्धये॑ न॒दीभ्य॑ उ॒त्सा॑देभ्य ऋ॒त्ये भा॒या अ॒मै॒भ्यो म॒न्यवे॑ य॒म्यै दश॑दश
स॒रा॒भ्यो द्वा॑दश प्र॒ति॒श्रु॒त्का॑यै बी॒भ॒त्सा॑यै दश॑दश ह॒साय॑ स॒प्ताक्ष॑रा॒जाय॑ त्रयो॑दश भू॒म्यै दश॑ वा॒चे षड॑थ
नवै॒का॒न्नवि॑ंशतिः॥१९॥

ब्रह्म॑णे य॒म्यै न॑वदश॥१९॥

ब्रह्म॑णे कुमा॒रीम्॥

हरिः॑ ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

स॒त्यं प्र॑प॒द्ये। ऋ॒तं प्र॑प॒द्ये। अ॒मृतं॑ प्र॑प॒द्ये। प्र॒जाप॑तेः प्रि॒यां
त॒नुव॑म॒ना॒र्ता॒ प्र॑प॒द्ये। इ॒दम॒हं प॑ञ्चद॒शेन॑ व॒ज्रेण॑। द्विष॑न्तं॒ भ्रातृ॑व्य॒मव॑
क्रामामि। योऽ॒स्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्विष्मः॑। भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥

स॒त्यं द॑श॥

[१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्या॑। दे॒वाञ्जि॑गाति
सु॒म्रयुः॑। अ॒ग्न आया॑हि वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि हो॒ता स॑थि॒सि
ब॒र्हिषि॑। तं त्वा॑ स॒मिद्वि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ व॒र्धयाम॑सि। बृ॒हच्छो॑चा
यवि॑ष्ठ्य। स नः॑ पृ॒थुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ दे॒व वि॒वास॑सि। बृ॒हद॑ग्ने सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑
नम॑स्य॒स्तिरः॑। तमा॑सि द॒र्शतः॑। स॒मग्नि॑रि॒ध्यते॑ वृषा॑। वृषो॑ अ॒ग्निः
समि॑ध्यते। अ॒श्वो न दे॑व॒वाहनः॑। त॑ ह॒विष्म॑न्त ई॒डते॑। वृष॑णं त्वा
व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मिधी॑महि॥३॥

अ॒ग्ने दी॑द्यतं बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृ॒णीम॑हे। हो॒तारं॑ वि॒श्ववे॑दसम्।
अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑ सु॒क्रतु॑म्। स॒मिध्य॑मानो अ॒ध्वरे॑। अ॒ग्निः पा॑व॒क ई॒ड्यः॑।
शो॒चिष्के॑श॒स्तमी॑महे। स॒मिद्धो॑ अ॒ग्न आ॑हुत। दे॒वान् य॑क्षि स्व॒ध्वर॑।
त्व॑ हि ह॒व्यवा॑डसि। आ जु॒होत॑ दुव॒स्यत॑। अ॒ग्निं प्र॑य॒त्यध्व॑रे।
वृ॒णीध्व॑ ह॒व्यवा॑हनम्। त्वं वरु॑ण उ॒त मि॒त्रो अ॑ग्ने। त्वां व॑र्ध॒न्ति
म॒तिभि॑र्व॒सिष्ठाः॑। त्वे वसु॑ सु॒षण॒नानि॑ सन्तु। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑

सदा नः॥४॥

श्रुवाय्यमिधोमह्यसि सुत च॥ [२]

अग्ने॑ महा॑ अ॒सि ब्राह्म॑ण भार॒त। असा॑वसौ॑। दे॒वेद्धो॑ मन्वि॑द्धः।
ऋषि॑ष्ठुतो॒ विप्रा॑नुमदितः। क॒वि॒श॒स्तो ब्रह्म॑सं॒शितो॑ घृ॒ताह॑वनः।
प्र॒णीर्य॑ज्ञाना॑म्। र॒थीर॑ध्व॒राणा॑म्। अ॒तूर्तो॑ होता॑। तू॒र्णिर्ह॑व्य॒वाट्।
आ॒स्पात्रं॑ जुहूर्दे॒वाना॑म्॥५॥

च॒म॒सो दे॑व॒पानः॑। अ॒रा॑ इ॒वाग्ने॑ नेमि॒र्देवा॑स्त्वं प॒रिभू॑रसि। आ
व॑ह दे॒वान् यज॑मानाय। अ॒ग्निम॑ग्न आ॒व॑ह। सोम॒माव॑ह। अ॒ग्निमाव॑ह।
प्र॒जाप॑ति॒माव॑ह। अ॒ग्नीषो॑मा॒वाव॑ह। इन्द्रा॒ग्नी आ॑व॒ह। इन्द्र॑माव॒ह।
म॒हेन्द्र॑माव॒ह। दे॒वा॑ अ॒ज्य॒पा॑ आ॒व॑ह। अ॒ग्नि॑ हो॒त्राया॑ऽऽव॒ह।
स्वं म॑हि॒मान॑माव॒ह। आ चा॑ग्ने दे॒वान् व॑ह। सु॒यजा॑ च यज
जा॒तवे॑दः॥६॥

दे॒वाना॑मिन्द्र॒मा व॑ह षट् च॥ [३]

अ॒ग्निर्हो॑ता वे॒त्व॒ग्निः। हो॒त्रं वै॑तु प्रावि॒त्रम्। स्मो व॒यम्।
सा॒धु ते॑ यज॒मान॑ दे॒वता॑। घृ॒तव॑तीमध्व॒र्यो सु॒च॒मास्य॑स्व। दे॒वायु॑वं
वि॒श्ववा॑राम्। ईडा॑म॒है दे॒वा॑ ईडे॒न्यान्। न॒म॒स्याम॑ नम॒स्यान्।
यजा॑म॒ यज्ञि॑यान्॥७॥

अ॒ग्निर्हो॑ता नर्व॥ [४]

स॒मिधो॑ अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वियन्तु। तनू॒नपा॑द॒ग्न आ॒ज्य॑स्य
वेतु। इ॒डो अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वियन्तु। ब॒र्हि॒र॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वेतु।

स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा सोमम्। स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा प्रजापतिम्।
स्वाहाऽग्नीषोमौ। स्वाहेन्द्राग्नी। स्वाहेन्द्रम्। स्वाहा महेन्द्रम्। स्वाहा
देवाँ आज्यपान्। स्वाहाऽग्निँ होत्राङ्गुषाणाः। अग्न आज्यस्य
वियन्तु॥८॥

इन्द्राग्नी पञ्च च॥ [५]

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्। द्रविणस्युर्विपन्यया। समिद्धः शुक्र
आहुतः। जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। त्वँ सोमासि सत्पतिः।
त्वँ राजोत वृत्रहा। त्वं भद्रो असि क्रतुः। जुषाणः सोम
आज्यस्य हविषो वेतु। अग्निः प्रत्नेन जन्मना। शुम्भानस्तनुवः
स्वाम्। कविर्विप्रेण वावृधे। जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। सोम
गीर्भिष्ठा वयम्। वर्धयामो वचोविदः। सुमृडीको न आविश।
जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो वेतु॥९॥

स्वाँ षट् च॥ [६]

अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्। पतिः पृथिव्या अयम्। अपाँ
रेताँसि जिन्वति। भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता। यत्रा नियुद्धिः
सचंसे शिवाभिः। दिवि मूर्धानं दधिषे सुवर्षाम्। जिह्वामग्ने चकृषे
हव्यवाहम्। प्रजापते न त्वदेतान्यन्यः। विश्वा जातानि परि ता
बभूव। यत्कामास्ते जहुमस्तं नो अस्तु॥१०॥

वयँ स्याम पतयो रयीणाम्। स वेद पुत्रः पितरँ स
मातरम्। स सूनुर्भुवत्स भुवत्पुनर्मघः। स द्यामौर्णोदन्तरिक्षँ स

सुवः। स विश्वा भुवो अभवत्स आभवत्। अग्नीषोमा सवेदसा।
सहूती वनतङ्गिरः। सन्देवत्रा बभूवथुः। युवमेतानि दिवि रोचनानि।
अग्निश्च सोम सक्रतू अधत्तम्॥११॥

युवः सिन्धूः रभिशस्तेरवद्यात्। अग्नीषोमावमुश्चतं गृभीतान्।
इन्द्राग्नी रोचना दिवः। परि वाजेषु भूषथः। तद्वाञ्चेति प्रवीर्यम्।
श्जथद्वृत्रमुत संनोति वाजम्। इन्द्रा यो अग्नी सहुरी सपर्यात्।
इरज्यन्ता वसव्यस्य भूरः। सहस्तमा सहसा वाजयन्ता। एन्द्र
सानसिः रयिम्॥१२॥

सजित्वानः सदासहम्। वर्षिष्ठमृतये भर। प्रसंसाहिषे
पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्म इह रातिरस्तु। इन्द्रा भर दक्षिणेना
वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्। महाः इन्द्रो य ओजंसा।
पर्जन्यो वृष्टिमाः इवा स्तोमैर्वत्सस्य वावृधे। महाः इन्द्रो
नृवदाचर्षणिप्राः॥१३॥

उत द्विबर्हा अमिनः सहोभिः। अस्मद्रियग्वावृधे वीर्याया।
उरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत्। पिप्रीहि देवाः उशतो यविष्ठ।
विद्वाः ऋतूः ऋतुपते यजेह। ये दैव्या ऋत्विजस्तेभिरग्ने। त्वः
होतृणामस्यायजिष्ठः। अग्निः स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरग्नेः प्रिया
धामानि। अयादत्सोमस्य प्रिया धामानि॥१४॥

अयाङ्ग्रेः प्रिया धामानि। अयाद्वृजापतेः प्रिया धामानि।
अयाङ्ग्रीषोमयोः प्रिया धामानि। अयाङ्दिन्द्राग्नियोः प्रिया धामानि।

अया॒डिन्द्र॑स्य प्रि॒या धामा॑नि। अया॑ण्महेन्द्रस्य प्रि॒या धामा॑नि।
 अया॑द्दे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धामा॑नि। यक्ष॑दग्नेर्होतुः प्रि॒या
 धामा॑नि। यक्ष॑त्स्वं म॑हि॒मानम्। आय॑जता॒मेज्या॒ इषः॑। कृ॒णोतु॑ सो
 अ॑ध्व॒रा जा॒तवे॑दाः। जु॒षता॑ ह॒विः। अग्ने॑ यद॒द्य वि॒शो अ॑ध्वरस्य
 होतः॑। पाव॑क शोचे॒ वेष्ट्व॑ हि यज्वा॑। ऋ॒ता य॑जासि म॒हिना॑
 विय॒द्भूः। ह॒व्या वह॑ यविष्ठ॒ या ते॑ अ॒द्य॥१५॥

अ॒स्त्वध॒त्त॑ च॒र्यि च॑र॒षणि॑प्राः सोम॑स्य प्रि॒या धामा॑नीषः प॒द्व॥ [७]

उप॑हूत॑ रथन्त॒र॑ स॒ह पृ॑थि॒व्या। उप॑ मा रथन्त॒र॑ स॒ह
 पृ॑थि॒व्या ह॑यताम्। उप॑हूतं वामदे॒व्य॑ स॒हान्तरि॑क्षेण। उप॑ मा
 वामदे॒व्य॑ स॒हान्तरि॑क्षेण ह॑यताम्। उप॑हूतं बृ॒हत्स॒ह दि॒वा। उप॑
 मा बृ॒हत्स॒ह दि॒वा ह॑यताम्। उप॑हूताः स॒प्त हो॒त्राः। उप॑ मा स॒प्त
 हो॒त्रा ह॑यन्ताम्। उप॑हूता धे॒नुः स॒हर॑ष॒भा। उप॑ मा धे॒नुः स॒हर॑ष॒भा
 ह॑यताम्॥१६॥

उप॑हूतो भ॒क्षः स॒खा। उप॑ मा भ॒क्षः स॒खा ह॑यताम्।
 उप॑हूताँ(४)हो। इडोप॑हूता। उप॑हूतेडाँ। उपो॑ अ॒स्मा॑ इडाँ
 ह॑यताम्। इडोप॑हूता। उप॑हूतेडाँ। मा॒न॒वी घृ॒तप॑दी मैत्रावरु॒णी।
 ब्र॒ह्म दे॒वकृ॑तमुप॑हूतम्॥१७॥

दै॒व्या अ॑ध्व॒र्यव॒ उप॑हूताः। उप॑हूता मनु॒ष्याः। य इ॒मं य॒ज्ञम॒वान्।
 ये य॒ज्ञप॑तिं वर्ध॑न्। उप॑हूते द्यावापृथि॒वी। पूर्॒वजे॑ ऋ॒ताव॑री। दे॒वी
 दे॒वपु॑त्रे। उप॑हूतोऽयं यज॑मानः। उत्त॑रस्यान्दे॒वय॒ज्याया॑मुप॑हूतः।

भूयसि हविष्करणं उपहूतः। दिव्ये धामन्नुपहूतः। इदं मे देवा
हविर्जुषन्तामिति तस्मिन्नुपहूतः। विश्वमस्य प्रियमुपहूतम्। विश्वस्य
प्रियस्योपहूतस्योपहूतः॥१८॥

सहरषभा ह्यतामुपहूतः हविष्करणं उपहूतश्चत्वारि च॥—[८]

देवं ब॒रुहिः। व॒सुवने॑ वसुधेयस्य वेतु। दे॒वो नरा॒शंसः॑।
व॒सुवने॑ वसुधेयस्य वेतु। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्टकृत्। सु॒द्रवि॑णा
म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्माय॒जी होता॑। होतु॑रहोतुराय॑जीयान्।
अ॒ग्ने या॑न्दे॒वानया॑द्। या॑ अपि॑प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अम॑थ्सत।
ता॑ सं॒सनु॑षी॒ होत्रा॑न्देवङ्ग॒माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
स्वि॑ष्टकृ॒च्चाग्ने॑ होताऽभूः। व॒सुवने॑ वसुधेयस्य नमो॒वाके॑ वीहि॑॥१९॥
अपि॑प्रेः पञ्च च॥—[९]

इ॒दं द्या॑वापृथि॒वी भ॒द्रम॑भूत्। आ॒र्ध्मं सू॒क्तवा॑कम्। उ॒त
न॑मो॒वाक॑म्। ऋ॒ध्यास्म॑ सू॒क्तोच्य॑मग्ने। त्व॑ सू॒क्तवा॑गंसि। उ॒प॑श्रितो
दि॒वः पृ॑थि॒व्योः। ओम॑न्वती ते॒ऽस्मिन् य॒ज्ञे य॑ज॒मान् द्या॑वापृथि॒वी
स्ता॑म्। श॒ङ्गये॑ जी॒रदा॑नू। अ॒त्र॑सू अ॒प्रवे॑दे। उ॒रुग॑व्यूती अ॒भयं॑
कृ॒तौ॥२०॥

वृ॒ष्टि॒द्यावा॑ री॒त्यापा॑। श॒म्भुवौ॑ मयो॒भुवौ॑। ऊ॒र्ज॑स्वती च॒
पय॑स्वती च। सू॒प॒च॒र॒णा च॑ स्वधि॒च॒र॒णा च॑। तयो॑रा॒विदि॑।
अ॒ग्निरि॒दं ह॒विर॑जुषत। अ॒वी॑वृधत् महो॒ ज्यायो॑ऽकृत। सोमं
इ॒दं ह॒विर॑जुषत। अ॒वी॑वृधत् महो॒ ज्यायो॑ऽकृत। अ॒ग्निरि॒दं

हविरंजुषत॥ २१॥

अवीवृधत् महो ज्यायोऽकृत। प्रजापतिरिदं हविरंजुषत।
 अवीवृधत् महो ज्यायोऽकृत। अग्नीषोमाविदं हविरंजुषेताम्।
 अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्राग्नी इदं हविरंजुषेताम्।
 अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्र इदं हविरंजुषत।
 अवीवृधत् महो ज्यायोऽकृत। महेन्द्र इदं हविरंजुषत॥ २२॥

अवीवृधत् महो ज्यायोऽकृत। देवा आज्यपा आज्यमजुषन्त।
 अवीवृधन्त महो ज्यायोऽकृत। अग्निर्होत्रेणेदं हविरंजुषत।
 अवीवृधत् महो ज्यायोऽकृत। अस्यामृधद्धोत्रायान्देवङ्गमायाम्।
 आशांस्तेऽयं यजमानोऽसौ। आयुरा शांस्ते। सुप्रजास्त्वमा शांस्ते।
 सजातवनस्यामा शांस्ते॥ २३॥

उत्तरान्देवयज्यामा शांस्ते। भूयो हविष्करणमा शांस्ते। दिव्यं
 धामा शांस्ते। विश्वं प्रियमा शांस्ते। यदनेन हविषाऽऽशांस्ते।
 तदश्यात्तदध्यात्। तदस्मै देवा रासन्ताम्। तदग्निर्देवो देवेभ्यो
 वनते। वयमग्नेर्मानुषाः। इष्टं च वीतं च। उभे च नो द्यावापृथिवी
 अहंसस्पाताम्। इह गतिर्वामस्येदं च। नमो देवेभ्यः॥ २४॥

अभयं कृतावकृताग्निरिदं हविरंजुषत महेन्द्र इदं हविरंजुषत सजातवनस्यामा शांस्ते वीतं च त्रीणि
 च॥

[१०]

तच्छ्रं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीं
 स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं

नो अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे॥२५॥

तच्छं योरष्टौ॥

[११]

आप्यायस्व सन्तौ। इह त्वष्टारमग्रियं तन्नस्तुरीपम्। देवानां पत्नीरुशतीरवन्तु नः। प्रावन्तु नस्तुजये वाजसातये। याः पार्थिवासो या अपामपि व्रते। ता नो देवीः सुहवाः शर्म यच्छत। उत ग्रा वियन्तु देवपत्नीः। इन्द्राण्यग्राय्यश्विनी राट्। आ रोदसी वरुणानी शृणोतु। वियन्तु देवीर्य ऋतुर्जनीनाम्॥२६॥

अग्निर्होता गृहपतिः स राजा। विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः। देवानामुत यो मर्त्यानाम्। यजिष्ठः स प्र यजतामृतावा। वयमु त्वा गृहपते जनानाम्। अग्ने अकर्म समिधा बृहन्तम्। अस्थूरि णो गार्हपत्यानि सन्तु। तिग्मेन नस्तेजसा सः शिशधि॥२७॥

जनीनामष्टौ च॥

[१२]

उपहूतः रथन्तरः सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरः सह पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यः सहान्तरिक्षेण। उप मा वामदेव्यः सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा। उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप मा सप्त होत्रा ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥२८॥

उपहूतो भुक्षः सखा। उप मा भुक्षः सखा ह्वयताम्। उपहूताँ(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्माः इडा

ह्वयताम्। इडोपंहूता। उपंहूतेडा। मानवी घृतपंदी मैत्रावरुणी।
ब्रह्म देवकृतमुपंहूतम्॥२९॥

दैव्या अध्वर्यव उपंहूताः। उपंहूता मनुष्याः। य इमं
यज्ञमवान्। ये यज्ञपत्नीं वर्धान्। उपंहूते द्यावापृथिवी। पूर्वजे
ऋतावरी। देवी देवपुत्रे। उपंहूतेयं यजमाना। इन्द्राणीवा-
ऽविधवा। अदितिरिव सुपुत्रा। उत्तरस्यान्देवयज्यायामुपंहूता।
भूयसि हविष्करणं उपंहूता। दिव्ये धामन्नुपंहूता। इदं मे देवा
हविर्जुषन्तामिति तस्मिन्नुपंहूता। विश्वमस्याः प्रियमुपंहूतम्।
विश्वस्य प्रियस्योपंहूतस्योपंहूता॥३०॥

सहर्षभा ह्वयतामुपंहूतं सुपुत्रा षड्॥ [१३]

सत्यं प्रवोऽग्नें महानग्निर्होता समिधोऽग्निर्वृत्राण्यग्निर्मूर्धोपंहूतं देवं बर्हिरिदं द्यावापृथिवी तच्छुं योरा
प्यायस्वोपंहूतत्रयोदश॥१३॥

सत्यं वयं स्याम वृष्टिद्यावा त्रिंशत्॥३०॥

सत्यमुपंहूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तः। वनस्पते मधुना दैव्येन।
 यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्विणेह धत्तात्। यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थैः।
 उच्छ्रयस्व वनस्पते। वर्ष्मन्पृथिव्या अधि। सुमिती मीयमानः।
 वर्चोधा यज्ञवाहसे। समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्तात्। ब्रह्म वन्वानो
 अजरः सुवीरम्॥१॥

आरे अस्मदमतिं बाधमानः। उच्छ्रयस्व महते सौभगाय।
 ऊर्ध्व ऊ षु ण ऊतयै। तिष्ठा देवो न संविता। ऊर्ध्वो वाजस्य
 सनिता यदञ्जिभिः। वाघद्विविह्वयोमहे। ऊर्ध्वो नः पाह्यः हंसो नि
 केतुना। विश्वः समन्त्रिणं दह। कृधी न ऊर्ध्वा च रथाय जीवसे।
 विदा देवेषु नो दुवः॥२॥

जातो जायते सुदिनत्वे अहाम्। समर्य आ विदथे वर्धमानः।
 पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा। देवया विप्र उदियति वाचम्। युवा
 सुवासाः परिवीत आगात्। स उ श्रेयान्भवति जायमानः। तं
 धीरांसः कवय उन्नयन्ति। स्वाधियो मनसा देवयन्तः। पृथुपाजा
 अमर्त्यः। घृतनिर्णिख्स्वाहुतः। अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाट्। तः सबाधो
 यतः स्रुचः। इत्था धिया यज्ञवन्तः। आचक्रुरग्निमृतये। त्वं वरुण
 उत मित्रो अग्ने। त्वां वर्धन्ति मतिभिर्वसिष्ठाः। त्वे वसु सुषणनानि

सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥३॥

सुवीरं दुवः स्वाहुतोऽष्टौ च॥

[१]

होता यक्षदग्निः समिधा सुषमिधा समिद्धं नाभा पृथिव्याः
सङ्गृथे वामस्य। वर्षमन्दिव इडस्पदे वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।
होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं भुवनस्य गोपाम्। मध्वाद्य देवो
देवेभ्यो देवयानान्पथो अनक्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षत्रराशः स नृशस्त्रं नृङ्ः प्रणेत्रम्। गोभिर्वपावान्धस्याद्वीरैः
शक्तीवान्नथैः प्रथमया वा हिरण्यैश्चन्द्री वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।
होता यक्षदग्निमिड ईडितो देवो देवाः आवक्षद्दूतो हव्यवाडमूरः।
उपेमं यज्ञमुपेमां देवो देवहूतिमवतु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।
होता यक्षद्वरुहिः सुष्टरीमोर्णम्रदा अस्मिन् यज्ञे वि च प्र च
प्रथताः स्वासस्थं देवेभ्यः। एमेनदद्य वसवो रुद्रा आदित्याः
सदन्तु प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं॥४॥

होता यक्षद्वरं ऋष्याः कवष्यो कौषधावनीरुदाताभीर्जिहतां
विपक्षोभिः श्रयन्ताम्। सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे विश्रयन्तामृतावृधो
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदुषासानक्ता बृहती सुपेशसा
नृङ्ः पतिभ्यो योनिं कृण्वाने। सः स्मयमाने इन्द्रेण देवैरेदं
वरुहिः सीदतां वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या
होतारा मन्द्रा पोतारा कवी प्रचेतसा। स्विष्टमृद्यान्यः करदिषा

स्वभिगूर्तमन्य ऊर्जा सतवसेमं यज्ञं दिवि देवेषु धत्तां
 वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तिस्रो देवीरपसामपस्तमा
 अच्छिद्रमद्येदमपस्तन्वताम्। देवेभ्यो देवीर्देवमपो वियन्त्वाज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षत्त्वष्टारमचिष्टमपाकं रेतोधां विश्रवसं
 यशोधाम्। पुरुरूपमकामकर्शनं सुपोषः पोषैः स्यात्सुवीरो
 वीरैर्वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वनस्पतिमुपावस्रक्षद्वियो
 जोष्टारं शशमन्नरं। स्वदाथ्रस्वधितिरऋतुथाद्य देवो देवेभ्यो
 हव्यावाङ्मेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदग्निं स्वाहाऽऽज्यस्य
 स्वाहा मेदसः स्वाहा स्तोकानां स्वाहा स्वाहाकृतीनां स्वाहा
 हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवां औज्यपान्त्स्वाहाऽग्निं होत्राञ्जुषाणा
 अग्र आज्यस्य वियन्तु होतर्यजं॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं सुवीरो वीरैर्वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं चत्वारि च
 (अग्निन्तनूनपातन्नराशं संमग्निमिड ईडितो बर्हिर्दुर उपासानक्ता दैव्या तिस्रस्त्वष्टारं वनस्पतिमग्निम्। पञ्च
 वेत्वेकौ वियन्तु द्विर्वीतामेकौ वियन्तु द्विर्वेत्वेकौ वियन्तु होतर्यजं॥)॥ [२]

समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे। देवो देवान् यजसि जातवेदः। आ
 च वह मित्रमहश्चिकित्वान्। त्वं दूतः कविरसि प्रचेताः। तनूनपात्पृथ
 ऋतस्य यानान्। मध्वा समञ्जन्त्स्वदया सुजिह्व। मन्मानि धीभिरुत
 यज्ञमृन्धन्। देवत्रा च कृणुह्यध्वरं नः। नराशंसस्य महिमानमेषाम्।
 उप स्तोषाम यज्ञतस्य यज्ञैः॥६॥

ते सुक्रतवः शुचयो धियन्धाः। स्वदन्तु देवा उभयांनि हव्या।
 आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च। आयाह्यग्रे वसुभिः सजोषाः। त्वं

देवानांमसि यद्ब्रु होता॑। स ए॑नान् यक्षी॑षितो यजी॑यान्। प्रा॒चीनं
ब॒र्हिः प्र॒दिशा॑ पृथि॒व्याः। वस्तो॑र॒स्या वृ॑ज्यते अ॒ग्रे अ॒ह्नाम्। व्यु॑
प्रथ॑ते वि॒तरं वरी॑यः। दे॒वेभ्यो॑ अ॒दित॑ये स्यो॒नम्॥७॥

व्यच॑स्वतीरुर्वि॒या वि॒श्रय॑न्ताम्। पति॑भ्यो न जन॑यः
शु॒म्भमा॑नाः। दे॒वीर्द्वारो॑ बृ॒हती॑र्वि॒श्वमि॑न्वाः। दे॒वेभ्यो॑ भव॑थ
सु॒प्राय॑णाः। आसु॑ष्वय॑न्ती यज॑ते उपा॑के। उ॒षासा॑न॒क्ता सद॑तां
नि यो॒नौ। दि॒व्ये योष॑णे बृ॒हती॑ सु॒रुक्मे। अधि॑ श्रियः॑ शु॒क्रपि॑शं
दधा॑ने। दै॒व्या होता॑रा प्रथ॑मा सु॒वाचा॑। मि॒मा॒ना य॒ज्ञं मनु॑षो
यज॑ध्यै॥८॥

प्र॒चोद॑य॒न्ता वि॒दथे॑षु का॒रू। प्रा॒चीनं॑ ज्योतिः॑ प्र॒दिशा॑
दि॒शन्ता॑। आ नो॑ य॒ज्ञं भा॑रती॒ तूय॑मेतु। इडा॑ मनु॑ष्वदि॒ह चे॒तय॑न्ती।
ति॒स्रो दे॒वीर्ब॒र्हिरे॑दः॑ स्यो॒नम्। सर॑स्वती॒ स्वप॑सः सद॒न्तु। य
इ॒मे द्या॒वापृथि॑वी जनि॑त्री। रू॒पैरपि॑ः श॒द्भुव॑नानि॒ विश्वा॑। तम॒द्य
हो॑तरि॒षितो॑ यजी॑यान्। दे॒वं त्वष्टा॑रमि॒ह य॑क्षि वि॒द्वान्॥९॥

उ॒पाव॑सृज॒त्मन्या॑ सम॒ञ्जन्। दे॒वानां॑ पाथं ऋ॒तुथा॑ ह॒वीःषि॑।
व॒नस्प॑तिः शमि॒ता दे॒वो अ॒ग्निः। स्वद॑न्तु ह॒व्यं मधु॑ना घृ॒तेन॑। स॒द्यो
जा॑तो व्य॑मिमीत य॒ज्ञम्। अ॒ग्निर्दे॒वाना॑म॒भवत्पु॑रो॒गाः। अ॒स्य होतुः॑
प्र॒दिश्य॑तस्य॒ वाचि॑। स्वाहा॑कृतः॑ ह॒विर॑दन्तु दे॒वाः॥१०॥

यज्ञैः स्योनं यजध्यै विद्वानष्टौ च॥

[३]

अ॒ग्निर्होता॑ नो अध्व॒रे। वा॒जी स॒न्परि॑णीयते। दे॒वो दे॒वेषु॑

य॒ज्ञियः॑। परि॑त्रिवि॒ष्ट्यध्व॑रम्। यात्य॒ग्नी र॒थीरि॑व। आ दे॒वेषु॑ प्रयो॒
दध॑त्। परि॒ वाज॑पतिः क॒विः। अ॒ग्निर्ह॒व्यान्य॑क्रमीत्। दध॒द्रत्नानि॑
दा॒शुषे॑॥११॥

अ॒ग्निर्होता॑ नो नव॑॥ [४]

अजै॑द॒ग्निः। अस॑न॒द्वाज॑न्नि। दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑ट्।
प्रा॒ञ्जोभि॑र्हिन्वा॒नः। धेना॑भिः क॒ल्प॑मानः। य॒ज्ञस्यायुः॑ प्रति॒रन्। उप॒
प्रेष्य॑ होतः। ह॒व्या दे॒वेभ्यः॑॥१२॥

अजै॑द॒ष्टौ॥ [५]

दै॒व्याः श॑मि॒तार उ॒त म॑नु॒ष्या आ॑र॒भध्व॑म्। उ॒प॑नयत् मे॒ध्या
दुः॑। आ॒शासा॑ना॒ मेध॑पतिभ्यां॒ मेध॑म्। प्रा॒स्मा अ॒ग्निं भ॑रत। स्तृ॒णीत
ब॒र्हिः। अ॒न्वे॑न॒ मा॒ता म॑न्यताम्। अ॒नु पि॒ता। अ॒नु भ्रा॑ता॒ सग॑र्भ्यः।
अ॒नु स॒खा स॒यूथ्यः॑। उ॒दी॒चीना॑ अस्य प॒दो नि॑धत्तात्॥१३॥

सूर्य॑ चक्षु॒र्गम॑यतात्। वा॒तं प्रा॑णम॒न्वव॑सृजतात्। दि॒शः श्रो॑त्रम्।
अ॒न्त॒रि॒क्षम॑सुम्। पृ॒थि॒वी शरी॑रम्। ए॒क॒धाऽस्य॑ त्वच॒माच्छा॑तात्।
पु॒रा ना॒भ्या अपि॑शसौ व॒पामु॒त्खि॑दतात्। अ॒न्त॒रे॒वोष्मा॑णं वारयतात्।
श्ये॒नम॑स्य॒ वक्षः॑ कृणुतात्। प्र॒शसा॑ बा॒हू॥१४॥

श॒ला दो॑षणी॑। क॒श्यपे॒वासा॑। अ॒च्छि॒द्रे श्रो॑णी॑। क॒वषो॑रू
स्त्रे॒कपर्णा॑ष्ठीवन्ता॑। षड्वि॑ंशतिरस्य॒ वङ्क॑यः। ता अ॒नु॒ष्ठो॒च्याव॑यतात्।
गा॒त्रं गा॒त्रम॑स्यानू॒नं कृ॑णुतात्। ऊ॒व॒ध्यगो॑हं पा॒र्थिवं॑ खनतात्। अ॒स्मा
रक्षः॑ स॒सृज॑तात्। व॒नि॒ष्ठम॑स्य॒ मा रा॑विष्ट॥१५॥

उरूकं मन्यमानाः। नेद्वस्तोके तनये। रवितारवच्छमितारः।
 अधिगो शमीध्वम्। सुशर्मि शमीध्वम्। शमीध्वमधिगो।
 अधिगुश्चापापश्च। उभौ देवानां शमितारौ। ताविमं पशूँ
 श्रपयतां प्रविद्धांसौ। यथायथाऽस्य श्रपणन्तथातथा॥१६॥

धृत्ताद्वाहू मा राविष्ट तथातथा॥ [६]

जुषस्व सप्रथंस्तमम्। वचो देवफस्सरस्तमम्। हव्या जुह्वान
 आसनि। इमं नो यज्ञममृतैषु धेहि। इमा हव्या जातवेदो जुषस्व।
 स्तोकानामग्ने मेदंसो घृतस्य। होतः प्राशानं प्रथमो निषद्य। घृतवन्तः
 पावक ते। स्तोकाः श्रोतन्ति मेदंसः। स्वधर्मं देववीतये॥१७॥

श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम्। तुभ्यं स्तोका घृतश्रुतः। अग्ने विप्राय
 सन्त्या ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे। यज्ञस्य प्राविता भवा। तुभ्यं
 श्रोतन्त्यधिगो शचीवः। स्तोकासौ अग्ने मेदंसो घृतस्य। कविशस्तो
 बृहता भानुनागाः। हव्या जुषस्व मेधिर। ओजिष्ठन्ते मध्यतो मेद
 उद्धृतम्। प्र ते वयं ददामहे। श्रोतन्ति ते वसो स्तोका अधित्वचि।
 प्रति तान्देवशोविहि॥१८॥

देववीतय उद्धृतश्रीणि च॥ [७]

आवृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैः। इन्द्रं यातन्नमोभिरग्ने अर्वाक्।
 युवं राधोभिरकवेभिरिन्द्र। अग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः। होता
 यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य वपाया मेदंसः। जुषेतां हविः।
 होतर्यज्ञं। विह्यख्यन्मनसा वस्य इच्छन्। इन्द्राग्नी ज्ञास उत वा

सजातान्॥१९॥

नान्या युवत्प्रमतिरस्ति मह्यम्। स वा धियं वाजयन्तीमतक्षम्।
होता यक्षदिन्द्राग्नी। पुरोडाशस्य जुषेता१ हविः। होतर्यज।
त्वामीडते अजिरं दृत्याय। हविष्मन्तः सदमिन्मानुषासः। यस्य
देवैरासदो बरुहिरग्रे। अहान्यस्मै सुदिना भवन्तु। होता यक्षदग्निम्।
पुरोडाशस्य जुषता१ हविः। होतर्यज॥२०॥

सजातान्ग्निन्दे च॥ ————— [८]

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः। ईदृ रयिं यशसं पूर्वभाजम्।
इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा। प्र णो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः।
माच्छेद्म रश्मीरिति नाधमानाः। पितृणां शक्तीरनुयच्छमानाः।
इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणो मदन्ति। ताह्यद्रीं धिषणाया उपस्थैः।
अग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणन्तः। नमस्यामस्त्वेड्यं जातवेदः। त्वां
दृतमरतिं हव्यवाहम्। देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम्॥२१॥

जातवेदो द्वे च॥ ————— [९]

त्वं ह्यग्रे प्रथमो मनोता। अस्या धियो अभवो दस्महोता।
त्वं सीं वृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु। सहो विश्वस्मै सहसे सहध्वै। अधा
होता न्यसीदो यर्जीयान्। इडस्पद इषयन्नीड्यः सन्। तं त्वा
नरः प्रथमं देवयन्तः। महो राये चितयन्तो अनुगमन्। वृतेव यन्तं
बहुभिर्वसव्यैः। त्वे रयिं जागृवांसो अनुगमन्॥२२॥

रुशन्तमग्निं दर्शतं बृहन्तम्। वपावन्तं विश्वहा दीदिवांसम्।

पदं देवस्य नमसा वियन्तः। श्रवस्यवः श्रवं आपन्नमृक्तम्। नामानि
चिद्वधिरे यज्ञियानि। भद्रायां ते रणयन्त सन्दृष्टौ। त्वां वर्धन्ति
क्षितयः पृथिव्याम्। त्वं रायं उभयासौ जनानाम्। त्वं त्राता
तरणे चेत्योऽभूः। पिता माता सदमिन्मानुषाणाम्॥२३॥

सपर्येण्यः स प्रियो विक्ष्वग्निः। होता मन्द्रो निषसादा
यजीयान्। तं त्वा वयं दम आ दीदिवाः सम्। उपजुबाधो नमसा
सदेम। तं त्वा वयं सुधियो नव्यमग्ने। सुम्नायव ईमहे देवयन्तः।
त्वं विशो अनयो दीद्यानः। दिवो अग्ने बृहता रोचनेन। विशां
कविं विशपतिं शश्वतीनाम्। नितोशनं वृषभं चर्षणीनाम्॥२४॥

प्रेतीषणि मिषयन्तं पावकम्। राजन्तमग्निं यजतं रयीणाम्।
सो अग्र ईजे शशमे च मर्तः। यस्तु आनदत्समिधा हव्यदातिम्।
य आहुतिं परि वेदा नमोभिः। विश्वेत्सवामा दधते त्वोतः। अस्मा
उ ते महि महे विधेम। नमोभिरग्ने समिधोत हव्यैः। वेदीसूनो
सहसो गीर्भिरुक्थैः। आ ते भद्रायाः सुमतौ यतेम॥२५॥

आ यस्ततन्थ रोदसी विभासा। श्रवोभिश्च श्रवस्यस्तरुत्रः।
बृहद्विर्वाजैः स्थविरेभिरस्मे। रेवद्विरग्ने वितरं वि भाहि। नृवद्वसो
सदमिद्वैह्यस्मे। भूरितोकाय तनयाय पश्वः। पूर्वोरिषो बृहतीरारे
अघाः। अस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु। पुरुण्यग्ने पुरुधा त्वाया।
वसूनि राजन्वसुताते अश्याम्। पुरुणि हि त्वे पुरुवार सन्ति।

अग्ने वसुं विधत्ते राजनित्वे॥२६॥

जागृवा९सो अनुगुम्मानुषाणाश्चरषणीनां यंतेमाश्यान्द्रे च॥ [१०]

आभरत९ शिक्षतं वज्रबाहू। अस्मा९ इन्द्राग्नी अवत९
शचीभिः। इमे नु ते रश्मयः सूर्यस्य। येभिः सपित्वं पितरौ
न आयन्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य हविष आत्तामद्या।
मध्यतो मेद उद्धृतम्। पुरा द्वेषोभ्यः। पुरा पौरुषेय्या गृभः।
घस्तान्नूनम्॥२७॥

घासे अज्राणां यवसप्रथमानाम्। सुमत्क्षराणा९ शतरुद्रि-
याणाम्। अग्निष्वात्तानां पीवोपवसनानाम्। पार्श्वतः श्रोणितः
शितामृत उथ्सादतः। अङ्गादङ्गादवत्तानाम्। करत एवेन्द्राग्नी।
जुषेता९ हविः। होतर्यजं। देवेभ्यो वनस्पते हवी९षि। हिरण्यपर्ण
प्रदिवस्ते अर्थम्॥२८॥

प्रदक्षिणिद्रशनया नियूय। ऋतस्य वक्षि पथिभी रजिष्ठैः।
होता यक्षद्वनस्पतिमभिहि। पिष्टतमया रभिष्ठया रशनयाधित।
यत्रेन्द्राग्नियोश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि। यत्र वनस्पतेः प्रिया
पाथा९सि। यत्र देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि। यत्राग्नेर्होतुः
प्रिया धामानि। तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्ये वोपावस्रक्षत्।
रभीया९समिव कृत्वी॥२९॥

करदेवं देवो वनस्पतिः। जुषेता९ हविः। होतर्यजं। पिप्रीहि
देवा९ उशतो यविष्ठ। विद्वा९ ऋतू९रऋतुपते यजेह। ये दैव्या

नूनमर्थं कृत्वी पाथासि सप्त च॥ _____ [११]

अयाङ्मनस्पतेः प्रिया पाथांसि। अयाङ्मनानामाज्यपानां प्रिया
धामानि। यक्षदग्नेरहोतुः प्रिया धामानि। यक्षध्वं महिमानम्।
आयंजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः। जुषतां
हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः। पार्वक शोचे वेष्ट्वं हि
यज्वां। ऋता यंजासि महिना वियद्भूः। हव्या वह यविष्ठ या ते
अद्य॥३२॥

धामा॑नि भूरे॑कं च॥ _____ [१२]

दे॒वं ब॒र्हिः सु॒दे॒वं दे॒वैः स्या॑त्सु॒वीरं॑ वी॒रैर्व॑स्तो॑र्वृ॒ज्येता॑क्तोः

प्रभ्रियेतात्यन्यात्राया बरुहिष्मंतो मदेम वसुवने वसुधेयस्य
 वेतु यज। देवीद्वारः सङ्घाते विद्वीर्यामञ्छिथिरा ध्रुवा देवहूतौ
 वत्स ईमेनास्तरुण आमिमीयात्कुमारो वा नवजातो मैना
 अर्वा रेणुककाटः पृणग्वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवी
 उषासानक्ताऽद्यास्मिन् यज्ञे प्रयत्यहेतामपि नूनं दैवीर्विशः
 प्रायांसिष्टाः सुप्रीते सुधिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज।
 देवी जोष्ट्री वसुधिते ययोरन्याऽद्याद्वेषांसि युयवदान्यावक्षद्वसु
 वार्याणि यजमानाय वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवी
 ऊर्जाहुती इषमूर्जमन्यावक्षत्सग्धिः सपीतिमन्या नवेन पूर्वं
 दयमानाः स्याम पुराणेन नवं तामूर्जमूर्जाहुती ऊर्जयमाने
 अधातां वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज। देवा दैव्या होतारा
 नेष्टारा पोतारा हुताघंशसावाभरद्वसू वसुवने वसुधेयस्य
 वीतां यज। देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रो देवीरिडा सरस्वती भारती
 द्या भारत्यादित्यैरस्पृक्षत्सरस्वतीमः रुद्रैर्यज्ञमावीदिहैवेडया
 वसुमत्या सधुमादं मदेम वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज।
 देवो नराशः सस्त्रिशीरूषा षडक्षः शतमिदेनशितिपृष्ठा आदधति
 सहस्रमीं प्रवहन्ति मित्रावरुणेदस्य होत्रमरूहतो बृहस्पतिः
 स्तोत्रमश्विनाऽऽध्वर्यवं वसुवने वसुधेयस्य वेतु यज। देवो
 वनस्पतिर्वरूषप्रावा घृतनिर्णिग्धामग्रेणास्पृक्षदन्तरिक्षं मध्येनाप्राः

पृथिवीमुपरेणाद९हीद्वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवं
 बर्हिर्वारितीनां निधेधाऽसि प्रच्युतीनामप्रच्युतन्निकामधरणं
 पुरुस्पारुहं यशस्वदेना बर्हिषाऽन्या बर्हीऽप्यभि प्याम वसुवने
 वसुधेयस्य वेतु यजं। देवो अग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा मन्द्रः कविः
 सत्यमन्माऽऽयजी होता होतुर्होतुरायजीयानग्रे यान्देवानयाड्या९
 अपिप्रेर्ये तै होत्रे अमथ्सत ता९ संसनुषी९ होत्रां देवङ्गमान्दिवि
 देवेषु यज्ञमेरयेम९ स्विष्टकृच्चाग्रे होताऽभूर्वसुवने वसुधेयस्य
 नमोवाके वीहि यजं॥३३॥

यजेकं च॥

[१३]

देवं बर्हिः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवीद्वारिः। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु। देवी उषासानक्ता। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्।
 देवी जोष्टी। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्। देवी ऊर्जाहुती। वसुवने
 वसुधेयस्य वीताम्॥३४॥

देवा दैव्या होतांरा। वसुवने वसुधेयस्य वीताम्।
 देवीस्तिस्त्रस्त्रिस्तो देवीः। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु। देवो
 नराश९सः। वसुवने वसुधेयस्य वेतु। देवो वनस्पतिः। वसुवने
 वसुधेयस्य वेतु। देवं बर्हिर्वारितीनाम्। वसुवने वसुधेयस्य
 वेतु॥३५॥

देवो अग्निः स्विष्टकृत्। सुद्रविणा मन्द्रः कविः। सत्यमन्मायजी

होता॑। होतु॑रहोतुराय॑जीयान्। अग्ने॑ यान्दे॒वानया॑द। या॑ अपि॑प्रेः।
 ये ते॑ हो॒त्रे अम॑त्सत। ता॑ सं॒स॒नुषी॑ हो॒त्रा॑न्देवङ्ग॒माम्। दि॒वि
 दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्। स्वि॒ष्ट॒कृ॒चाग्ने॑ होता॑ऽभूः। व॒सु॒वने॑ व॒सु॒धेय॑स्य
 नमो॒वा॒के वी॑हि॥ ३६॥

वी॒तां वे॒त्वभू॑रेकं च॥

[१४]

अ॒ग्नि॒म॒द्य हो॒ता॑र॒मवृ॑णीता॒यं यज॑मानः पच॑न्प॒त्तीः
 पच॑न्पु॒रोडा॑शं ब॒ध्नन्नि॒न्द्रा॒ग्नि॒भ्यां छा॒गं सूप॑स्था अ॒द्य दे॒वो
 वन॑स्पति॑रभवदिन्द्रा॒ग्नि॒भ्यां छा॒गेना॑घ॒स्तान्तं मे॑द॒स्तः प्र॒ति-
 प॒च॒ताग्र॑भीष्टा॒मवी॑वृ॒धेतां पु॒रोडा॑शेन॒ त्वाम॑द्य॒र्षं आ॑र्षेय ऋ॒षीणां
 नपा॑दवृणीता॒यं यज॑मानो ब॒हुभ्य॑ आ सङ्ग॑तेभ्य ए॒ष मे॑ दे॒वेषु॑ व॒सु
 वा॒र्या य॑क्ष्यत॒ इति॑ ता या दे॒वा दे॒व॒दाना॑न्यदु॒स्तान्य॑स्मा॒ आ च॑
 शा॒स्वा च॑ गुर॒स्वेषि॑तश्च॒ हो॒तर॑सि॒ भद्र॑वा॒च्याय॑ प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः
 सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता ब्रू॑हि॥ ३७॥

अ॒ग्नि॒म॒द्यैक॑म्॥

[१५]

अ॒ञ्ज॒न्ति हो॒ता य॑क्ष॒त्समि॑द्धो अ॒द्याग्नि॑रजै॒द्व्यां जु॑प॒स्वा वृ॑त्र॒हणा गी॑र्भि॒स्त्व॑ ह्याभ॑रत॒मुपो॑ह॒ यद्दे॒वं
 ब॒र्हिः सु॑दे॒वं दे॒वं ब॒र्हिर्अ॒ग्नि॒म॒द्य पञ्च॑दश॥ १५॥
 अ॒ञ्ज॒न्त्य॒ग्नि॑रहो॒ता नो गी॑र्भि॒रुपो॑ ह॒ यद्वि॑दथ॒ वा॒जिनः॑ स॒प्तत्रि॑ंशत्॥ ३७॥
 अ॒ञ्ज॒न्ति सू॒क्ताब्रू॑हि॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

सर्वान् वा ए॒षोऽग्नौ॑ कामान्प्रवेशयति। योऽग्नीन॑न्वा॒धाय॑
व्रतमु॒पैति॑। सयदनि॑ष्ट्वा प्रया॒यात्। अकाम॑प्रीता ए॒नं कामा॑
नानुप्रया॑युः। अ॒तेजा अ॑वीर्यः स्यात्। स जु॑हुयात्। तुभ्यं॑ ता
अ॒ङ्गिर॑स्तम। विश्वाः॑ सु॒क्षित॑यः पृथक्। अग्ने॑ कामा॑य येमि॒र॒ इति॑।
कामा॑ने॒वास्मि॑न्दधाति॥१॥

काम॑प्रीता ए॒नं कामा॑ अनु प्रया॑न्ति। तेज॒स्वी वी॒र्या॑वान्भवति।
सन्त॑ति॒र्वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। योऽग्नीन॑न्वा॒धाय॑ व्रतमु॒पैति॑। स यदु॒द्वाय॑ति।
विच्छि॑त्तिरे॒वास्य॑ सा। तं प्राश्च॑मुद्धृत्य। मन॒सोप॑तिष्ठेत्। मनो॒ वै
प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॒त्यो य॒ज्ञः॥२॥

मन॑सै॒व य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भूरि॒त्याह॑। भूतो॒ वै प्र॒जा-
प॑तिः। भूति॑मे॒वोपै॑ति। वि वा ए॒ष इन्द्रि॑येण॑ वीर्येण॑र्ध्यते।
यस्याऽऽहि॑ताग्नेर॒ग्निर॑प॒क्षाय॑ति। याव॑च्छम्य॒या प्र॒विध्यै॑त्। यदि॑
ताव॑दप॒क्षायै॑त्। त॑ सम्भ॑रेत्। इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र उ॑ त॒ एक॑म्॥३॥

तृतीये॑न॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व। संवेश॑नस्त॒नुवै॑ चारु॑रेधि। प्रि॒ये
दे॒वानां॑ प॒रमे॑ ज॒नित्र॒ इति॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॑ सम्भ॑रति। सै॒व ततः॑
प्राय॑श्चित्तिः। यदि॑ पर॒स्तराम॑प॒क्षायै॑त्। अनु॒प्रया॑याव॑स्येत्। सो ए॒व
ततः॑ प्राय॑श्चित्तिः। ओष॑धी॒र्वा ए॒तस्य॑ प॒शून्प॑यः प्रवि॑शति। यस्य॑

हविषे वत्सा अपाकृता धयन्ति॥४॥

तान् यदुह्यात्। यातया॑न्ना हविषा यजेत। यन्न दुह्यात्।
य॒ज्ञप॒रुर॒न्तरि॑यात्। वा॒य॒व्यां॑ यवा॒गूं॑ निर्व॑पेत्। वा॒युर्वै॑ पय॑सः
प्रदा॑पयि॒ता। स ए॒वास्मै॑ पयः॒ प्रदा॑पयति। पयो॒ वा ओष॑धयः।
पयः॒ पयः॑। पय॑सै॒वास्मै॑ पयोऽव॑ रुन्धे॥५॥

अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
अ॒न्य॒त॒रान् वा ए॒ष दे॒वा॒न्भा॒ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयति। ये यज॑मानस्य
सा॒यं गृ॒हमा॒ गच्छ॑न्ति। यस्य॑ सायं दु॒ग्धं॑ ह॒विरा॑र्तिमा॒र्च्छति॑।
इन्द्रा॑य व्री॒हीन्नि॒रुप्यो॑प॒ वसे॑त्। पयो॒ वा ओष॑धयः। पय॑ ए॒वाऽऽर॑भ्य
गृही॒त्वोप॑ वसति। यत्प्रा॒तः स्या॑त्। तच्छृ॒तं कुर्या॑त्॥६॥

अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात्। इन्द्रिये एवास्मै समीचीं
दधाति। पयो॒ वा ओष॑धयः। पयः॒ पयः॑। पय॑सै॒वास्मै॑ पयोऽव॑
रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकुर्यात्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
उ॒भया॑न् वा ए॒ष दे॒वा॒न्भा॒ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयति। ये यज॑मानस्य सा॒यं
च प्रा॒तश्च॑ गृ॒हमा॒ गच्छ॑न्ति। यस्यो॒भयं॑ ह॒विरा॑र्तिमा॒र्च्छति॑॥७॥

ऐन्द्रं पञ्चशरावमोदनं निर्वपेत्। अ॒ग्निं दे॒वता॑नां प्रथ॒मं य॑जेत्।
अ॒ग्निमु॑खा ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति। अ॒ग्निं वा अ॒न्व॒न्या दे॒वताः॑।
इन्द्र॑म॒न्व॒न्याः। ता ए॒वोभ॑यीः प्रीणाति। पयो॒ वा ओष॑धयः।
पयः॒ पयः॑। पय॑सै॒वास्मै॑ पयोऽव॑ रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे

व॒ध्सान॒पाकु॑र्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अ॒र्धो वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञस्य॑ मीयते। यस्य॒
व्रत्ये॑ऽह॒न्पत्य॑नालम्भुका भव॑न्ति। ताम॑प॒रुध्य॑ यजेत। सर्वे॑णैव य॒ज्ञेन॑
यजते। तामि॒द्वोप॑ ह्वयेत। अमू॒हम॑स्मि। सा त्वम्। द्यौर॒हम्। पृथि॒वी
त्वम्। सामा॒हम्। ऋ॒त्नम्। तावेहि॑ सम्भ॑वाव। स॒ह रेता॑ दधाव॒है।
पु॒५से पु॒त्राय॑ वेत्त॑वै। रा॒यस्पोषा॑य सुप्रजा॒स्त्वाय॑ सुवीर्या॒येति॑। अ॒र्ध
ए॒वैना॒मुप॑ ह्वयते। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

दधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादच्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमद्यौ च (सर्वान् वि वै यदि
परस्तरामोषधीरन्यतरानुभयान्धौ वै॥)॥ [१]

यद्विष्य॑ण्णेन जुहुयात्। अप्र॑जा अप॒शुर्यज॑मानः स्यात्।
यदना॑यतने नि॒नये॑त्। अ॒नाय॑तनः स्या॑त्। प्रा॒जाप॒त्यय॑र्चा
व॒ल्मीक॑वपायाम॑व नयेत्। प्रा॒जाप॒त्यो वै व॒ल्मीकः॑। य॒ज्ञः
प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तावेव य॒ज्ञं प्र॑तिष्ठापयति। भूरि॒त्याह॑। भूतो॑ वै
प्र॒जाप॑तिः॥१०॥

भूति॑मेवोपैति। तत्कृ॒त्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्॥
सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्की॒टाव॑पन्नेन जुहुयात्। अप्र॑जा
अप॒शुर्यज॑मानः स्यात्। यदना॑यतने नि॒नये॑त्। अ॒नाय॑तनः
स्या॑त्। म॒ध्यमे॑न॒ पर्णे॑न द्यावापृथि॒व्यय॑र्चाऽन्तः परि॒धि नि॑नयेत्।
द्यावापृथि॒व्योरे॒वैन॑त्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृ॒त्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्॥ सैव ततः

प्रायश्चित्तिः। यदववृष्टेन जुहुयात्। अपरूपमस्याऽऽत्मञ्जायेत।
 किलासो वास्यादरशसो वा। यत्प्रत्येयात्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्। स
 जुहुयात्। मित्रो जनोन्कल्पयति प्रजानन्॥१२॥

मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम्। मित्रः कृष्टीरनिमिषाऽभि
 चष्टे। सत्यायं हव्यं घृतवञ्जुहोतेति। मित्रेणैवैनत्कल्पयति।
 तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
 यत्पूर्वस्यामाहुत्या५ हुतायामुत्तराऽऽहुतिः स्कन्देत्। द्विपाद्भिः
 पशुभिर्यजमानो व्यृध्येत। यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥१३॥

चतुष्पाद्भिः पशुभिर्यजमानो व्यृध्येत। यत्र वेत्थं वनस्पते
 देवानां गुह्या नामानि। तत्र हव्यानि गामयेति वानस्पत्ययर्चा
 समिधमाधाय। तूष्णीमेव पुनर्जुहुयात्। वनस्पतिर्नैव यज्ञस्यार्ता
 चानार्ता चाऽऽहुती वि दाधार। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा
 पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङङ्गारः
 स्कन्देत्। अध्वर्यवे च यजमानाय चाकं स्यात्॥१४॥

यदक्षिणा। ब्रह्मणे च यजमानाय चाकं स्यात्। यत्प्रत्यक्।
 होत्रे च पत्नियै च यजमानाय चाकं स्यात्। यदुदङ्। अग्नीधे
 च पशुभ्यश्च यजमानाय चाकं स्यात्। यदभिजुहुयात्। रुद्रोऽस्य
 पशून्धातुकः स्यात्। यन्नाभिजुहुयात्। अशान्तः प्रहियेत॥१५॥

सुवस्य बुध्नेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा

यजमानस्तमत्। नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते। नमो
 यत्र निषीदसि। अमुं मा हिंसीरमुं मा हिंसीरिति येन
 स्कन्देत्। तं प्रहरेत्। सहस्रशृङ्गो वृषभो जातवेदाः। स्तोमपृष्ठो
 घृतवान्त्सुप्रतीकः। मा नो हासीन्मेत्थितो नेत्वा जहाम। गोपोषं
 नो वीरपोषं च यच्छेति। ब्रह्मणैवेनं प्र हरति। सैव ततः
 प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वै प्रजापतिः स्थापयति प्रजान्त्रभि जुहुयात्स्याद्विद्येत जहाम त्रीणि च (यद्विष्वण्णेन प्राजापत्यया यत्कीटा
 मंथ्यमेन यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राडङ्गारो यदक्षिणा यत्प्रत्यग्यदुदङ्गः॥)॥—[२]

वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते। यस्याऽऽहिताग्नेरग्निर्मथ्य-
 मानो न जायते। यत्रान्यं पश्येत्। तत आहृत्य होतव्यम्।
 अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। यद्यन्यत्र विन्देत्। अजायां
 होतव्यम्। आग्नेयी वा एषा। यदजा। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं
 भवति॥१७॥

अजस्य तु नाश्नीयात्। यदजस्याश्नीयात्। यामेवाग्नावाहुतिं
 जुहुयात्। तामद्यात्। तस्मादजस्य नाशयम्। यद्यजान्न विन्देत्।
 ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते होतव्यम्। एष वा अग्निर्वैश्वानरः।
 यद्ब्राह्मणः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥१८॥

ब्राह्मणं तु वंसत्यै नाप रुन्ध्यात्। यद्ब्राह्मणं वंसत्या
 अपरुन्ध्यात्। यस्मिन्नेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तं भागधेयेन
 व्यर्धयेत्। तस्माद्ब्राह्मणो वंसत्यै नापरुध्यः। यदि ब्राह्मणं

न विन्देत्। दर्भस्तम्बे होतव्यम्। अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः।
अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। दर्भांस्तु नाध्यासीत्॥१९॥

यद्दर्भान्ध्यासीत्। यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामध्यासीत्।
तस्माद्दर्भा नाध्यासितव्याः। यदि दर्भान्न विन्देत्। अप्सु होतव्यम्।
आपो वै सर्वा देवताः। देवतास्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति।
आपस्तु न परिचक्षीत्। यदापः परिचक्षीत्॥२०॥

यामेवापस्वाहुतिं जुहुयात्। तां परिचक्षीत्। तस्मादापो न
परिचक्ष्याः। मेध्या च वा एतस्यामेध्या च तनुवौ सः सृज्येते।
यस्याऽऽहिताग्नेरन्यैरग्निभिर्ग्नयः सः सृज्यन्ते। अग्नये विविचये
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। मेध्यां चैवास्यामेध्यां च तनुवौ
व्यावर्तयति। अग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव व्रतपतिं स्वेन भागधेयेनोप धावति। स एवैनं व्रतमा
लम्बयति॥२१॥

गर्भं स्रवन्तमगदमंकः। अग्निरिन्द्रस्त्वष्टा बृहस्पतिः।
पृथिव्यामव चुश्चोतैतत्। नाभिप्राप्तौति निर्ऋतिं पराचैः। रेतो
वा एतद्वार्जिनमाहिताग्नेः। यदग्निहोत्रम्। तद्यत्स्रवेत्। रेतो-
ऽस्य वार्जिनं स्रवेत्। गर्भं स्रवन्तमगदमंकरित्याह। रेतं
एवास्मिन्वार्जिनं दधाति॥२२॥

अग्निरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। रेतं एव तदधाति। इन्द्र-

इत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। त्वष्टेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां
मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति। बृहस्पतिरित्याह।
ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवास्मै प्रजाः प्र जनयति।
पृथिव्यामव चुश्नोतैतदित्याह। अस्यामेवैनत्प्रतिष्ठापयति।
नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैरित्याह। रक्षसामपहत्यै॥२३॥

अजाऽग्रावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत् परिचक्षीत् लम्बयति दधाति देवानां बृहस्पतिः पञ्च च
(वि वै यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य दर्भस्तुम्बैऽप्सु होतव्यम्)॥ [३]

याः पुरस्तात्प्रस्रवन्ति। उपरिष्ठाथ्सर्वतश्च याः। तार्भी
रश्मिपवित्राभिः। श्रद्धां यज्ञमा रभे। देवा गातुविदः। गातुं यज्ञाय
विन्दत। मनसस्पतिना देवेन। वाताद्यज्ञः प्र युज्यताम्। तृतीयस्यै
दिवः। गायत्रिया सोम आभृतः॥२४॥

सोमपीथाय सन्नयितुम्। वक्त्रमन्तरमा ददे। आपो देवीः
शुद्धाः स्थ। इमा पात्राणि शुन्धत। उपातङ्काय देवानाम्।
पर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो अग्नियासु। पयो वत्सेषु
पय इन्द्राय हविषे धियस्व। गायत्री पर्णवल्केन। पयः सोमं
करोत्विमम्॥२५॥

अग्निं गृह्णामि सुरथं यो मयोभूः। य उद्यन्तमारोहति सूर्यमहै।
आदित्यं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम्। श्वो यज्ञाय रमतां देवताभ्यः।
वसून्नुद्रानादित्यान्। इन्द्रेण सह देवताः। ताः पूर्वः परि गृह्णामि। स्व
आयतने मनीषया। इमामूर्जं पञ्चदशीं ये प्रविष्टाः। तान्देवान्परि

गृह्णामि पूर्वः॥२६॥

अ॒ग्निर्ह॑व्य॒वाडि॑ह ताना व॑हतु। पौ॒र्ण॒मा॒स॒ः ह॒विरि॑दमे॒षां
मयि॑। आ॒मा॒वा॒स्य॒ः ह॒विरि॑दमे॒षां मयि॑। अ॒न्त॒रा॒ऽग्नी प॒शवः॑।
दे॒व॒स॒ः स॒द॒मा ग॑मन्। तान्पूर्वः॑ परि॑ गृह्णामि। स्व आ॒यत॑ने
मनी॒षया॑। इ॒ह प्र॒जा वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्। अ॒ग्निं गृ॒हप॑तिम॒भि
सं॒वसा॑नाः। ताः पूर्वः॑ परि॑ गृह्णामि॥२७॥

स्व आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। इ॒ह प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्।
अ॒ग्निं गृ॒हप॑तिम॒भि सं॒वसा॑नाः। तान्पूर्वः॑ परि॑ गृह्णामि। स्व आ॒यत॑ने
मनी॒षया॑। अ॒यं पि॑तृ॒णाम॒ग्निः। अवा॑डु॒व्या पि॑तृभ्य॒ आ। तं पूर्वः॑ परि॑
गृह्णामि। अवि॑षन्नः पि॒तुं क॑रत्। अज॑स्रं त्वा॒ः सं॒भापा॑लाः॥२८॥

वि॒ज॒यभा॑ग॒ः स॒मि॒न्ध॒ताम्। अ॒ग्ने दी॒दाय॑ मे स॒भ्य। विजि॑त्यै
श॒रदः॑ श॒तम्। अ॒न्नमा॑वस॒थीय॑म्। अ॒भि ह॑राणि श॒रदः॑ श॒तम्।
आ॒व॒स॒थे श्रि॑यं म॒न्त्रम्। अहि॑र्बु॒ध्नियो॑ नि य॑च्छतु। इ॒दम॒हम॒ग्नि-
ज्यै॑ष्ठेभ्यः। वसु॑भ्यो य॒ज्ञं प्र॑ब्रवीमि। इ॒दम॒हमिन्द्र॑ज्यैष्ठेभ्यः॥२९॥

रु॒द्रेभ्यो॑ य॒ज्ञं प्र॑ ब्रवीमि। इ॒दम॒हं वरु॑णज्यैष्ठेभ्यः। आ॒दि॒त्येभ्यो॑
य॒ज्ञं प्र॑ ब्रवीमि। प॒यंस्व॒तीरोष॑धयः। प॒यंस्व॒द्वीरु॑धां प॒यः। अ॒पां
प॒यंसो॑ यत्प॒यः। तेन॒ मामिन्द्र॑ स॒ः सृ॑ज। अ॒ग्ने व्र॑तपते व्र॒तं
च॑रिष्यामि। तच्छ॑केयं तन्मे रा॒ध्यता॑म्। वा॒यो व्र॑तपत् आ॒दि॒त्य
व्र॑तपते॥३०॥

व्र॒ताना॑ व्र॑तपते व्र॒तं च॑रिष्यामि। तच्छ॑केयं तन्मे

राध्यताम्। इमां प्राचीमुदीचीम्। इषमूर्जमभि सङ्स्कृताम्।
 बहुपर्णामशुष्काग्राम्। हरामि पशुपामहम्। यत्कृष्णो रूपं कृत्वा।
 प्राविशस्त्वं वनस्पतीन्। ततस्त्वामैकविंशतिधा। सम्भरामि
 सुसम्भृतां॥३१॥

त्रीन्परिधीः स्तिस्रः समिधः। यज्ञायुरनुसञ्चरान्। उपवेपं मेक्षणं
 धृष्टिम्। सं भरामि सुसम्भृतां। या जाता ओषधयः। देवेभ्यस्त्रियुगं
 पुरा। तासां पर्व राध्यासम्। परिस्तरमाहरन्। अपां मेध्यं यज्ञियम्।
 सदेवः शिवमस्तु मे॥३२॥

आच्छेत्ता वो मा रिषम्। जीवानि शरदः शतम्। अपरिमितानां
 परिमिताः। सन्नह्ये सुकृताय कम्। एनो मा निगाङ्कतमच्चनाहम्।
 पुनरुत्थाय बहुला भवन्तु। सकृदाच्छिन्नं बरुहिरूणामृदु। स्योनं
 पितृभ्यस्त्वा भराम्यहम्। अस्मिन्त्सीदन्तु मे पितरः सोम्याः।
 पितामहाः प्रपितामहाश्चानुगैः सह॥३३॥

त्रिवृत्पलाशे दर्भः। इयान्प्रादेशसंमितः। यज्ञे पवित्रं
 पोतृतमम्। पयो हव्यं करोतु मे। इमौ प्राणापानौ। यज्ञस्याङ्गानि
 सर्वशः। आप्याययन्तौ सञ्चरताम्। पवित्रे हव्यशोधने। पवित्रे स्थो
 वैष्णवी। वायुर्वा मनसा पुनातु॥३४॥

अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां
 पोतारौ। पवित्रे हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्। त्वया

यज्ञो जायते विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्। त्वया
होता सन्तनोत्यर्धमासान्। त्रयस्त्रिंशोऽसि तन्तूनाम्। पवित्रेण
सहागहि॥३५॥

शिवेयं रज्जुरभिधानी। अघ्नियामुपं सेवताम्। अप्रस्रं साय
यज्ञस्य। उखे उपदधाम्यहम्। पशुभिः सन्नीतं बिभृताम्। इन्द्राय
शृतं दधि। उपवेषोऽसि यज्ञाय। त्वां परिवेषमधारयन्। इन्द्राय
हविः कृण्वन्तः। शिवः शग्मो भवासि नः॥३६॥

अमृन्मयन्देवपात्रम्। यज्ञस्याऽऽयुषि प्र युज्यताम्। तिरः
पवित्रमतिनीताः। आपो धारय मातिगुः। देवेनं सवित्रोत्पूताः।
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः। गां दौहपवित्रे रज्जुम्। सर्वा पात्राणि
शुन्धत। एता आ चरन्ति मधुमद्गुहानाः। प्रजावतीर्यशसो
विश्वरूपाः॥३७॥

बह्वीर्भवन्तीरुपजायमानाः। इह व इन्द्रो रमयतु गावः। पूषा
स्थ। अयक्ष्मा वः प्रजया सः सृजामि। रायस्पोषेण बहुलाभवन्तीः।
ऊर्जं पयः पिन्वमाना घृतं च। जीवो जीवन्तीरुपवः सदेयम्।
द्यौश्चेमं यज्ञं पृथिवी च सन्दुहाताम्। धाता सोमैः सह वातेन
वायुः। यजमानाय द्रविणं दधातु॥३८॥

उथ्सं दुहन्ति कलशं चतुर्विलम्। इडां देवीं मधुमतीं
सुवर्विदम्। तदिन्द्राग्नी जिन्वतः सूनृतावत्। तद्यजमानममृतत्वे

दधातु। कामधुक्षः प्र णो ब्रूहि। इन्द्राय हविरिन्द्रियम्। अमूं
यस्यां देवानाम्। मनुष्याणां पयो हितम्। बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यः।
हव्यमा प्यायतां पुनः॥३९॥

वथ्सेभ्यो मनुष्येभ्यः। पुनर्दोहाय कल्पताम्। यज्ञस्य सन्तति-
रसि। यज्ञस्य त्वा सन्ततिमनु सन्तनोमि। अदस्तमसि विष्णवे त्वा।
यज्ञायपि दधाम्यहम्। अद्विररिक्तेन पात्रेण। याः पूताः परिशेरते।
अयं पयः सोमं कृत्वा। स्वां योनिमपि गच्छतु॥४०॥

पूर्णवल्कः पवित्रम्। सौम्यः सोमाद्धि निर्मितः। इमौ पूर्णं
च दुर्भं च। देवानां हव्यशोधनौ। प्रातर्वेषाय गोपाय। विष्णो
हव्यं हि रक्षसि। उभावग्नी उपस्तृणते। देवता उपवसन्तु मे।
अहं ग्राम्यानुप वसामि। मह्यं गोपतये पशून्॥४१॥

आभृत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसुम्भृतां मे
सह पुनातु गहि नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून् (याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा इह पशवोऽयं
पितृणामग्निः।)॥

[४]

देवां देवेषु पराक्रमध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु। द्वितीयास्तृतीयेषु।
त्रिरेकादशा इह माऽवत। इदं शंकेयं यदिदं करोमि। आत्मा
करोत्वात्मनै। इदं करिष्ये भेषजम्। इदं मे विश्वभेषजा। अश्विना
प्रावतं युवम्। इदमहं सेनाया अभीत्वर्यै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्य ज्योतिर्वि भाहि। महत इन्द्रियाय। आ
प्यायतां घृतयोनिः। अग्निरहव्याऽनु मन्यताम्। खमङ्ख त्वचमङ्ख।

सुरूपं त्वां वसुविदम्। पशूनां तेजसा। अग्रये जुष्टमभि धारयामि।
स्योनं ते सदनं करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्त्सीदामृते प्रति
तिष्ठ। व्रीहीणां मेधं सुमनस्यमानः। आर्द्रः प्रथस्त्रुर्भुवनस्य गोपाः।
शृत उथ्न्नाति जनिता मतीनाम्। यस्तं आत्मा पशुषु प्रविष्टः।
देवानां विष्टामनु यो वितस्थे। आत्मन्वान्त्सोम घृतवान् हि भूत्वा।
देवानांच्छु सुवर्विन्द यजमानाय मह्यम्। इरा भूतिः पृथिव्यै रसो
मोत्क्रमीत्॥४४॥

देवाः पितरः पितरो देवाः। योऽहमस्मि स सन् यजे।
यस्यास्मि न तमन्तरेमि। स्वं मं इष्टं स्वं दत्तम्। स्वं पूर्तं
स्वं श्रान्तम्। स्वं हुतम्। तस्य मेऽग्निरुपद्रष्टा। वायुरुपश्रोता।
आदित्योऽनुख्याता। द्यौः पिता॥४५॥

पृथिवी माता। प्रजापतिर्बन्धुः। य एवास्मि स सन् यजे।
मा भेर्मा संविक्था मा त्वां हिंसिषम्। मा ते तेजोऽपं
क्रमीत्। भरतमुद्धरेमनुषिञ्च। अवदानानि ते प्रत्यवदास्यामि।
नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। यदवदानानि तेऽवघ्न।
विलोमाकार्षमात्मनः॥४६॥

आज्येन प्रत्यनज्म्येनत्। तत् आ प्यायतां पुनः। अज्यायो
यवमात्रात्। आव्याधात्कृत्यतामिदम्। मा रूरुपाम यज्ञस्य। शुद्धं

स्विष्टमिदं हविः। मनुना दृष्टां घृतपदीम्। मित्रावरुणसमीरिताम्।
दक्षिणार्धादसम्भिन्दन्। अवद्याम्येकतोमुखाम्॥४७॥

इडे भागं जुषस्व नः। जिन्व गा जिन्वार्वतः। तस्यास्ते
भक्षिवाणः स्याम। सर्वात्मानः सर्वगणाः। ब्रध्र पिन्वस्व। ददतो
मे मा क्षायि। कुर्वतो मे मोषदसत्। दिशां कृत्तिरसि। दिशो मे
कल्पन्ताम्। कल्पन्तां मे दिशः॥४८॥

दैवींश्च मानुषींश्च। अहोरात्रे मे कल्पेताम्। अर्धमासा मे
कल्पन्ताम्। मासां मे कल्पन्ताम्। ऋतवो मे कल्पन्ताम्। संवत्सरो
मे कल्पताम्। कृत्तिरसि कल्पन्तां मे। आशानां त्वाऽऽशापालेभ्यः।
चतुर्भ्यो अमृतैभ्यः। इदं भूतस्याध्यक्षेभ्यः॥४९॥

विधेम हविषा वयम्। भजतां भागी भागम्। मा भागो-
ऽभक्त। निरभागं भजामः। अपस्पिन्व। ओषधीर्जिन्व। द्विपात्पाहि।
चतुष्पादव। दिवो वृष्टिमेरय। ब्राह्मणानामिदं हविः॥५०॥

सोम्यानां सोमपीथिनाम्। निर्भक्तो ब्राह्मणः। नेहा
ब्राह्मणस्यास्ति। समङ्कां बर्हिर्हविषा घृतेन। समादित्यैर्वसुभिः
सं मरुद्भिः। समिन्द्रेण विश्वेभिर्देवेभिर्ङ्गाम्। दिव्यं नभो गच्छतु
यत्स्वाहा। इन्द्राणीवाविधवा भूयासम्। अदितिरेव सुपुत्रा।
अस्थूरि त्वा गार्हपत्य॥५१॥

उपनिषदे सुप्रजास्त्वाय। सं पत्नी पत्यां सुकृतेन गच्छताम्।

य॒ज्ञस्य॑ यु॒क्तौ धुर्या॑वभूताम्। स॒ञ्जाना॑नौ विज॑हतामरा॑तीः। दि॒वि
ज्योति॑र॒ज॒र॒मा र॑भेताम्। दश॑ते त॒नुवो॑ य॒ज्ञ य॒ज्ञियाः॑। ताः प्री॑णातु
यज॑मानो घृ॒तेन॑। ना॒रि॒ष्ठयोः॑ प्र॒शिष॑मीड॑मानः। दे॒वानां॑ दै॒व्येऽपि॑
यज॑मानोऽमृतोऽभूत्। यं वा॑ दे॒वा अ॑कल्पयन्॥५२॥

ऊ॒र्जो भा॒ग॑ श॒त॒क्रतू॑। ए॒तद्वा॑ तेन॑ प्री॒णानि॑। तेन॑
तृ॒प्यत॑म॒ह॒हौ। अ॒हं दे॒वानां॑ सु॒कृता॑मस्मि लो॒के। म॒मेद॑मिष्टं न
मि॒थुर्भ॑वाति। अ॒हं ना॑रि॒ष्ठाव॑नु॒ यजामि॑ वि॒द्वान्। यद॑भ्या॒मिन्द्रो॑
अ॒द॒धाद्वा॑ग॒धेय॑म्। अ॒दा॑र॒सृ॒द्धव॑त दे॒वसो॑म। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे म॑रुतो
मृ॒डता॑ नः। मा नो॑ वि॒दद॑भि॒भामो॑ अश॑स्तिः॥५३॥

मा नो॑ वि॒दद्वृ॒जना॑ द्वे॒ष्ट्या या॑। ऋ॒षभं॑ वा॒जिनं॑ व॒यम्। पूर्ण॑मासं
यजाम॑हे। स नो॑ दो॒हता॑ सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्त्रिण॑म्।
प्रा॒णाय॑ सु॒राध॑से। पूर्ण॑मासाय॒ स्वाहा॑। अ॒मा॒वा॒स्या सु॑भगा
सु॒शेवा॑। धे॒नुरि॑व भूय॒ आप्या॑य॒माना॑। सा नो॑ दो॒हता॑ सु॒वीर्य॑म्।
रा॒यस्पोष॑ सह॒स्त्रिण॑म्। अ॒पा॒नाय॑ सु॒राध॑से। अ॒मा॒वा॒स्यायै॑
स्वाहा॑। अ॒भि स्तृ॑णीहि॒ परि॑ धेहि॒ वेदि॑म्। जा॒मिं मा हि॑सीरमु॒या
शया॑ना। होतृ॑ष॒द॒ना हरि॑ताः सु॒वर्णाः॑। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य
ब्र॒ध्ने॥५४॥

अ॒भी॒त्वयै॑ करोमि॒ क्री॒मि॒त्पिता॑ऽऽत्मन॑ एक॒तो मु॑खां मे दि॒शोऽध्य॑क्षेभ्यो ह॒विर्गार्ह॑पत्या कल्पय॒न्नश॑स्तिः सा
नो॑ दो॒हता॑ सु॒वीर्य॑ स॒प्त च॑॥

[५]

परि॑स्तृणी॒त परि॑धत्ता॒ग्निम्। परि॑हितोऽ॒ग्निर्यज॑मानं भुनक्तु।

अपा९ रस॒ ओष॑धीना९ सुव॒र्णः। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य सन्तु
काम॒दुघाः॑। अ॒मुत्रा॒मुष्मि॑ल्लोके। भू॒पते॒ भुव॑नपते। म॒हतो॒ भूत॑स्य
पते। ब्र॒ह्माणं॑ त्वा वृणीमहे। अ॒हं भू॑पतिर॒हं भुव॑नपतिः। अ॒हं म॑हतो
भूत॑स्य पतिः॥५५॥

दे॒वेन॑ सवि॒त्रा प्र॑सूत॒ आर्त्वि॑ज्यं करिष्यामि। दे॒वं सवि॑तरे॒तं
त्वा॑ वृणते। बृह॒स्पतिं॑ दै॒व्यं ब्र॒ह्माण॑म्। तद॒हं मन॑से प्र ब्र॒वीमि। मनो॑
गाय॒त्रियै॑। गा॒य॒त्री त्रि॑ष्टुभै॑। त्रि॒ष्टु॒जग॑त्यै। जग॑त्यनु॒ष्टुभै॑। अ॒नु॒ष्टु॒क्प॒ङ्क्त्यै॑।
प॒ङ्क्तिः प्र॒जाप॑तये॥५६॥

प्र॒जाप॑तिर्वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑। वि॒श्वे दे॒वा बृह॑स्पतये।
बृह॒स्पति॑र्ब्रह्म॑णे। ब्रह्म॒ भूर्भुवः॑ सु॒वः। बृह॒स्पति॑र्दे॒वानां॑ ब्रह्मा। अ॒हं
म॑नु॒ष्या॒णाम्। बृह॑स्पते य॒ज्ञं गो॑पाय। इ॒दं तस्मै॑ ह॒र्म्यं क॑रोमि। यो
वो॑ दे॒वाश्चर॑ति ब्रह्म॒चर्य॑म्। मे॒धा॒वी दि॑क्षु मन॑सा तप॒स्वी॥५७॥

अ॒न्तर्दू॑तश्चरति॒ मानु॑षीषु। चतुः॑ शिखण्डा यु॒वतिः॑ सु॒पेशाः॑।
घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। म॒र्मृज्य॑मा॒ना म॑ह॒ते सौभ॑गाय। म॒ह्यं
धु॒क्ष्व॒ यज॑मानाय॒ कामा॑न्। भू॒मिर्भू॑त्वा म॑हि॒मानं॑ पु॒पोष॑। ततो॑ दे॒वी
व॑र्धयते॒ पया॑सि। य॒ज्ञिया॑ य॒ज्ञं वि च॑ यन्ति॒ शं च॑। ओष॑धी॒रापं॑
इ॒ह शक्नो॑रीश्च। यो मा॑ हृ॒दा मन॑सा॒ यश्च॑ वा॒चा॥५८॥

यो ब्रह्म॑णा॒ कर्म॑णा॒ द्वेष्टि॑ दे॒वाः। यः श्रु॑तेन॒ हृद॑येनेष्ण॒ता

च। तस्यैन्द्र वज्रेण शिरश्छिनद्भि। ऊर्णामृदु प्रथमानं स्योनम्।
 देवेभ्यो जुष्टं सदानाय बर्हिः। सुवर्गे लोके यजमानं हि
 धेहि। मां नाकस्य पृष्ठे परमे व्योमन्। चतुः शिखण्डा युवतिः
 सुपेशाः। घृतप्रतीका वयुनानि वस्ते। साऽऽस्तीर्यमाणा महते
 सौभगाय॥५९॥

सा मे धुक्व यजमानाय कामान्। शिवा च मे शग्मा चैधि।
 स्योना च मे सुषदा चैधि। ऊर्जस्वती च मे पयस्वती चैधि। इषमूर्जं
 मे पिन्वस्व। ब्रह्म तेजो मे पिन्वस्व। क्षत्रमोजो मे पिन्वस्व।
 विशं पुष्टिं मे पिन्वस्व। आयुरन्नाद्यं मे पिन्वस्व। प्रजां पशून्मे
 पिन्वस्व॥६०॥

अस्मिन् यज्ञ उपभूय इन्नु मे। अविक्षोभाय परिधीं दधामि।
 धर्ता धरुणो धरीयान्। अग्निर्द्वेषांसि निरितो नुदातै। विच्छिनद्भि
 विधृतीभ्यां सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः। विशो
 यन्त्राभ्यां विधमाम्येनान्। अहं स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः। विशो
 यन्त्रे नुदमाने अरातिम्। विश्वं पाप्मानममतिं दुर्मरायुम्॥६१॥

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके। धृतीं स्थो विधृती स्वधृती।
 प्राणान्मरि धारयतम्। प्रजां मरि धारयतम्। पशून्मरि धारयतम्।
 अयं प्रस्तर उभयस्य धर्ता। धर्ता प्रयाजानामुतानूयाजानाम्। स
 दाधार समिधो विश्वरूपाः। तस्मिन्श्नुचो अध्या सादयामि। आ
 रोह पथो जुहु देवयानान्॥६२॥

यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः। हिरण्यपक्षाऽजिरा सम्भृताङ्गा।
 वहांसि मा सुकृतां यत्र लोकाः। अवाहं बाध उपभृता सपत्नान्।
 जातान्भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः। दोहै यज्ञं सुदुघामिव
 धेनुम्। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे मथ्सपत्नाः। यो मा वाचा
 मनसा दुर्मरायुः। हृदाऽरातीयादभिदासदग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरं ध्रुवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्। अधरे
 मथ्सपत्नाः। ऋषभोऽसि शाक्रः। घृताचीनां सूनुः। प्रियेण नाम्ना
 प्रिये सदसि सीद। स्योनो मे सीद सुषदः पृथिव्याम्। प्रथयि प्रजयां
 पशुभिः सुवर्गे लोके। दिवि सीद पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो
 भूयासम्॥६४॥

अधरे मथ्सपत्नाः। इयं स्थाली घृतस्य पूर्णा। अच्छिन्नपयाः
 शतधार उत्सः। मारुतेन शर्मणा दैव्येन। यज्ञोऽसि सर्वतः श्रितः।
 सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः। सहस्रं
 मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः। प्रजापतिरसि सर्वतः
 श्रितः॥६५॥

सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः।
 सहस्रं मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः। इदमिन्द्रियममृतं
 वीर्यम्। अनेनेन्द्राय पशवोऽचिकित्सन्। तेन देवा अवतोप माम्।
 इहेषमूर्जं यशः सह ओजः सनेयम्। शृतं मरिचं श्रयताम्।
 यत्पृथिवीमचरत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासिञ्चद्वलमिन्द्रे प्रजापतिः। इदं तच्छुक्रं मधुं वाजिनीवत्।
 येनोपरिष्ठादधि नोन्महेन्द्रम्। दधि मां धिनोतु। अयं वेदः
 पृथिवीमन्विन्दत्। गुहां सतीं गहने गह्वरेषु। स विन्दतु
 यजमानाय लोकम्। अच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा करोतु। अयं यज्ञः
 समसदद्धविष्मान्। ऋचा साम्ना यजुषा देवताभिः॥६७॥

तेन लोकान्सूर्यवतो जयेम। इन्द्रस्य सुख्यममृतत्वमंश्याम्।
 यो नः कनीय इह कामयातै। अस्मिन् यज्ञे यजमानाय मह्यम्।
 अप तमिन्द्राग्नी भुवनान्नुदेताम्। अहं प्रजां वीरवतीं विदेय। अग्ने
 वाजजित्। वाजं त्वा सरिष्यन्तम्। वाजं जेष्यन्तम्। वाजिनं
 वाजजितम्॥६८॥

वाजजित्याये सं मांज्मि। अग्निमन्नादमन्नाद्याय। उपहूतो द्यौः
 पिता। उप मां द्यौः पिता ह्वयताम्। अग्निराग्नीध्रात्। आयुषे वर्चसे।
 जीवात्वै पुण्याय। उपहूता पृथिवी माता। उप मां माता पृथिवी
 ह्वयताम्। अग्निराग्नीध्रात्॥६९॥

आयुषे वर्चसे। जीवात्वै पुण्याय। मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यम्।
 विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु। बृहस्पतिस्तनुतामिमं नः। विश्वे
 देवा इह मादयन्ताम्। यन्तै अग्न आवृश्चामि। अहं वा क्षिपितश्चरन्।
 प्रजां च तस्य मूलं च। नीचैर्देवा नि वृश्चत॥७०॥

अग्ने यो नोऽभिदासन्ति। समानो यश्च निष्ठ्यः। इध्मस्यैव

प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदः। यं
चाऽऽहं द्वेष्मि यश्च माम्। सर्वाऽस्तानग्रे सन्दह। याऽश्चाहं द्वेष्मि
ये च माम्। अग्रे वाजजित्। वाजं त्वा ससृवाऽसम्॥७१॥

वाजं जिगिवाऽसम्। वाजिनं वाजजितम्। वाजजित्यायै
सम्माज्मि। अग्निमन्नादमन्नाद्याय। वेदिर्बर्हिः शृतऽ हविः। इध्मः
परिधयः सुचः। आज्यं यज्ञ ऋचो यजुः। याज्याश्च वषट्काराः। सं
मे सन्नतयो नमन्ताम्। इध्मसन्नहने हुते॥७२॥

दिवः खीलोऽवततः। पृथिव्या अध्युत्थितः। तेनां
सहस्रकाण्डेन। द्विषन्तऽ शोचयामसि। द्विषन्मे बहु शोचतु।
ओषधे मो अहऽ शुचम्। यज्ञ नमस्ते यज्ञ। नमो नमश्च ते यज्ञ।
शिवेन मे सन्तिष्ठस्व। स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व॥७३॥

सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व। ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व।
यज्ञस्यर्द्धिमनु सन्तिष्ठस्व। उप ते यज्ञ नमः। उप ते नमः। उप
ते नमः। त्रिष्फलीक्रियमाणानाम्। यो न्यङ्गो अवशिष्यते। रक्षसां
भागधेयम्। आपस्तत्र वहतादितः॥७४॥

उलूखले मुसले यच्च शूर्पे। आशिक्षेप दृषदि यत्कपाले।
अवप्रुषो विप्रुषः संयजामि। विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम्। यज्ञे
या विप्रुषः सन्ति बहीः। अग्नौ ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहुता जुहोमि।
उद्यन्नद्यमित्र महः। सपत्नान्मे अनीनशः। दिवैनान् विद्युतां जहि।

निम्रोचन्नधरान्कृधि॥ ७५॥

उद्यन्नद्य वि नो भज। पिता पुत्रेभ्यो यथा। दीर्घायुत्वस्य
हेशिषे। तस्य नो देहि सूर्य।

॥ हृद्रोगघ्न-मन्त्राः ॥

उद्यन्नद्य मित्रमहः। आरोहन्नुत्तरां दिवम्। हृद्रोगं मम
सूर्य। हरिमाणं च नाशय। शुकेषु मे हरिमाणम्। रोपणाकांसु
दध्मसि॥ ७६॥

अथो हारिद्रवेषु मे। हरिमाणं नि दध्मसि। उदंगादयमादित्यः।
विश्वेन सहसा सह। द्विषन्तं मम रन्धयन्। मो अहं द्विषतो रधम्।

यो नः शपादशपतः। यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च तस्मै
निमृक्कं। सर्वं पापं समूहताम्॥ ७७॥

यो नः सुपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासन्ति देवाः। इध्मस्यैव
प्रक्षायतः। मा तस्योच्छ्लेषि किञ्चन। अवसृष्टः परापत। शरो
ब्रह्मसंशितः। गच्छाऽमित्रान्प्र विंश। मैषां कश्चनोच्छ्लेषः॥ ७८॥

पतिः प्रजापतये तप्स्वी वाचा सौभगाय पशून्मै पिन्वस्व दुर्मरायुं देवयानानग्नेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो भूयासं
प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः प्रविष्टं देवताभिर्वाजजितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्राग्राद्वृक्षत समुवांसं हुते
स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि दध्मस्यूहतामष्टौ च॥

[६]

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रमतिः पनिष्ठा।
ऋतं वर्षिष्ठम्। अमृतायान्याहुः। सूर्यो वरिष्ठो अक्षभिर्विभाति।

अनु द्यावापृथिवी देवपुत्रे। दीक्षाऽसि तपसो योनिः। तपोऽसि
ब्रह्मणो योनिः॥७९॥

ब्रह्मासि क्षत्रस्य योनिः। क्षत्रमस्युतस्य योनिः। ऋतमसि भूरा
रभे। श्रद्धां मनसा। दीक्षां तपसा। विश्वस्य भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे
कामा यजमानस्य सन्तु। वार्तं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिं
यो भुवनस्य गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जुरामशीमहि। इन्द्रं शाक्र गायत्रीं प्रपद्ये। तान्ते
युनज्मि। इन्द्रं शाक्र त्रिष्टुभं प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्र
जगतीं प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्रानुष्टुभं प्रपद्ये। तान्ते
युनज्मि। इन्द्रं शाक्र पङ्क्तिं प्रपद्ये॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहं दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण
छन्दसा ब्रह्मणा च। ऋतं सत्येऽधायि। सत्यमृतेऽधायि। ऋतं
च मे सत्यं चाभूताम्। ज्योतिरभूवः सुवर्गमम्। सुवर्गं लोकं
नाकस्य पृष्ठम्। ब्रध्नस्य विष्टपमगमम्। पृथिवी दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। तया
त्वा दीक्षया दीक्षयामि। अन्तरिक्षं दीक्षा। तया वायुर्दीक्षया
दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि।
द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः। ययाऽऽदित्यो दीक्षया
दीक्षितः॥८३॥

तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। दिशो दीक्षा। तया चन्द्रमा

दीक्षयां दीक्षितः। यया चन्द्रमां दीक्षयां दीक्षितः। तया त्वा दीक्षयां
 दीक्षयामि। आपो दीक्षा। तया वरुणो राजा दीक्षयां दीक्षितः।
 यया वरुणो राजा दीक्षयां दीक्षितः। तया त्वा दीक्षयां दीक्षयामि।
 ओषधयो दीक्षा॥८४॥

तया सोमो राजा दीक्षयां दीक्षितः। यया सोमो राजा दीक्षयां
 दीक्षितः। तया त्वा दीक्षयां दीक्षयामि। वाग्दीक्षा। तया प्राणो
 दीक्षयां दीक्षितः। यया प्राणो दीक्षयां दीक्षितः। तया त्वा दीक्षयां
 दीक्षयामि। पृथिवी त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। अन्तरिक्षं त्वा
 दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। द्यौस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्॥८५॥

दिशस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। आपस्त्वा दीक्षमाणमनु
 दीक्षन्ताम्। ओषधयस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। वाक्त्वा
 दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। ऋचस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्।
 सामानि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। यजूंषि त्वा
 दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च।
 त्विषिश्चापचितिश्च॥८६॥

आपश्चोषधयश्च। ऊर्कं सूनृतां च। तास्त्वा दीक्षमाणमनु
 दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे दक्षपितेह सीद। देवानां सुमो महते
 रणाय। स्वासस्थस्तनुवा संविशस्व। पितेवैधि सूनव आ सुशेवः।
 शिवो मां शिवमा विंश। सत्यं मं आत्मा। श्रद्धा मेऽक्षितिः॥८७॥

तपो मे प्रतिष्ठा। सवितृप्रसूता मां दिशो दीक्षयन्तु।

सत्यमस्मि। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि योनिस्तव
 योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्रे। पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदः।
 आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तात्। अग्रे स्वां योनिमा सीद साध्या।
 अस्मिन्सुधस्थे अध्युत्तरस्मिन्॥८८॥

विश्वे देवा यजमानश्च सीदत। एकमिषे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु।
 द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। त्रीणि व्रताय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु।
 चत्वारि मायोभवाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। पञ्च पशुभ्यो विष्णुस्त्वा-
 ऽन्वेतु। षड्रायस्पोषाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सप्त सप्तभ्यो होत्राभ्यो
 विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सखायः सप्तपदा अभूम्। सख्यं ते गमेयम्॥८९॥

सख्यात्ते मा योषम्। सख्यान्मे मा योष्ठाः। साऽसि सुब्रह्मण्ये।
 तस्यास्ते पृथिवी पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यास्तेऽन्तरिक्षं
 पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये। तस्यास्ते द्यौः पादः। साऽसि सुब्रह्मण्ये।
 तस्यास्ते दिशः पादः॥९०॥

पुरोरजास्ते पञ्चमः पादः। सा न इषमूर्जं धुक्वा तेजं
 इन्द्रियम्। ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यम्। वि मिमे त्वा पयस्वतीम्। देवानां
 धेनुः सुदुधामनपस्फुरन्तीम्। इन्द्रः सोमं पिबतु। क्षेमो अस्तु नः।
 इमान्नराः कृणुत वेदिमेत्यं। वसुमती रुद्रवतीमादित्यवतीम्॥९१॥

वर्ष्मन्द्दिवः। नाभा पृथिव्याः। यथाऽयं यजमानो न रिष्येत्।
 देवस्य सवितुः सवे। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका

भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। तस्या॑ सु॒पर्णावधि॑ यौ निवि॑ष्टौ। तयो॑र्दे॒वाना॒मधि॑
भाग॑धेयम्। अप॒ ज॒न्यं भ॒यं नु॑द। अप॑ च॒क्राणि॑ वर्तय। गृह॑
सोम॑स्य गच्छ॒तम्। न वा उ॑ वे॒तन्म्रि॑यसे न रि॑ष्यसि। दे॒वा इ॒देषि॑
पृ॒थिभिः॑ सु॒गेभिः॑। यत्र॒ यन्ति॑ सु॒कृतो॒ नापि॑ दु॒ष्कृतः॑। तत्र॑ त्वा दे॒वः
सं॒वि॒ता द॑धातु॥१२॥

ब्रह्म॑णो योनि॑र॒हंसः प॒ङ्क्तिं प्र॑पद्ये दी॒क्षा यया॑ऽऽदि॒त्यो दी॒क्षया॑ दी॒क्षित॑स्तया॒ त्वा दी॒क्षया॑ दी॒क्षयाम्योप॑धयो
दी॒क्षा द्यौस्त्वा दी॒क्षमाण॑मनु॒ दी॒क्षता॑मप॑चिति॒श्चाक्षि॑तिरु॒त्तर॑स्मिन्नामे॒यं दिशः॑ पादं आदि॒त्यव॑र्तौ वर्तय॒ पञ्च
च॥

[७]

यद॒स्य पा॒रे रज॑सः। शु॒क्रं ज्योति॑रजा॒यत। तन्नः॑ पर्ष॒दति॑
द्विषः॑। अ॒ग्रे वैश्वान॑र॒ स्वाहा॑। यस्मा॑द्दी॒षाऽवा॑शिष्ठाः। ततो॑ नो॒ अभ॑यं
कृधि। प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑। यस्मा॑द्दी॒षा
न्यष॑दः। ततो॑ नो॒ अभ॑यं कृधि॥१३॥

प्र॒जाभ्यः॑ सर्वा॑भ्यो मृड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑। उदु॑स्र तिष्ठ
प्रति॑ तिष्ठ॒ मारि॑षः। मेमं॑ य॒ज्ञं यज॑मानं च रीरिषः। सु॒वर्गे लो॒के
यज॑मान॒ इ॒ हि धे॑हि। शन्न॑ एधि द्विपदे॒ शं चतु॑ष्पदे। यस्मा॑द्दी॒षा-
ऽवै॑पिष्ठाः प॒लायि॑ष्ठाः स॒मज्ञा॑स्थाः। ततो॑ नो॒ अभ॑यं कृधि। प्र॒जाभ्यः॑
सर्वा॑भ्यो मृड। नमो॑ रु॒द्राय॑ मी॒दुषे॑॥१४॥

य इ॒दम॑कः। तस्मै॒ नमः॑। तस्मै॒ स्वाहा॑। न वा उ॑वे॒तन्म्रि॑यसे।
आशा॑नां त्वा वि॒श्वा आशाः॑। य॒ज्ञस्य॑ हि स्थ ऋ॒त्वियो॑। इन्द्रा॑ग्नी
चेत॑नस्य च। हु॒ताहु॑तस्य॑ तृ॒प्यत॑म्। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑ च। हु॒तस्य॑

चाहु॑तस्य च। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑ च। इन्द्रा॑ग्नी अ॒स्य सोम॑स्य। वी॒तं
पि॑बतं जुषेथा॑म्। मा यज॑मानं तमो॑ विदत्। म॒र्त्विजो॒ मो इ॒माः
प्र॒जाः। मा यः सोम॑मिमं पिबा॑त्। स॒सृष्ट॑मुभयं कृ॒तम्॥१५॥

कृधि मी॒ढुषे॑ऽहु॑तस्य च सप्त च॥

[८]

अ॒ना॒गस॑स्त्वा व॒यम्। इ॒न्द्रेण॑ प्रे॒षिता॒ उप॑। वा॒युष्टे॑
अ॒स्त्व॒श॒भूः। मि॒त्रस्ते॑ अ॒स्त्व॒श॒भूः। वरु॑णस्ते अ॒स्त्व॒श॒भूः।
अपा॑ङ्ग्या ऋ॒तस्य॑ गर्भाः। भुव॑नस्य गो॒पाः श्येना॑ अतिथयः।
पर्व॑तानां ककु॒भः प्र॒युतो॑ नपा॒तारः। व॒शुने॒न्द्र॑ ह्वयत।
घोषे॑णामी॒वाश्चा॑तयत॥१६॥

यु॒क्ताः स्थ॒ वह॑त। दे॒वा ग्रावा॑ण इ॒न्दुरि॒न्द्र इत्य॑वादिषुः।
ए॒न्द्रम॑चुच्यवुः पर॒मस्याः॑ परा॒वतः॑। आ॒ऽस्मात्स॒धस्था॑त्।
ओ॒रोर॒न्तरि॑क्षात्। आ सु॑भू॒तम॑सुषवुः। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं म॒ आसु॑षवुः।
स॒मरे॑ रक्षा॑स्यवधिषुः। अप॑ह॒तं ब्र॒ह्मज्य॑स्य। वाक्क्र॑ त्वा॒ मन॑श्च
श्री॒णीता॑म्॥१७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वा॒ऽपान॑श्च॒ श्रीणी॑ताम्। चक्षु॑श्च त्वा॒ श्रोत्रं॑ च श्रीणीताम्।
दक्ष॑श्चत्वा॒ बलं॑ च श्रीणीताम्। ओज॑श्च त्वा॒ सह॑श्च श्रीणीताम्।
आयु॑श्च त्वा॒ऽज॒रा च॑ श्रीणीताम्। आ॒त्मा च॑ त्वा॒ तनू॑श्च॒ श्रीणी॑ताम्।
शृ॒तो॒ऽसि शृ॒तं कृ॑तः। शृ॒ताय॑ त्वा शृ॒तेभ्य॑स्त्वा। यमि॒न्द्रमा॒हुर्वरु॑णं
यमा॒हुः। यं मि॒त्रमा॒हुर्यमु॑ स॒त्यमा॒हुः॥१८॥

यो दे॒वानां॑ दे॒वत॑मस्तपो॒जाः। तस्मै॑ त्वा॒ तेभ्य॑स्त्वा। मयि॒

त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्।
त्रिशुङ्घर्मो वि भातु मे। आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा
सह। यज्ञेन पर्यसा सह। तस्य दोहमशीमहि॥९९॥

तस्य सुम्रमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। वाग्जुषाणा सोमस्य
तृप्यतु। मित्रो जनान्प्र स मित्र। यस्मान्न जातः परो अन्यो अस्ति।
य आविवेश भुवनानि विश्वा। प्रजापतिः प्रजया संविदानः। त्रीणि
ज्योतींषि सचते स षोडशी। एष ब्रह्मा य ऋत्वियः। इन्द्रो नाम
श्रुतो गुणे॥१००॥

प्र ते महे विदथे शसिषु हरी। य ऋत्वियः प्र ते वन्वे।
वनुषो हर्यतं मदम्। इन्द्रो नाम घृतं नयः। हरिभिश्चारु सेचते। श्रुतो
गुण आ त्वा विशन्तु। हरिवर्षसङ्गिरः। इन्द्राधिपतेऽधिपतिस्त्वं
देवानामसि। अधिपतिं माम्। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तं मनुष्येषु
कुरु॥१०१॥

इन्द्रश्च सम्राड्वरुणश्च राजा। तौ ते भक्षं चक्रतुरग्र एतम्।
तयोरनु भक्षं भक्षयामि। वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यतु। प्रजा-
पतिर्विश्वकर्मा। तस्य मनो देवं यज्ञेन राध्यासम्। अर्थेणा अस्य
जहितः। अवसानपतेऽवसानं मे विन्द। नमो रुद्राय वास्तोष्पतये।
आयने विद्वणे॥१०२॥

उद्याने यत्परायणे। आवर्तने विवर्तने। यो गोपायति तं
हुवे। यान्यपामित्यान्यप्रतीतान्यस्मि। यमस्य बलिना चरामि। इहैव

सन्तः प्रति तद्यातयामः। जीवा जीवेभ्यो नि हराम एनत्। अनृणा
अस्मिन्ननृणाः परस्मिन्। तृतीयं लोके अनृणाः स्याम। ये देवयानां
उत पितृयाणाः॥१०३॥

सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेम। इदमूनु श्रेयोऽवसानमा गन्म।
शिवे नो द्यावापृथिवी उभे इमे। गोमद्धनंवदश्वंवदूर्जस्वत्। सुवीरां
वीरैरनु सञ्चरेम। अर्कः पवित्रं रजसो विमानः। पुनाति देवानां
भुवनानि विश्वा। द्यावापृथिवी पयसा संविदाने। घृतं दुहाते अमृतं
प्रपीने। पवित्रमर्को रजसो विमानः। पुनाति देवानां भुवनानि
विश्वा। सुवर्ज्योतिर्यशो महत्। अशीमहि गाधमुत प्रतिष्ठाम्॥१०४॥
चातयत् श्रीणीतां सत्यमाहुरशीमहि गुणे कुरु विद्रवणे पितृयाणां अर्को रजसो विमानस्त्रीणि च॥९॥

उदस्ताम्पसीत्सविता मित्रो अर्यमा। सर्वानमित्रानवधीद्युगेन।
बृहन्तं मामकरद्वीरवन्तम्। रथन्तरे श्रयस्व स्वाहा पृथिव्याम्।
वामदेव्ये श्रयस्व स्वाहाऽन्तरिक्षे। बृहति श्रयस्व स्वाहा दिवि।
बृहता त्वोपस्तभ्रोमि। आ त्वां ददे यशसे वीर्याय च। अस्मास्वघ्निया
यूयं दधाथेन्द्रियं पयः। यस्तैर्द्रप्सो यस्त उदरूषः॥१०५॥

दैव्यः केतुर्विश्वं भुवनमाविवेश। स नः पाह्यरिष्ट्यै स्वाहा।
अनु मा सर्वो यज्ञोऽयमेतु। विश्वे देवा मरुतः सामार्कः।
आप्रियश्छन्दांसि निविदो यजूंषि। अस्यै पृथिव्यै यद्यज्ञियम्।
प्रजापतेर्वर्तनिमनु वर्तस्व। अनुवीरैरनु राध्याम् गोभिः। अन्वश्चैरनु

सर्वैरु पुष्टैः। अनु प्रजयाऽन्विन्द्रियेण॥१०६॥

देवा नो यज्ञमृजुधा नयन्तु। प्रतिक्षत्रे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे।
प्रत्यश्वेषु प्रति तिष्ठामि गोषु। प्रति प्रजायां प्रति तिष्ठामि भव्यै।
विश्वमन्याऽभि वावृधे। तदन्यस्यामधिश्चितम्। दिवे च विश्वकर्मणे।
पृथिव्यै चाकरं नमः। अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृषभो
युवांगाः॥१०७॥

स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्र जनयतु। अस्कानजनि
प्राजनि। आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात्प्र जनिषीमहि। ये देवा
येषामिदं भागधेयं बभूव। येषां प्रयाजा उतानूयाजाः। इन्द्रज्येष्ठेभ्यो
वरुणराजभ्यः। अग्निहोतृभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। उत त्या नो दिवा
मतिः॥१०८॥

अदितिरूत्या गमत्। सा शन्ताची मयस्करत्। अप स्निधः।
उत त्या दैव्या भिषजा। शन्नस्करतो अश्विना। यूयातामस्मद्रपः।
अप स्निधः। शमग्निरग्निभिस्करत्। शन्नस्तपतु सूर्यः। शं वातो
वात्वरपाः॥१०९॥

अप स्निधः। तदित्पदं न विचिकेत विद्वान्। यन्मृतः पुनरप्येति
जीवान्। त्रिवृद्यद्भुवनस्य रथवृत्। जीवो गर्भो न मृतः स जीवात्।
प्रत्यस्मै पिपीषते। विश्वानि विदुषे भर। अरङ्गमाय जग्मवे।
अपश्चाद्वध्वने नरे। इन्दुरिन्दुमवांगात्। इन्दोरिन्द्रोऽपात्। तस्य त
इन्द्रविन्द्रपीतस्य मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥११०॥

उदरुष इन्द्रियेण गा मतिररुपा अंगात्रीणि च॥ [१०]

ब्रह्मं प्रतिष्ठा मनसो ब्रह्मं वाचः। ब्रह्मं यज्ञानां
हविषामाज्यस्य। अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः
पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्।
आश्रावितमत्याश्रावितम्। वर्षद्वृतमत्यनूक्तं च यज्ञे। अतिरिक्तं
कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्।
स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्॥१११॥

यद्वो देवा अतिपादयानि। वाचा चित्रयतं देवहेडनम्।
अरायो अस्मां अभिदुच्छुनायतौ। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेतन।
ततं म आपस्तदु तायते पुनः। स्वादिष्ठा धीतिरुचथाय शस्यते।
अयं समुद्र उत विश्वभेषजः। स्वाहाकृतस्य समुत्पणुतर्भुवः।
उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्॥११२॥

इमं मे वरुण तत्त्वां यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
अयासि प्रजापते। इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि। मैषान्नुगादपरो
अर्धमेतम्। शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीः। तिरो मृत्युं दधतां पर्वतेन।
इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा। भेषजं दुरिष्ट्यै स्वाहा निष्कृत्यै
स्वाहा। दौराध्यै स्वाहा दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋद्ध्यै स्वाहा समृद्ध्यै स्वाहा। यत इन्द्र भयामहे। ततो नो
अभयं कृधि। मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊतये। वि द्विषो वि मृधो

जहि। स्वस्ति॒दा वि॒शस्पतिः॑। वृ॒त्रहा वि मृ॒धो व॒शी। वृषेन्द्रः॑ पु॒र
ए॒तु नः। स्वस्ति॒दा अ॒भयङ्क॑रः। आ॒भिर्गी॒र्भिर्यद॑तो न ऊ॒नम्॥११४॥

आप्या॑यय हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा स्तो॒तृभ्यो॑ महि गो॒त्रा
रु॒जासि॑। भूयि॒ष्ठभा॒जो अ॒ध ते स्या॑म। अना॑ज्ञातं यदाज्ञा॑तम्।
य॒ज्ञस्य॑ क्रि॒यते मि॒थु। अ॒ग्ने तद॑स्य कल्पय। त्व॑ हि वे॒त्थ
यथा॑त॒थम्। पुरु॑षसम्मि॒तो य॒ज्ञः। य॒ज्ञः पुरु॑षसम्मि॒तः। अ॒ग्ने तद॑स्य
कल्पय। त्व॑ हि वे॒त्थ यथा॑त॒थम्। यत्पा॑क॒त्रा मन॑सा दी॒नद॑क्षा
न। य॒ज्ञस्य॑ म॒न्वते म॒र्तासः॑। अ॒ग्निष्ठ॑द्धोता॑ ऋ॒तुवि॒द्विजान॑न्। यजि॑ष्ठो
दे॒वाः ऋ॑तु॒शो य॑जाति॥११५॥

देवाश्चित्रं तनूभ्यः स्वाहो नं पुरुषसम्मि॒तोऽग्ने॑ तद॑स्य कल्पय पञ्च च॥—————[११]

यदे॒वा दे॒वहे॑डनम्। दे॒वांसश्च॑कृ॒मा व॒यम्। आदि॑त्या॒स्तस्मा॑न्मा
मु॒ञ्चत। ऋ॒तस्य॑र्तेन॒ मामु॑त। दे॒वा जी॒वनका॑म्या यत्। वा॒चा-
ऽनृत॑मूदि॒म। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः। गा॒र्हप॑त्यः प्रमु॑ञ्चतु। दुरि॒ता
या॒नि च॑कृ॒म। क॒रोतु॑ मा॒मने॑नसम्॥११६॥

ऋ॒तेन॑ द्या॒वापृ॑थिवी। ऋ॒तेन॒ त्व॑ सं॒रस्व॑ति। ऋ॒तान्मा॑
मु॒ञ्चत॑ः॒हंसः॑। यद॒न्यकृ॑तमा॒रि॒म। स॒जात॑श॒सादु॑त वा
जा॒मिश॑सात्। ज्याय॑सः श॒सादु॑त वा कनी॑यसः। अना॑ज्ञातं
दे॒वकृ॑तं यदे॒नः। तस्मा॑त्त्वम॒स्माञ्जा॑तवे॒दो मु॒मुग्धि॑। यद्वा॒चा
यन्मन॑सा। बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑मष्टी॒वद्भ्या॑म्॥११७॥

शि॒श्नैर्यद॑नृतं चकृ॒मा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः।

यद्धस्ताभ्यां चकर किल्बिषाणि। अक्षाणां वग्नुमुपजिघ्रमानः।
दूरेपश्या च राष्ट्रभृच्च। तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि। अदीव्यनृणं
यदहं चकार। यद्वादास्यन्त्सञ्जगारा जनैर्भ्यः। अग्निर्मा तस्मादेनसः।
यन्मयि माता गर्भे सति॥११८॥

एनश्चकार यत्पिता। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यदा पिपेष मातरं
पितरम्। पुत्रः प्रमुदितो धयन्। अहिंसितौ पितरौ मया तत्।
तदग्रे अनृणो भवामि। यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्याम्। यन्मातरं
पितरं वा जिहिंसिम। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यदाशसा निशसा
यत्पराशसा॥११९॥

यदेनश्चकृमा नूतनं यत्पुराणम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः। अतिं
क्रामामि दुरितं यदेनः। जहामि रिप्रं परमे सधस्थे। यत्र यन्ति
सुकृतो नापि दुष्कृतः। तमा रोहामि सुकृतां नु लोकम्। त्रिते
देवा अमृजतैतदेनः। त्रित एतन्मनुष्येषु मामृजे। ततो मा यदि
किञ्चिदानशे। अग्निर्मा तस्मादेनसः॥१२०॥

गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृम। करोतु मामनेनसम्।
दिवि जाता अप्सु जाताः। या जाता ओषधीभ्यः। अथो या
अग्निजा आपः। ता नः शुन्धन्तु शुन्धनीः। यदापो नक्तं दुरितं
चराम। यद्वा दिवा नूतनं यत्पुराणम्। हिरण्यवर्णास्तत् उत्पुनीत
नः। इमं मे वरुण तत्त्वां यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने

अयासि॥१२१॥

अनेनसंमष्टीवद्वा९ सति पराशसाऽऽनृशैऽग्निर्मा तस्मादेनसः पुनीत नृस्त्रीणि च (यदेवा देवा ऋतेन सजातशः साद्यद्वाचा यद्वस्ताभ्यामदीव्यं यन्मयि माता यदा पिपेषु यदन्तरिक्षं यदाशसाऽति क्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु जाता यदापं इमं मे वरुण तत्त्वां यामि त्वन्नो अग्रे स त्वन्नो अग्रे त्वमग्रे अयासि।)॥

[१२]

यत्ते ग्रावणां चिच्छिदुः सोम राजन्। प्रियाण्यङ्गानि स्वर्धिता परू९षि। तथ्सन्धश्स्वाज्येनोत वर्धयस्व। अनागसो अधमिथ्सङ्ग्येम। यत्ते ग्रावा बाहुच्युतो अचुच्यवुः। नरो यत्ते दुदुहुर्दक्षिणेन। तत् आप्यायतां तत्ते। निष्ठ्यायतां देव सोम। यत्ते त्वचं बिभिदुर्यच्च योनिम्। यदास्थानात्प्रच्युतो वेनसि त्मना॥१२२॥

त्वया तथ्सोम गुप्तमस्तु नः। सा नः सन्धासत्परमे व्योमन्। अहाच्छरीरं पयसा समेत्य। अन्योन्यो भवति वर्णो अस्य। तस्मिन्वयमुपहृतास्तव स्मः। आ नो भज सदसि विश्वरूपे। नृचक्षाः सोम उत शुश्रुगस्तु। मा नो वि हांसीद्भिर आवृणानः। अनागास्तनुवो वावृधानः। आ नो रूपं वहतु जायमानः॥१२३॥

उप क्षरन्ति जुहो घृतेन। प्रियाण्यङ्गानि तव वर्धयन्तीः। तस्मै ते सोम नम इद्वषद्व। उप मा राजन्सुकृते ह्वयस्व। सं प्राणापानाभ्या९ समु चक्षुषा त्वम्। स९ श्रोत्रेण गच्छस्व सोम राजन्। यत् आस्थित९ शमु तत्ते अस्तु। जानीतान्नः सङ्गमने पथीनाम्। एतं जानीतात्परमे व्योमन्। वृकाः सधस्था विद रूपमस्य॥१२४॥

यदागच्छात्पथिभिर्देवयानैः। इष्टापूर्ते कृणुतादाविरस्मै।
 अरिष्ठो राजन्नगदः परेहि। नमस्ते अस्तु चक्षसे रघूयते।
 नाकुमारोह सह यजमानेन। सूर्यं गच्छतात्परमे व्योमन्। अभूद्वेवः
 सविता वन्द्यो नः। इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः। वि यो रत्ना
 भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत्। उप
 नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः सखाया।
 आदित्यानां प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांश्च घविषा परि णो
 वृणक्तु। आप्यायस्व सन्तैः॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्यश्वं च॥ [१३]

यदिदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च
 श्रोत्रेण। यद्रेतसा मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे तेज
 इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि
 तेज इन्द्रियम्। यदृचा साम्ना यजुषा। पशूनां चर्मन् हविषा
 दिदीक्षे। यच्छन्दोभिरोषधीभिर्वनस्पतौ। अद्ध्यो लोका दधिरे तेज
 इन्द्रियम्॥१२६॥

शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेज
 इन्द्रियम्। येन ब्रह्म येन क्षत्रम्। येनेन्द्राग्नी प्रजापतिः सोमो वरुणो
 येन राजा। विश्वे देवा ऋषयो येन प्राणाः। अद्ध्यो लोका दधिरे तेज
 इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि
 तेज इन्द्रियम्। अपां पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियं

धाम॥१२७॥

अग्नेः प्रियतम९ हविः स्वाहा॥ अ॒पां पु॒ष्पम॒स्योष॑धीना॒९ रसः॑।
सोम॑स्य प्रियं धाम॥ इन्द्र॑स्य प्रियतम९ हविः स्वाहा॥ अ॒पां
पु॒ष्पम॒स्योष॑धीना॒९ रसः॑। सोम॑स्य प्रियं धाम॥ विश्वे॑षां देवानां
प्रियतम९ हविः स्वाहा॥ व॒य९ सोम॑ व्रते तव। मन॑स्त॒नूषु॑ पिप्रतः।
प्र॒जाव॑न्तो अशीमहि॥१२८॥

दे॒वेभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॥ सो॒म्येभ्यः॑ पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॥ क॒व्येभ्यः॑
पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॥ दे॒वांस॑ इ॒ह मा॑दयध्वम्। सो॒म्यांस॑ इ॒ह मा॑दयध्वम्।
क॒व्यांस॑ इ॒ह मा॑दयध्वम्। अन॑न्तरिताः पि॒तरः॑ सो॒म्याः सोम॑पी॒थात्।
अपै॑तु मृ॒त्युर॑मृतं न॒ आग॑न्। वै॒वस्व॑तो नो॒ अभ॑यं कृणोतु। प॒र्णं
व॒नस्प॑तैरिव॥१२९॥

अ॒भि नः॑ शी॒यता९ र॒यिः। स॒च॑तां नः॒ शची॑पतिः। परं॑ मृ॒त्यो
अनु॑ परै॒हि प॒न्था॑म्। यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ दे॒व्याना॑त्। चक्षु॑ष्मते
शृ॒ण्व॑ते ते॒ ब्रवी॑मि। मा नः॑ प्र॒जा९ री॑रिषो मोत वी॒रान्। इ॒दमू॑नु
श्रेयो॑व॒सान॒माग॑न्म। यद्भो॒जिद्धं॑ न॒जिद॑श्च॒जिद्य॑त्। प॒र्णं व॒नस्प॑तैरिव।
अ॒भि नः॑ शी॒यता९ र॒यिः। स॒च॑तां नः॒ शची॑पतिः॥१३०॥

व॒नस्प॑ताव॒ज्यो लो॒का द॑धिरे तेजं इन्द्रि॒यं धा॑माशीमहीवाभि॒नः शी॒यता९ र॒यिरेकं॑ च॥ ——— [१४]

सर्वान् यद्विष्णुणेन वि वै याः पुरस्ताद्देवां देवेषु परिस्तुणीत सक्षेदं यदस्य पारंऽनागस उदस्ताम्पसीद्वह्नं प्रतिष्ठा यद्वैवा यत्ते ग्रावणा यद्विदीक्षे चतुर्दश॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवापस्वाहुतिं व्रतानां पर्णवल्कः सोम्यानांमस्मिन् यज्ञेऽग्ने यो नो ज्योग्जीवाः पुरोरजाः प्रतेमहे ब्रह्मं प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्त्रिंशदुत्तरशतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्गहृण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता९ सङ्गहृणीति। द्वादशारत्नी
रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवाव रुन्धे। मौञ्जी
भवति। ऊर्ग्वै मुञ्जाः। ऊर्जमेवाव रुन्धे। चित्रा नक्षत्रं भवति। चित्रं
वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यं नाम देवयजनमध्यवस्यति।
पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः समावहन्त्या
सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यौ। केशश्मश्रु वपते।
नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति। अहतं वासः परिधत्ते।
पाप्मनोऽपहत्यै। वाचं यत्वोप वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै।
रात्रिं जागरयन्त आसते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यौ॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥ [१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः
समृद्धौ। ता दिग्भ्यः समाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा
आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदव रुन्धे।
तासु ब्रह्मौदनं पचति। रेत एव तद्वधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। उभयतोरुक्रमौ
भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुत्वाय।

स॒र्पि॒ष्वा॑न्भवति मेध्य॒त्वाय॑। च॒त्वार॑ आ॒र्षे॒याः प्रा॒श्न॑न्ति। दि॒शामे॒व
ज्योति॑षि जुहोति। च॒त्वारि॑ हि॒र॑ण्यानि ददाति। दि॒शामे॒व
ज्योती॑ः॒प्यव॑ रुन्धे॥४॥

यदाज्यंमुच्छिष्यते। तस्मिन्नशनान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा
ओ॒दनः॑। रे॒त आ॒ज्यम्। यदाज्ये॑ रश॒नान्यु॑नत्ति। प्र॒जाप॑तिमे॒व
रेत॑सा॒ सम॑र्धयति। द॒र्भ॒मयी॑ रश॒ना भ॑वति। बहु॒ वा ए॒ष कु॑च॒रो
मे॒ध्यमु॑प॒गच्छ॑ति। यदश्वः॑। प॒वित्रं॑ वै द॒र्भाः॥५॥

यद्वर्भमयी॑ रश॒ना भ॑वति। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। पू॒तमे॑नं मे॒ध्यमा
ल॑भते। अश्व॑स्य॒ वा आ॒ल॒ब्धस्य॑ म॒हि॒मोद॑क्रामत्। स म॒ह॒र्त्विजः॑
प्रा॒वि॒शत्। तन्म॒ह॒र्त्वि॒जां म॒ह॒र्त्वि॒क्तम्। यन्म॒ह॒र्त्वि॒जः प्रा॒श्न॑न्ति।
म॒हि॒मा॒नमे॒वास्मि॑न्तद॒धाति॑। अश्व॑स्य॒ वा आ॒ल॒ब्धस्य॑ रे॒त उ॑द॒क्राम॑त्।
तथ्सु॒वर्ण॑ः॒ हि॒र॑ण्यमभवत्। यथ्सु॒वर्ण॑ः॒ हि॒र॑ण्यं ददाति। रे॒त ए॒व
तद॑धाति। ओ॒दने॑ द॒दाति॑। रे॒तो वा ओ॒दनः॑। रे॒तो हि॒र॑ण्यम्।
रे॒तसै॒वास्मि॑न्ने॒तो द॑धाति॥६॥

दधाति रुन्धे दर्भा अभवत्थद च॥ [२]

यो वै ब्रह्म॑णे दे॒वेभ्यः॑ प्र॒जाप॑तयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मे॒ध्यं ब॒ध्नाति॑।
आ दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते॑। पा॒पी॒यान्भव॑ति। यः प्र॒तिप्रो॑च्यं। न दे॒वता॑भ्य
आवृ॑श्च्यते। व॒सी॒यान्भव॑ति। यदाह॑। ब्रह्म॒न्नश्वं॑ मे॒ध्यं भ॑न्थस्यामि
दे॒वेभ्यः॑ प्र॒जाप॑तये॒ तेन॑ रा॒ध्यास॑मिति। ब्रह्म॒ वै ब्र॑ह्मा। ब्रह्म॑ण ए॒व
दे॒वेभ्यः॑ प्र॒जाप॑तये॒ प्रति॒प्रो॒च्याश्वं॑ मे॒ध्यं ब॒ध्नाति॑॥७॥

न देवताभ्य आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। व्यृद्धं वा एतद्यज्ञस्य। यदयजुष्केण क्रियते। इमामंगृभ्णत्रशनामृतस्येत्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य समृद्धौ॥८॥

तदाहुः। द्वादशारत्नी रशना कर्तव्या(३) त्रयोदशारत्नी(३)-रिति। ऋषभो वा एष ऋतूनाम्। यथ्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा वा ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमरत्निं रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथर्षभस्य विष्टपं सङ्स्करोति। तादृगेव तत्। पूर्वं आयुषि विदथेषु कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। तया देवाः सुतमा बभूवुरित्याह। भूतिमेवोपावर्तते। ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह। सत्यं वा ऋतम्। सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति। भुवनमसीत्याह। भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह। यन्तारमेवैनं करोति। धर्ताऽसीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति। सोऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्रावेवैनं वैश्वानरे जुहोति। सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होमं

ए॒वा॒स्यैषः। पृ॒थि॒व्यामि॒त्याह॑। अ॒स्यामे॒वैनं॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति।
 य॒न्ता रा॒ज्यन्ता॑ऽसि॒ यम॑नो ध॒र्ताऽसि॑ ध॒रुण॑ इत्या॒ह।
 रू॒पमे॒वा॒स्यैत॑न्महि॒मानं॑ व्याच॑ष्टे। कृ॒ष्ये त्वा॒ क्षेमा॑य त्वा
 र॒य्यै त्वा पोषा॑य त्वेत्या॒ह। आ॒मे॒वैता॑मा शा॒स्ते। स्व॒गा त्वा दे॒वेभ्य॑
 इत्या॒ह। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैनं॑ स्व॒गा क॑रोति। स्वाहा॑ त्वा प्र॒जाप॑तय
 इत्या॒ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अश्वः॑। यस्या॑ ए॒व दे॒वता॑या आल॒भ्यते॑।
 तयै॒वैनं॑ स॒मर्ध॑यति॥१२॥

ब॒भ्रा॒ति स॒मृ॒द्धा उ॒पाद॑धात्य॒सीत्या॑ह॒ स॒प्र॒थ॒स॒मि॒त्याह॑ दे॒वेभ्य॑ इत्या॒ह पञ्च॑ च॥ [३]

यः पि॒तुर॑नु॒जायाः॑ पु॒त्रः। स पु॒रस्ता॑न्नयति। यो मा॒तुर॑नु॒जायाः॑
 पु॒त्रः। स प॒श्चान्न॑यति। विष्व॑श्चमे॒वास्मा॑त्पा॒प्मानं॑ विवृ॑हतः। यो अ॒र्वन्तं॑
 जिघा॑सति॒ तम॒भ्यमी॑ति॒ वरु॑ण॒ इति॒ श्वानं॑ चतुर॒क्षं प्र॑सौति। प॒रो
 म॒र्तः प॒रः श्वे॑ति॒ शुनं॑श्चतुर॒क्षस्य॑ प्रह॑न्ति। श्वे॒व वै पा॒प्मा भ्रातृ॑व्यः।
 पा॒प्मानं॑मे॒वा॒स्य भ्रातृ॑व्यं ह॑न्ति। सै॒ध्रकं॑ मु॒सलं॑ भवति॥१३॥

क॒र्मक॑र्मे॒वास्मै॑ साधयति। पौ॒श्च॒ले॒यो ह॑न्ति। पु॒श्च॒ल्वां
 वै दे॒वाः शुचं॑ न्य॒दधुः॑। शु॒चैवा॒स्य शुचं॑ ह॑न्ति। पा॒प्मा वा
 ए॒तमी॑प्स॒तीत्या॑हुः। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑ यज॑त॒ इति॑। अश्व॑स्याध॒स्पद॑मु॒पा॑स्यति। व॒ज्री वा अश्वः॑ प्रा॒जाप॑त्यः। व॒ज्रेणै॒व पा॒प्मानं॑
 भ्रातृ॑व्यम॒वक्रा॑मति। द॒क्षिणा॑ऽपं प्लावयति॥१४॥

पा॒प्मानं॑मे॒वास्मा॑च्छ॒र्मल॑म॒पं प्ला॑वयति। ऐ॒षी॒क उ॑दू॒हो
 भ॑वति। आयु॒र्वा इ॒षीकाः॑। आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधति। अ॒मृतं॑ वा

इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा भवति।
 अप्सुयोनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः। स्वादेवैनं योनेर्निर्मिमीते।
 पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति। पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति।
 अहं च त्वं च वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति।
 ब्रह्मक्षत्रे एव सन्दधाति। अभिक्त्वेन्द्र भूरधज्मन्नित्यध्वर्युर्यजमानं
 वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥ [४]

चत्वारं ऋत्विजः समुक्षन्ति। आभ्य एवैनं चतसृभ्यो
 दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेन राजपुत्रैः सहाध्वर्युः।
 पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
 राजा वृत्रं वध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः।
 राज्येनैवास्मिन्क्षत्रं दधाति। शतेना राजभिरुग्रैः सह ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्गिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
 राजाप्रतिधृष्योऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः।
 बलेनैवास्मिन्बलं दधाति। शतेन सूतग्रामणिभिः सह होता।
 पश्चात्प्राङ्गिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजाऽस्यै
 विशः॥१७॥

बहुग्वै बहुश्वायै बहुजाविकायै। बहुव्रीहियवायै बहुमाष-
 तिलायै। बहुहिरण्यायै बहुहस्तिकायै। बहुदासपूरुषायै रयिमत्यै

पुष्टिमत्यै। ब॒हुराय॒स्योषा॒यै राजा॒स्त्विति॑। भू॒मा वै होता॑। भू॒मा
सू॒तग्रा॒म॒ण्यः। भू॒मैवास्मि॑न्भू॒मानं॑ दधाति। श॒तेन॑ क्षत्तसङ्ग॒हीतृभिः॑
स॒होद्गा॒ता। उ॒त्तर॒तो दक्षि॑णा तिष्ठ॒न्प्रोक्ष॑ति॥१८॥

अ॒नेना॒श्वेन॒ मे॒ध्यैने॒ष्ट्वा। अ॒य॑ राजा॒ सर्व॑मायु॒रेत्वि॑ति।
आयु॒र्वा उ॒द्गा॒ता। आयुः॑ क्षत्तसङ्ग॒हीता॑रः। आयु॒षैवास्मि॑न्नायु॒र्दधा॑ति।
श॒त॑ श॒तं भव॑न्ति। श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॒ष्येवेन्द्रि॑ये
प्रति॑ तिष्ठति। च॒तुः श॒ता भ॑वन्ति। च॒तस्रो॑ दि॒शः। दि॒क्ष्वैव॑ प्रति॑
तिष्ठति॥१९॥

ब्रह्मा विश उ॒क्षति॑ दि॒श एकं॑ च॥ [५]

यथा॒ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॑ स्क॒न्दति॑। ए॒वं वा ए॒तद॒श्वस्य॑
स्क॒न्दति॑। यन्नि॒क्तम॒नाल॒ब्धमु॒त्सृज॑न्ति। यथ॒स्तो॒क्या अ॒न्वाह॑।
स॒र्वहु॑तमे॒वैनं॑ करो॒त्यस्क॑न्दाय। अ॒स्क॑न्न॒१ हि तत्। यद्धु॒तस्य॑
स्क॒न्दति॑। स॒हस्र॑म॒न्वाह॑। स॒हस्र॑स॒म॒मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑
लो॒कस्या॒भिर्जि॑त्यै॥२०॥

यत्प॒रि॒मिता॑ अनुब्रूयात्। प॒रि॒मि॒तम॑व॒ रुन्धी॑त। अ॒प॒रि॒मिता॑
अ॒न्वाह॑। अ॒प॒रि॒मि॒तः सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै।
स्तो॒क्या जु॑होति। या ए॒व वर्ष्वा॑ आ॒पः। ता अ॒व॒ रुन्धे॑। अ॒स्यां
जु॑होति। इ॒यं वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः॥२१॥

अ॒स्यामे॒वैनाः॑ प्र॒ति॒ष्ठाप॑यति। उ॒वाच॑ ह प्र॒जाप॑तिः। स्तो॒क्यासु॑

वा अ॒हम॑श्चमे॒धः स॒ऽस्थि॑पयामि। तेन॒ ततः॑ स॒ऽस्थि॑तेन
चरा॒मीति॑। अ॒ग्नये॑ स्वाहेत्या॒ह। अ॒ग्नय॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य
स्वाहेत्या॒ह। सोमा॑यै॒वैनं॑ जुहोति। स॒वित्रे॑ स्वाहेत्या॒ह। स॒वित्र॑ ए॒वैनं॑
जुहोति॥ २२॥

सर॑स्वत्यै स्वाहेत्या॒ह। सर॑स्वत्या ए॒वैनं॑ जुहोति। पू॒ष्णे
स्वाहेत्या॒ह। पू॒ष्ण ए॒वैनं॑ जुहोति। बृह॑स्पतये स्वाहेत्या॒ह।
बृह॑स्पतय ए॒वैनं॑ जुहोति। अ॒पां मोदा॑य स्वाहेत्या॒ह। अ॒द्ध्य ए॒वैनं॑
जुहोति। वा॒यवे॑ स्वाहेत्या॒ह। वा॒यवं॑ ए॒वैनं॑ जुहोति॥ २३॥

मि॒त्राय॑ स्वाहेत्या॒ह। मि॒त्रायै॑वैनं जुहोति। वरु॑णाय स्वाहेत्या॒ह।
वरु॑णायै॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जुहोति। दश॑दश
स॒म्पाद॑ जुहोति। दशा॑क्षरा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑
रु॒न्धे। प्र वा ए॒षोऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वते। यः परा॑ची॒राहु॑तीर्जुहोति। पुनः॑
पुनर॑भ्यावर्तं जुहोति। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॒ति ति॑ष्ठति। ए॒तां ह
वाव सो॑ऽश्चमे॒धस्य॑ स॒ऽस्थि॑तिमुवा॒चास्क॑न्दाय। अस्क॑न्नं हि तत्।
यद्य॑ज्ञस्य स॒ऽस्थि॑तस्य स्कन्द॑ति॥ २४॥

अभि॒जित्यै॑ वैश्वान॒रः सं॒वित्र॑ ए॒वैनं॑ जुहोति वा॒यवं॑ ए॒वैनं॑ जुहोति च्यवते॒ षट् च॑॥ ——— [६]

प्र॒जाप॑तये त्वा जुष्टं प्रोक्षा॒मीति॑ पुरस्ता॑त्प्रत्यङ्मोक्ष॑ति।
प्र॒जाप॑तिर्वै दे॒वाना॑मन्ना॒दो वी॒र्या॑वान्। अ॒न्नाद्य॑मे॒वास्मि॑न्वी॒र्यं द॑धाति।
तस्मा॑दश्वः पशूना॑मन्ना॒दो वी॒र्या॑वत्तमः। इन्द्रा॑ग्निभ्यां त्वेति॑ दक्षिण॒तः।

इन्द्रा॑ग्री॒ वै दे॒वाना॑मोजि॒ष्ठौ बलि॑ष्ठौ। ओज॑ ए॒वास्मि॒न्बलं॑ दधाति।
तस्मा॑दश्वः पशूना॑मोजि॒ष्ठो बलि॑ष्ठः। वा॒यवे॒ त्वेति॑ प॒श्चात्। वा॒युर्वै
दे॒वाना॑मा॒शुः सा॑रसा॒रित॑मः॥२५॥

ज॒वमे॒वास्मि॑न्दधाति। तस्मा॑दश्वः पशूना॑मा॒शुः सा॑रसा॒रित॑मः।
विश्वे॑भ्यस्त्वा दे॒वेभ्य॒ इत्यु॑त्तरतः। विश्वे॒ वै दे॒वा दे॒वानां॑
यश॑स्वित॑माः। यश॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। तस्मा॑दश्वः पशूनां॑
यश॑स्वित॑मः। दे॒वेभ्य॒स्त्वेत्य॑धस्तात्। दे॒वा वै दे॒वाना॑मप॑चिततमाः।
अप॑चितिमे॒वास्मि॑न्दधाति। तस्मा॑दश्वः पशूना॑मप॑चिततमः॥२६॥

सर्वे॑भ्यस्त्वा दे॒वेभ्य॒ इत्यु॑परि॒ष्ठात्। सर्वे॒ वै दे॒वास्त्विषि॑मन्तो
हर॑स्विनः। त्विषि॑मे॒वास्मिन् हरो॑ दधाति। तस्मा॑दश्वः पशूनां॑
त्विषि॑मान् हर॑स्वित॑मः। दि॒वे त्वाऽन्तरि॑क्षाय त्वा पृथि॒व्यै
त्वेत्या॑ह। ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यः॒ प्रोक्ष॑ति। स॒ते त्वाऽस॑ते
त्वाऽद्भ्य॑स्त्वौष॑धीभ्यस्त्वा विश्वे॑भ्यस्त्वा भू॒तेभ्य॒ इत्या॑ह।
तस्मा॑दश्वमे॒धया॑जिनः॒ सर्वा॑णि भू॒तान्युप॑जीवन्ति। ब्र॒ह्मवा॑दिनो
वदन्ति। यत्प्रा॑जाप॒त्योऽश्वः॑। अथ॒ कस्मा॑देनम॒न्याभ्यो॑ दे॒वता॑भ्योऽपि
प्रोक्ष॑तीति। अश्वे॒ वै सर्वा॑ दे॒वता॑ अ॒न्वाय॑न्ताः। तं यद्विश्वे॑भ्यस्त्वा
भू॒तेभ्य॒ इति॑ प्रोक्ष॑ति। दे॒वता॑ ए॒वास्मि॑न्न॒न्वा या॑तयति। तस्मा॑दश्वे
सर्वा॑ दे॒वता॑ अ॒न्वाय॑न्ताः॥२७॥

सा॒रसा॒रित॑मोऽप॑चिततमः प्राजाप॒त्योऽश्वः पञ्च॑ च॥ [७]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
स्कन्दति। यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि
जुहोति। सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्त्रं हि तत्।
यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्काराय स्वाहेङ्कृताय स्वाहेत्याह। एतानि वा
अश्वचरितानि। चरितैरेवैनं समर्धयति॥२८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या इति।
अथो खल्वाहुः। होतव्या एव। अत्र वावैवं विद्वानश्वमेधं
संस्थापयति। यदश्वचरितानि जुहोति। तस्माद्धोतव्या इति।
बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति। भ्रातृव्यमस्मै जनयति॥२९॥

यस्यानायतनं अन्यत्राग्रेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः
पुरस्तात्स्विष्टकृतः। आहुवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति। आयतन
एवास्याऽऽहुतीर्जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। तदाहुः।
यज्ञमुखेयं जमुखे होतव्याः। यज्ञस्य कृत्यै। सुवर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥३०॥

यद्यज्ञमुखेयं जमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानं व्यर्धयेत्।
अव सुवर्गाल्लोकात्पद्येत। पापीयान्श्वस्यादिति। सकृदेव होतव्याः।
न यजमानं पशुभिर्यर्धयति। अभि सुवर्गं लोकं जयति।
न पापीयान्भवति। अष्टाचत्वारिंशतमश्वरूपाणि जुहोति।
अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती। जागतोऽश्वः प्राजापत्यः समृद्धौ।

एकमतिरिक्तं जुहोति। तस्मादेकः प्रजास्वर्धुकः॥३१॥

अर्धयति जनयति खल्वाहर्जगती त्रीणि च॥ [८]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्याह। इयं वै माता। असौ पिता। आभ्यामेवैनं परिददाति। अश्वोऽसि हयोऽसीत्याह। शास्त्येवैनमेतत्। तस्माच्छिष्टाः प्रजा जायन्ते। अत्योऽसीत्याह। तस्मादश्वः सर्वान्पशूनत्येति। तस्मादश्वः सर्वेषां पशूनां श्रेष्ठ्यं गच्छति॥३२॥

प्र यशः श्रेष्ठ्यमाप्नोति। य एवं वेद। नरोऽस्यर्वाऽसि सप्तिरसि वाज्यंसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। ययुर्नामाऽसीत्याह। एतद्वा अश्वस्य प्रियं नामधेयम्। प्रियेणैवैनं नामधेयेनाभि वंदति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य। नाम्ना चेदध्वयेते। मित्रमेव भवतः॥३३॥

आदित्यानां पत्वाऽन्विहीत्याह। आदित्यानेवैनं गमयति। अग्रये स्वाहा स्वाहेन्द्राग्निभ्यामिति पूर्वहोमां जुहोति। पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमिति क्रामति। भूरसि भुवे त्वा भव्याय त्वा भविष्यते त्वेत्युत्सृजति सर्वत्वाय। देवा आशापाला एतं देवेभ्योऽश्वं मेधाय प्रोक्षितं गोपायतेत्याह। शतं वै तल्प्या राजपुत्रा देवा आशापालाः। तेभ्य एवैनं परि ददाति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं गन्तोः। इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतृषु पथ्सु जुहोति॥३४॥

ए॒ता वा अ॒श्वस्य॑ बन्ध॑नम्। ताभि॑रे॒वैनं॑ ब॒ध्नाति॑। तस्मा॒दश्वः॑
प्रमु॑क्तो बन्ध॑नमा गच्छति। तस्मा॒दश्वः॑ प्रमु॑क्तो बन्ध॑नं न ज॒हाति॑।
रा॒ष्ट्रं वा अ॒श्वमे॑धः। रा॒ष्ट्रे खलु॑ वा ए॒ते व्याय॑च्छन्ते। येऽश्वं॑ मे॒ध्यं
रक्ष॑न्ति। तेषां॑ य उ॒दृचं॑ गच्छ॑न्ति। रा॒ष्ट्रादे॒व ते रा॒ष्ट्रं गच्छ॑न्ति। अथ॒
य उ॒दृचं॑ न गच्छ॑न्ति॥३५॥

रा॒ष्ट्रादे॒व ते व्य॑वच्छिद्यन्ते। परा॒ वा ए॒ष सि॑च्यते। योऽबु॑लो-
ऽश्वमे॑धेन॒ यज॑ते। यद॒मित्रा॑ अ॒श्वं वि॑न्देरन्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। च॒तुः
श॒ता र॑क्षन्ति। य॒ज्ञस्याघा॑ताय। अथा॒न्यमा॒नीय॑ प्रोक्षे॑युः। सैव ततः॑
प्राय॑श्चित्तिः॥३६॥

गच्छति भवतः पशु जुहोति न गच्छन्ति नव च॥ ————— [९]

प्र॒जाप॑तिरकामयताश्वमे॒धेन॑ यजे॒येति॑। स तपो॑ऽतप्यत। तस्य॑
तेपा॒नस्य॑। स॒प्तात्म॑नो॒ देवता॑ उद॑क्रामन्। सा दी॒क्षाऽभ॑वत्। स
ए॒तानि॑ वैश्वदे॒वान्य॑पश्यत्। तान्य॑ जुहोत्। तैर्वै स दी॒क्षामवा॑रुन्ध।
यद्वै॑श्वदे॒वानि॑ जुहोति। दी॒क्षामे॒व तैर्यज॑मानोऽव॑ रुन्धे॥३७॥

स॒प्त जु॑होति। स॒प्त हि॒ ता दे॒वता॑ उद॑क्रामन्। अ॒न्वहं॑
जुहोति। अ॒न्वहमे॒व दी॒क्षामव॑ रुन्धे। त्रीणि॑ वैश्वदे॒वानि॑ जुहोति।
च॒त्वार्यौ॑र्ब्रह्म॒णानि॑। स॒प्त सम्प॑द्यन्ते। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः।
प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षामव॑ रुन्धे॥३८॥

एक॑विंशतिं वैश्वदे॒वानि॑ जुहोति। एक॑विंशतिर्वै दे॒वलो॑काः।
द्वा॒दश॑ मा॒साः प॒ञ्चर्त॑वः। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दित्य

एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तद्व्यं क्षत्रम्। सा श्रीः। तद्वध्नस्य
विष्टपम्। तत्स्वाराज्यमुच्यते॥३९॥

त्रिंशतमौद्ब्रह्णानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं
विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। त्रेधा विभज्य देवतां जुहोति।
त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। एषां
लोकानां क्लृप्त्यै। अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति॥४०॥

यो दीक्षामतिरेचयति। सप्ताहं प्रचरन्ति। सप्त वै शीर्षण्याः
प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे। पूर्णाहुतिमुत्तमां
जुहोति। सर्वं वै पूर्णाहुतिः। सर्वमेवाप्नोति। अथो इयं वै पूर्णाहुतिः।
अस्यामेव प्रति तिष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्राणान्दीक्षामव रुन्ध उच्यते क्रामन्ति तिष्ठति॥ [१०]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं न किञ्चनोदयच्छत्।
तं वैश्वदेवान्येवोदयच्छन्। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। यज्ञस्योद्यत्यै।
स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहा। स्वाहाऽधीतं मनसे स्वाहा।
स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा। काय स्वाहा कस्मै स्वाहा।
कतमस्मै स्वाहेति प्राजापत्ये मुख्ये भवतः। प्रजापतिमुखाभिरेवैनं
देवताभिरुद्यच्छते॥४२॥

अदित्यै स्वाहाऽदित्यै मूह्यै स्वाहाऽदित्यै सुमृडीकायै
स्वाहेत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनं प्रतिष्ठायोद्यच्छते।

सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा सरस्वत्यै पावकायै
 स्वाहेत्याह। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनमुद्यच्छते। पूष्णे स्वाहा पूष्णे
 प्रपथ्याय स्वाहा पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहेत्याह। पशवो वै पूषा।
 पशुभिरेवैनमुद्यच्छते। त्वष्ट्रे स्वाहा त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा त्वष्ट्रे
 पुरुरूपाय स्वाहेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां मिथुनानां रूपकृत्।
 रूपमेव पशुषु दधाति। अथो रूपैरेवैनमुद्यच्छते। विष्णवे स्वाहा
 विष्णवे निखुर्यपाय स्वाहा विष्णवे निभूयपाय स्वाहेत्याह।
 यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञायैवैनमुद्यच्छते। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति।
 प्रत्युत्तब्ध्यै सयत्वाय॥४३॥

यच्छते पुरुरूपाय स्वाहेत्याहाष्टौ च॥ [११]

सावित्रमष्टाकपालं प्रातर्निर्वपति। अष्टाक्षरा गायत्री।
 गायत्रं प्रातः सवनम्। प्रातः सवनादेवैनं गायत्रियाश्छन्दसोऽधि
 निर्मिमीते। अथो प्रातः सवनमेव तेनाऽऽप्नोति। गायत्रीं छन्दः।
 सवित्रे प्रसवित्र एकादशकपालं मध्यन्दिने। एकादशाक्षरा
 त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभं माध्यं दिनं सवनम्। माध्यं दिनादेवैनं
 सवनान्त्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते॥४४॥

अथो माध्यं दिनमेव सवनं तेनाऽऽप्नोति। त्रिष्टुभं छन्दः।
 सवित्र आसवित्रे द्वादशकपालमपराह्णे। द्वादशाक्षरा जगती। जागतं
 तृतीयसवनम्। तृतीयसवनादेवैनं जगत्याश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते।

अथो॑ तृतीयसवनमे॒व तेना॑ऽऽप्नोति। जगतीं॑ छन्दः। ईश्वरो॑ वा अश्वः॒
प्रमु॑क्तः परा॑ पराव॒तं गन्तो॑ः। इ॒ह धृतिः॑ स्वाहे॒ह विधृ॑तिः स्वाहे॒ह
रन्तिः॑ स्वाहे॒ह रम॑तिः स्वाहेति॒ चत॑स्र आहु॑तीर्जुहोति॥४५॥

चत॑स्रो दिशः। दिग्भिरे॒वैनं॑ परिगृह्णाति। आश्व॑त्थो ब्र॒जो
भ॑वति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। अश्वो॑ रू॒पं कृ॒त्वा। सो॑ऽश्व॒त्थे
सं॑वत्सरमतिष्ठत्। तद॑श्व॒त्थस्या॑श्व॒त्थत्व॑म्। यदाश्व॑त्थो ब्र॒जो भ॑वति।
स्व ए॒वैनं॑ योनौ॒ प्रति॑ष्ठापयति॥४६॥

त्रिष्टुभ॒श्छन्द॑सोऽधि निर्मि॑मीते जुहोति॒ नवं च॑॥ [१२]

आ ब्रह्म॑न्ब्राह्म॒णो ब्र॑ह्मवर्च॒सी जा॑यता॒मित्या॑ह। ब्राह्म॑ण
ए॒व ब्र॑ह्मवर्च॒सं द॑धाति। तस्मा॑त्पु॒रा ब्रा॑ह्म॒णो ब्र॑ह्मवर्च॒स्यं जा॑यत।
आऽस्मिन्ना॒ष्ट्रे रा॑ज॒न्यं इष॑व्यः शूरो॑ म॒हार॒थो जा॑यता॒मित्या॑ह।
रा॒ज॒न्यं ए॒व शौ॒र्यं म॑हि॒मानं॑ दधाति। तस्मा॑त्पु॒रा रा॑ज॒न्यं इष॑व्यः
शूरो॑ म॒हार॒थोऽजा॑यत। दोग्ध्रीं॑ धे॒नुरि॑त्या॒ह। धे॒न्वामे॒व प॒यो द॑धाति।
तस्मा॑त्पु॒रा दोग्ध्रीं॑ धे॒नुर॑जायत। वोढा॑ऽनु॒ङ्घानि॑त्या॒ह॥४७॥

अ॒नु॒ङ्घ्ये॒व वी॒र्यं॑ दधाति। तस्मा॑त्पु॒रा वोढा॑ऽनु॒ङ्घान॑जायत।
आ॒शुः सप्ति॑रित्या॒ह। अश्व॑ ए॒व ज॒वं द॑धाति। तस्मा॑त्पु॒राऽऽशु॑रश्वो॒-
ऽजा॑यत। पु॒रन्धि॒र्योषे॑त्या॒ह। यो॒षित्ये॒व रू॒पं द॑धाति। तस्मा॑त्थ॒न्नी
यु॒वतिः॑ प्रि॒या भावु॑का। जि॒ष्णू र॑थे॒ष्ठा इ॒त्या॒ह। आ ह॒ वै तत्र॑
जि॒ष्णू र॑थे॒ष्ठा जा॑यते॥४८॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। सभेयो युवेत्याह। यो वै पूर्ववयसी। स
 सभेयो युवा। तस्माद्युवा पुमान्प्रियो भावुकः। आऽस्य यजमानस्य
 वीरो जायतामित्याह। आ ह वै तत्र यजमानस्य वीरो जायते।
 यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। निकामेनिकामे नः पर्जन्यो वर्षत्वित्याह।
 निकामेनिकामे ह वै तत्र पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते।
 फ़लिन्यो न ओषधयः पच्यन्तामित्याह। फ़लिन्यो ह वै तत्रोषधयः
 पच्यन्ते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। योगक्षेमो नः कल्पतामित्याह।
 कल्पते ह वै तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥४९॥
 अनङ्गानित्याह जायते वर्षति सप्त च॥ [१३]

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्नश्वमेधमधत्त। तं
 देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यदश्वमेधः। अप्येव नोऽत्रास्त्विति।
 तेभ्य एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानंजुहोत्। तैर्वै स देवानंप्रीणात्।
 यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति। अग्नेर्वा
 एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव तत्प्रीणाति।
 मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्। यन्मधु। यन्मधुना
 जुहोति॥५१॥

महृतीमेव तद्देवतां प्रीणाति। तण्डुलैर्जुहोति। वसूनां
 वा एतद्रूपम्। यत्तण्डुलाः। यत्तण्डुलैर्जुहोति। वसूनेव
 तत्प्रीणाति। पृथुकैर्जुहोति। रुद्राणां वा एतद्रूपम्। यत्पृथुकाः।

यत्पृथुकैर्जुहोति॥५२॥

रुद्रानेव तत्प्रीणाति। लाजैर्जुहोति। आदित्यानां वा
एतद्रूपम्। यल्लाजाः। यल्लाजैर्जुहोति। आदित्यानेव तत्प्रीणाति।
करम्बैर्जुहोति। विश्वेषां वा एतद्देवानां रूपम्। यत्करम्बाः।
यत्करम्बैर्जुहोति॥५३॥

विश्वानेव तद्देवान्प्रीणाति। धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राणां
वा एतद्रूपम्। यद्धानाः। यद्धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राण्येव
तत्प्रीणाति। सक्तुभिर्जुहोति। प्रजापतेर्वा एतद्रूपम्। यत्सक्तवः।
यत्सक्तुभिर्जुहोति॥५४॥

प्रजापतिमेव तत्प्रीणाति। मसूस्यैर्जुहोति। सर्वासां वा
एतद्देवतानां रूपम्। यन्मसूस्यानि। यन्मसूस्यैर्जुहोति। सर्वा एव
तद्देवताः प्रीणाति। प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। प्रियाङ्गा ह वै नामैते।
एतैर्वै देवा अश्वस्याङ्गानि समदधुः। यत्प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति।
अश्वस्यैवाङ्गानि सन्दधाति। दशान्नानि जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
विराट्कृत्स्नस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ॥५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथुकैर्जुहोति करम्बैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति चत्वारि च
(अन्नहोमानाऽऽज्येनाग्नेर्मधुना तण्डुलैः पृथुकैर्लाजैः करम्बैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूस्यैः प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि
द्वादश।)॥

[१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्।

स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्न॒क्तः॑ हो॒मान॑पश्यत्। तान॑जुहोत्। तैर्वै
स य॒ज्ञाद्र॑क्षाऽ॒स्यपा॑हन्। यन्न॑क्तः॑ हो॒मां जु॑होति। य॒ज्ञादे॒व
तैर्य॑ज॒मानो॒ रक्षाऽ॒स्यप॑ हन्ति। आ॒ज्येन॑ जुहोति। वज्रो॒ वा
आ॒ज्यम्। वज्रेणै॒व य॒ज्ञाद्र॑क्षाऽ॒स्यप॑ हन्ति॥५६॥

आ॒ज्यस्य॑ प्र॒तिप॑दं करोति। प्रा॒णो वा आ॒ज्यम्। मु॒खत॑
ए॒वास्य॑ प्रा॒णं द॑धाति। अ॒न्नहो॒माञ्जु॑होति। शरी॑रवदे॒वाव॑ रुन्धे।
व्य॒त्यास॑ जुहोति। उ॒भय॑स्याव॑रुद्धौ। न॒क्तं जु॑होति। रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै।
आ॒ज्येना॒न्ततो॑ जुहोति॥५७॥

प्रा॒णो वा आ॒ज्यम्। उ॒भय॑त ए॒वास्य॑ प्रा॒णं द॑धाति।
पु॒रस्ता॑च्चो॒परि॑ष्ठाच्च। ए॒कस्मै॑ स्वाहे॒त्याह॑। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति
तिष्ठति। द्वा॒भ्याऽ॒ स्वाहे॒त्याह॑। अ॒मुष्मि॑न्ने॒व लो॒के प्र॑ति तिष्ठति।
उ॒भयो॑रे॒व लो॒कयोः॑ प्र॑ति तिष्ठति। अ॒स्मि॑श्चा॒मुष्मि॑श्च। श॒ताय॑
स्वाहे॒त्याह॑। श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः॑ श॒तवी॑र्यः। आ॒यु॑रे॒व वी॒र्य॑म॒व रु॑न्धे।
स॒हस्रा॑य॒ स्वाहे॒त्याह॑। आ॒यु॑र्वै स॒हस्र॑म्। आ॒यु॑रे॒वाव॑ रुन्धे। सर्व॑स्मै
स्वाहे॒त्याह॑। अ॒परि॑मितमे॒वाव॑ रुन्धे॥५८॥

ए॒व य॒ज्ञाद्र॑क्षाऽ॒स्यप॑हन्त्यन्ततो जुहोति श॒ताय॑ स्वाहे॒त्याह॑ सप्त च॥—————[१५]

प्र॒जाप॑तिं वा ए॒ष ई॑प्स॒तीत्या॑हुः। योऽ॒श्वमे॒धेन॑ यज॑त
इति॑। अथो॑ आहुः। सर्वा॑णि भू॒तानी॑ति। ए॒कस्मै॑ स्वाहे॒त्याह॑।
प्र॒जाप॑तिर्वा ए॒कः। तमे॒वाऽऽप्रो॑ति। ए॒कस्मै॑ स्वाहा द्वा॒भ्याऽ॒

स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। अभिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमेति।
एकोत्तरं जुहोति॥५९॥

एकवदेव सुवर्गं लोकमेति। सन्ततं जुहोति। सुवर्गस्य
लोकस्य सन्तत्यै। शतायु स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः।
आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्रायु स्वाहेत्याह। आयुर्वै सहस्रम्।
आयुरेवाव रुन्धे। अयुतायु स्वाहा नियुतायु स्वाहा प्रयुतायु
स्वाहेत्याह॥६०॥

त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकानव रुन्धे। अर्बुदाय
स्वाहेत्याह। वाग्वा अर्बुदम्। वाचमेवाव रुन्धे। न्यर्बुदाय
स्वाहेत्याह। यो वै वाचो भूमा। तन्यर्बुदम्। वाच एव भूमानमव
रुन्धे। समुद्राय स्वाहेत्याह॥६१॥

समुद्रमेवाऽऽप्नोति। मध्यायु स्वाहेत्याह। मध्यमेवाऽऽप्नोति।
अन्तायु स्वाहेत्याह। अन्तमेवाऽऽप्नोति। परार्धाय स्वाहेत्याह।
परार्धमेवाऽऽप्नोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहेत्याह। रात्रिर्वा
उषाः। अहर्व्युष्टिः। अहोरात्रे एवाव रुन्धे। अथो अहोरात्रयोरेव
प्रति तिष्ठति। ता यदुभयीर्दिवा वा नक्तं वा जुहुयात्।
अहोरात्रे मोहयेत्। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहोदेष्यते स्वाहोद्यते
स्वाहेत्यनुदिते जुहोति। उदितायु स्वाहा सुवर्गायु स्वाहा लोकायु
स्वाहेत्युदिते जुहोति। अहोरात्रयोरव्यतिमोहाय॥६२॥

एकोत्तरं जुहोति प्रयुताय स्वाहेत्याह समुद्राय स्वाहेत्याहाहव्युष्टिः सप्त च॥—————[१६]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्यश्वनामानि जुहोति। उभयोरेवेनं
लोकयोर्नामधेयं गमयति। आयनाय स्वाहा प्रायणाय
स्वाहेत्युद्वावाञ्जुहोति। सर्वमेवेनमस्कन्त्रं सुवर्गं लोकं गमयति।
अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमाञ्जुहोति। पूर्वं एव द्विषन्तं
भ्रातृव्यमतिं क्रामति। पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह।
यथायजुरेवैतत्। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षा जुहोति।
पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६३॥

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिनीं दीक्षां
जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चतर्वः।
त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। भुवो देवानां कर्मणेत्युत्तुदीक्षा
जुहोति। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। अग्नये स्वाहा वायवे स्वाहेति
जुहोत्यनन्तरित्यै॥६४॥

अर्वाङ्घ्रिः सङ्क्रामत्वित्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यास्यै।
भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य पर्यास्यै।
आ मे गृहा भवन्त्वित्याभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याभूत्यै।
अग्निना तपोऽन्वभवदित्यनुभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यानुभूत्यै।

स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहेति समस्तानि वैश्वदेवानि जुहोति।
समस्तमेव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६५॥

दद्ध्यः स्वाहा हनूभ्याः स्वाहेत्यङ्गहोमाञ्जुहोति। अङ्गेअङ्गे
वै पुरुषस्य पाप्मोपश्लिष्टः। अङ्गादङ्गादेवैनं पाप्मनस्तेन मुञ्चति।
अञ्जेताय स्वाहा कृष्णाय स्वाहा श्वेताय स्वाहेत्यश्वरूपाणि
जुहोति। रूपैरेवैनं समर्धयति। ओषधीभ्यः स्वाहा मूलैभ्यः
स्वाहेत्योषधिहोमाञ्जुहोति। द्वय्यो वा ओषधयः। पुष्पेभ्योऽन्याः
फलं गृह्णन्ति। मूलैभ्योऽन्याः। ता एवोभयीरव रुन्धे॥६६॥

वनस्पतिभ्यः स्वाहेति वनस्पतिहोमाञ्जुहोति। आरण्यस्या-
न्नाद्यस्यावरुद्ध्यै। मेषस्त्वा पचतैरवत्वित्यपाव्यानि जुहोति। प्राणा
वै देवा अपाव्याः। प्राणानेवाव रुन्धे। कूप्याभ्यः स्वाहाऽद्ध्यः
स्वाहेत्यपाः होमाञ्जुहोति। अप्सु वा आपः। अन्नं वा आपः।
अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदव रुन्धे॥६७॥
पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामत्यनन्तरित्ये क्रामति रुन्धे जायत एकं च॥[१७]

अम्भांसि जुहोति। अयं वै लोकोऽम्भांसि। तस्य वसवो-
ऽधिपतयः। अग्निज्योतिः। यदम्भांसि जुहोति। इममेव लोकमव
रुन्धे। वसूनां सायुज्यं गच्छति। अग्निं ज्योतिरव रुन्धे। नभांसि
जुहोति। अन्तरिक्षं वै नभांसि॥६८॥

तस्य रुद्रा अधिपतयः। वायुज्योतिः। यन्नभांसि जुहोति।
अन्तरिक्षमेवाव रुन्धे। रुद्राणां सायुज्यं गच्छति। वायुं ज्योतिरव

रुन्धे। महा॑सि जुहोति। अ॒सौ वै लो॒को महा॑सि। तस्या॑दित्या
अधि॑पतयः। सूर्यो॑ ज्योतिः॥६९॥

यन्महा॑सि जुहोति। अ॒मुमे॒व लो॒कम॒व रुन्धे। आ॒दि॒त्याना॑
सायु॑ज्यं गच्छति। सूर्यं॑ ज्योति॒रव॑ रुन्धे। नमो॑ रा॒ज्ञे नमो॑ वरु॒णायेति॑
य॒व्यानि॑ जुहोति। अ॒न्नाद्य॑स्याव॒रुद्धे। म॒योभू॒र्वतो॑ अ॒भि वा॑तू॒स्त्रा
इति॑ ग॒व्यानि॑ जुहोति। प॒शूना॑मव॒रुद्धे। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑
स्वाहेति॑ सन्ततिहोमाञ्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सन्त॑त्यै॥७०॥

सि॒ताय॑ स्वाहा॑सि॒ताय॑ स्वाहेति॑ प्रमु॑क्तीर्जुहोति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्रमु॑क्त्यै। पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षाय॑
स्वाहेत्या॑ह। यथा॑य॒जुरे॒वैतत्। द॒त्वते॑ स्वाहा॑ऽदन्त॑काय॑ स्वाहेति॑
शरी॑रहोमाञ्जुहोति। पि॒तृलो॒कमे॒व तैर्य॑ज॒मानो॑ऽव॒ रुन्धे। कस्त्वा॑
युन॑क्ति स त्वा॑ युन॒क्तिति॑ परि॒धीन् यु॑नक्ति। इ॒मे वै लो॒काः
प॑रि॒धयः॑। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान् यु॑नक्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै॥७१॥

यः प्रा॑णतो य आ॑त्म॒दा इति॑ महि॒मानौ॑ जुहोति।
सु॒व॒र्गो वै लो॒को महः॑। सु॒व॒र्गमे॒व ताभ्या॑ लो॒कं यज॑मानोऽव॒
रुन्धे। आ ब्र॑ह्म॒न्ब्राह्म॑णो ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी जा॑यतामिति॑ सम॑स्तानि
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सानि॑ जुहोति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒व तैर्य॑ज॒मानो॑ऽव॒ रुन्धे। जज्ञि॑
बी॒जमि॑ति॑ जुहोत्यन॑न्तरित्यै। अ॒ग्नये॑ सम॑नमत्पृ॒थि॒व्यै सम॑नम॒दिति॑
सन्न॑तिहोमाञ्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सन्न॑त्यै। भू॒ताय॑ स्वाहा॑

भविष्यते स्वाहेति भूताभुव्यौ होमौ जुहोति। अयं वै लोको भूतम्॥७२॥

असौ भविष्यत्। अनयोरेव लोकयोः प्रति तिष्ठति। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदक्रन्दः प्रथमं जायमान इत्यश्वस्तोमीयं जुहोति। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्य जित्यै। सर्वमेव तेनाऽऽप्नोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन यजते॥७३॥

य उ चैनमेवं वेद। यज्ञं रक्षांस्यजिघांसन्। स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानं पश्यत्। तानं जुहोत्। तैर्वै स यज्ञाद्रक्षांस्यर्पाहन्। यन्नक्तं होमाञ्जुहोति। यज्ञादेव तैर्यजमानो रक्षांस्यर्पहन्ति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहेत्यन्ततो जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समंष्ट्यै॥७४॥

वै नभारंसि सूर्यो ज्योतिः सन्तत्यै समंष्ट्यै भूतं यजते नवं च॥—————[१८]

एकयूपो वैकादशिनीं वा। अन्येषां यज्ञानां यूपा भवन्ति। एकविंशिन्यश्वमेधस्य। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। बैल्वो वा खादिरो वा पालाशो वा। अन्येषां यज्ञक्रतूनां यूपा भवन्ति। राज्ञुदाल एकविंशत्यरत्निरश्वमेधस्य। सुवर्गस्य लोकस्य समंष्ट्यै। नान्येषां पशूनां तैर्जन्या अवद्वन्ति। अवद्वन्त्यश्वस्य॥७५॥

पाप्मा वै तैर्जनी। पाप्मनोऽपहत्यै। प्लक्षशाखायामन्येषां पशूनामवद्वन्ति। वेतसशाखायामश्वस्य। अप्सुर्योनिर्वा अश्वः।

अप्सुजो वैतसः। स्व एवास्य योनावं द्यति। यूपेषु
ग्राम्यान्पशून्नियुञ्जन्ति। आरोकेष्वारण्यान्धारयन्ति। पशूनां
व्यावृत्त्यै। आ ग्राम्यान्पशूल्लभन्ते। प्रारण्यान्सृजन्ति। पाप्मनो-
ऽपहत्यै॥ ७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणि च॥ [१९]

राज्जुदालमग्निष्ठं मिनोति। भ्रूणहत्याया अपहत्यै।
पौतुद्रवावभितो भवतः। पुण्यस्य गुन्धस्यावरुद्धौ। भ्रूणहत्या-
मेवास्मादपहत्यै। पुण्येन गुन्धेनोभयतः परि गृह्णाति। षड्वैल्वा
भवन्ति। ब्रह्मवर्चसस्यावरुद्धौ। षड्वादिराः। तेजसोऽवरुद्धौ॥ ७७॥

षट्दालाशाः। सोमपीथस्यावरुद्धौ। एकविंशतिः सम्पद्यन्ते।
एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चतर्वः। त्रयं इमे
लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै। शतं पशवो भवन्ति॥ ७८॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। सर्वं
वा अश्वमेध्याप्नोति। अपरिमिता भवन्ति। अपरिमितस्यावरुद्धौ।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्। दक्षिणतोऽन्येषां
पशूनामवद्यन्ति। उत्तरतोऽश्वस्येति। वारुणो वा अश्वः॥ ७९॥

एषा वै वरुणस्य दिक्। स्वायामेवास्य दिश्यवद्यति। यदितरेषां
पशूनामवद्यति। शतदेवत्यं तेनावं रुन्धे। चितेऽग्नावधिं वैतसे कटे-
ऽश्वं चिनोति। अप्सुयोनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वैतसः। स्व एवैनं

यो नौ प्रतिष्ठापयति। पुरस्तात्प्रत्यञ्चं तूपरं चिनोति। पश्चात्प्राचीनं गोमृगम्॥८०॥

प्राणापानावेवास्मिन्सम्यञ्चौ दधाति। अञ्चं तूपरं गोमृगमिति सर्वहुतं एताञ्जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै। आत्मनाऽभि जुहोति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद। अथो वसोरेव धारां तेनावं रुन्धे। इलुवर्दाय स्वाहा बलिवर्दाय स्वाहेत्याह। संवत्सरो वा इलुवर्दः। परिवत्सरो बलिवर्दः। संवत्सरादेव परिवत्सरादायुरवं रुन्धे। आयुरेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वमेधयाजी जरसां विस्रसामुं लोकमेति॥८१॥

तेजसोऽवरोद्धौ भवन्त्यञ्चौ गोमृगमिलुवर्दश्चत्वारि च॥ [२०]

एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः। यथा वा अश्वा वरुषभा वा वृषाणः सःस्फुरेरन्। एवमेव तथस्तोमाः सःस्फुरन्ते। यदेकविंशाः। ते यथ्समृच्छेरन्। हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः स्यादित्याहुः। द्वादशः स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः संवत्सरो। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमवं रुन्धे। यद्दश यूपा भवन्ति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवं रुन्धे। य एकादशः। स्तनं एवास्यै सः॥८३॥

दुह ए॒वैनां॑ तेन॑। तदा॑हुः। यद्वा॑द॒शोऽग्निः॑ स्या॑द्वा॒दशः॑ स्तोम॒
एका॑द॒श यूपाः॑। यथा॒ स्थू॒रिणा॑ या॒यात्। ता॒दृक्तत्। ए॒कवि॑ं॒श
ए॒वाग्निः॑ स्या॒दित्या॑हुः। ए॒कवि॑ं॒शः स्तोमः॑। ए॒कवि॑ं॒शति॑र्यूपाः॑। यथा॒
प्रष्टि॑भिर्या॒ति। ता॒दृगे॒व तत्॥८४॥

यो वा अ॑श्वमे॒धे तिस्रः॑ क॒कुभो॑ वेद॑। क॒कुद्ध॒ राज्ञां॑ भवति॑।
ए॒कवि॑ं॒शोऽग्नि॑र्भवति॑। ए॒कवि॑ं॒शः स्तोमः॑। ए॒कवि॑ं॒शति॑र्यूपाः॑।
ए॒ता वा अ॑श्वमे॒धे तिस्रः॑ क॒कुभः॑। य ए॒वं वेद॑। क॒कुद्ध॒ राज्ञां॑ भवति॑।
यो वा अ॑श्वमे॒धे त्रीणि॑ शी॒रूषाणि॑ वेद॑। शिरो॑ ह॒ राज्ञां॑ भवति॑।
ए॒कवि॑ं॒शोऽग्नि॑र्भवति॑। ए॒कवि॑ं॒शः स्तोमः॑। ए॒कवि॑ं॒शति॑र्यूपाः॑।
ए॒तानि॑ वा अ॑श्वमे॒धे त्रीणि॑ शी॒रूषाणि॑। य ए॒वं वेद॑। शिरो॑ ह॒ राज्ञां॑
भवति॑॥८५॥

द्वाद॒शः स्तोमः॑ स ए॒व तच्छि॑रो॑ ह॒ राज्ञां॑ भवति॑ षट् च॥ [२१]

दे॒वा वा अ॑श्वमे॒धे पव॑माने। सु॒व॒र्गं लो॒कं न प्रा॒जा॒नन्। तमश्वः॑
प्रा॒जा॒नात्। यद॑श्वमे॒धेऽश्वे॑न॒ मेध्ये॑नोद॒श्चो बहि॑ष्पवमा॒नं सर्प॑न्ति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्र॒ज्ञा॑त्यै। न वै म॑नुष्यः॑ सु॒व॒र्गं लो॒कमञ्ज॑सा वेद॑।
अश्वो॑ वै सु॒व॒र्गं लो॒कमञ्ज॑सा वेद॑। यदु॑द्गातोद्गाये॑त्। यथा॑ क्षे॒त्रज्ञो॑-
ऽन्ये॑न॒ प॒था प्र॑तिपा॒दये॑त्। ता॒दृक्तत्॥८६॥

उ॒द्गाता॑रमप॒रुध्य॑। अश्व॑मुद्गी॒थाय॑ वृणी॒ते। यथा॑ क्षे॒त्रज्ञो॑ऽञ्ज॑सा
नय॑ति। ए॒वमे॒वैन॑मश्वः॑ सु॒व॒र्गं लो॒कमञ्ज॑सा नयति॑। पुच्छ॑म॒न्वा
र॑भन्ते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ठ्यै। हिं क॑रोति। सामै॒वाकः॑। हिं

करोति। उद्गीथ एवास्य सः॥८७॥

वडं॑बा उप॑ रुन्धन्ति। मिथु॑न॒त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। अथो॒ यथो॑पगा॒तारं॑ उप॒गाय॑न्ति। तादृ॑गे॒व तत्। उद॑गासीद॒श्वो मे॒ध्य इत्या॑ह। प्राजा॒पत्यो॑ वा अ॒श्वः। प्र॒जाप॑तिरुद्गीथः। उद्गीथमे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॒ ऋ॒क्साम॑यो॒रेव॑ प्रति॑ तिष्ठति। हिर॑ण्येनोपाकरोति। ज्योति॑र्वै हिर॑ण्यम्। ज्योति॑रे॒व मु॑खतो दधाति। यज॑माने च प्र॒जासु॑ च। अथो॒ हिर॑ण्यज्योतिरे॒व यज॑मानः सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति॥८८॥

तथ्स उपाकरोति चत्वारि च॥ [२२]

पुरु॑षो वै य॒ज्ञः। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। यद॒श्वे प॒शून्नि॑युञ्जन्ति। य॒ज्ञादे॒व तद्य॒ज्ञं प्र॑युङ्क्ते। अ॒श्वं तू॒परं॑ गो॒मृग॑म्। तान॑ग्नि॒ष्ठ आ॒ल॑भते। से॒ना॒मु॒खमे॒व तथ्स॑ ऽश्यति। तस्मा॑द्राजमु॒खं भी॒ष्मं भा॑वुकम्। आ॒ग्नेयं॑ कृ॒ष्णग्री॑वं पु॒रस्ता॑ल्ल॒लाटे॑। पूर्वा॒ग्निमे॒व तं कु॑रुते॥८९॥

तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्निं पु॒रस्ता॑त्स्थापयन्ति। पौ॒ष्णम॒न्वश्च॑म्। अन्नं॑ वै पू॒षा। तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्नावा॑हार्य॒मा ह॑रन्ति। ऐ॒न्द्रा॒पौ॒ष्णमु॑परि॒ष्ठात्। ऐ॒न्द्रो वै रा॑ज॒न्योऽन्नं॑ पू॒षा। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति। तस्मा॑द्राज॒न्योऽन्ना॑दो भा॑वुकः। आ॒ग्नेयो॑ कृ॒ष्णग्री॑वौ बा॒हुवोः॑। बा॒हुवो॑रे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते॥९०॥

तस्मा॑द्राज॒न्यो बा॒हुब॒लीभा॑वुकः। त्वा॒ष्ट्रौ लो॑मशस॒क्थौ स॒क्थ्योः॑। स॒क्थ्यो॑रे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते। तस्मा॑द्राज॒न्य ऊ॒रुब॒लीभा॑वुकः।

शितिपृष्ठौ बार्हस्पत्यौ पृष्ठे। ब्रह्मवर्चसमेवोपरिष्ठाद्धत्ते। अथो
 कवचे एवैते अभितः पर्यूहते। तस्माद्राजन्यः सन्नद्धो वीर्यं करोति।
 धात्रे पृषोदरमधस्तात्। प्रतिष्ठामेवैतां कुरुते। अथो इयं वै धाता।
 अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सौर्यं बलक्षं पुच्छे। उथ्सेधमेव तं कुरुते।
 तस्मादुथ्सेधं भूये प्रजा अभिसंश्रयन्ति॥११॥

कुरुते धत्ते कुरुते पञ्च च॥ [२३]

साङ्गहण्या चतुष्टय्यो यो वै यः पितृश्रुत्वारो यथा नित्तं प्रजापतये त्वा यथा प्रोक्षितं
 विभूरंह प्रजापतिरकामयताश्वमेधेनं प्रजापतिर्न किञ्चन सावित्रमा ब्रह्मन्प्रजापतिर्देवैभ्यः प्रजापती रक्षांसि
 प्रजापतिमीप्सति विभूरंश्चानामान्यम्भांस्येकयूपो राज्ञुर्दालमेकविंशो देवाः पुरुषस्त्रयोविंशतिः॥२३॥
 साङ्गहण्या तस्मादश्वमेधयाजी यत्परिमिता यद्यज्ञमुखे यो दीक्षां देवानेव त्रयं इमे सितायं
 प्राणापानावेवास्मिन्तस्माद्राजन्यं एकंनवतिः॥११॥

साङ्गहण्या संश्रयन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥नवमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमात्वाऽष्टादशिभिरवारुन्ध। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैरात्वा यजमानोऽव रुन्धे। संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरोऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव तैरात्वा यजमानोऽव रुन्धे। अग्निष्ठेऽन्यान्पशूनुपाकरोति। इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवनवालभ्यन्ते सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां पितापुत्रौ। व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरं ग्रामयोग्रामान्तौ स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः। अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशूनालभेत। अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥

यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशूनालभेत। तेनैव पशूनव रुन्धे। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अवरुद्धा अस्य पशवो भवन्ति। न यज्ञवेशसं भवति। न यजमानमरण्यं मृतं

हरन्ति। ग्राम्यैः सः स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो
नाम। सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं
ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं
आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामध्मुजेथ्यतस्त्रीणि च॥ [१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकावव रुन्धीयेति। स एता-
नुभयान्पशून्पश्यत्। ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत। तैर्वै
स उभौ लोकाववारुन्ध। ग्राम्यैरेव पशुभिरिमं लोकमवारुन्ध।
आरण्यैरमुम्। यद् ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव तैर्लोकमव रुन्धे।
यदरण्यान्॥५॥

अमुं तैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः।
य इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान् वै
संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशवं आलभ्यन्ते।
प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽव रुन्धे। वि वा एष प्रजया
पशुभिर्ऋध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्क्ते। संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गं तु लोकं नापराध्नोति। प्रजा वै पशवं एकादशिनीं। यदेत
ऐकादशिनाः पशवं आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां पशून् यजमानो-
ऽव रुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्।
तान्दशिमिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्रोत्। तामात्वा दशिमिरवारुन्ध।
यद्दशिनं आलभ्यन्ते॥७॥

विराजमेव तैरात्वा यजमानोऽव रुन्धे। एकादश दशत्
 आलभ्यन्ते। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभाः पशवः। पशून्वाव
 रुन्धे। वैश्वदेवो वा अश्वः। नानादेवत्याः पशवो भवन्ति। अश्वस्य
 सर्वत्वाय। नानारूपा भवन्ति। तस्मान्नानारूपाः पशवः। बहुरूपा
 भवन्ति। तस्माद्बहुरूपाः पशवः समृद्धौ॥८॥

आरण्यल्लोको दशिनं आलभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥ [२]

अस्मै वै लोकाय ग्राम्याः पशव आलभ्यन्ते। अमुष्मा
 आरण्याः। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव तैर्लोकमव रुन्धे।
 यदारण्यान्। अमुं तैः। उभयांन्पशूनालभते। ग्राम्याश्चरण्याश्च।
 उभयोर्लोकयोरवरुद्धौ। उभयांन्पशूनालभते॥९॥

ग्राम्याश्चरण्याश्च। उभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ। उभयांन्पशू-
 नालभते। ग्राम्याश्चरण्याश्च। उभयेषां पशूनामवरुद्धौ। त्रयस्त्रयो
 भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
 कस्मात्सत्यात्॥१०॥

अस्मिँल्लोके बहवः कामा इति। यत्समानीभ्यो देवताभ्यो-
 ऽन्येऽन्ये पशव आलभ्यन्ते। अस्मिन्नेव तल्लोके कामान्दधाति।
 तस्मादस्मिँल्लोके बहवः कामाः। त्रयाणां त्रयाणां सह वपा
 जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां
 लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै। पर्यग्निकृतानारण्या-
 नुत्सृजन्त्यहिंसायै॥११॥

अवरुद्धा उभयांन्पशूनालभते सत्यादहिंसायै॥ [३]

युञ्जन्ति ब्रध्नमित्याह। असौ वा आदित्यो ब्रध्नः।
 आदित्यमेवास्मै युनक्ति। अरुषमित्याह। अग्निर्वा अरुषः।
 अग्निमेवास्मै युनक्ति। चरन्तमित्याह। वायुर्वै चरन्। वायुमेवास्मै
 युनक्ति। परितस्थुष इत्याह॥१२॥

इमे वै लोकाः परितस्थुषः। इमानेवास्मै लोकान् युनक्ति।
 रोचन्ते रोचना दिवीत्याह। नक्षत्राणि वै रोचना दिवि।
 नक्षत्राण्येवास्मै रोचयति। युञ्जन्त्यस्य काम्येत्याह। कामानेवास्मै
 युनक्ति। हरी विपक्षसेत्याह। इमे वै हरी विपक्षसा। इमे एवास्मै
 युनक्ति॥१३॥

शोणा धृष्णू नृवाहसेत्याह। अहोरात्रे वै नृवाहसा। अहोरात्रे
 एवास्मै युनक्ति। एता एवास्मै देवता युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
 समष्ट्यै। केतुं कृण्वन्नकेतव इति ध्वजं प्रतिमुञ्चति। यशं
 एवैनं राज्ञां गमयति। जीमूतस्येव भवति प्रतीकमित्याह।
 यथायजुरेवैतत्। ये ते पन्थानः सवितः पूर्व्यास इत्यध्वर्युर्यजमानं
 वाचयत्यभिजित्यै॥१४॥

परा वा एतस्य यज्ञ एति। यस्य पशुरुपाकृतोऽन्यत्र वेद्या
 एति। एतं स्तोतरेतेन पथा पुनरश्वमावर्तयासि न इत्याह।
 वायुर्वै स्तोता। वायुमेवास्य परस्तादधात्यावृत्त्यै। यथा वै
 हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य स्कन्दति।
 यदस्योपाकृतस्य लोमानि शीयन्ते। यद्वालेषु काचानावयन्ति।

लोमान्येवास्य तत्सम्भरन्ति॥१५॥

भूर्भुवः सुव॒रिति॑ प्रा॒जाप॒त्याभि॒राव॑यन्ति। प्रा॒जाप॒त्यो वा
अश्वः॑। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वता॑या॒ सम॑र्धयन्ति। भूरिति॑ महि॒षी। भुव॑ इति॑
वा॒वाता॑। सुव॒रिति॑ परि॒वृत्ती॑। ए॒षां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्ययाः॑
का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॒र्वै हि॑र॒ण्यम्। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॑श्चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। स॒हस्रं॑ भवन्ति।
स॒हस्रं॑स॒म्मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भिजि॒त्यै। अप॒
वा ए॒तस्मा॒त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीः॒ क्राम॑न्ति। योऽश्वमे॒धेन॑ यज॑ते।
वस॑वस्त्वाऽञ्जन्तु गाय॒त्रेण॑ छन्द॒सेति॑ महि॒ष्यभ्य॑नक्ति। तेजो॒ वा
आज्य॑म्। तेजो॒ गाय॑त्री। तेज॑सै॒वास्मै॑ तेजोऽव॑ रुन्धे॥१७॥

रु॒द्रास्त्वा॑ञ्जन्तु त्रैष्टु॒भेन॑ छन्द॒सेति॑ वा॒वाता॑। तेजो॒ वा आज्य॑म्।
इन्द्रि॒यं त्रि॒ष्टुप्। तेज॑सै॒वास्मा॑ इन्द्रि॒यमव॑ रुन्धे। आ॒दि॒त्यास्त्वा॑-
ऽञ्जन्तु जा॒गते॑न॒ छन्द॒सेति॑ परि॒वृत्ती॑। तेजो॒ वा आज्य॑म्। प॒शवो॑
जग॑ती। तेज॑सै॒वास्मै॑ प॒शूनव॑ रुन्धे। प॒त्नयो॑ऽभ्य॑ञ्जन्ति। श्रि॒या वा
ए॒तद्रूप॑म्॥१८॥

यत्प॒त्नयः॑। श्रि॒यमे॒वास्मि॑न्तद॒धति॑। नास्मा॒त्तेज॑ इन्द्रि॒यं
प॒शवः॑ श्रीरप॑ क्रामन्ति। ला॒जी(३)ञ्छा॒ची(३)न् यशो॑म॒माँ(४)
इत्यति॑रिक्त॒मन्न॑मश्वा॒योपा॑हरन्ति। प्र॒जामे॒वान्ना॒दीं कु॑र्वते। ए॒तद्दे॒वा
अन्न॑मत्तै॒तदन्न॑मद्धि प्रजाप॑त॒ इत्या॑ह। प्र॒जाया॑मे॒वान्नाद्यं॑ दधते।
यदि॑ नाव॒जिघ्रे॑त्। अ॒ग्निः प॒शुरा॑सी॒दित्य॑व॒घ्राप॑येत्। अव॑ हैव

जिघ्रति। आक्रान् वाजी क्रमैरत्यक्रमीद्वाजी द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी
सधस्थमित्यश्वमनुमन्त्रयते। एषां लोकानामभिजित्यै। समिद्धो
अञ्जन्कृदरं मतीनामित्यश्वस्याप्रियो भवन्ति सरूपत्वाय॥१९॥

परितस्थुष इत्याहुमे एवास्मै युनक्त्यभिजित्यै भरन्त्यश्वमेधो रुन्धे रूपञ्जिघ्रति त्रीणि च॥—[४]

तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसेन व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। होता
च ब्रह्मा च ब्रह्मोद्यं वदतः। तेजसा चैवेन ब्रह्मवर्चसेन च समर्धयतः।
दक्षिणतो ब्रह्मा भवति। दक्षिणत आयतनो वै ब्रह्मा। बारूहस्पत्यो
वै ब्रह्मा। ब्रह्मवर्चसमेवास्य दक्षिणतो दधाति। तस्मादक्षिणोऽर्धो
ब्रह्मवर्चसितरः। उत्तरतो होता भवति॥२०॥

उत्तरत आयतनो वै होता। आग्नेयो वै होता। तेजो वा
अग्निः। तेज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽर्धस्तेजस्वितरः।
यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो वै यूपः। यजमानमेव तेजसा
च ब्रह्मवर्चसेन च समर्धयतः। किं स्विंदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह।
द्यौर्वै वृष्टिः पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमव रुन्धे। किं स्विंदासीद्बृहद्वय इत्याह। अश्वो
वै बृहद्वयः। अश्वमेवाव रुन्धे। किं स्विंदासीत्पिशङ्गिलेत्याह।
रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवाव रुन्धे। किं स्विंदासीत्पिलिप्पिले-
त्याह। श्रीर्वै पिलिप्पिला। अन्नाद्यमेवाव रुन्धे॥२२॥

कः स्विंदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य एकाकी
चरति। तेज एवाव रुन्धे। क उस्विञ्जायते पुनरित्याह। चन्द्रमा वै

जायते पुनः। आयुरेवाव रुन्धे। किं स्विद्धिमस्य भेषजमित्याह।
अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। किं स्विदावपनं
महदित्याह॥ २३॥

अयं वै लोक आवपनं महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति।
पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिर्वै परोऽन्तः पृथिव्याः।
वेदिमेवाव रुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य नाभिमित्याह। यज्ञो वै
भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवाव रुन्धे। पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य
रेत इत्याह। सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतः। सोमपीथमेवाव रुन्धे।
पृच्छामि वाचः परमं व्योमेत्याह। ब्रह्म वै वाचः परमं व्योम।
ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे॥ २४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्ववित्तिरन्नाद्यमेवाव रुन्धे महदित्याह सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतश्चत्वारि च॥ [५]

अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन यजते।
प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति संज्ञप्यमान आहुतीर्जुहोति।
प्राणानेवास्मिन्दधाति। नास्मात्प्राणा अपक्रामन्ति। अवन्तीः
स्थावन्तीस्त्वाऽवन्तु। प्रियं त्वा प्रियाणाम्। वर्षिष्ठमाप्यानाम्।
निधीनां त्वा निधिपतिः हवामहे वसो ममेत्याह। अपैवास्मै
तद्धुवते॥ २५॥

अथो ध्रुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति।
त्रय इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो ध्रुवते। त्रिः पुनः परियन्ति।
षट्त्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं ध्रुवते। अप वा एतेभ्यः

प्राणाः क्रामन्ति॥२६॥

ये य॒ज्ञे धु॒वनं त॒न्वते॑। न॒व॒कृ॒त्वः प॒रि॒यन्ति॑। न॒व॒ वै पु॒रु॒षे
प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वाऽऽत्म॑न्दधते। नै॒भ्यः प्रा॒णा अ॒प॒क्राम॑न्ति। अ॒म्बे
अ॒म्बाल्य॑म्बि॒क इति॑ प॒त्नीमु॑दानयति। अ॒ह्व॒तै॒वैन॑म्। सु॒भ॒गं
का॒म्पी॒ल॒वा॒सि॒नीत्या॑ह। तप॑ ए॒वैन॑मु॒प॒नय॑ति। सु॒व॒र्गे लो॒के
स॒म्प्रो॒र्ण॒वा॒थामि॑त्याह॥२७॥

सु॒व॒र्गमे॒वैन॑ लो॒कं ग॑मयति। आऽह॑म॒जानि॑ गर्भ॒ध॒मा
त्वम॑जाऽसि गर्भ॒धमि॑त्याह। प्र॒जा वै प॒शवो॑ गर्भः। प्र॒जामे॒व
प॒शूना॑त्म॒न्ध॒ते। दे॒वा वा अ॑श्वमे॒धे प॑व॒माने॑। सु॒व॒र्गं लो॒कं न
प्रा॒जान॑न्। तम॑श्वः प्रा॒जाना॑त्। यथ॑सू॒चीभि॑रसि॒प॒थान्क॑ल्पयन्ति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्र॒ज्ञा॑त्यै। गा॒य॒त्री त्रि॑ष्टु॒जग॑तीत्याह॥२८॥

य॒था॒य॒जुरे॒वैत॑त्। त्र॒य्यः सू॒च्यो भ॑वन्ति। अ॒य॒स्मय्यो॑ रज॒ता
हरि॑ण्यः। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पम॑य॒स्मय्यः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य रज॒ताः।
दि॒वो हरि॑ण्यः। दि॒शो वा अ॑य॒स्मय्यः॑। अ॒वा॒न्तरि॑दि॒शा र॑ज॒ताः।
ऊ॒र्ध्वा हरि॑ण्यः। दि॒श ए॒वास्मै॑ कल्पयति। क॒स्त्वा॑ ह्यति॒ क॒स्त्वा॑
वि॒शा॒स्तीत्या॑हाहि॒सायै॑॥२९॥

ब्रुवते क्रामन्त्यूर्णवाथामित्याह जगतीत्याह कल्पयत्येकं च॥—[६]

अ॒प॒ वा ए॒तस्मा॑च्छ्री रा॒ष्ट्रं क्राम॑ति। योऽश्वमे॒धेन॑ यज॑ते।
ऊ॒र्ध्वामे॒नामु॑च्छ्रयता॒दित्या॑ह। श्री॒र्वै रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः। श्रिय॑मे॒वास्मै॑
रा॒ष्ट्रमूर्ध्वमु॑च्छ्रयति। वे॒णुभा॑रङ्गिरा॒विवे॑त्याह। रा॒ष्ट्रं वै भा॑रः।

राष्ट्रमेवास्मै पर्यूहति। अथास्या मध्यमेधतामित्याह। श्रीर्वै राष्ट्रस्य मध्यम्॥३०॥

श्रियमेवाव रुन्धे। शीते वाते पुनन्निवेत्याह। क्षेमो वै राष्ट्रस्य शीतो वातः। क्षेममेवाव रुन्धे। यद्धरिणी यवमत्तीत्याह। विड्वै हरिणी। राष्ट्रं यवः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। न पुष्टं पशु मन्यत इत्याह। तस्माद्राजां पशून् पुष्यति॥३१॥

शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायतीत्याह। तस्माद्वैशीपुत्रं नाभिषिञ्चन्ते। इयं युका शंकुन्तिकेत्याह। विड्वै शंकुन्तिका। राष्ट्रमश्वमेधः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आहलमिति सर्पतीत्याह। तस्माद्राष्ट्राय विशः सर्पन्ति। आहतं गभे पस इत्याह। विड्वै गभः॥३२॥

राष्ट्रं पसः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्। माता च ते पिता च त इत्याह। इयं वै माता। असौ पिता। आभ्यामेवैनं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य रोहत इत्याह। श्रीर्वै वृक्षस्याग्रम्। श्रियमेवाव रुन्धे॥३३॥

प्रसुलामीति ते पिता गभे मुष्टिमंतः सयदित्याह। विड्वै गभः। राष्ट्रं मुष्टिः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्। अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रांमन्ति। ये युज्ञेऽपूतं वदन्ति। दधिक्राव्णो अकारिषमिति सुरभिमतीमृचं वदन्ति। प्राणा वै

सुरभयः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति।
 आपो हि ष्ठा मयोभुव इत्यद्विर्माजयन्ते। आपो वै सर्वा देवताः।
 देवताभिरेवाऽऽत्मानं पवयन्ते॥ ३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यंति गर्भो रुन्धे दधते चत्वारि च॥ [७]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणाऽनु प्राविशत्। ताभ्यः पुनः
 सम्भवितुं नाशक्रोत्। सोऽब्रवीत्। ऋध्रवदिथ्सः। यो मेतः
 पुनः सम्भरदिति। तं देवा अश्वमेधेनैव सम्भरन्। ततो वै त
 आर्ध्रुवन्। योऽश्वमेधेन यजते। प्रजापतिमेव सम्भरत्युधोति।
 पुरुषमालभते॥ ३५॥

वैराजो वै पुरुषः। विराजमेवालभते। अथो अन्नं वै
 विराट्। अन्नमेवाव रुन्धे। अश्वमालभते। प्राजापत्यो वा अश्वः।
 प्रजापतिमेवालभते। अथो श्रीर्वा एकशफम्। श्रियमेवाव रुन्धे।
 गामालभते॥ ३६॥

यज्ञो वै गौः। यज्ञमेवालभते। अथो अन्नं वै गौः। अन्नमेवाव
 रुन्धे। अजावी आलभते भूम्ने। अथो पुष्टिर्वै भूमा। पुष्टिमेवाव
 रुन्धे। पर्यग्निकृतं पुरुषं चारण्याश्चोत्सृजन्त्यहिंसायै। उभौ वा
 एतौ पशू आलभ्येते। यश्चावमो यश्च परमः। तेऽस्योभये यज्ञे बद्धाः।
 अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता भवन्ति। नैनं दक्षवः
 पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता
 हिंसन्ति। योऽश्वमेधेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥ ३७॥

लभते गामालभते परमौऽष्टौ च॥ _____[८]

प्रथमेन वा एष स्तोमेन राध्वा। चतुष्टोमेन कृतेनायानामुत्तरे-
हन्। एकविंशे प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति। एकविंशत्प्रतिष्ठायां
ऋतूनन्वारोहति। ऋतवो वै पृष्ठानि। ऋतवः संवत्सरः।
ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतिष्ठायां। देवता अभ्यारोहति। शक्ररयः पृष्ठं
भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्येऽन्ये वा एते पशव आलभ्यन्ते॥३८॥

उतेव ग्राम्याः। उतेवारण्याः। अहरेव रूपेण समर्धयति।
अथो अहं एवैष बलिर्हियते। तदाहुः। अपशवो वा एते।
यदजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः। यद्रव्या इति।
गव्यान्पशूनुत्तमेऽहं नालभते॥३९॥

तेनैवोभयांन्पशूनव रुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभि-
जितस्याभिजित्यै। सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या भवन्ति। अन्तत
एव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। सोमाय स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविति
द्वन्द्विनः पशूनालभते। अहोरात्राणामभिजित्यै। पशुभिर्वा एष
व्यूध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। छगलं कल्माषं किकिदीविं
विदीगयमिति त्वाष्ट्रान्पशूना लभते। पशुभिरेवाऽऽत्मानं
समर्धयति। ऋतुभिर्वा एष व्यूध्यते। योऽश्वमेधेन यजते।
पिशङ्गास्त्रयो वासन्ता इत्यृतुपशूनालभते। ऋतुभिरेवाऽऽत्मानं
समर्धयति। आ वा एष पशुभ्यो वृश्च्यते। योऽश्वमेधेन यजते।

पर्यग्निकृता उथ्सृजन्त्यनात्रस्काय॥४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्यशुनालभतेऽष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत महानन्नादः स्यामिति। स एतावन्श्वमेधे
महिमानावपश्यत्। तावंगृहीत। ततो वै स महानन्नादो-
ऽभवत्। यः कामयेत महानन्नादः स्यामिति। स एतावन्श्वमेधे
महिमानौ गृहीत। महानेवान्नादो भवति। यजमानदेवत्यां
वै वपा। राजा महिमा। यद्वपां महिम्नोभयतः परियजति।
यजमानमेव राज्येनोभयतः परिगृह्णाति। पुरस्तात्स्वाहाकारा
वा अन्ये देवाः। उपरिष्टात्स्वाहाकारा अन्ये। ते वा एतेऽश्व
एव मेध्यं उभयेऽर्वरुध्यन्ते। यद्वपां महिम्नोभयतः परियजति।
तानेवोभयांन्प्रीणाति॥४१॥

परियजति षट्॥ [१०]

वैश्वदेवो वा अश्वः। तं यत्प्राजापत्यं कुर्यात्। या देवता
अपिभागाः। ता भागधेयेन व्यर्धयेत्। देवताभ्यः समदं दध्यात्।
स्तेगान्दष्ट्राभ्यां मण्डूकां जम्येभिरिति। आज्यमवदानं कृत्वा
प्रतिसङ्ख्यायमाहुतीर्जुहोति। या एव देवता अपिभागाः। ता
भागधेयेन समर्धयति। न देवताभ्यः समदं दधाति॥४२॥

चतुर्दशैताननुवाकाञ्जुहोत्यनन्तरित्यै। प्रयासाय स्वाहेति
पञ्चदशम्। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः संवत्सर
आप्यते। देवासुराः संयत्ता आसन्। तेऽब्रुवन्नग्रयः स्विष्टकृतः।

अश्वस्य मेध्यस्य वयमुद्धरमुद्धरामहे। अथैतानभि भवामेति। ते लोहितमुदहरन्त। ततो देवा अभवन्॥४३॥

पराऽसुराः। यथिस्विष्टकृद्भ्यो लोहितं जुहोति भ्रातृव्याऽभिभूत्यै। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। गोमृगकण्ठेन प्रथमामाहुतिं जुहोति। पशवो वै गोमृगः। रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशून्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः पशून्भिमन्यते॥४४॥

अश्वशफेनं द्वितीयामाहुतिं जुहोति। पशवो वा एकशफम्। रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशून्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः पशून्भिमन्यते। अयस्मर्येन कमण्डलुना तृतीयाम्। आहुतिं जुहोत्यायास्यो वै प्रजाः। रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दधात्यभवन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥ _____ [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीयमभवत्। यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समैधमेवैनमालभते। आज्येन जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्। मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा बृहती॥४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशून्नेव मात्रया

समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्। पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशत् जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा बृहती। बारहताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया समर्धयति॥४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपाद्वै पुरुषो द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः। अश्वस्तोमीयं पूर्वं होतव्याँ(३)न्द्विपदा(३) इति। अश्वो वा अश्वस्तोमीयम्। पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथौ द्विपद्येव चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति। द्विपदा हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठयाश्चवेत। द्विपदा अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्त्यर्धयति स्थापयति पञ्च च॥ [१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। यत्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। सावित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते। अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न वा इमां कश्चनेत्याहुः। तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यत्सावित्रियो भवन्ति। सवितृप्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परा परावतं गन्तोः। यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्य यत्यै

धृत्यै॥५०॥

यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यत्सायं
धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं प्रजाः
क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
तस्माद्विवां नष्टैष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते सायं धृतीर्जुहोति।
अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो अहोरात्राभ्यामेवास्मै
योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं कामति। योऽश्वमेधेन यजते।
ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा।
श्रियमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियमश्नुते। वीणाऽस्मै
वाद्यते। तदाहुः। यदुभौ ब्राह्मणौ गायताम्॥५२॥

प्रभ्रंशुकास्माच्छ्रीः स्यात्। न वै ब्राह्मणे श्री रमत इति।
ब्राह्मणोऽन्यो गायेत्। राजन्योऽन्यः। ब्रह्म वै ब्राह्मणः। क्षत्रं
राजन्यः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतः श्रीः परिगृहीता
भवति। तदाहुः। यदुभौ दिवा गायताम्। अपास्माद्राष्ट्रं कामेत्॥५३॥

न वै ब्राह्मणे राष्ट्रं रमत इति। यदा खलु वै राजा कामयते।
अथ ब्राह्मणं जिनाति। दिवा ब्राह्मणो गायेत्। नक्तं राजन्यः।
ब्रह्मणो वै रूपमहः। क्षत्रस्य रात्रिः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण
चोभयतो राष्ट्रं परिगृहीतं भवति। इत्यददा इत्ययजथा इत्यपच

इति ब्राह्मणो गायेत्। इष्टापूर्तं वै ब्राह्मणस्य॥५४॥

इष्टापूर्तेनैवेन९ स समर्धयति। इत्यजिना इत्ययुध्यथा
इत्यमु९ सङ्ग्राममहन्निति राजन्यः। युद्धं वै राजन्यस्य।
युद्धेनैवेन९ स समर्धयति। अक्लृप्ता वा एतस्यर्तव इत्याहुः।
योऽश्वमेधेन यजत इति। तिस्रोऽन्यो गायति तिस्रोऽन्यः।
षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेवासमै कल्पयतः। ताभ्या९
स९ स्थायाम्। अनोयुक्ते च शते च ददाति। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति॥५५॥

गायताङ्गामेद्वाह्मणस्य कल्पयतश्चत्वारि च॥ [१४]

सर्वेषु वा एषु लोकेषु मृत्यवोऽन्वायन्ताः। तेभ्यो यदाहुतीर्न
जुहुयात्। लोकैलोक एनं मृत्युर्विन्देत्। मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे
स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। लोकाल्लोकादेव मृत्युमवयजते।
नैनं लोकैलौके मृत्युर्विन्दति। यदमुष्मै स्वाहाऽमुष्मै स्वाहेति
जुह्वत्सश्चक्षीत। बहुं मृत्युममित्रं कुर्वीत। मृत्यवे स्वाहेत्येकस्मा
एवैकां जुहुयात्। एको वा अमुष्मिल्लोके मृत्युः॥५६॥

अशनया मृत्युरेव। तमेवामुष्मिल्लोकेऽवयजते। भ्रूणहत्यायै
स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति। भ्रूणहत्यामेवाव यजते। तदाहुः।
यद्भ्रूणहत्या पात्र्याऽथ। कस्माद्यज्ञेऽपि क्रियत इति। अमृत्युर्वा
अन्यो भ्रूणहत्याया इत्याहुः। भ्रूणहत्या वाव मृत्युरिति।

यद्भूणहृत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाऽऽहृत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भ्रूणघ्ने भेषजं करोति। एतां ह वै मुण्डिभ औदन्यवः। भ्रूणहृत्यायै प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि प्रजायां ब्राह्मणं हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय स्वाहेत्यवभृथ उत्तमामाहुतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः। अन्तत एव वरुणमवयजते। खलतेर्विक्रिधस्य शुक्लस्य पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै वरुणस्य रूपम्। रूपेणैव वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥ [१५]

वारुणो वा अश्वः। तं देवतया व्यर्धयति। यत्प्राजापत्यं करोति। नमो राज्ञे नमो वरुणायेत्याह। वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽश्वाय नमः प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽधिपतय इत्याह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवाव रुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिं मा कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनं समानानां करोति। मां धेहि मयि धेहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति। आलब्धाय स्वाहेति नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते जुहोति। एषां लोकानामभिर्जित्यै॥६०॥

प्र वा ए॒ष ए॒भ्यो लो॒केभ्य॑श्च॒वते। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑न्ते।
आ॒ग्नेयमै॑न्द्रा॒ग्रमा॑श्वि॒नम्। तान्प॒शूनाल॑भते॒ प्रति॑ष्ठित्यै। यदा॑ग्ने॒यो
भ॑व॒ति। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑ रुन्धे। ब्र॒ह्म वा अ॒ग्निः।
क्ष॒त्रमिन्द्रः॑। यदै॑न्द्रा॒ग्नो भ॑व॒ति॥६१॥

ब्र॒ह्मक्ष॑त्रे ए॒वाव॑ रुन्धे। यदा॑श्वि॒नो भ॑व॒ति। आ॒शिषाम॑वरु॒द्धौ।
त्रयो॑ भवन्ति। त्रयं इ॒मे लो॒काः। ए॒ष्वेव॑ लो॒केषु॑ प्रति॑ तिष्ठति।
अ॒ग्नये॑ऽहोमु॒चेऽष्टा॑क॒पाल॒ इति॑ दश॑हविष॒मिष्टिं॑ निर्व॑पति।
दशा॑क्षरा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे। अ॒ग्नेर्मन्वे॑
प्रथ॑मस्य प्र॒चेत॑स॒ इति॑ याज्यानुवा॒क्या भ॑वन्ति सर्व॒त्वाय॑॥६२॥

अधि॑पतय॒ इत्या॑हाभिजित्या ऐन्द्रा॒ग्नो भ॑व॒ति रुन्ध॑ एकं च॥ [१६]

यद्यश्व॑मु॒पत॑प॒द्विन्देत्॑। आ॒ग्नेयम॑ष्टाक॒पालं॑ निर्व॑पेत्। सौ॒म्यं
च॒रुम्। सा॒वि॒त्रम॑ष्टाक॒पालम्। यदा॑ग्ने॒यो भ॑व॒ति। अ॒ग्निः सर्वा॑
दे॒वताः॑। दे॒वता॑भिरे॒वैनं॑ भिष॒ज्यति॑। यथ्सौ॒म्यो भ॑व॒ति। सोमो॒ वा
ओष॑धीना॒ः राजा॑। याभ्य॑ ए॒वैनं॑ वि॒न्दति॑॥६३॥

ताभिरे॒वैनं॑ भिष॒ज्यति॑। यथ्सा॑वि॒त्रो भ॑व॒ति। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैनं॑
भिष॒ज्यति॑। ए॒ताभिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिर्भिष॒ज्यति॑। अ॒ग॒दो है॒व भ॑व॒ति।
पौ॒ष्णं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ श्लो॒णः स्यात्। पू॒षा वै श्लो॒ण्यस्य॑ भिष॒क्।
स ए॒वैनं॑ भिष॒ज्यति॑। अ॒श्लो॒णो है॒व भ॑व॒ति॥६४॥

रौद्रं चरुं निर्वपेत्। यदि महती देवताऽभिमन्येत। एतद्देवत्यो
वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया भिषज्यति। अगदो हव भवति।
वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेन्मृगाखुरे यदि नाऽऽगच्छेत्। इयं
वा अग्निर्वैश्वानरः। इयमेवैनमर्चिभ्यां परिरोधमानयति। आहव
सुत्यमहर्गच्छति। यद्यधीयात्॥६५॥

अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपालः। सौर्यं पयः। वायव्यं आज्यभागः।
यजमानो वा अश्वः। अहंसा वा एष गृहीतः। यस्याश्वो मेधाय
प्रोक्षितोऽध्येति। यदहोमुचे निर्वपति। अहंस एव तेन मुच्यते।
यजमानो वा अश्वः। रेतसा वा एष व्यृध्यते॥६६॥

यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। सौर्यं रेतः। यत्सौर्यं पयो
भवति। रेतसैवैनं स समर्धयति। यजमानो वा अश्वः। गर्भैर्वा
एष व्यृध्यते। यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। वायव्यां गर्भाः।
यद्वायव्यं आज्यभागो भवति। गर्भैरेवैनं स समर्धयति। अथो
यस्यैषाऽश्वमेधे प्रायश्चित्तिः क्रियते। इष्ट्वा वसीयान्भवति॥६७॥
विन्दत्यश्वो हव भवत्यधीयाह्यते गर्भैरेवैनं स समर्धयति द्वे च॥—[१७]

तदाहुः। द्वादश ब्रह्मौदनान्त्संस्थिते निर्वपेत्। द्वादशभिर्वेष्टि-
भिर्यजेतेति। यदिष्टिभिर्यजेत। उपनामुक एनं यज्ञः स्यात्।
पापीयास्तु स्यात्। आप्तानि वा एतस्य छन्दांसि। य ईजानः।
तानि क एतावदाशु पुनः प्रयुञ्जीतेति। सर्वा वै संस्थिते यज्ञे

वागाप्यते॥६८॥

साप्ता भवति यातयाम्नी। क्रूरीकृतेव हि भवत्यरुष्कृता। सा न पुनः प्रयुज्येत्याहुः। द्वादशैव ब्रह्मौदनान्धसंस्थिते निर्वपेत्। प्रजापतिर्वा ओदनः। यज्ञः प्रजापतिः। उपनामुक एनं यज्ञो भवति। न पापीयान्भवति। द्वादश भवन्ति। द्वादशमासाः संवत्सरः। संवत्सर एव प्रति तिष्ठति॥६९॥

आप्यते संवत्सर एकं च॥ _____ [१८]

एष वै विभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विभु भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रभु भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा ऊर्जस्वान्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्रोर्जस्वद्ववति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै पयस्वान्नामं यज्ञः॥७०॥

सर्वं ह वै तत्र पयस्वद्ववति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै विधृतो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतं भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै व्यावृत्तो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र व्यावृत्तं भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रतिष्ठितो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रतिष्ठितं भवति॥७१॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै तेजस्वी नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र तेजस्वि भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै ब्रह्मवर्चसी नामं यज्ञः। आ ह वै तत्र ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायते। यत्रैतेन

यज्ञेन यजन्ते। एष वा अतिव्याधी नाम यज्ञः। आ ह वै तत्र
 राजन्योऽतिव्याधी जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै दीर्घो
 नाम यज्ञः। दीर्घायुषो ह वै तत्र मनुष्या भवन्ति। यत्रैतेन यज्ञेन
 यजन्ते। एष वै कुतो नाम यज्ञः। कल्पन्ते ह वै तत्र प्रजाभ्यो
 योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥७२॥

पर्यस्वान्नाम यज्ञः प्रतिष्ठितं भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते पदं (एष वै विभूः प्रभूरूर्जस्वान्ययस्वान् विधृतो
 व्यावृत्तः प्रतिष्ठितस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः कुतो द्वादश॥)॥ [१९]

तार्प्येणाश्वं संज्ञपयन्ति। यज्ञो वै तार्प्यम्। यज्ञेनैवैनं
 समर्धयन्ति। यामेन साम्नां प्रस्तोताऽनूपतिष्ठते। यमलोकमेवैनं
 गमयति। तार्प्यं च कृत्यधीवासे चाश्वं संज्ञपयन्ति। एतद्वै
 पशूनां रूपम्। रूपेणैव पशूनं व रुन्धे। हिरण्यकशिपु भवति।
 तेजसोऽवरुद्धौ॥७३॥

रुक्मो भवति। सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै। अश्वो भवति।
 प्रजापतेरास्यै। अस्य वै लोकस्य रूपं तार्प्यम्। अन्तरिक्षस्य
 कृत्यधीवासः। दिवो हिरण्यकशिपु। आदित्यस्य रुक्मः। प्रजा-
 पतेरश्वः। इममेव लोकं तार्प्येणाऽऽप्नोति॥७४॥

अन्तरिक्षं कृत्यधीवासेन। दिवं हिरण्यकशिपुना।
 आदित्यं रुक्मेण। अश्वेनैव मेध्येन प्रजापतेः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्। सार्ष्टितां
 समानलोकतामाप्नोति। योऽश्वमेधेन यजते। य उ चैनमेवं
 वेद॥७५॥

अवरुध्या आप्रोत्यष्टौ च॥ _____ [२०]

आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। तेऽङ्गिरस
आदित्येभ्यः। अमुमादित्यमश्वं श्वेतं भूतं दक्षिणामनयन्।
तैऽब्रुवन्। यन्नो नैष्ट। स वर्यो भूदिति। तस्मादश्वं
सवर्येत्याह्वयन्ति। तस्माद्यज्ञे वरो दीयते। यत्प्रजापतिरा-
लब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वो नाम॥ ७६॥

यच्छ्वयदरुरासीत्। तस्मादर्वा नाम। यत्सद्यो वाजांन्धसम-
जयत्। तस्माद्वाजी नाम। यदसुराणां लोकानादत्त।
तस्मादादित्यो नाम। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्।
सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिमुपवर्पति।
योनिमन्तमेवैनमायतनवन्तं करोति॥ ७७॥

योनिमानायतनवान्भवति। य एवं वेद। प्राणापानौ वा एतौ
देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। प्राणापानावेवाव रुन्धे। ओजो बलं वा
एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। ओजो बलमेवाव रुन्धे। अग्निर्वा
अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ
चित्यं उत्तरवेदिं चिनोति। तार्काश्वमेधौ। अर्काश्वमेधावेवाव रुन्धे।
अथो अर्काश्वमेधयोरेव प्रति तिष्ठति॥ ७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनश्चत्वारि च॥ _____ [२१]

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुं भूतं मेधायाऽऽऽलभन्त।
तमालब्धोपावसन्। प्रातर्यष्टास्मह इति। एकं वा एतद्देवानामहः।

यथ्संवत्सरः। तस्मादश्वः पुरस्तात्संवत्सर आलभ्यते। यत्प्रजा-
पतिरालब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः। यथ्सद्यो मेधोऽभवत्॥७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुं भवति। य एवं वेद।
यद्वै तत्प्रजापतिरालब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः
पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो जायते। य एवं वेद।
सर्वाणि भूतानि सम्भृत्यालभते। समेन देवास्तेजसे ब्रह्मवर्चसाय
भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्। पशुं
भूतं मेधायाऽऽलभन्त। यज्ञमेवा। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः।
कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त। तेऽमृतत्वमगच्छन्।
योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनैति॥८१॥

प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मरमेव गच्छति।
एतस्य वै रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं बहुरूपमालभते।
सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्याऽऽस्यै। सर्वस्य जित्यै। सर्वमेव तेनाऽऽ-
प्रोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥८२॥
मेधोऽभवद्यजत एति वेद॥

[२२]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं
लोमं जुहोति। अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी। यथ्सायं
प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति। एतदनुकृति

ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य लोमं लोमं जुहति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। द्रुशपूर्णमासौ वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे॥८३॥

यद्द्रुशपूर्णमासौ यजते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य पदेपदे जुहति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनं वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। असौ वा आदित्योऽश्वः। स आहवनीयमागच्छति। तद्विवर्तते। यदग्निहोत्रं जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥ [२३]

प्रजापतिस्तमष्टादशभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मै युञ्जन्ति तेजसाऽपंप्राणा अपश्वीरूध्वं प्रजापतिः प्रेणाऽनु प्रथमेन प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य प्रजापतिस्तं यज्ञकृतुभिरपश्वीर्ब्राह्मणो सर्वेषु वारुणो यद्यश्वन्तदाहुरेष वै विभूस्ताप्येणादित्याः प्रजापतिं पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी त्रयोविंशतिः॥२३॥

प्रजापतिरस्मिँल्लोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्प्रातः प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यः सर्वं ह वै तत्र पर्यः स्वद्य उ चैनमेवं वेदं चत्वार्यशीतिः॥८४॥

प्रजापतिरश्वमेधं जुहति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः समाप्तः॥

This PDF was downloaded from <http://stotrasamhita.github.io>.

GitHub: <http://stotrasamhita.github.io> | <http://github.com/stotrasamhita>

Credits: <http://stotrasamhita.github.io/about/>
